.ΠΙΕΡ ΖΟΖΕΦ ΠΡΟΥΝΤΟΝ

# ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΓΕΡ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΔΗΣ

ΠΙΕΡ-ΖΟΖΕΦ ΠΡΟΥΝΤΟΝ ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ;

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΙΑΝΝΗΣ ΛΟ ΣΚΟΚΚΟ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΛΟΡΕΝΤΖΟ ΝΤΕΤΖΙΟΡΤΖΙΟ

ΓΡΑΦΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΑΛΑΖΟΥΛΑΣ

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΦΙΛΜΣ
«FOTO LIBRI» ΕΠΕ
ΕΜΜ ΜΠΕΝΑΚΗ 25, ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ 3602 984

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΕΡ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΔΗ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ 71, ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ 3640 245
PRINTED IN GREECE

*Πιὲρ-Ζοζὲφ Προυντὸν*

# *Τι ειναι η Ιδιοκτησια;*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΕΡ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΔΗΣ

# *Περιεχόμενα*

# *Πρόλογος*

Η επιστολή πού ακολουθεί χρησιμοποιήθηκε σάν πρόλογος στήν πρώτη έκδοση τού βιβλίου.

## *Πρός τά Μέλη τής Ακαδημίας Μπεζανσόν*

Παρισι 30 του Ιουνη 1840

Κύριοι

Στή σύσκεψή σας τής 9ης τού Μάη 1833, σχετικά μέ τήν τριετή υποτροφία πού θέσπισε η κυρία Σνάρ, εκφράσατε τήν εξής επιθυμία:

«Η Ακαδημία καλεί τόν δικαιούχο νά τής απευθύνει, κάθε χρόνο, μές στό πρώτο δεκαπενθήμερο τού Ιούλη, έκθεση, σύντομη καί σαφή, τών διαφόρων μελετών τίς οποίες έχει πραγματοποιήσει στόν χρόνο πού πέρασε».

Έρχομαι, κύριοι νά ικανοποιήσω τούτο τό καθήκον. Όταν ζήτησα τήν έγκρισή σας, εξέφρασα έντονα τήν πρόθεσή μου νά κατευθύνω τίς μελέτες μου πρός τά μέσα *βελτίωσης τής φυσικής, ηθικής καί διανοητικής κατάστασης τής πιό πολυάριθμης καί πιό φτωχής τάξης τών ανθρώπων.*

Η σκέψη αυτή, όσο ξένη κι άν μπορεί νά φάνηκε πρὸς τό αντικείμενο τής υποψηφιότητάς μου, τήν δεκτήκατε ευνοικά. Καί, μέ τήν πολύτιμη διάκριση πού δείξατε γιά νά μέ τιμήσετε, κάνατε τήν επίσημη συμφωνία μας υποχρέωση απαραβίαστη καί ιερή. Ήξερα στό εξής μέ ποιάν αξιότιμη επιτροπή είχα νά κάνω: η εκτίμησή μου γιά τά φώτα της, η ευγνωμοσύνη μου γιά τίς ευεργεσίες της, ο ζήλος μου γιά τή δόξα της, ήταν απεριόριστα.

Μέ τήν πεποίθηση, στήν αρχη, ότι, γιά νά βγώ έξω απο τήν πεπατημένη οδό τών γνώσεων καί τών συστημάτων, θά έπρεπε νά φέρω στή μελέτη τού ανθρώπου καί τής κοινωνίας συνήθειες επιστημονικές καί μέθοδο δυναμική, αφιέρωσα έναν χρόνο στή φιλολογία καί στή γραμματική η γλωσσολογία ή η φυσική ιστορία τού λόγου, μέ τό νά είναι μέσα σ' όλες τίς επιστήμες εκεινη πού ανταποκρίνεται καλύτερα στόν χαρακτήρα τού πνεύματός μου, μού φαινόταν ότι ειναι καί η πιό σχετική μέ τίς έρευνες πού ήθελα νά αναλάβω. Ένα υπόμνημα, τό οποίο έγραψα τόν καιρό εκείνο πάνω σ' ένα από τά πιό ενδιαφέροντα ζητήματα τής συγκριτικής γραμματικής[1], ήρθε, άν όχι νά πραγματοποιήσει εκπληκτικη επιτυχία, τουλάχιστον να επιβεβαιώσει τή σοβαρότητα τών εργασιών μου.

Έκτοτε, η μεταφυσική καί η ηθικη ήταν η μοναδική μου απασχόληση. Η πείρα πού αποχτησα, οτι οι επιστήμες αυτές, άν καί δέν έχουν ακόμα προσδιοριστεί καλα ως πρός το αντικείμενό τους κι έχουν οριοθετηθεί αδέξια, είναι, οπως κι οι φυσικές επιστήμες, ικανές νά δεχτούν απόδειξη καί επιβεβαίωση, η πείρα μου, λέω, έχει αντιμείψει τίς προσπαθειες μου.

Ωστόσο, κύριοι, απ' όλους τούς δασκαλους πού παρακολούθησα, σέ σάς οφείλω τά περισσότερα. Οι διαγωνισμοι σας, τά προγράμματά σας, οι υποδείξεις σας, συμφωνα όλ' αυτά μέ τίς κρυφές ευχές μου καί τίς πιό ακριβές μου ελπίδες, δέν έπαψαν νά μέ διαφωτίζουν και νά μέ καθοδηγουν Τό υπόμνημα αυτο πάνω στήν ιδιοκτησία είναι παιδι τών σκεψεών σας.

Τὸ 1838, η Ακαδημία τοῦ Μπεζανσὸν πρότεινε τὸ ἑξῆς ζήτημα: *Σὲ ποιὲς αιτίες πρέπει ν' αποδώσουμε τὸν ὅλο καὶ αυξανόμενο αριθμὸ τῶν αυτοκτονιῶν καὶ ποιὰ είναι τὰ κατάλληλα μέσα νὰ καταπαύσουν τ' αποτελέσματα τῆς ηθικῆς αυτῆς μόλυνσης;*

Μ' ἄλλα, λιγότερο ηχηρά, λόγια, ρωτούσατε ποιὰ είναι η αιτία τῆς κοινωνικῆς δυστυχίας καὶ ποιὸ είναι τὸ φάρμακό της. Καὶ σεῖς οι ἴδιοι τὸ παραδεχτήκατε, κύριοι, ὅταν η επιτροπή σας δήλωσε ὅτι οι διαγωνιζόμενοι εἶχαν απαριθμήσει στὴν εντέλεια τοὺς ἄμεσους καὶ ιδιαίτερους λόγους τῆς αυτοκτονίας, καθὼς καὶ τὰ μέσα ποὺ θὰ προλάβαιναν τὸν καθένα απ' αυτούς. Αλλὰ κι ὅτι ἀπὸ τούτη τὴν απαρίθμηση, ποὺ λίγο-πολὺ ἔγινε μὲ ταλέντο, καμιὰ θετικὴ διδαχὴ δὲν πρόκυψε, οὔτε στὸν πρῶτο λόγο τῆς δυστυχίας, οὔτε στὸ φάρμακό της.

Τὸ 1839, τὸ πρόγραμμά σας, πάντοτε τσουχτερὸ καὶ ποικίλο μὲς στὴν ακαδημαϊκή του διατύπωση, υπῆρξε πιὸ συγκεκριμένο. Ο διαγωνισμὸς τοῦ 1838 εἶχε επισημάνει σὰν αιτίες ἢ γιὰ νὰ τὸ ποῦμε καλύτερα σὰν διαγνωστικὰ σημάδια της κοινωνικῆς δυστυχίας, τὴν λήθη τῶν θρησκευτικῶν καὶ των ηθικῶν αρχῶν, τὸν πόθο τοῦ πλούτου, τὴ μανία τῶν απολαύσεων, τὶς πολιτικὲς ταραχές· ὅλα τοῦτα, τὰ δεδομένα συγκεντρώθηκαν ἀπὸ σᾶς σὲ μιὰ καὶ μόνο πρόταση: *Γιὰ τὴ χρησιμότητα τοῦ εορτασμοῦ τῆς Κυριακῆς, ἀπὸ ἄποψη υγιεινή, ηθική, οικογενειακῶν σχέσεων, καθὼς καὶ πολιτικῶν.*

Μὲ γλῶσσα χριστιανικὴ ζητούσατε, κύριοι, νὰ σᾶς ποῦμε ποιὸ είναι τὸ αληθινὸ σύστημα τῆς κοινωνίας. Ἕνας διαγωνιζόμενος[2] τόλμησε νὰ υποστηρίξει καὶ πίστεψε ὅτι απόδειξε πῶς ο θεσμὸς μιᾶς εβδομαδιαίας ανάπαυλας είναι απαραίτητα συνδεμένος μ' ἕνα πολιτικὸ σύστημα τοῦ οποίου βάση είναι η ισότητα τῶν προυποθέσεων· πῶς, χωρὶς τὴν ισότητα, ο θεσμὸς αυτὸς είναι ανωμαλία, κάτι αδύνατο· πῶς η ισότητα καὶ μονο μπορεῖ νὰ ξανανθίσει τὴν πανάρχαιη καὶ μυστηριακὴ γιορτὴ τῆς ἑβδομης μέρας. Ο λόγος αυτὸς δὲν εἶχε τὴν επιδοκιμασία σας, επειδή, χωρὶς ν' αρνιέστε τὴ συνεκτικότη-

τα πού υποδήλωνε ο διαγωνιζόμενος, κρίνατε, καί δίκαια, κυριοι, πώς εφόσον η αρχή τής ισότητας τών προυποθέσεων δέν έχει αποδειχτεί αυτή καθ' εαυτή, οι ιδέες τού συγγραφέα δέν ξέφευγαν από τή σφαίρα τών υποθέσεων.

Τέλος, κύριοι, τή βασική αυτή αρχή τής ισότητας, τώρα τήν θέσατε στόν διαγωνισμό μέ τόν εξής τρόπο. *Γιά τίς οικονομικές καί ηθικές συνέπειες πού είχε ίσαμε τώρα στή Γαλλία, καί πού φαίνεται νά προξενήσει καί στό μέλλον, ο νόμος σχετικά μέ τήν ιση μοιρασιά τών αγαθών στά παιδιά.*

Εκτός κι άν περιοριστεί κανείς σέ κοινολογίες χωρις μέγεθος καί χωρίς προσφορά, νά, πώς μού φαίνεται, ότι πρέπει νά εννοηθεί τό ζήτημα σας:

Άν ο νόμος μπόρεσε νά κάνει κοινό τό δικαίωμα κληρονομιάς σέ όλα τά παιδιά ενός πατέρα, δέν μπορεί νά τό κάνει ισο καί γιά όλα τά εγγόνια καί τά δισέγγονα;

Άν ο νόμος δέν αναγνωρίζει πιά υστερότοκα παιδιά στήν οικογένεια, δέν μπορεί, μέ τό δικαίωμα τής κληρονομικοτητας, νά μήν υπάρχουν πιά υστερότοκοι στό γένος, στή φυλή, στό έθνος;

Η ισότητα μπορεί, μέ τό δικαίωμα διαδοχής, νά διατηρηθεί ανάμεσα στούς πολίτες τό ίδιο σταθερό όπως κι ανάμεσα σέ ξαδέλφια κι αδέλφια; Μέ μιά λέξη, η αρχή τής διαδοχής μπορεί νά γίνει αρχή ισότητας;

Συνοψίζοντας όλα τούτα τά δεδομένα σέ μιά γενική έκφραση: Τί είναι η αρχή τής κληρονομικότητας; Ποιά είναι τά θεμέλια τής ανισότητας; Τί είναι η ιδιοκτησία;

Τέτοιο είναι, κύριοι, τό αντικείμενο τού υπομνήματος πού σάς στέλνω σήμερα.

Άν έχω συλλάβει καλά τό αντικείμενο τής σκέψης σας, άν φέρνω στό φώς κάποιαν αναμφισβήτητη αλήθεια, αλλά, μέ αιτίες πού τολμώ νά πώ πώς τίς έχω αποδείξει, από καιρό παραγνωρισμένη· άν μέ μέθοδο αλάνθαστης ανίχνευσης, θεσπίζω τό δόγμα τής ισότητας τών προυποθέσεων άν προσδιορίζω τήν αρχή τού πολιτικού δίκαιου, τήν ουσία τού σωστού καί τή μορφή τής κοινωνίας· άν μηδενίζω μιά γιά πάντα τήν ιδιοκτησία, σέ σάς, κύριοι, ανήκει η δόξα όλη, στή βοή-

θειά σας καί στίς εμπνεύσεις σας τά οφείλω όλα.

Η σκέψη τής εργασίας αυτής είναι η εφαρμογή τής μεθόδου στά προβλήματα τής φιλοσοφίας· κάθε άλλη πρόθεση είναι ξένη πρός τό άτομό μου καί μάλιστα υβριστική.

Μίλησα μέ μετριοπαθή εκτίμηση γιά τή νομολογία· είχα τό δικαίωμα νά τό κάνω, αλλά θά ήμουν άδικος άν δέν διαχώριζα από τούτη τήν υποτιθέμενη επιστήμη τούς ανθρώπους πού τήν καλλιεργούν. Αφιερωμένοι σέ μελέτες κοπιαστικές καί αυστηρές, άξιοι από κάθε άποψη γιά τήν εκτίμηση τών συμπολιτών τους χάρη στή μάθηση καί τήν ευγλωττία τους, οι νομολόγοι μας δέν αξίζουν παρά μονάχα μία μομφή: τήν υπερβολική τους υποχώρηση σέ νόμους δεσποτικούς.

Παρακολούθησα μέ ανελέητη κριτική τούς οικονομολόγους· γιά δαύτους, ομολογώ πώς, γενικά, δέν τούς συμπαθώ. Η έπαρση καί η ματαιότητα τών γραφτών τους, η αυθάδης περηφάνειά τους καί οι αχαρακτήριστες απροσεξίες τους μ' έχουν επαναστατήσει. Όποιος, γνωρίζοντάς τους, τούς συγχωρεί, άς τούς διαβάζει.

Έχω εκφράσει γιά τή χριστιανική εκκλησία πού κατηχεί μιάν αυστηρή μομφή· όφειλα νά τό κάνω. Η μομφή προκύπτει από τά γεγονότα πού καταδείχνω: γιατί η Εκκλησία αποφάσισε γιά πράγμα πού δέν εννοούσε; Η Εκκλησία περιπλανήθηκε μές στό δόγμα καί στήν ηθική· η φυσική καί μαθηματική προφανότητα καταθέτει εναντίον της. Ίσως νά 'ναι σφάλμα μου πού τό λέω, όμως, στά σίγουρα, είναι δυστύχημα γιά τή χριστιανοσύνη τό ότι αυτή είναι η αλήθεια. Γιά νά επανορθώσετε τή θρησκεία, κύριοι, πρέπει νά καταδικάσετε τήν Εκκλησία.

Ίσως θά σάς λυπήσει, κύριοι, πού ενώ φροντίζω τήν μέθοδο καί τήν προφανότητα, παραμέλησα πολύ τή μορφή καί τό ύφος· μάταια θά προσπαθούσα νά πετύχω κάτι καλύτερο. Η λογοτεχνική ελπίδα καί η πίστη μού λείπουν. Ο δέκατος ένατος αιώνας είναι, στά μάτια τά δικά μου, γενεσιακή περίοδος, όπου νέες αρχές επεξεργάζονται, όπου τίποτα απ' όσα γράφονται δέν θά διαρκέσει. Αυτή είναι καί η αιτία, κατά τή γνώμη μου, πού, μέ τόσους ταλαντουχους ανθρώπους, η

σύγχρονη Γαλλία δέν απαριθμεί ούτ' έναν μεγάλο συγγραφέα. Σέ μιά κοινωνία σάν τή δική μας, τό νά ψάχνεις γιά λογοτεχνική δόξα είναι, μού φαίνεται, αναχρονισμός. Γιατί λοιπόν νά θάλουμε νά μιλήσει μιά γέρικη Σίθυλλα, όταν μιά μούσα μέλλει νά γεννηθεί; Αξιοθρήνητοι θεατρίνοι μιάς τραγωδίας π' αγγίζει τό τέλος της. Ό,τι καλύτερο έχουμε νά κάνουμε είναι νά επισπεύσουμε τήν καταστροφή της. Ο πιό άξιος από μάς είναι όποιος αναλαμβάνει καλυτερα τούτον τόν ρόλο. Ε, λοιπόν, δέν ποθώ πιά τό θλιβερό τούτο σουξέ.

Γιατί δέν τό ομολογούσα, κύριοι, Φιλοδοξούσα τίς επιδοκιμασίες σας κι αναζητούσα τόν τίτλο τού υπότροφού σας, μέ μίσος γιά ό,τι υπάρχει καί μέ σχέδια καταστρεπτικα· θ' αποτελειώσω τή ροή τής μελέτης μου μέ πνεύμα φιλοσοφίας γαλήνιο καί καρτερικό. Η κατανόηση τής αλήθειας μού χάρισε περισσότερη ψυχραιμία απ' ό,τι το αίσθημα καταπίεσης μού είχε δώσει θυμό· καί ο πολυτιμότερος καρπός πού θα 'θελα νά δρέψω από τούτο τό υπόμνημα θά 'ταν τό να εμπνεύσω στούς αναγνώστες μου τήν ψυχική νηφαλιότητα που προσφέρει η καθαρή αντίληψη τού κακού και τής αιτιας του καί πού βρίσκεται πολύ πιό κοντά στή δύναμη απ' όσο τό πάθος καί ο ενθουσιασμός. Τό μίσος μου γιά τό προνομιο και την εξουσία τού ανθρώπου υπήρξε υπέρμετρο· ισως μερικες φορές νά είχα άδικο καθώς μπέρδευα μές στήν αγανακτησή μοι πρόσωπα καί πράγματα· τώρα, δέν ξέρω πιά παρά να περιφρονώ καί νά οικτείρω· γιά νά πάψω νά μισώ, μου ήταν αρκετό πού γνώρισα.

Εσείς τώρα, κύριοι, πού έχετε σάν αποστολή σας και σαν χαρακτήρα σας τό νά κηρύχνετε τήν αλήθεια, εσείς πρέπει νά πληροφορήσετε τό λαό καί νά τού μάθετε τί πρέπει να ελπίζει καί τί νά φοβάται. Ο λαός, ανίκανος ακόμα νά κρίνει υγιεινά αυτό πού τού αρμόζει, χειροκροτεί εξίσου καί τις αντίθετες ιδέες, μόλις διαπιστώσει πώς τόν κολακεύουν· γι' αυτόν, υπάρχουνε νόμοι τής σκέψης όπως καί όρια τού δυνατού· δέν διακρίνει σήμερα καλύτερα έναν σοφό από έναν σοφιστή, απ' ό,τι άλλοτε ξεχώριζε έναν φυσικό από έναν μάγο. «Ελαφρόπιστος, συλλέγει όλα τά νέα, πού μοιάζουνε γι' αλη-

θινά, αρκεί νά 'χουν τή σφυρίχτρα ή τό σήμαντρο τού καινούργιου, καί μαζεύονται σάν τίς μύγες στή γούρνα»[3].

Μακάρι, κύριοι, νά θέλετε τήν ισότητα όπως τή θέλω εγώ. Μακάρι, γιά τήν αιώνια ευτυχία τής πατρίδας μας, νά γίνετε προπαγανδηστές καί κήρυκές της. Μακάρι νά είμαι ο τελευταίος σας υπότροφος! Αυτή είναι η πιό άξια ευχή πού μπορώ νά κάνω γιά σάς, κύριοι, καί η πιό τιμητική γιά μένα.

Μέ τόν βαθύτερο σεβασμό καί τή ζωηρότερη ευγνωμοσύνη, είμαι

ο υπότροφός σας
Π.-Ζ. Προυντόν

Δύο μήνες μετά τή λήψη τής επιστολής, η Ακαδημία, στή σύσκεψή της στίς 24 Αυγούστου, απάντησε πρός τόν υπότροφό της έτσι:

«Ένα μέλος στρέφει τήν προσοχή τής Ακαδημίας σ' έναν τόμο πού εκδόθηκε τόν Ιούνη από τόν υπότροφο Σνάρ, μέ τόν τίτλο: *«Τί είναι η ιδιοκτησία;»* καί αφιερωμένο από τόν συγγραφέα στήν Ακαδημία. Είναι τής γνώμης ότι η εταιρεία οφείλει στή δικαιοσύνη, κατά τό παράδειγμα καί τήν αυθεντικότητά της, νά αποκρούσει μέ δημόσια αποδοκιμασία τήν υπευθυνότητα τών αντικοινωνικών θεωριών πού περιέχει τό σύγγραμμα αυτό. Συνεπώς, ζητάει τό μέλος τά εξής:

»1ο. Η Ακαδημία νά αποκηρύξει καί νά καταδικάσει μέ τόν σαφέστερο τρόπο τό έργο τού υπότροφου Σνάρ, σάν δημοσιευμένο χωρίς τήν επιδοκιμασία της καί αποδίδοντάς του γνώμες ολότελα αντίθετες πρός τίς αρχές του καθενός από τά μέλη.

»2ο. Νά κοινοποιηθεί στόν υπότροφο, στήν περίπτωση πού θά έκανε δεύτερη έκδοση τού βιβλίου του, νά εξαφανίσει την αφιέρωση.

»3ο. Η κρίση αυτή τής Ακαδημίας νά υπογραφεί απ' όλους στα τυπωμένα φυλλαδιά της.

»Οι τρείς αυτές προτάσεις, αφου αναγγέλθηκαν, υιοθετήθηκαν»

Ύστερ' από τούτη τή γελοία παύση, πού οι δημιουργοι της θάρρεψαν ότι τήν έκαναν ενεργητική δίνοντάς της μορφή καταισχύνης, δέν μού μένει πιά παρά νά παρακαλέσω τόν αναγνώστη νά μή μετρά τή νοημοσύνη τών συμπατριωτών μου μέ τή νοημοσύνη τής Ακαδημίας μας.

Ενώ οι δόκτορες δάσκαλοί μου στίς κοινωνικές καί πολιτικές επιστήμες αφορίζανε μ' αναθέματα τόν *τόμο* μου, ένας άνθρωπος ξένος πρός τή Φράνς - Κοντέ, ο οποίος δέν μέ γνώριζε, καί μάλιστα πού θά μπορούσε ο ίδιος προσωπικά νά πιστεύει ότι τόν πρόσβαλλε η ζωηρότατη κριτική μου γιά τούς οικονομολόγους, ένας δημοσιογράφος τόσο σοφός όσο καί ταπεινός, αγαπητός στόν λαό, τού οποίου συναισθάνεται όλες τίς οδύνες, τιμημένος από τήν εξουσία, τήν οποία προσπαθεί νά διαφωτίσει χωρίς νά τήν κολακεύει, ούτε νά τήν υποτιμά, ο κ. Μπλανκί, μέλος τού Ινστιτούτου, καθηγητής πολιτικής οικονομίας, οπαδός τής ιδιοκτησίας, άρχισε νά μέ υπερασπίζει μπροστά στούς συνάδελφούς του καί τόν υπουργό καί νά μέ σώζει από τά χτυπήματα μιάς παντοτεινά τυφλής δικαιοσύνης, επειδή πάντα της είναι αμαθής.

Μού φάνηκε πώς ο αναγνώστης θά 'βλεπε μ' ευχαρίστηση τήν επιστολή πού ο κ. Μπλανκί μού έκανε τήν τιμή νά μού γράψει τότε μέ τή δημοσίευση τού δεύτερού μου υπομνήματος, επιστολή τόσο τιμητική γιά τόν γράφοντα όσο καί κολακευτική γιά κείνον στόν οποίο απευθύνεται

Κύριε,

Βιάζομαι νά σάς ευχαριστήσω γιά τήν αποστολή πού είχατε τήν καλοσύνη νά μού κάνετε τού δεύτερου υπομνήματός σας στήν ιδιοκτησία. Τό διάβασα μ' όλο τό ενδιαφέρον πού μού ενέπνεε φυσικά η γνώση τού πρώτου. Μ' αρέσει πού λιγάκι τό τροποποιήσατε στή σκληρότητα τής μορφής, πού έδινε σέ μιαν εργασία τόσης σοβαρότητας όψη καί επιφάνεια λίβελλου. Γιατί, αλήθεια, μέ φοβίσατε, κύριε, καί δέν χρειάστηκε τίποτα λιγότερο παρά τό ταλέντο σας γιά νά καθησυχάσω ως πρός τίς προθέσεις σας. Δέν ξοδεύουμε τόση

αληθινή γνώση γιά νά βάλουμε φωτιά στή χώρα μας. Η τόσο ωμή φράση: *η ιδιοκτησία είναι κλεψιά*, ήταν τέτοιας φύσης πού νά δυσαρεστεί μέ τό βιβλίο σας ακόμα καί τά σοβαρά πνεύματα πού δέν κρίνουν ένα σάκκο από τήν ετικέττα του, άν επιμένατε νά τήν αφήσετε στήν άγρια απλοϊκότητά της. Μά, άν έχετε απαλύνει τή μορφή, δέν θά είστε λιγότερο πιστός στό φόντο τών θεωριών σας καί μολονότι μού κάνατε τήν τιμή νά μέ τοποθετήσετε μέ τό παραπάνω στό επικίνδυνο αυτό κήρυγμα, δέν μπορώ νά δεχτώ μιάν αλληλεγγύη πού θά μέ τιμούσε στά σίγουρα γιά τό ταλέντο, αλλά πού, γιά όλα τ' άλλα, θά μέ εξέθετε.

Δέν είμαι σύμφωνος μαζί σας παρά μονάχα σ' ένα πράγμα, στ' ό,τι συχνότατα γίνεται κατάχρηση σέ τούτον τόν κόσμο γιά όλα τά είδη ιδιοκτησίας. Ωστόσο δέν γνωμοδοτώ από τήν κατάχρηση στήν κατάλυση, ηρωϊκό μέσο πολύ όμοιο μέ τόν θάνατο, πού γιατρεύει όλα τά δεινά. Θά προχωρήσω πολύ μακρύτερα: θά σάς ομολογήσω ότι απ' όλες τίς καταχρήσεις, οι πιό ολέθριες, κατά τή γνώμη μου, είναι τής ιδιοκτησίας· όμως γι' άλλη μιά φορά υπάρχει φάρμακο γιά τούτο τό κακό χωρίς νά τό παραβιάζει, προπαντός χωρίς νά τό καταστρέφει. Άν οι τωρινοί νόμοι ρυθμίζουν κακώς τη χρήση του, μπορούμε νά τούς ξαναφτιάξουμε. Ο αστικός μας κώδικας δέν είναι τό Κοράνι· δέν παραλείψαμε νά τό αποδείξουμε αυτό. Ανασκευάστε λοιπόν τούς νόμους πού κανονίζουν τή χρήση τής ιδιοκτησίας, αλλά μείνετε σιωπηλός ως πρός τ' αναθέματα. Γιατί, μέ τή λογική, ποιός είναι ο τιμιος εκείνος πού θά 'χε πεντακάθαρα τά χέρια του; Νομίζετε πώς μπορεί νά είναι κλέφτης κανείς χωρίς νά τό ξέρει, χωρίς νά τό θέλει, χωρίς νά τό υποπτεύεται;

Δέν παραδέχεστε πώς η τωρινή κοινωνία έχει μές στή σύνθεσή της, όπως καί κάθε άνθρωπος, κάθε είδους αρετές καί σφάλματα πού προέρχονται από τούς πρόγονούς μας;

Η ιδιοκτησία είναι λοιπόν, στά μάτια τά δικά σας, κάτι τόσο απλό καί τόσο αφηρημένο, πού νά μπορείτε νά τό ξαναδιαμορφώνετε καί νά τό εξισώνετε, αν τολμώ νά τό πω έτσι, μέ τήν ελασματοποίηση τής μεταφυσικής; Είπατε, κύριε,

στούς δυό ωραίους καί παράδοξους αυτοσχεδιασμούς σας. υπέρ εξαιρετικά πράγματα, από πρακτική άποψη, οπότε δέν είστε καθαρά ουτοπιστής καί ισχυρογνώμονας.

Γνωρίζετε μέ τό παραπάνω καί τήν οικονομική καί τήν ακαδημαϊκή γλώσσα ώστε νά παίζετε μέ τραχιές λέξεις. Συνεπώς, πιστεύω πώς κάνατε μέ τήν *ιδιοκτησία* αυτό πού ο Ρουσώ έκανε, πρίν ογδόντα χρόνια, μέ τά *γράμματα:* μιά υπέροχη καί ποιητική κραιπάλη πνεύματος καί γνώσεων Αυτή τουλάχιστον είναι η γνώμη μου

Αυτά είπα στό Ινστιτούτο τή μέρα πού έδωσα έκθεση για τό βιβλίο σας. Ήξερα πώς ήθελαν νά το διώξουν δικαστικα. Ποτέ ίσως δέν θά μάθετε από ποιά τύχη βρέθηκα ευτυχής νά τούς εμποδίσω[4]. Τί αιώνια λύπη γιά μένα, άν ο βασιλικος επίτροπος, δηλαδή ο εκτελεστής τών υψηλών έργων όσον αφορά τή διανόηση, ήρθε ύστερ' από μένα, θά 'λεγα σαν ανταγωνιστής μου, νά προσβάλει τό βιβλίο σας καί νά βασανίσει τό άτομό σας! Πέρασα δυό νύχτες τρομαχτικές, σάς τ' ορκίζομαι, καί δέν κατάφερα νά συγκρατήσω τον φοβερο μοχλό, προσπαθώντας νά τούς δείξω ότι τό βιβλιο σας ήταν ακαδημαϊκή διατριβή καί οχι μανιφέστο εμπρησμου Το ύφος σας είναι πάρα πολύ καλο καί υψηλό, οπότε δεν μπορει ποτέ νά χρησιμέψει στους παλαθούς που τσακωνονται με πετροβολισμούς μές στούς δρόμους για τά πιο μεγαλα κοινωνικά μας προβλήματα. Ωστόσο, φυλαχτήτε, κυριε, μην ερθουν σύντομα, παρά τή θέλησή σας, να βρούν αφορμες μεσα σ' αυτό τό οπλοστάσιο καί μήπως η ρωμαλεα σας μεταφυσικη πέσει στά χέρια κάποιου σοφιστη τών τριαδων, που θα την σχολίαζε μπροστά σ' ένα πειναλεο ακροατηριο θα 'χουμε τη λεηλασία σάν συμπέρασμα καί σαν επιλογο.

Είμαι, κύριε, πεπεισμένος, όσο καί σείς, οσον αφορά τις καταχρήσεις που επισημαίνετε όμως έχω τοση αφοσιωση στήν τάξη, όχι τήν κοινη και ενοχλητικη αυτη ταξη για τήν οποια αρκούν οι αστυφυλακες, αλλα για τη μεγαλοπρεπη και επιβλητική ταξη τών ανθρωπινων κοινωνιων, ωστε πολλες φορες ενοχλουμαι που προσβαλλω ορισμενες καταχρησεις Θά 'θελα να σταθεροποιησω με το ενα χερι καθε φορά που

αναγκάζομαι νά κλονίσω μέ τό άλλο. Πρέπει νά φοβόμαστε τόσο μήν καταστρέψουμε τά μπουμπούκια πού θά βγάλουν καρπούς, όταν κλαδεύουμε ένα δέντρο! Αυτό εσείς τό ξέρετε καλύτερα από τόν καθένα. Είσαστε άνθρωπος σοβαρός, ενημερωμένος, πνεύμα στοχαστικό. Μιλάτε μέ όρους αρκετά ζωηρούς γιά τούς δαιμονισμένους τού καιρού μας, ώστε καθησυχάζετε γιά τίς προθέσεις σας ακόμα καί τίς πιό σκιασμένες φαντασίες. Όμως τελικά συμπεραίνετε τήν κατάργηση τής ιδιοκτησίας! Θέλετε νά καταργήσετε τόν πιό ενεργητικό μοχλό πού κινητοποιεί τήν ανθρώπινη νοημοσύνη, χτυπάτε τό πατρικό συναίσθημα στίς πιό γλυκειές του ψευδαισθήσεις, σταματάτε μέ μιά λέξη τόν σχηματισμό κεφαλαίου καί στό εξής χτίζουμε πάνω στήν άμμο αντί νά θεμελιώνουμε σέ γρανίτη Νά τί δέν μπορώ νά παραδεχτώ, γι' αυτό καί κριτικαρισα τό θιβλίο σας, τό τόσο γεμάτο μέ ωραίες σελίδες, τό τόσο σπινθηροβόλο σέ ζέση καί γνώση.

Θά ήθελα, κύριε, η σχεδόν αλλοιωμενη υγεία μου νά μού επέτρεπε νά μελετήσω μαζί σας, σελίδα προς σελίδα, τό υπόμνημα που μου κάνατε τήν τιμή νά μού στειλετε δημοσίως καί προσωπικά. Θά είχα, νομίζω, ισχυρότατες παρατηρήσεις νά σάς υποβάλω. Πρός στιγμή, οφείλω νά περιοριστώ νά σάς ευχαριστήσω γιά τά ευγενικά λόγια μέ τά οποία μιλήσατε γιά μένα. Αξίζουμε κι ο ενας κι ο αλλος τό τίμημα τής ειλικρινειας· μού χρειάζεται επιπλέον τό τίμημα τής σύνεσης. Ξέρετε μέ ποια θαθειά ανησυχία θασανίζεται η εργατική τάξη ξέρω πόσες ευγενικές καρδιές χτυπούν κάτω από τά χοντρορουχά τους καί νιώθω αδελφική κι ακατανίκητη συμπαθεια γιά τίς χιλιάδες αυτές γενναίους ανθρώπους πού σηκώνονται τόσο νωρίς να πάνε στή δουλειά, νά πληρώσουν τους φόρους, νά δυναμώσουν τή χώρα μας. Προσπαθώ νά τους εξυπηρετήσω, νά τούς διαφωτίσω, ενώ άλλοι προσπαθουν να τούς αφανίσουν Δέν γράψατε κάν απ' ευθείας γι' αυτους. Φτιάξατε δυό υπέροχα μανιφέστα, τό δεύτερο πιό μετρημενο από τό πρώτο Φτιαξτε κι ένα τρίτο, πιό μετρημένο απο τό δευτερο καί θά 'χετε θέση μές στήν επιστήμη, πού τό πρωτο της καθήκον ειναι η γαλήνη καί η αμεροληψία

Χαίρετε, κύριε! Δέν είναι δυνατόν νά υπάρχει περισσότερη εκτίμηση απ' όση έχω εγώ γιά σάς.

Παρίσι, 1η τού Μάη 1841
Μπλανκί

Βέβαια, θά 'χα μπόλικες επιφυλάξεις γιά τούτη τήν ευγενική καί εύγλωττη επιστολή· ωστόσο, τ' ομολογώ, ποθώ μέ τήν καρδιά μου περισσότερο νά πραγματοποιήσω τό είδος προφητείας πού τήν καθορίζει παρά ν' αυξήσω αδικαιολόγητα τόν αριθμό τών ανταγωνιστών μου. Τόση αμφισβήτηση μέ κουράζει καί μ' ενοχλεί. Η εξυπνάδα πού καταναλώνουν γιά λογομαχίες είναι σάν καί κείνη πού χρησιμοποιούν γιά τόν πόλεμο: είναι εξυπνάδα πού πάει στράφι.

Ο κ. Μπλανκί παραδέχεται πώς υπάρχει στήν ιδιοκτησία ένα πλήθος καταχρήσεων, αισχρών καταχρήσεων. Από τήν πλευρά μου, αποκαλώ αποκλειστικά *ιδιοκτησία* τό σύνολο αυτών τών καταχρήσεων. Τόσο γιά τόν ένα όσο καί γιά τόν άλλο, η ιδιοκτησία είναι ένα πολύγωνο, πού πρέπει νά τού σπάσουμε τίς γωνίες· μά, έτσι καί γίνει αυτό, ο κ. Μπλανκί υποστηρίζει ότι τό σχήμα θά είναι πάντα πολυγωνικό (υπόθεση δεχτή στά μαθηματικά, άν καί δέν αποδείχνεται), ενώ εγώ διατείνομαι πώς τό σχήμα αυτό θά γίνει κύκλος. Τίμιοι άνθρωποι θά μπορούσαν τουλάχιστον να συνεννοηθούν.

Εξάλλου, συμφωνώ ότι, στήν τωρινή κατάσταση τού ζητήματος, τό μυαλό μπορεί νά διστάζει νόμιμα ως πρός τήν κατάργηση τής ιδιοκτησίας. Πραγματικά, δέν αρκεί, γιά ν' αποχτήσεις οφέλη από μιά μάχη, νά καταστρέψεις μιά παραδεγμένη αρχή καί πού μάλιστα έχει τήν αξία πώς συνοψίζει τό σύστημα τών πολιτικών μας πεποιθήσεων. Πρέπει ακόμα καί νά θεσπίσεις τήν αντίθετη αρχή καί νά διατυπώσεις τό σύστημα πού απορρέει. Επιπλέον, πρέπει νά δείξεις πώς τό καινούργιο αυτό σύστημα θά ικανοποιήσει ολες τίς ηθικές καί πολιτικες ανάγκες οι οποίες οδήγησαν στή θέσπιση τού πρώτου συστήματος. Νά λοιπόν σέ ποιές μελλοντικές προ-

φανώς προϋποθέσεις υποτάσσω εγώ ο ίδιος τήν βεβαιότητα τών αποδείξεών μου:

Νά βρούμε ένα σύστημα απόλυτης ισότητας, όπου, όλοι οι σημερινοί θεσμοί, εκτός τής ιδιοκτησίας ή τού σώματος τών καταχρήσεων τής ιδιοκτησίας, όχι μονάχα θά μπορούν νά βρούνε κάποια θέση, αλλά καί θά είναι αυτοί καθ' εαυτοί φορείς ισότητας: ατομική ελευθερία, διαίρεση τών εξουσιών, δημόσιο υπουργείο, σώμα ενόρκων, διοικητική καί δικαστική οργάνωση, ενότητα καί ακεραιότητα στήν παιδεία, γάμος, οικογένεια, κληρονομικότητα άμεση καί πλάγια, δικαίωμα πώλησης κι ανταλλαγής, δικαίωμα διαθήκης καί μάλιστα δικαίωμα πρωτοτοκίας· ένα σύστημα πού, καλύτερα από τήν ιδιοκτησία, νά εξασφαλίσει τόν σχηματισμό τών κεφαλαίων καί νά διατηρεί τήν προθυμία όλων· τό οποίο, από ανώτερη ματιά, νά εξηγεί, νά διορθώνει καί νά συμπληρώνει τίς θεωρίες συνεταιρισμού πού προτάθηκαν μέχρι σήμερα, από τόν Πλάτωνα καί τόν Πυθαγόρα ώς τόν Μπαμπέφ, τόν Σαίν-Σιμόν καί τόν Φουριέ. Ένα σύστημα, τέλος, τό οποίο, χρησιμοποιώντας τόν εαυτό του σάν μέσο μετατόπισης, νά είναι άμεσα εφαρμόσιμο.

Ένα τόσο ευρύ έργο θά απαιτούσε, τό ξέρω, τίς συγκεντρωμένες προσπάθειες είκοσι Μοντεσκέ: ωστόσο, άν δέν είναι δυνατό νά τό τελειοποιήσει ένας μόνον άνθρωπος, μπορεί νά τό αναλάβει ένας κάποιος. Ο δρόμος που θά 'χει διασχίσει θά 'ναι αρκετός γιά ν' ανακαλύψει τόν στόχο καί νά σιγουράρει τό αποτέλεσμα.

# *Τί είναι η ιδιοκτησία;*

Ενάντια στόν εχθρό, η διεκδίκηση είναι αιώνια

*Νομος των Δωδεκα Τραπεζιων*

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

### *Μέθοδος πού ακολουθήθηκε σέ τούτο τό έργο*
### *Ιδέα μιάς επανάστασης*

Αν είχα ν' απαντήσω στό εξής ερώτημα: *Τί είναι σκλαβιά;* καί μέ μιά μόνη λέξη ν' απαντήσω: ***δολοφονία***, η σκέψη μου θά ήταν αρχικά κατανοητή. Δέν θά 'χα ανάγκη από μιά μακροσκελή ομιλία γιά ν' αποδείξω ότι η δύναμη ν' αφαιρείς από τόν άνθρωπο τή σκέψη, τή θέληση, τήν προσωπικότητα, είναι μιά δύναμη ζωής καί θανάτου, καί πώς τό νά κάνεις σκλάβο έναν άνθρωπο σημαίνει νά τόν δολοφονήσεις. Γιατί λοιπόν σ' αυτήν τήν άλλη ερώτηση: *Τί είναι ιδιοκτησία;* νά μήν μπορώ πάλι ν' απαντήσω: *κλεψιά*, χωρίς νά έχω τή βεβαιότητα πώς μέ καταλαβαίνουν, εφόσον η δεύτερη αυτή απάντηση είναι τροποποίηση τής πρώτης;

Αναλαμβάνω νά κουβεντιάσω τήν αρχή ακριβώς τής διακυβέρνησής μας καί τών θεσμών μας, τήν ιδιοκτησία· είμαι στά σωστά μου πλαίσια: ίσως λαθέψω στό συμπέρασμα πού θά βγεί από τίς έρευνές μου· είμαι στά σωστά μου πλαίσια: μού αρέσει καί βάζω τήν τελευταία σκέψη τού βιβλίου μου στήν αρχή· πάντα έχω τό δικαίωμα νά τό κάνω.

Ο ένας συγγραφέας διδάσκει πώς η ιδιοκτησία είναι πολιτικό δικαίωμα, γεννημένο από τήν απασχόληση καί επικυρωμένο από τόν νόμο. Ένας άλλος υποστηρίζει πώς είναι

φυσικό δίκαιο, πού η πηγή του βρίσκεται στήν εργασία: κι οι θεωρίες αυτές, όσο αντίθετες κι άν φαίνονται, έχουν ενθαρρυνθεί καί χειροκροτηθεί. Εγώ ισχυρίζομαι ότι ούτε η εργασία ούτε η απασχόληση ούτε κι ο νόμος μπορούν νά δημιουργήσουν τήν ιδιοκτησία· ότι είναι αποτέλεσμα χωρίς αιτία: είμαι αξιόμεμπτος;

Καί τί μουρμουρητά δέν ξεσηκώνονται!

— *Η ιδιοκτησία είναι η κλεψιά!* Νά ο συναγερμός τού '93! Νά η ανατροπή τών επαναστάσεων!...

— Αναγνώστη, ησύχασε: δέν είμαι καθόλου πρόξενος εριδων, δαυλός επαναστάσεων. Σφετερίζομαι λίγες μέρες από τήν ιστορία· εκθέτω μιάν αλήθεια πού μάταια προσπαθούμε νά σταματήσουμε τήν απελευθέρωσή της. Γράφω τό προοίμιο τού μελλοντικού μας συντάγματος. Θά ήταν συνωμοσία τού σίδερου μέ τόν κεραυνό ο ορισμός αυτός πού σάς φαίνεται βλασφημία, *η ιδιοκτησία είναι η κλεψιά*, αν οι φροντίδες μας μάς επιτρέπανε νά τον κατανοήσουμε. Όμως, τί συμφέροντα, πόσες προκαταλήψεις δέν αντιτίθενται εδώ!... Η φιλοσοφία δέν θ' αλλάξει ούτε κάν, αλίμονο, τήν ροή τών πραγμάτων: τά πεπρωμένα θά εκπληρωθούν ανεξάρτητα από τήν προφητεία: εξάλλου, δέν πρέπει νά δοθεί δικαιοσύνη καί η παιδεία μας νά τελειοποιηθεί;

— *Η ιδιοκτησία είναι η κλεψιά!...* Τί ανατροπή τών ανθρώπινων ιδεών! *Ιδιοκτήτης* καί *κλέφτης* ανέκαθεν ήταν εκφράσεις αντιφατικές· όλες οι γλώσσες αγίασαν αυτήν τήν αντιλογία. Σέ ποιό κύρος θά μπορούσατε λοιπόν νά χτυπήσετε τήν παγκόσμια συνεννόηση καί νά δώσετε τή διάψευση στό ανθρώπινο γένος; Ποιοί είστε σείς, πού αρνιέστε τή λογική τών λαών καί τών αιώνων;

— Τί σέ νιάζει εσένα, αναγνώστη, η φτωχή μου ατομικότητα; Είναι, σάν καί σένα, παιδί ενός αιώνα, όπου η λογική δέν υπόκειται παρά μονάχα στό γεγονός καί στήν απόδειξη. Τό όνομά μου, καθώς και τό δικό σου, είναι ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ[5] Η αποστολή μου ειναι να γραφω εχοντας στό νού μου τά λόγια αυτά τού νόμου: *μίλα χωρίς φόβο καί πάθος: πές αυτό πού ξέρεις*. Τό έργο μας, εμάς, είναι νά

χτίσουμε τὸν ναὸ τῆς γνώσης καὶ η γνώση αυτὴ αγκαλιάζει τὸν άνθρωπο καὶ τὴ φύση. Λοιπόν, η αλήθεια αποκαλύπτεται σὲ όλους, σήμερα στὸν Νεύτωνα καὶ στὸν Πασκάλ, αύριο στὸν πάστορα τῆς κοιλάδας, στὸν σύντροφο τοὺ εργαστηρίου. Ο καθένας φέρνει τὸ λιθάρι του γιὰ τὸ χτίσμα καί, όταν εκπληρώσει τὴν προσπάθειά του, εξαφανίζεται. Η αιωνιότητα προηγείται, η αιωνιότητα μάς ακολουθεί: ανάμεσα, σὲ δύο άπειρα, τί είναι η θέση ενὸς θνητού, γιὰ νὰ πληροφορηθεί ο αιώνας απ' αυτόν;

Άφησε, λοιπόν, αναγνώστη, κατὰ μέρος τὸν τίτλο μου καὶ τὸν χαρακτήρα μου καὶ μὴν ασχολείσαι παρὰ μονάχα μὲ τοὺς συλλογισμούς μου. Γιατί σύμφωνα πρὸς τὴν παγκόσμια συνεννόηση είναι ποὺ διατείνομαι νὰ διορθώσω τὸ παγκόσμιο λάθος. Στὴν πίστη τοὺ ανθρώπινου γένους καλὼ τὴν γνώμη τοὺ ανθρώπινου γένους. Έλα μὲ θάρρος, ακολούθησέ με καί, άν είναι ειλικρινὴς η θέλησή σου, άν η συνείδησή σου είναι ελεύθερη, άν τὸ πνεύμα σου ξέρει νὰ συνδέει δυὸ προτάσεις γιὰ νὰ εξάγει μία τρίτη, οι ιδέες μου θὰ γίνουν οπωσδήποτε δικές σου. Ξεκινώντας, πετώντας σου τὴν τελευταία μου λέξη, θέλησα νὰ σὲ προειδοποιήσω, όχι νὰ σὲ αψηφήσω. Γιατί είμαι βέβαιος, άν μὲ διαβάσεις, θὰ εντείνω τὴν έγκρισή σου. Τὰ πράγματα γιὰ τὰ οποία έχω νὰ σοὺ μιλήσω είναι τόσο απλά, τόσο εμφανή, ποὺ θὰ σὲ ξαφνιάσει τὸ ότι δὲν τ' αντιλήφτηκες καθόλου καὶ θὰ πείς στὸν εαυτό σου: «Πὼς καὶ δὲν τὸ σκέφτηκα;»! Άλλοι θὰ σοὺ προσφέρουν τὸ θέαμα τῆς ευφυΐας ποὺ παραβιάζει τὰ μυστικὰ τῆς φύσης καὶ ποὺ αναδίνει υπέροχες προφητείες. Εδώ, δὲν θὰ βρείς άλλο απὸ μιὰ σειρὰ εμπειρίες πάνω στὸ *σωστὸ* καὶ τὸ *δίκαιο*, ένα είδος επαλήθευψης τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν τῆς συνείδησής σου. Τὰ εγχειρήματα θὰ γίνουνε μπροστὰ στὰ μάτια σου κι εσὺ θὰ 'σαι εκείνος ποὺ θὰ εκτιμήσει τὸ αποτέλεσμα.

Εξάλλου, δὲν φτιάχνω σύστημα: ζητῶ τὸ τέλος τοὺ προνόμιου, τὴ λύτρωση απὸ τὴ σκλαβιά, τὴν ισότητα τῶν δικαιωμάτων, τὴ βασιλεία τοὺ νόμου. Δικαιοσύνη καὶ μόνο δικαιοσύνη, νὰ η περίληψη τοὺ λόγου μου· αφήνω σ' άλλους τὴν φροντίδα νὰ πειθαρχήσουν τὸν κόσμο.

Αναλογιζόμουν κάποια μέρα: γιατί, μές στήν κοινωνια. τόσος πόνος καί τόση δυστυχία; Πρέπει ο άνθρωπος νά 'ναι αιώνια δυστυχισμένος; Καί, χωρίς νά σταθώ στίς εξηγήσεις γιά τούς σκοπούς όσων αναλαμβάνουν ανασχηματισμούς, κατηγορώντας γιά τήν γενική απόγνωση, ετούτοι τήν δειλία καί τήν απειρία, εκείνοι τούς συνωμότες καί τούς επαναστάτες, οι άλλοι τήν άγνοια καί τή γενική διαφθορά· κουρασμένος μέ τίς ατέλειωτες μάχες τού θήματος καί τού τύπου, θέλησα νά εμβαθύνω μόνος μου στό πρόβλημα. Συμβουλεύτηκα τούς δάσκαλους τής γνώσης, διάβασα εκατό τόμους φιλοσοφίας, δικαίου, πολιτικής οικονομίας καί ιστορίας: καί μακάρι νά 'δινε ο Θεός νά ζούσα σ' έναν αιώνα όπου τόσο διάβασμα νά μού ήταν περιττό! Έβαλα όλα μου τά δυνατά γιά νά βρώ πληροφορίες ακριβείς, συγκρίνοντας τίς θεωρίες, αντιπαραθέτοντας στίς αντιρρήσεις τίς απαντήσεις, κάνοντας αδιάκοπα εξισώσεις καί αναγωγές επιχειρημάτων, ζυγιάζοντας χιλιάδες συλλογισμούς στό πρόσθαρο τής πιό ακριβόλογης λογικής. Στόν κοπιάστικό μου αυτό δρόμο, συγκέντρωσα πολλά ενδιαφέροντα συμβάντα, πού θά τά κοινοποιήσω στούς φίλους μου καί στό κοινό μόλις θά ευκαιρήσω. Μά, πρέπει νά τό πώ, στήν αρχή νόμιζα ότι παραδεχόμουν πώς ποτέ δέν είχαμε καταλάβει τό νόημα αυτών τών τόσο χυδαίων καί τόσο ιερών λέξεων: ***δικαιοσύνη, ευθύτητα, ελευθερία·*** πώς οι ιδέες μας γι' αυτά τά πράγματα είναι σκοτεινότατες· καί τέλος πώς η άγνοια αυτή ήταν η μοναδική αιτία καί τής φτωχολογιάς καί όλων τών συμφορών πού έχουν συνθλίψει τό ανθρώπινο γένος.

Μέ τό παράξενο τούτο αποτέλεσμα τό μυαλό μου τρομοκρατήθηκε: αμφέβαλλα γιά τό λογικό μου. Πώς; έλεγα. Αυτό πού τά μάτια δέν τό είδαν, τ' αυτιά δέν τό άκουσαν, η αντίληψη δέν τό συνέλαβε, εσύ νά τό ανακαλύψεις! Φουκαρά, τρομάρα σου, νά πάρεις τά οράματα τής αρρωστημένης φαντασίας σου γιά φώτα τής γνώσης; Δέν ξέρεις, τό 'πανε μεγάλοι φιλόσοφοι, πώς από πρακτική ηθική άποψη τό παγκόσμιο λάθος είναι αντίφαση;

Αποφάσισα λοιπόν νά κάνω μιάν αντί-απόδειξη τών κρί-

σεων μου καί νά ποιοί ήταν οι όροι πού έθεσα στόν εαυτό μου γιά τήν καινούργια αυτή εργασία: είναι δυνατό στήν εφαρμογή τών αρχών τής ηθικής, η ανθρωπότητα νά έχει τόσον πολύ καιρό καί τόσο καθολικά εξαπατηθεί; Πώς καί γιατί ν' απατηθεί; Πώς, τό λάθος της, όντας καθολικό, νά μήν είναι ανίκητο;

Τά προβλήματα αυτά, από τή λύση τών οποίων εξαρτιόταν η βεβαιότητα τών παρατηρήσεών μου, δέν αντιστάθηκαν γιά πολύ στήν ανάλυση. Θά δείς στό πέμπτο κεφάλαιο τού υπομνήματός μου, πώς στήν ηθική, όπως καί σέ κάθε άλλο αντικείμενο τής γνώσης, τά σοβαρότερα λάθη είναι γιά μάς οι βαθμίδες τής γνώσης, πώς ώς καί στά έργα τής δικαιοσύνης, τό νά σφάλεις είναι προνόμιο πού εξευγενίζει τόν άνθρωπο· καί όσον αφορά τή φιλοσοφική αξία πού μπορεί νά μού αποδοθεί, πώς η αξία αυτή είναι απειροελάχιστη. Δέν είναι τίποτα τό νά ονομάσεις τά πράγματα· τό θαυμαστό θά ήταν νά τά γνωρίζεις πρίν εμφανιστούν. Εκφράζοντας μιάν ιδέα πού έχει φτάσει στό όριό της, μιάν ιδέα πού διαθέτει όλες τίς αντιλήψεις, πού αύριο θά κηρυχτεί από κάποιον άλλο, άν δέν τήν αναγγείλω εγώ σήμερα, κάνοντάς το αυτό, δέν έχω γιά μένα παρά τήν προτεραιότητα τής διατύπωσης. Αποδίνουμε έπαινους σέ όποιον είδε πρώτος τό χάραμα τής μέρας;

Μάλιστα, όλοι οί άνθρωποι πιστεύουν κι επαναλαμβάνουν πώς η ισότητα τών προϋποθέσεων είναι ταυτόσημη μέ τήν ισότητα τών δικαιωμάτων· πώς *ιδιοκτησία* καί *κλεψιά* είναι όροι συνώνυμοι· πώς κάθε κοινωνική υπεροχή, δοσμένη ή καλύτερα αρπαγμένη από δήθεν ανωτερότητα ικανότητας καί υπηρεσίας, είναι υπερβολική αδικία καί ληστεία: όλοι οι άνθρωποι, λέω, επιβεβαιώνουν αυτές τίς αλήθειες μέ τήν ψυχή τους· δέν πρόκειται παρά μονάχα γιά τό νά τούς κάνεις νά τό προσέξουν.

Προτού μπώ στό θέμα μου, είναι απαραίτητο νά πώ κάτι γιά τόν δρόμο πού θ' ακολουθήσω. Όταν ο Πασκάλ άγγιζε ένα πρόβλημα γεωμετρίας, έφτιαχνε μιά μέθοδο λύσης· γιά νά λύσεις ένα πρόβλημα φιλοσοφίας, χρειάζεται επίσης μιά

μέθοδος. Ἐ, καὶ πόσο τὰ προβλήματα ποὺ προβάλλει η φιλοσοφία δὲν υπερέχουν, μὲ τὸ θάρος τῶν συνεπειῶν τους, ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς γεωμετρίας! Καὶ πόσο, συνεπῶς, γιὰ νὰ λυθοῦν, δὲν ζητοῦν περισσότερο επιταχτικὰ μιὰν ανάλυση βαθειὰ κι αυστηρή;

Είναι γεγονός, στὸ εξῆς, ἐξω ἀπὸ κάθε αμφιβολία, λένε οι σύγχρονοι ψυχολόγοι, πῶς κάθε αντίληψη ποὺ δέχεται τὸ πνεῦμα προσδιορίζεται μέσα σ' αυτὸ σύμφωνα μὲ ορισμένους γενικοὺς κανόνες τοῦ πνεύματος αυτοῦ· αποτυπώνεται, ἄς ποῦμε, πάνω σὲ κάποιους προϋπάρχοντες τύπους μὲς στὴ νόησή μας, οι οποίοι καὶ είναι σὰν ρητὴ προϋπόθεση. Ἔτσι, λένε, ἀν τὸ πνεῦμα δὲν ἔχει καθόλου *ιδέες* ἔμφυτες, ἔχει τουλάχιστον *σχήματα* ἔμφυτα. Δηλαδή, παραδείγματος χάρη, κάθε φαινόμενο γίνεται απαραίτητα αντιληπτὸ ἀπὸ μᾶς μὲς στὸν *χρόνο* καὶ μὲς στὸν *χῶρο*· ὅ,τι μᾶς κάνει νὰ υποθέτουμε μιὰν *αιτία* ἀπὸ τὴν οποία προέρχεται, ὅ,τι υπάρχει υποννοεῖ τὶς ιδέες *υπόστασης, τύπου, αριθμοῦ, σχέσης* κλπ.· μὲ δυὸ λόγια, δὲν διαμορφώνουμε καμιὰ σχέση, ποὺ νὰ μὴν αναφέρεται σὲ κάποιαν ἀπὸ τὶς γενικὲς αρχὲς τῆς λογικῆς, περ' ἀπὸ τὶς οποίες δὲν υπάρχει τίποτα.

Τὰ αξιώματα αυτὰ τῆς αντίληψης, προσθέτουν οι ψυχολόγοι, οι βασικοὶ αυτοὶ τύποι, στοὺς οποιους αναφέρονται μοιραία ὅλες μας οι κρίσεις καὶ ὅλες μας οι ιδέες, καὶ ποὺ οι αισθήσεις μας δὲν κάνουν ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ τους φέρνουμε στο φῶς, είναι γνωστοὶ στὸ σχολείο μὲ τὸ ονομα *κατηγορίες*. Η αρχικὴ τους ὕπαρξη μὲς στὸ πνεῦμα ἔχει σήμερα αποδειχτει δὲν χρειάζεται πιὰ παρὰ νὰ δώσουμε τὸ συστημά τους και να τὶς απαριθμήσουμε. Ο Αριστοτέλης απαριθμοῦσε δέκα. Ο Κάντ τὶς ἔφτασε στὶς δεκαπέντε. Ο κ. Κουζὲν τις περιορισε σὲ τρεῖς, σὲ δυὸ, σὲ μια Καὶ η αναμφισθήτητη δόξα τοῦ καθηγητὴ αυτοῦ θὰ είναι τὸ ότι θὰ ἔχει, ἀν οχι ανακαλυψει την αληθινὴ θεωρία τῶν κατηγοριῶν, τουλάχιστον εννοήσει καλύτερ' ἀπὸ τὸν καθένα τὴν μεγάλη σημασία τοῦ ζητηματος αυτοῦ, ποὺ ειναι τὸ μεγαλυτερο και ισως το μόνο σ' ολόκληρη τὴ μεταφυσικη

Τ' ομολογῶ, δὲν πιστευω στο εμφυτο οχι μονο των *ιδεῶν*

αλλά ούτε καί τών *σχημάτων* ή *νόμων* τής νόησής μας καί θεωρώ τή μεταφυσική τού Ράιντ καί τού Κάντ ακόμα πιό μακρυνή πρός τήν αλήθεια από τού Αριστοτέλη. Ωστόσο, καθώς δέν θέλω εδώ νά κάνω κριτική τής λογικής, πράγμα πού θά ζητούσε μακρόχρονη εργασία καί πού τό κοινό δέν νοιάζεται καί πολύ γι' αυτό, θά κοιτάξω, υποθετικά, τίς γενικότερες ιδέες μας, τίς πιό απαραίτητες, όπως τίς ιδέες τού χρόνου, τού χώρου, τής υπόστασης καί τής αιτίας, σά νά υπάρχουν εξαρχής μές στό πνεύμα ή τουλάχιστον σά ν' απορρέουν κατ' ευθείαν από τή σύνθεσή του.

Ένα όμως ψυχολογικό γεγονός, όχι λιγότερο αληθινό, καί πού οι φιλόσοφοι ίσως τό έχουν παραμελήσει πάρα πολύ, είναι πώς η συνήθεια, σάν δεύτερη φύση, έχει τή δύναμη νά αποτυπώνει στή νόηση νέες κατηγορικές μορφές, παρμένες από τά φαινόμενα πού μάς εντυπωσιάζουν καί, συνεπώς, τίς περισσότερες φορές, απογυμνωμένες από αντικειμενική αλήθεια, πού η επίδρασή τους ωστόσο στίς κρίσεις μας δέν είναι λιγότερο από τά πρίν προσδιοριστική απ' όσο τών πρώτων κατηγοριών. Έτσι ώστε συλλογιζόμαστε συγχρόνως καί σύμφωνα μέ τούς *αιώνιους* καί *απόλυτους* νόμους τής λογικής μας καί σύμφωνα μέ τούς δευτερεύοντες, συνήθως σφαλερούς, κανόνες πού η ατελής παρατήρηση τών πραγμάτων μας υποβάλλει. Τέτοια είναι η πηγή η πιό γόνιμη τών λανθασμένων προκαταλήψεων καί η διαρκής καί συχνά ακατανίκητη αιτία ενός πλήθους σφαλμάτων. Η ανησυχία πού προκύπτει γιά μάς από τίς προκαταλήψεις αυτές είναι τόσο ισχυρή, ώστε, συχνά, ενώ ακριβώς πολεμάμε μιάν αρχή πού ο νους μας τήν κρίνει σφαλερή, τήν υπερασπιζόμαστε χωρίς να τό καταλαβαίνουμε, συλλογιζόμαστε σύμφωνα μ' αυτήν, υπακουομε σ' αυτήν καί τήν χτυπάμε μαζί. Λές καί κλεισμένο μέσα σ' έναν κύκλο, τό πνεύμα μας στροβιλίζεται γύρω απο τον εαυτό του, μέχρι πού μιά νέα παρατήρηση, η οποία διεγειρει μέσα μας νέες ιδέες, μάς κάνει κι ανακαλύπτουμε μιάν εξωτερική αρχή η οποία μάς γλυτώνει από τό φάντασμα πού κυρίεψε τήν φαντασία μας.

Ετσι, ξέρουμε σήμερα ότι μέ τούς νόμους ενός παγκό-

σμιου μαγνητισμού, πού η αιτία του μένει άγνωστη, δύο σώματα, πού κανένα εμπόδιο δέν τά σταματά, τείνουν νά ενωθούν μέ επιταχυνόμενη δύναμη παρόρμησης, τήν οποία ονομάζουμε *έλξη*. Η έλξη είναι πού κάνει νά πέφτουνε στή γή τά σώματα, όταν τούς λείπει τό στήριγμα, η έλξη τούς δίνει βάρος στή ζυγαριά καί μάς δένει εμάς τούς ίδιους μέ τό έδαφος πού πατάμε. Η άγνοια τής αιτίας αυτής υπήρξε η μοναδική αιτία πού εμπόδισε τούς αρχαίους νά πιστέψουν στούς αντίποδες. «Πώς δέν βλέπετε», έλεγε μετά τόν Λακτάνειο ο άγιος Αυγουστίνος, «πώς, άν υπήρχαν άνθρωποι κάτω από τά πόδια μας, θά είχαν τό κεφάλι ανάποδα καί θά πέφτανε στόν ουρανό;» Ο επίσκοπος Ιππώναξ, πού θεωρούσε τή γή ρηχή, επειδή τού φαινόταν πώς τήν έβλεπε έτσι, υπέθετε κατά συνέπεια πώς, άν από τό ζενίθ στό ναδίρ διαφόρων τόπων τραβούσαμε ευθείες γραμμές, οι γραμμές αυτές θά ήταν μεταξύ τους, παράλληλες· καί σ' αυτήν τήν κατεύθυνση τών γραμμών τοποθετούσε κάθε κίνηση από πάνω πρός τά κάτω. Οπότε χρειαζότανε φυσικά νά συμπεράνει πώς τά άστρα είναι συνδεμένα σάν κυλυόμενοι πυρσοί στόν ουράνιο θόλο· πώς, άν εγκαταλείπονταν στόν εαυτό τους, θά πέφτανε στή γή σάν βροχή φωτιάς· πώς η γή είναι απέραντο τραπέζι, πού αποτελεί τό κάτω μέρος τού κόσμου, κλπ. Αν τόν ρωτούσες πάνω σέ τί στηρίζεται η γή, θ' απαντούσε πώς δέν ήξερε, αλλά πώς γιά τόν Θεό τίποτα δέν είναι αδύνατο. Τέτοιες ήταν, σχετικά μέ τόν χώρο καί τήν κίνηση, οι ιδέες τού άγιου Αυγουστίνου, ιδέες πού τού τίς επέβαλλε μιά προκατάληψη δοσμένη από τά φαινόμενα καί πού έγινε γι' αυτόν γενικός κανόνας καί κατηγορηματικός γιά τήν κρίση. Όσο γιά τήν αιτία ακριβώς τής πτώσης τών σωμάτων, ο νούς του ήταν άδειος· δέν μπορούσε νά πεί τίποτ' άλλο, εκτός πώς ένα σώμα πέφτει επειδή πέφτει.

Γιά μάς, η ιδέα τής πτώσης είναι πιό περίπλοκη: μέ τις γενικές ιδέες τού χώρου καί τής κίνησης πού υπονοεί συνδέουμε τήν ιδέα τής έλξης ή τής κατεύθυνσης πρός ένα κέντρο, η οποία εμπνέεται από τήν ανώτερη ιδέα αιτίας. Μά, άν η φυσική έχει πλήρως επανορθωσει τήν κρίση μας ως

προς τὴν ἄποψη αυτή, δὲν διατηροῦμε λιγότερο, στὴν πράξη, τὴν προκατάληψη τοῦ ἁγίου Αυγουστίνου· κι όταν λέμε πὼς κάτι *ἔπεσε*, δὲν εννοοῦμε απλὰ καὶ γενικὰ πὼς κάποιο γεγονὸς ἕλξης ἔλαβε χώρα, αλλὰ ειδικὰ καὶ ιδιαίτερα πὼς ἔγινε, πρὸς τὴ γῆ, καὶ *ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω*, η κίνηση αυτή. Μπορεῖ τὸ λογικό μας νὰ διαφωτίστηκε, η φαντασία μας επιβάλλεται καὶ η διάλεκτός μας παραμένει γιὰ πάντα αδιόρθωτη. Τὸ *πέφτω ἀπὸ τὸν ουρανὸ* δὲν εἶναι ἔκφραση πιὸ αληθινὴ ἀπὸ τὸ *ανεβαίνω στὸν ουρανό*. Ωστόσο, η ἔκφραση αυτὴ θὰ διατηρεῖται ὅσο οι ἄνθρωποι θὰ μεταχειρίζονται τὴ διάλεκτο.

Ὅλοι οι τρόποι ἔκφρασης, *ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω, κατεβαίνω ἀπὸ τὸν ουρανό, πέφτω ἀπὸ τὰ σύννεφα*, κλπ. βρίσκονται στὸ εξῆς ἔξω ἀπὸ κίνδυνο, επειδὴ ξέρουμε καὶ τὶς διορθώνουμε στὴν πράξη. Μὰ ἂς δεχτοῦν νὰ παρατηρήσουν μιὰ στιγμὴ πόσο ἔγιναν αιτία, οι τρόποι αυτοί, καθυστέρησης στὶς προόδους τῆς γνώσης. Ἂν στ' αλήθεια ἔχει λίγη σημασία γιὰ τὴ στατιστική, γιὰ τὴ μηχανική, γιὰ τὴν υδρομηχανική, γιὰ τὴν βληματομετρία, τὸ νὰ εἶναι γνωστὴ η αληθινὴ αιτία τῆς πτώσης τῶν σωμάτων καὶ τὸ νὰ εἶναι ακριβεῖς οι ιδέες πάνω στὴ γενικὴ κατεύθυνση του χώρου, τὸ πράγμα αλλάζει εντελῶς ευθὺς μόλις αρχίζει και πρόκειται γιὰ τὸ νὰ εξηγήσουμε τὸ σύστημα τοῦ κόσμου, τὴν αιτία τῶν παλιρροιῶν, τὸ σχῆμα τῆς γῆς καὶ τὴ θέση της μὲς στους ουρανούς· γιὰ ὅλ' αυτά, πρέπει νὰ βγοῦμε ἀπὸ τον κύκλο τῶν φαινομένων. Ἀπὸ τ' αρχαιότατα χρονια είδαμε μεγαλοφυεῖς μηχανικούς, εξαιρετικοὺς αρχιτέκτονες, επιδέξιους πυροβολητές· τὸ λάθος τους, ὡς πρὸς τὴν στρογγυλότητα της γῆς καὶ τὴν ἕλξη, δὲν ἔβλαπτε καθόλου τὴν ανάπτυξη της τέχνης τους· η στερεότητα τῶν χτισμάτων καὶ η ακρίβεια τῆς σκοποβολῆς δὲν εἶχανε τίποτα νὰ χάσουν. Αργὰ ἢ γρήγορα ὅμως θὰ παρουσιάζονταν φαινόμενα που ο υποτιθεμενος παραλληλισμὸς ὅλων τῶν κάθετων, ποὺ θα υψώνονταν ἀπὸ τὴν επιφάνεια τῆς γῆς, θὰ τὶς ἔκανε ανεξήγητες: τότε πάλι θ' ἄρχιζε μία μάχη ανάμεσα στὶς προκαταλήψεις, οι οποίες ἀπὸ αιώνες κυριαρχοῦσαν στὴν καθημερινὴ πράξη καὶ ανάμεσα στὶς

ανήκουστες γνώμες πού η μαρτυρία τών ματιών θά 'λεγες πώς τίς διαψεύδει.

Έτσι, από τή μιά, οι κρίσεις οι πιό σφαλερές, όταν έχουν γιά βάση γεγονότα μεμονωμένα ή μονάχα κάποια φαινόμενα, αγκαλιάζουν πάντα ένα άθροισμα από πραγματικότητες πού η σφαίρα τους, λίγο-πολύ πλατειά, αρκεί γιά έναν αριθμό συμπερασμάτων, περ' από τά οποία πέφτουμε στό παράλογο: υπήρχε, λόγου χάρη, αυτό τό αληθινό στίς ιδέες τού αγίου Αυγουστίνου, πώς τά σώματα πέφτουν πρός τή γή, πώς η πτώση τους γίνεται μ' ευθεία γραμμή, πώς ο ήλιος ή η γή κινείται, πώς ο ουρανός ή η γή στρέφεται, κλπ. Τά γενικά αυτά φαινόμενα ανέκαθεν ήταν αληθινά· η γνώση μας δέν τούς πρόσθεσε τίποτα. Απ' τήν άλλη, όμως, η ανάγκη νά τά κατανοήσουμε όλα μάς υποχρεώνει νά αναζητήσουμε τίς όλο καί πιό ευνόητες αρχές: γι' αυτό καί χρειάστηκε να παρατήσουμε διαδοχικά, πρώτα τή γνώμη πώς η γή είναι πλατειά, ύστερα τή θεωρία πού τήν θέλει ακίνητη στό κεντρο τού κόσμου, κλπ.

Άν περάσουμε τώρα από τόν κόσμο τής φύσης, στόν κόσμο τής ηθικής, βρισκόμαστε καί δώ ακόμα συνδεμένοι μέ τίς ίδιες απογοητεύσεις από τά φαινόμενα, μέ τίς ίδιες επιδράσεις τού αυθορμητισμού καί τής συνήθειας. Μα εκεινο πού διακρίνει τό δεύτερο αυτό μερος τού συστήματος τών γνώσεών μας είναι, από τή μιά, τό καλό ή τό κακο πού προκύπτει γιά μάς από τίς γνώμες μας· κι από τήν άλλη, τό πεισμα μέ τό οποίο υπερασπίζουμε τήν προκατάληψη η οποια μάς βασανίζει καί μάς σκοτωνει

Όποιο σύστημα κι άν παραδεχτούμε ως πρός την αιτια τής βαρύτητας καί τό σχήμα τής γής, η φυσική κατασταση τής υδρόγειας σφαίρας δέν παθαινει τιποτα Κι οσο για μας, η κοινωνική μας οικονομία δέν μπορει ουτε να ωφεληθεί ούτε νά παραβλαφθεί απ' αυτό.

Ωστόσο, μέσα μας καί απο μας εκτελουνται οι νομοι της ηθικης μας φυσης: όμως οι νόμοι αυτοι δεν μπορουν να εκτελεστούν χωρίς τήν εσκεμμενη συμμετοχη μας, δηλαδη χωρις νά τούς γνωρίζουμε. Άν λοιπον η γνώση μας των ηθικων

νόμων είναι σφαλερή, είναι φανερό πώς ενώ θέλουμε τό καλό μας θά κάνουμε τό κακό μας· άν δέν είναι παρά ατελής, θά μπορεί ν' αρκεί γιά λίγον καιρό στήν κοινωνική μας πρόοδο, αλλά στό τέλος θά μάς οδηγήσει σέ λάθος δρόμο καί τελικά θά μάς γκρεμίσει σέ μιάν άβυσσο δυστυχιών.

Καί τότε, κάποιες υψηλότερες γνώσεις μάς γίνονται απαραίτητες καί, άς τό πούμε πρός δόξα μας, δέν έχουμε τέτοιο παράδειγμα φυγοδικίας. Τότε όμως αρχίζει μιά λυσσαλέα μάχη ανάμεσα στίς παλιές προκαταλήψεις καί τίς νέες ιδέες. Μέρες αναβρασμού καί άγχους! Άς μεταφερθούμε στά χρόνια πού, μέ τίς ίδιες πίστεις, μέ τούς ίδιους θεσμούς, όλος ο κόσμος φαινόταν ευτυχισμένος: πώς νά κατηγορήσουμε αυτές τις πίστεις, πώς νά καταδικάσουμε αυτούς τούς θεσμούς;

Δέν θέλουμε νά καταλάβουμε πώς η τυχερή εκείνη περίοδος χρησίμεψε ακριβώς γιά ν' αναπτύξει τήν αρχή τού κακού πού η κοινωνία έκρυβε μέσα της· κατηγορούμε θεούς κι ανθρώπους, τούς ισχυρούς τής γής καί τίς δυνάμεις τής φύσης. Αντί νά γυρέψει τήν αιτία τού κακού μές στό λογικό του καί μές στήν καρδιά του, ο άνθρωπος τά βάζει μέ τούς αφέντες του, τούς αντίπαλους του, τούς γείτονές του, τόν εαυτό του· τά έθνη οπλίζονται, στραγγαλίζονται, εξολοθρευονται, ώσπου, μέ μιάν μεγάλη ερήμωση τού πληθυσμού, η ισορροπία αποκαθίσταται καί η ειρήνη ξαναγεννιέται από τις στάχτες τών αγωνιστών. Τόση απέχθεια νιώθει η ανθρωπότητα στο ν' αγγίζει τά έθιμα τών προγόνων, ν' αλλάζει τους νομους πού δώσανε οι ιδρυτές των πολιτειών καί πού έχουν συμφωνηθεί μέ τήν πιστότητα τών αιώνων.

*Δυσπιστείτε γιά κάθε νεωτερισμό*, φωναξε ο Τίτος Λίβιος. Χωρίς άλλο θά 'ταν καλύτερα γιά τόν άνθρωπο νά μήν ειχε ποτε τίποτα ν' αλλάξει: αλλα πώς! Άν γεννήθηκε ανίδεος, αν ο προορισμός του είναι να μορφώνεται βαθμιαία, πρέπει τάχα γι' αυτό ν' απαρνηθεί το φώς, νά παραιτηθεί απο το λογικό του καί νά εγκαταληφθεί στήν τύχη. Τέλεια υγεία είναι καλύτερο πραγμα από τήν ανάρρωση· είναι όμως αυτό αφορμή ωστε ο αρρωστος ν' αρνιέται τή θεραπεία. Αναμόρφωση! Αναμόρφωση! φώναζαν άλλοτε ο Ιωαννης ο Βαπτι-

στής καί ο Ιησούς Χριστός. Αναμόρφωση, αναμόρφωση, φωναζαν οι πατεράδες μας πρίν πενήντα χρόνια κι εμείς θά φωνάζουμε γιά καιρό ακόμα: αναμόρφωση! αναμόρφωση!

Μάρτυρας τών βασάνων τού αιώνα μας, αναλογίστηκα: από τίς αρχές, πάνω στίς οποίες στηρίζεται η κοινωνία, υπάρχει μία πού δέν τήν καταλαβαίνει, πού λόγω άγνοιας προξένησε τό κακό. Η αρχή αυτή είναι η αρχαιότερη απ' όλες, γιατί είναι ίδιον τών εξεγέρσεων νά συμπαρασύρουν τίς πιό μοντέρνες αρχές καί νά σέβονται τίς παλιές· οπότε, τό κακό πού μάς βασανίζει είναι παλιότερο απ' όλες τίς εξεγέρσεις. Τήν αρχή αυτή, έτσι όπως τήν έκανε η αμάθειά μας, τήν τιμούν καί τήν θέλουν· γιατί, άν δέν τήν θέλαν, δέν θά έφθειρε κανέναν, θά 'ταν χωρίς επίδραση.

Όμως η αρχή αυτή, αληθινή στό αντικείμενό της, ψεύτικη ως πρός τόν τρόπο μας πού τήν εννοούμε, η αρχή αυτή, η παλιά όσο κι η ανθρωπότητα, ποιά είναι; Μήπως η θρησκεία;

Όλ' οι άνθρωποι πιστεύουνε στόν Θεό: τό δόγμα αυτό ανήκει συγχρόνως στή συνείδησή τους καί στή λογική τους. Ο Θεός είναι γιά τήν ανθρωπότητα γεγονός τόσο πρωταρχικό, ιδέα τόσο μοιραία, αρχή τόσο απαραίτητη όσο καί, γιά τήν αντίληψή μας, οι κατηγορηματικές ιδέες τής αιτίας, τής υπόστασης, τού χρόνου καί τού χώρου. Ο Θεός μάς έχει επιβεβαιωθεί από τή συνείδηση προτύτερα από κάθε επαγωγή τού πνεύματος, όπως ο ήλιος μάς έχει αποδειχτεί από τή μαρτυρία τών αισθήσεων πρίν τούς συλλογισμούς τής φυσικής. Η παρατήρηση καί η πείρα μάς αποκαλύπτουν τά φαινόμενα καί τούς νόμους, τό ενδότερο μονάχα νόημα μας αποκαλύπτει τίς υπάρξεις. Η ανθρωπότητα πιστεύει πώς ο Θεός υπάρχει· μά τί πιστεύει πιστεύοντας στόν Θεό; Μέ δυό λέξεις, τί είναι Θεός;

Η έννοια αυτή τής Θεϊκότητας, έννοια πρωταρχική, ομόφωνη, έμφυτη στό είδος μας, δέν κατάφερε ακομα νά προσδιοριστεί μές στό ανθρώπινο λογικό. Μέ κάθε βήμα μας στή γνώση τής φύσης καί τών αιτιων, η ιδέα τού Θεού απλώνεται καί ορθώνεται· περισσότερο η γνώση μας προχωρει, περισ-

σότερο ο Θεός μοιάζει νά μεγαλώνει καί νά πισωπατεί. Ο ανθρωπομορφισμός καί η ειδωλολατρεία υπήρξαν αναγκαία συνέπεια τής νεανικότητας τών πνευμάτων, θεολογία παιδιών καί ποιητών. Σφάλμα αθώο, άν δέν είχαν θελήσει νά τό κάνουν αρχή συμπεριφοράς κι άν θέλανε νά σεβαστούν τήν ελευθερία τών γνωμών. Μά, αφού πρώτα έκανε τόν Θεό κατ' εικόνα του, ο άνθρωπος θέλησε καί νά τόν ιδιοποιηθεί· όχι ικανοποιημένος πού παραμόρφωσε τό μεγάλο Όν, τό μεταχειρίστηκε σάν κληρονομιά του, σάν αγαθό του, σάν πράγμα του: ο Θεός, αναπαραστημένος μέ τερατώδεις μορφές, έγινε παντού ιδιοκτησία τού ανθρώπου καί τού Κράτους. Τέτοια ήταν η ρίζα τής διαφθοράς τών ηθών από τή θρησκεία, καί η πηγή τών ευλαβικών εχθροπαθειών καί τών ιερών πολέμων. Χάρη στούς ουρανούς, μάθαμε ν' αφήνουμε τόν καθένα στήν πίστη του· αναζητούμε τόν κανόνα τών ηθών έξω από τή θρησκευτική λατρεία· περιμένουμε φρόνιμα, γιά νά αποφασίσουμε ως πρός τή φύση καί τίς ιδιότητες τού Θεου, ως πρός τά δόγματα τής θεολογίας, ως πρός τό πεπρωμένο τών ψυχών μας, νά μάς μάθει η γνώση τί πρέπει νά πετάξουμε καί τί πρέπει νά πιστέψουμε. Θεός, ψυχή, θρησκεία, αιώνια αντικείμενα τών ακούραστων στοχασμών μας καί τών ολέθριων περιπλανήσεών μας, προβλήματα φοβερά, πού η λύση τους πάντα επιδιώκεται καί πάντα μένει ατελής: σ' όλ' αυτά μπορεί ακόμα νά ξεγελιόμαστε, αλλά τουλάχιστον τό σφάλμα μας είναι χωρίς επίδραση. Μέ τήν ελευθερία τών λατρειων καί τό διαχωρισμό τού πνευματικού από τό γήινο, η επίδραση τών θρησκευτικών ιδεών στήν πορεία τής κοινωνίας είναι καθαρά αρνητική, εφόσον κανένας νόμος, κανένας πολιτικός καί αστικός θεσμός δέν εμπνέεται από τή θρησκεία Η λήθη τών καθηκόντων πού η θρησκεία επιβάλλει μπορεί νά ευνοήσει τή γενική φθορά, αλλά δέν είναι αυτό η αναγκαστική αιτία, είναι απλώς η βοηθητική η η επακολουθη. Προπαντος, καί στό θέμα πού μάς απασχολεί η παρατήρηση αυτή είναι αποφασιστική, η αιτία τής ανισότητας στή μοίρα τών ανθρώπων, τής ανέχειας, τής παγκόσμιας δυστυχίας, των δυσχερειων τών κυβερνήσεων, δέν μπορει πιά ν' αποδοθεί

στὴ θρησκεία: πρέπει νὰ πάμε πιὸ πέρα καὶ νὰ σκάψουμε πιο μπροστά.

Μά, τί υπάρχει στὸν άνθρωπο πιὸ παλιὸ καὶ πιὸ βαθὺ ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα;

Υπάρχει ακριβῶς ο άνθρωπος, δηλαδή η θέληση καὶ η επίγνωση, τὸ αυτεξούσιο καὶ ο νόμος, αντίθετα μεταξὺ τους σ' έναν αδιάκοπο ανταγωνισμό. Ο άνθρωπος είναι σὲ πόλεμο μὲ τὸν εαυτό του. Γιατί;

> «Ο ανθρωπος», λένε οι θεολόγοι, «αρχη-αρχη αμάρτησε· τὸ γένος μας είναι ένοχο γιὰ κάποιο παμπάλαιο παράπτωμα. Γιὰ τὸ αμάρτημα αυτο, η ανθρωποτητα έγινε έκπτωτη: τὸ σφάλμα και η αμαθεια γίναν κληρονομια της. Διαβάστε τίς ιστορίες, θα βρειτε παντου τὴν απόδειξη τῆς αναγκαιοτητας αυτης του κακου μές στη διαρκή αθλιότητα τῶν εθνῶν. Ο ανθρωπος υποφέρει καὶ πάντα θὰ υποφέρει η αρρωστεια του είναι κληρονομικη καὶ συνταγματικη. Χρησιμοποιείστε μαλακτικά, καταπραυντικα δεν υπαρχει φαρμακο».

Τὰ λόγια αυτα δεν ανήκουνε μοναχα στους θεολογους τα ξαναβρισκουμε με παρομοιους ορους στα κειμενα των ιλιστικών φιλοσόφων, οπαδών μιας ακαθοριστης τελειοποιησιμοτητας. Ο Ντεστύ ντὲ Τρασυ διδασκει σαφως πως η φτωχολογιά, τα εγκλήματα, ο πόλεμος, είναι η αναποφυγη προυποθεση της κοινωνικής μας καταστασης, ενα κακο αναγκαιο, ενάντια στο οποίο θὰ 'ταν τρέλα να ξεσηκωθει κανεις. Ετσι, *αναγκαιότητα του κακου* ή *προπατορικο αμαρτημα* ειναι στὸ βάθος η ίδια φιλοσοφια.

«Ο πρωτος άνθρωπος αμάρτησε». Αν οι οπαδοι της Βιβλου ερμήνευαν πιστα, θα λεγανε *«Ο ανθρωπος πρωτα-πρωτα αμαρτάνει»* δηλαδή εξαπατιέται. Γιατι *αμαρτανω, σφαλλω, γελιέμαι, εξαπατιεμαι*, ειναι το ιδιο πραγμα.

«Τὰ επακόλουθα του αμαρτηματος του Αδαμ ειναι κληρονομικὰ γιὰ τὴ φυλή του· κατὰ πρώτο λόγο, είναι η αμαθεια»

Πραγματικά, η αμάθεια είναι προπατορική τόσο γιά το ανθρώπινο γένος όσο καί γιά τό άτομο· όμως, σ' ένα πλήθος ερωτήματα, ακόμα καί ηθικής καί πολιτικής φύσης, η αμάθεια αυτή πού χαρακτηρίζει τό γένος έχει θεραπευτεί: ποιός μάς λέει ότι δέν θά πάψει καί τελείως; Συμβαίνει διαρκής πρόοδος τού ανθρώπινου γένους πρός τήν αλήθεια κι αδιάκοπος θρίαμβος τού φωτός μές στά σκοτάδια.

Η δυστυχία μας λοιπόν δέν είναι απόλυτα αθεράπευτη καί η εξήγηση τών θεολόγων είναι κάτι περισσότερο από ανεπαρκής· είναι γελοία, εφόσον περιορίζεται σέ τούτη τήν ταυτολογία: «ο άνθρωπος εξαπατιέται επειδή εξαπατιέται». Ενώ πρέπει νά λένε: «Ο άνθρωπος εξαπατιέται επειδή μαθαίνει». Συνεπώς, άν ο άνθρωπος φτάσει νά μάθει ό,τι έχει ανάγκη νά γνωρίζει, τότε είναι δυνατό νά πιστέψουμε ότι, μέ τό νά μήν εξαπατιέται πιά, θά πάψει να υποφέρει.

Αν ρωτήσουμε τούς δόκτορες ως πρός τόν νόμο αυτό, πού τον λενε χαραγμένο στήν καρδιά τού ανθρώπου, θά δούμε συντομα οτι τσακωνονται χωρίς νά ξέρουν τι είναι αυτός ο νομος. Θά δούμε οτι στα πιό σημαντικα ζητήματα, υπάρχουν παντα σχεδόν τοσες γνώμες όσοι καί οι γνωμοδότες· ότι δέν βρισκουμε δυο συμφωνους γιά τόν καλύτερο τρόπο διακυβερνησης, για τήν αρχη τής εξουσίας, γιά τή φύση τού δικαιου· οτι όλοι τους θαλασσοδερνονται όπως τύχει σέ μιά θαλασσα χωρις πατο ουτε ακτή, εγκαταλειμμένοι στήν δική τους εμπνευση, πού απλά-απλά τήν θεωρούν σωστή λογική.

Και βλεποντας τ' ανακάτεμα αυτό τών γνωμών πού αντιμαχονται θα πούμε· «Το αντικειμενο τών ερευνών μας είναι ο νομος, ο καθορισμος τής κοινωνικής αρχής· όμως, οι πολιτικοι, δηλαδη οι άνθρωποι τής κοινωνικής γνώσης, δέν συνεννοουνται· συνεπώς σ' αυτούς βρίσκεται τό λάθος· καθώς μαλιστα καθε λάθος έχει γι' αντικείμενο μίαν πραγματικότητα, στα βιβλια ειναι πού θά βρίσκεται η αλήθεια, πού, χωρίς να το καταλάβουν, τήν έβαλαν εκεί».

Λοιπον, για τί πράγμα συζητούν οι νομοδιδάσκαλοι καί οι δημοσιογραφοι. Για *δικαιοσύνη, ισότητα, ελευθερία, νόμους της φυσης, αστικούς νόμους* κλπ.

Μά, τί είναι δικαιοσύνη; Ποιά είναι η αρχή της, ο χαρακτήρας της, ο τόπος της; Στό ερώτημα τούτο είναι προφανές πώς οι δόκτορές μας δέν έχουν τίποτα ν' απαντήσουν: γιατί διαφορετικά η επιστήμη τους, ξεκινώντας από μιάν αρχή ξεκάθαρη καί βέβαιη, θά ξέφευγε από τήν αιώνια πιθανοτητοποίηση καί όλ' οι καυγάδες θά τελείωναν.

Τί είναι δικαιοσύνη; Οι θεολόγοι απαντούν: κάθε δικαιοσύνη προέρχεται από τόν Θεό. Αυτό είναι αλήθεια, αλλά δέν μάς μαθαίνει τίποτα.

Οι φιλόσοφοι θά 'πρεπε νά 'ταν πιό καλά πληροφορημένοι: έχουν τόσο τσακωθεί γιά δίκιο καί άδικο! Δυστυχώς, η έρευνα αποδείχνει πώς η γνώση τους καταλήγει στό τίποτα καί πώς συμβαίνει μ' αυτούς όπως καί μέ τούς άγριους πού λέγανε στόν ήλιο γιά προσευχή όλο κι όλο ένα: Ώ!... ώ!..., μιά κραυγή θαυμασμού, αγάπης, ενθουσιασμού. Μά, όποιος θά 'θελε νά μάθει κάτι γιά τόν ήλιο, πολύ λίγο όφελος θά 'βγαζε από τούτο τό επιφώνημα: ώ! Αυτή ακριβώς είναι καί η περίπτωσή μας μέ τούς φιλόσοφους, ως πρός τήν δικαιοσύνη! Η δικαιοσύνη, λένε, είναι *κόρη τού ουρανού, φώς πού φωτίζει κάθε άνθρωπο πού έρχεται στόν κόσμο, τό ωραιότερο προνόμιο τής φύσης μας, εκείνο πού μάς διακρίνει από τά ζώα καί μάς κάνει παρόμοιους μέ τόν Θεό*, καθώς καί άλλα τέτοια πολλά. Σέ τί χρειάζεται, σάς ρωτώ, αυτή η ευλαβική λιτανεία; Γιά προσευχή στούς άγριους: ώ!

Ό,τι όλο κι όλο η ανθρώπινη φρόνηση μάς δίδαξε γιά τή δικαιοσύνη βρίσκεται κλεισμένο σέ τούτο τό περίφημο ρητό: *Κάνε στούς άλλους αυτό πού θέλεις νά σού κάνουν· μήν κάνεις στούς άλλους αυτό πού δέν θέλεις νά σού κάνουν.*

Ωστόσο, ο πρακτικός αυτός κανόνας ηθικής είναι ένα μηδενικό γιά τή γνώση: τί έχω δικαίωμα νά θέλω νά μού κάνουν ή νά μήν μού κάνουν; Δέν σημαίνει τίποτα νά πώ πώς τό καθήκον μου είναι ίσο μέ τό δικαίωμά μου, άν δέν μού εξηγήσουν συγχρόνως ποιό είν' αυτό τό δικαίωμα.

Άς προσπαθήσουμε νά φτάσουμε σέ κάτι πιό συγκεκριμένο καί πιό θετικό.

Η δικαιοσύνη είναι τό κεντρικό άστρο πού κυβερνά τίς

κοινωνίες, ο πόλος στόν οποίο στρέφεται ο πολιτικός κόσμος, η αρχή καί ο κανόνας όλων τών συναλλαγών. Τίποτα δέν συμβαίνει μεταξύ τών ανθρώπων χωρίς τήν ιδιότητα τού *δικαίου*· τίποτα χωρίς τήν επίκληση τής δικαιοσύνης. Η δικαιοσύνη δέν είναι κάν έργο τού νόμου: απεναντίας, ο νόμος δέν είναι παρά μία δήλωση καί μία εφαρμογή τού *σωστού*, σ' όλες τίς περιπτώσεις πού οι άνθρωποι μπορεί νά βρίσκονται σέ σχέση συμφερόντων. Άν λοιπόν η ιδέα πού έχουμε γιά τό σωστό καί τό δίκαιο ήταν κακοπροσδιορισμένη, άν ήταν ατελής ή καί ψεύτικη, είναι φανερό πώς όλες οι νομοθετικές εφαρμογές μας θά ήταν κακές, οι θεσμοί μας απατηλοί, η πολιτική μας λαθεμένη: δηλαδή, θά υπήρχε αταξία καί κοινωνική συμφορά.

Η υπόθεση τούτη τής διαστροφής τής δικαιοσύνης μές στήν αντίληψή μας καί, από αναγκαστική συνέπεια, στίς πράξεις μας, θά ήταν γεγονός αποδειγμένο, άν οι γνώμες τών ανθρώπων, σχετικά μέ τήν έννοια τής δικαιοσύνης καί τών εφαρμογών της, δέν ήταν σταθερές. Άν, σέ διάφορες εποχές, δοκίμαζαν τροποποιήσεις· μέ δυό λόγια, άν υπήρχε πρόοδος στίς ιδέες. Όμως, αυτό ακριβώς μάς επιβεβαιώνει η ιστορία μέ τίς πιό χτυπητές μαρτυρίες της.

Πρίν χίλια οκτακόσια χρόνια, ο κόσμος, κάτω από τήν προστασία τών Καισάρων, φθειρότανε μές στή σκλαβιά, τή δεισιδαιμονία καί τήν ηδονή. Ο λαός, μεθυσμένος καί σάν απερίσκεπτος ύστερα από τίς κραιπάλες, είχε χάσει ώς καί τήν εννοια τού δικαιώματος καί τού καθήκοντος: ο πόλεμος καί τό όργιο τόν αποδεκάτιζαν ολοένα· η τοκογλυφία κι η δουλειά τών μηχανών, δηλαδή τών σκλάβων, αφαιρώντας του τά μέσα νά ζήσει, τόν εμπόδιζαν νά αναγεννηθεί. Η απαίσια βαρβαρότητα ξαναγεννιόταν μέσ' από τούτη τήν απέραντη φθορά καί απλωνόταν σάν λέπρα πού καταβροχθίζει ερημωμένες επαρχίες. Οι φρόνιμοι πρόβλεπαν τό τέλος τής αυτοκρατορίας αλλά δέν ήξεραν κανένα φάρμακο γι' αυτό. Τί μπορούσαν πράγματι νά φανταστούν; Γιά νά σωθεί η γερασμένη κοινωνία, θά 'πρεπε ν' αλλάξουν τ' αντικείμενα τής δημόσιας εκτίμησης καί τού σεβασμου, νά καταργηθούν δι-

καιώματα επικυρωμένα από μιά τρισαιώνια δικαιοσύνη. Λέγανε:

> «Η Ρώμη νίκησε μέ τήν πολιτική της καί τούς θεούς της· κάθε αναμόρφωση στή λατρεία καί τό δημόσιο πνεύμα θά ήταν τρέλα καί ιεροσυλία. Η Ρώμη, επιεικής απέναντι στά νικημένα έθνη, δίνοντάς τους αλυσσίδες, τούς κάνει χάρη ζωής· οι σκλάβοι είναι η πηγή η πιό γόνιμη τού πλούτου της· η απελευθέρωση τών λαών θά ήταν η άρνηση τών δικαιωμάτων της καί η καταστροφή τών οικονομικών της. Η Ρώμη τέλος, βυθισμένη στίς ηδονές καί πνιγμένη από τά λάφυρα τού σύμπαντος, κάνει κατάχρηση τής νίκης καί τής διακυβέρνησης· η πολυτέλειά της καί οι ηδονές της είναι τό βραβείο τών κατακτήσεών της: δέν μπορεί ούτε νά παραιτηθεί ούτε νά λασκάρει».

Έτσι η Ρώμη είχε γιά ελόγου της τό γεγονός καί τό δικαίωμα. Οι ισχυρισμοί της δικαιολογούνταν απ' όλα τά έθιμα καί από τό δικαίωμα τών ανθρώπων. Η ειδωλολατρία στή θρησκεία, η σκλαβιά στό Κράτος, ο επικουρισμός στήν ιδιωτική ζωή, αποτελούσαν τή βάση τών θεσμών· άν τ' άγγιζες, αυτό σήμαινε κλονισμό συθέμελο τής κοινωνίας και, σύμφωνα μέ τή δική μας έκφραση, ν' ανοίξεις τήν άβυσσο τής εξεγέρσεως. Έτσι ούτε πού τό 'βαζε κανείς στό νού του νά κάνει τέτοιο πράγμα· κι ωστόσο η ανθρωπότητα πέθαινε στό αίμα καί στήν πολυτέλεια.

Ξαφνικά κάποιος παρουσιάστηκε, που λεγόταν *Λόγος τού Θεού*: ακόμα καί σημερα δέν ξέρουμε τί ήταν, ούτε από πού ερχόταν ούτε ποιός τού είχε υποβάλλει τίς ιδέες του. Κήρυχνε παντού πώς η κοινωνία είχε διανύσει τον χρονο της, πώς ο κόσμος θ' ανανεωνόταν· πώς οι ιερείς ηταν οχιες, οι δικηγόροι ανίδεοι, οι φιλόσοφοι υποκριτές καί ψευτες πώς ο αφέντης κι ο δούλος είναι ίσοι, πως οι ιδιοκτητες και οι ηδονόφιλοι θά καούνε μια μέρα, ενω οι φτωχοι στήν καρ-

δια καί οι αγνοί θά πάνε σ' έναν τόπο ανάπαυλας. Έλεγε κι άλλα πολλά όχι λιγότερο παράξενα.

Ο άνθρωπος αυτός, *ο Λόγος τού Θεού*, καταγγέλθηκε καί συλλήφθηκε σάν δημόσιος εχθρός από τούς ιερείς καί τούς ανθρώπους τού νόμου, πού ήξεραν μάλιστα τό μυστικό νά κάνουν τόν λαό νά ζητήσει τόν θάνατό του. Ωστόσο η δικαστική αυτή δολοφονία, συμπληρώνοντας τά πλήθος τών εγκλημάτων τους, δέν έπνιξε τή θεωρία πού ο *Λόγος τού Θεού* είχε σπείρει. Ύστερ' απ' αυτόν, οι πρώτοι προσηλυτισμένοι του, ξαπλώθηκαν σ' όλες τίς μεριές, κηρύχνοντας αυτό πού τό λέγαν *καλό νέο*, σχηματίζοντας μέ τή σειρά τους μύριους ιεραποστόλους καί, όταν φάνηκε πώς η προσπάθειά τους εκπληρώθηκε, πεθαίνοντας από τή ρωμαϊκή ρομφαία. Η επίμονη αυτή προπαγάνδα, πόλεμος δημίων καί μαρτύρων, κράτησε σχεδόν τριακόσια χρόνια, οπότε πιά ο κόσμος βρέθηκε προσηλυτισμένος. Η ειδωλολατρία καταστράφηκε, η δουλεία διαλύθηκε, η διχόνοια παραχώρησε τή θέση της σέ πιό αυστηρά ήθη, η περιφρόνηση τού πλούτου ωθήθηκε πολλές φορές ώς τήν απογύμνωση. Η κοινωνία αρνήθηκε τίς αρχές της καί σώθηκε, μέ ανατροπή τής θρησκείας και τόν παραβιασμό τών πιό ιερών δικαιωμάτων. Η ιδεα τού δίκαιου απόκτησε, μέ κείνη τήν επανάσταση, έκταση ανυποπτη μέχρι τώρα κι ανεπανάληπτη. Η δικαιοσύνη δέν είχε υπάρξει παρά γιά τούς αφέντες·[6] στό εξής άρχισε νά υπάρχει γιά τούς υπηρέτες.

Ωστόσο, η νέα θρησκεία κάθε άλλο παρά έφερε όλους της τους καρπούς. Υπήρχε βέβαια κάποια βελτίωση στά δημόσια ήθη, κάποια χαλάρωση στήν καταπίεση· όμως, κατά τά άλλα, *ο σπόρος τού Θεανθρώπου*, αφού έπεσε σέ ειδωλολατρικές καρδιές, δέν δημιούργησε παρά μιά μυθολογία μισοποιητική καί αναρίθμητες διαφωνίες. Αντί νά προκολλιώνται στίς πρακτικές συνέπειες τών ηθικών καί διακυβερνητικών αρχών πού ο *Λόγος τού Θεού* είχε θέσει, άρχισαν τίς θεωρίες ως πρός τή γέννησή του, τήν καταγωγή του, τό άτομό του καί τίς πράξεις του· επικρίνανε τίς παραβολές του καί από τήν σύγκρουση τών πιό εξωφρενικών απόψεων πάνω σ'

αξεδιάλυτα ζητήματα, πάνω σέ κείμενα πού δέν τά εννοούσαν, γενήθηκε η *θεολογία*, πού μπορούμε νά τήν προσδιορίσουμε σάν *επιστήμη τού απείρως παράλογου*.

Η *χριστιανική* αλήθεια δέν θά ξεπεράσει καί πολύ τήν εποχή τών αποστόλων· τό *Ευαγγέλιο*, σχολιασμένο καί συμβολοποιημένο από τούς Έλληνες καί τούς Λατίνους, φορτωμένο μέ ειδωλολατρικούς μύθους, έγινε κατά γράμμα σημείο αντιλογίας· καί ίσαμε σήμερα η βασιλεία τής *αλάνθαστης Εκκλησίας* δέν παρουσίασε παρά μιά μεγάλη σκοτεινιά. Λένε πώς οι *πύλες τής κόλασης* δέν θά υπερισχύουν πάντοτε, πώς ο *Λόγος τού Θεού* θά ξανάρθει καί πώς τελικά οι άνθρωποι θά γνωρίσουν τήν αλήθεια καί τή δικαιοσύνη· τότε όμως θά γίνει μέ τόν ελληνικό καί τόν ρωμαϊκό καθολικισμό όπως καί μέ τή λάμψη τής επιστήμης: θά εξαφανιστούν τά φαντάσματα τής γνώμης.

Τά τέρατα πού οι διάδοχοι τών αποστόλων είχαν σάν αποστολή τους γιά νά καταστρέψουν, αφού τρομοκρατήθηκαν γιά μιά στιγμή, ξαναφάνηκαν σιγά-σιγά, χάρη στόν κουτό φανατισμό καί μερικές φορές χάρη στήν σκόπιμη συνενοχή τών ιερέων καί τών θεολόγων. Η ιστορία τής απελευθέρωσης τών κοινοτήτων, στήν Γαλλία, παρουσιάζει διαρκώς τή δικαιοσύνη καί τήν ελευθερία νά καθορίζονται μέσα στόν λαό, παρά τίς ορκισμένες προσπάθειες τών βασιλιάδων, τών ευγενών καί τού κλήρου. Τό 1789, από τόν καιρό τής γέννησης τού Χριστού, τό γαλλικό έθνος, διαιρεμένο σέ κάστες, φτωχό καί καταπιεσμένο, αντιστεκόταν κάτω απ' τό τριπλό σύμπλεγμα τού βασιλικού απολυτισμού, τής τυραννίας τών αρχόντων καί τών κοινοβουλίων, καί τής ιερατικής ανεπιείκειας.

Υπήρχε τό δίκαιο τού βασιλιά καί τό δίκαιο τού ιερέα, τό δίκαιο τού ευγενή καί τό δίκαιο τού αγενή. Υπήρχαν τά προνόμια γέννησης, επαρχίας, κοινότητας, σωματείου καί επαγγέλματος: στό βάθος όλων αυτών, η βία, η ανηθικότητα, η αθλιότητα.

Από καιρό μιλούσαν γιά αναμόρφωση· εκείνοι πού τήν εύχονταν περισσότερο, φαινομενικά, δέν τήν επικαλούνταν

παρά πρός όφελός τους καί ο λαός, πού έπρεπε νά βγεί έτσι κερδισμένος, δέν περίμενε μεγάλα πράγματα καί δέν έλεγε λέξη.

Γιά πολύ καιρό, ο φτωχός ο λαός, είτε από δυσπιστία, είτε από απιστία, είτε από απελπισία, δίσταζε πάνω στά δικαιώματά του· θά 'λεγες πώς η συνήθειά του νά υπηρετεί τού είχε αφαιρέσει τό θάρρος γιά τίς παλιές του κοινότητες, πού τόσο περήφανες ήταν στόν μεσαίωνα.

Τελικά φάνηκε ένα βιβλίο, πού συνοψίζεται μέσα σέ τούτες τίς δύο προτάσεις: *Τί είναι τό τρίτο κράτος; τίποτα. — Τί πρέπει νά είναι; τά πάντα.* Κάποιος πρόσθεσε σάν σχόλιο: *Τί είναι ο βασιλιάς; Είναι ο εντολοδόχος τού λαού.*

Ήταν κάτι σάν αιφνίδια αποκάλυψη: ένα απέραντο πέπλο ξεσχίστηκε, μιά χοντρή κορδέλα έπεσε απ' όλα τά μάτια. Ο λαός άρχισε νά συλλογίζεται.

Άν ο βασιλιάς είναι εντολοδόχος μας, πρέπει νά δίνει λογαριασμό.

Άν πρέπει νά δίνει λογαριασμό, υπόκεινται στόν έλεγχο.

Άν μπορεί νά ελεγχθεί, είναι υπεύθυνος.

Άν είναι υπεύθυνος, γίνεται νά τιμωρηθεί.

Άν γίνεται νά τιμωρηθεί, κρίνεται από τίς αξιες του.

Άν κρίνεται καί τιμωρείται ανάλογα μέ τίς αξίες του, μπορεί νά τιμωρηθεί μέ θάνατο.

Πέντε χρόνια μετά τήν κυκλοφορία τού βιβλίου τού Σιεγές[7], τό τρίτο κράτος ήταν τό πάν. Ο βασιλιάς, η ευγενική τάξη, ο κλήρος, δέν υπήρχαν πιά. Τό 1793, ο λαός, χωρίς νά σταθεί στόν συνταγματικό μύθο τού απαραβίαστου τού υπέρτατου, οδήγησε τόν Λουδοβίκο ΙΣΤ στήν κρεμάλα. Τό 1830 συνόδεψε τόν Κάρολο Ι στό Σερμπούρ. Είτε στή μία είτε στήν άλλη περίπτωση άν πέσει έξω στην εκτίμηση τής ορθότητάς του, αυτό όντως είναι σφάλμα, μά ως πρός τή λογική πού τόν ώθησε νά ενεργήσει είναι άμεμπτος.

Ο λαός, τιμωρώντας τόν υπέρτατο, κάνει ακριβώς εκείνο πού τόσες φορές κατακρίνανε στήν κυβέρνηση τού Τυϊγιέ[8] ότι δέν εκτέλεσε, μετά τή μικροσυμπλοκή τού Στρασβούργου, στό άτομο τού Λουΐ Μποναπάρτ: χτυπά τόν αληθινο

ενοχο. Είναι μιά εφαρμογή τού κοινού δικαίου, ένας επισημος προσδιορισμός τής δικαιοσύνης στό θέμα τής ποινής[9].

Τό πνεύμα πού προκάλεσε τό κίνημα τού '89 υπήρξε πνεύμα αντιλογίας· αυτό αρκεί γιά ν' αποδείξουμε πώς η τάξη τών πραγμάτων πού αντικατάστησε τήν παλιά δέν ειχε τίποτα μέσα της μεθοδικό καί στοχαστικό· πώς, εφόσον γεννήθηκε από τόν θυμό καί τό μίσος, δέν μπορούσε νά φέρει τ' αποτέλεσμα μιάς γνώσης θασισμένης στήν παρατήρηση καί τή σπουδή· πώς οι θάσεις, μέ δυό λόγια, δέν προκύψανε από τήν θαθύτερη γνώση τών νόμων τής φύσεως καί τής κοινωνιας 'Ετσι θρίσκουμε, στούς τάχα νέους θεσμούς, πώς η δημοκρατία έφερε ακόμα καί τίς αρχές ενάντια στίς οποίες είχαν παλέψει, καθώς καί τήν επίδραση όλων τών προκαταλήψεων πού σχεδίαζαν νά τίς προγράψουν. Συνδιαλέγονται, μ' έναν ελάχιστα στοχαζόμενο ενθουσιασμό, γιά τήν ένδοξη γαλλική επανάσταση, γιά τήν αναμόρφωση τού 1789, γιά τους μεγάλους ανασχηματισμούς πού έγιναν, γιά τήν αλλαγη των θεσμών: ψέμα! ψέμα!

'Οταν πάνω σ' ένα φυσικό, διανοητικό ή κοινωνικο γεγονός, οι ιδέες μας, ύστερ' από τίς παρατηρήσεις πού εχουμε κάνει, αλλάζουν πέρα γιά πέρα, τήν κίνηση αυτή τού πνευματος τήν ονομάζω *επανάσταση*.

'Αν υπάρχει μονάχα επέκταση ή τροποποίηση στις ιδέες μας, αυτό είναι *πρόοδος*.

'Ετσι τό σύστημα τού Πτολεμαίου ήταν πρόοδος στην αστρονομία, τού Κοπέρνικου ήταν επανάσταση 'Ομοια, το 1789, υπήρξε μάχη καί πρόοδος· επανάσταση δέν υπήρξε Η εξέταση τών ανασχηματισμών πού δοκιμάσθηκαν τ' αποδειχνει.

Ο λαός, τόσον καιρό θύμα τού μοναρχικού εγωισμού, πιστεψε πώς λυτρώθηκε γιά πάντα δηλώνοντας πώς αυτός ήταν ο μόνος υπέρτατος. Μά, τί είναι η μοναρχία; Η υπεροχή ενός ανθρώπου. Τί είναι η δημοκρατία; Η υπεροχή τού λαού ή γιά νά τό πούμε καλύτερα, τής εθνικής πλειοψηφίας. Μά, πάντα είναι η ανωτερότητα τού ανθρώπου τοποθετημένη στή θέση τής ανωτερότητας τού νόμου, μέ δυό λόγια, τά πάθη στή θέ-

ση τού δίκαιου. Χωρίς άλλο, όταν ένας λαός περνάει από το μοναρχικό καθεστώς στό δημοκρατικό, υπάρχει πρόοδος, γιατί πολλαπλασιάζοντας τόν υπέρτατο, προσφέρουμε περισσότερες ευκαιρίες στή λογική ν' αντικαταστήσει τή θέληση· τελικά όμως δέν υπάρχει επανάσταση στήν διακυβέρνηση, εφόσον η αρχή έχει παραμείνει η ίδια. Όμως έχουμε τή σημερινή απόδειξη πώς μέ τήν πιό τέλεια δημοκρατία μπορεί νά μήν είμαστε ελεύθεροι[10].

Δέν είναι τό πάν αυτό: ο λαός-βασιλιάς δέν μπορεί νά ασκήσει τήν εξουσία μόνος του· είναι υποχρεωμένος νά τήν εξουσιοδοτήσει σέ πληρεξούσιους: αυτό φροντίζουν νά τού επαναλαμβάνουν συνεχώς όσοι προσπαθούν νά δελεάσουν τήν εύνοιά του. Κι άν αυτοί οι πληρεξούσιοι είναι πέντε, έξη, δέκα, εκατό, χίλιοι, τί σημασία έχει ο αριθμός καί τό όνομα; Πάντα πρόκειται γιά τή διακυβέρνηση τού ανθρώπου, γιά τή βασιλεία τής θέλησης καί γιά τήν απλή ευχαρίστηση Ρωτώ νά μάθω αυτό πού η δήθεν επανάσταση επαναστάτησε.

Ξέρουμε, άλλωστε, πώς ασκήθηκε αυτή η ανωτάτη εξουσια, πρώτα από τήν Συνθήκη, ύστερα από τό Διευθυντήριο, αργότερα πώς δημεύτηκε από τόν πρόξενο. Γιά τόν αυτοκράτορα, τον ισχυρό άντρα, τόν τόσο λατρεμένο καί τόσο νοσταλγημενο από τον λαό, δέν θέλησε ποτέ νά τόν διώξει: μά σαν να τό 'χε σκοπο να τον περιφρονήσει στήν ανωτερότητά του, τολμησε νά ζητήσει τήν ψήφο του, δηλαδή τήν παραίτηση του, την παραιτηση απο τουτη τήν αναπαλλοτρίωτη ανωτεροτητα καί τό πέτυχε

Μα τελος παντων τι ειν' αυτή η ανωτάτη εξουσία; Είναι, λενε, *η δύναμη νά κάνεις νομους*. Αλλος παραλογισμός, ανανεωμενος, του δεσποτισμού Ο λαός είχε δεί τούς βασιλιαδες να αιτιολογουν τις διαταγές τους μέ τή διατύπωση: *γιατί αυτή είναι η ευχαρίστησή μας*[11]. Ήθελε κι αυτός μέ τή σειρα του νά γευτεί την ευχαριστηση νά κάνει νόμους. Τά τελευταια πενηντα χρονια γεννησε μυριαδες νομους, παντα, εννοειται, μέ την μεσολάβηση τών αντιπρόσωπων Η διασκεδαση δεν πλησιαζει στό τελος της

Αλλωστε, ο ορισμός της ανωτατης εξουσιας προερχόταν

από τὸν ορισμὸ τοὺ νόμου. Ο νόμος, λέγανε, είναι *η ἐκφραση τῆς θέλησης τοὺ υπέρτατου:* συνεπῶς, σὲ μιὰ μοναρχία, ο νόμος είναι η ἐκφραση τῆς θέλησης τοὺ βασιλιὰ· σὲ μιὰ δημοκρατία, ο νόμος είναι η ἐκφραση τῆς θέλησης τοὺ λαοὺ.

Εκτὸς απὸ τὴ διαφορὰ στὸν αριθμὸ τῶν θελήσεων, τὰ δὺο συστήματα είναι τελείως ταυτόσημα: απ' ἀκρη σ' ἀκρη τὸ σφάλμα είναι ίσο, δηλαδὴ πῶς ο νόμος είναι η ἐκφραση μιὰς θέλησης, ενῶ πρέπει νὰ είναι η ἐκφραση ενὸς γεγονότος. Ωστόσο ακολουθοὺσαν καλοὺς καθοδηγητές: είχαν πάρει τὸν πολίτη τῆς Γενεὺης γιὰ προφήτη καὶ τὸ «Κοινωνικὸ Συμβόλαιο» γιὰ τὸν Αλκοράν.

Η μέριμνα καὶ η προκατάληψη παρουσιάζονται σὲ κάθε βήμα, κάτω απ' τὴ ρητορεία τῶν νέων νομοθετῶν. Ο λαὸς είχε υποφέρει εξαιτίας ενὸς πλήθους εξαιρέσεων καὶ προνόμιων· οι εκπρόσωποί του ἐκαναν γι' αυτὸν τὴν εξῆς δήλωση:

*Όλοι οι ἀνθρωποι είναι ίσοι απὸ τὴ φὺση καὶ μπροστὰ στὸ νόμο.*

Δήλωση διφορούμενη καὶ πλεοναστική. *Οι ἀνθρωποι είναι ίσοι απὸ τὴ φὺση:* πάει νὰ πεὶ πῶς όλοι ἐχουν τὸ ίδιο ανάστημα, τὴν ίδια ομορφιὰ, τὴν ίδια ευφυΐα, τὴν ίδια αρετή; Όχι. Συνεπῶς πρόκειται γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ αστικὴ ισότητα. Τότε θ' αρκοὺσε θὰ ποὺν: *Όλοι οι ἀνθρωποι είναι ίσοι μπροστὰ στὸν νόμο.*

Μά, τί είναι η ισότητα μπροστὰ στὸ νόμο; Οὺτε τὸ σύνταγμα τοὺ 1790, οὺτε τοὺ '93, οὺτε τὸ προνόμιο ποὺ παραχωρείται, οὺτε τὸ προνόμιο ποὺ γίνεται δεκτό, δὲν μπόρεσαν νὰ τὴν προσδιορίσουν. Όλα τους προὺποθέτουν μιὰν ανισότητα περιουσιῶν καὶ τάξεων, πλάι στὴν οποια είναι αδύνατο νὰ βροὺμε ἐστω καὶ τὸν ίσκιο μιὰς ισότητας δικαιωμάτων. Απὸ τὴν ἀποψη αυτή, μποροὺμε νὰ ποὺμε πῶς όλοι μας οι θεσμοὶ υπήρξαν η πιστὴ ἐκφραση τῆς λαϊκῆς θέλησης: θὰ δώσω τώρα τὴν απόδειξη γι' αυτό.

* * *

Άλλοτε, ο λαός είχε εξαιρεθεί από τίς αστικές καί στρατιωτικές υπηρεσίες: πίστευαν πώς κάνουν καλή εντύπωση εισάγοντας στήν Διακήρυξη τών δικαιωμάτων αυτό τό στομφόδικο άρθρο:

> «Όλοι οι πολίτες είναι εξίσου δεκτοί στίς υπηρεσίες· οι ελεύθεροι λαοί δέν γνωρίζουν άλλο κίνητρο προτίμησης στίς εκλογές τους από τίς αρετές καί τίς ικανότητες».

Βέβαια, θά πρέπει νά θαύμαζαν ένα τόσο ωραίο πράγμα· θαύμαζαν μιάν ανοησία. Πώς! Ο υπέρτατος λαός, νομοθέτης κι αναμορφωτής, δέν βλέπει στίς δημόσιες υπηρεσίες παρά διαβαθμίσεις, άς υπογραμμίσουμε, τή λέξη, κληροδοτημάτων! Κι είναι γιατί τίς βλέπει σάν πηγή κέρδους, γι' αυτό αποφασίζει γιά τό παραδεκτό τών πολιτών! Γιατί, σέ τί θά ωφελούσε τούτη η περίσκεψη, άν δέν είχε τίποτα νά κερδίσει; Δέν τολμούμε καί πολύ νά διατάξουμε νά μήν γίνει κανένας πιλότος, άν δέν είμαστε αστρονόμοι καί γεωγράφοι, ούτε ν' απαγορεύσουμε σ' έναν τραυλό νά παίξει τραγωδία καί όπερα. Ο λαός υπήρξε ακόμα εδώ ο πίθηκος τών βασιλιάδων: σάν κι αυτούς, ήθελε νά διαθέτει επικερδείς θέσεις γιά τούς φίλους του καί γιά τούς κόλακές του· δυστυχώς, καί τό τελευταίο αυτό χαρακτηριστικό συμπληρώνει τήν ομοιότητα, ο λαός δέν κρατά τό φύλλο τών ευεργετημάτων τό κρατουν οι εντολοδόχοι καί οι εκπρόσωποι του. Έτσι δέν πρόσεξαν μήπως έρθουν σ' αντίθεση μέ τή θέληση τού καλοκαγαθου άρχοντά τους.

Τό εποικοδομητικό αυτό άρθρο της Διακήρυξης τών δικαιωμάτων, διατηρημένο από τούς νόμους τού 1814 και του 1830, προϋποθέτει κάμποσα είδη πολιτικών ανισοτήτων, πράγμα πού σημαίνει ανισότητα μπροστά στόν νόμο: ανισότητα διαβαθμίσεων, εφόσον οι δημόσιες λειτουργιες δέν επιδιώκονται παρά μονάχα γιά τήν υπόληψη και τις απολαβες πού προσφέρουν· ανισότητα περιουσιών, εφοσον αν ήθελαν οι περιουσίες να είναι ίσες, οι δημόσιες υπηρεσιες θα ήταν

καθήκοντα, όχι αμοιβές· ανισότητα εύνοιας, εφόσον ο νόμος δέν καθορίζει τί εννοεί λέγοντας *ικανότητες καί αρετές*.

Τόν καιρό τής Αυτοκρατορίας, η αρετή καί η ικανότητα δέν ήταν τίποτ' άλλο εξόν από τό στρατιωτικό θάρρος καί τήν αφοσίωση στόν αυτοκράτορα: εμφανίστηκε όταν ο Ναπολέοντας δημιούργησε τήν ευγενική του τάξη καί προσπάθησε νά τή ζευγαρώσει μέ τήν παλιά.

Σήμερα, ο άνθρωπος πού πληρώνει διακόσια φράγκα φορολογία είναι ενάρετος: ο επιδέξιος άνθρωπος είναι ένας αδέξιος κλέφτης· αυτά πιά είναι κοινές αλήθειες.

Ο λαός τελικά επικύρωσε τήν ιδιοκτησία... Ο Θεός τόν συγχωρεί, γιατί δέν ήξερε τί έκανε. Νά πενήντα χρόνια πού εξαγνίζει μιά διφορούμενη αθλιότητα. Μά πώς ο λαός, πού η φωνή του, λένε, είναι η φωνή τού Θεού καί η συνείδησή του δέν θά μπορούσε νά σφάλει, πώς ο λαός ξεγελάστηκε: Πώς, γυρεύοντας τήν ελευθερία καί τήν ισότητα, ξανάπεσε στό προνόμιο καί στή δουλεία: Πάντα από μίμηση τού παλιού καθεστώτος.

Άλλοτε, η τάξη τών ευγενών καί οι κληρικοί δέν συμβάλλανε στίς υπηρεσίες τού Κράτους παρά μέ τήν ιδιότητα εθελοντικής βοήθειας καί δωρεάν προσφορών· τά αγαθά τους ήταν ακατάληπτα ακόμα καί γιά χρέη: ενώ ο λαϊκος, εξουθενωμένος από φόρους καί αγγαρείες, καταπιεζόταν αδιακοπα πότε από τούς εισπράκτορες τού βασιλια, πότε απ' τούς εισπράκτορες τών αρχόντων καί τών κληρικων. Ο δουλοπάροικος, τοποθετημένος στή σειρά των πραγμάτων, δεν μπορούσε ούτε νά κάνει διαθήκη ούτε να γίνει κληρονομος ήταν σάν τά ζώα, πού οι υπηρεσίες τους καί η αναπτυξη τους ανήκουν στόν αφέντη μέ τό δικαίωμα προσχώρησης. Ο λαος ήθελε ο όρος *ιδιοκτησίας* νά ειναι ο ίδιος για ολους· να μπορεί ο καθένας *νά χαίρεται και νά διαθετει ελεύθερα τα αγαθά του, τά έσοδά του, τόν καρπό της εργασιας του*. Ο λαος δέν επινόησε τήν ιδιοκτησια μα, καθώς εκεινη δεν υπηρχε γι' αυτόν οπως καί γιά τους ευγενεις και τους χειροτονημένους, θέσπισε τήν ομοιομορφια αυτου του δικαιωματος. Οι αυστηρές μορφές τής ιδιοκτησιας, η αγγαρεια, η χειρονακτι-

κη εργασία, η κυριότητα, ο αποκλεισμός από τις υπηρεσίες εξαφανίστηκαν· ο τρόπος διασκέδασης τροποποιήθηκε: στό βάθος, έμεινε ίδια. Σημειώθηκε πρόοδος στήν απόδοση τού δίκαιου· δέν υπήρξε επανάσταση.

Νά λοιπόν τρείς βασικές αρχές τής σύγχρονης κοινωνίας, πού τό κίνημα τού 1789 καί τού 1830 καθαγιάσανε: 1ο *Κυριαρχία τής θέλησης τού ανθρώπου* καί, μονολεκτώντας, *δεσποτισμός*. 2ο *Ανισότητα περιουσιών καί τάξεων*. 3ο *Ιδιοκτησία:* υπεράνω αυτής, η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ, πάντα κι απ' όλους επικαλούμενη σάν προστάτιδα ικανότητα τών αρχόντων, τών ευγενων και τών ιδιοκτητών· η ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ, γενικός νόμος, πρωταρχικός, κατηγορηματικός, κάθε κοινωνιας

Χρειάζεται νά μάθουμε άν οι έννοιες τού *δεσποτισμού*, τής *πολιτικής ανισότητας* καί τής *ιδιοκτησίας*, είναι η δέν ειναι σύμφωνες μέ τήν πρωταρχικη εννοια τού *σωστού*, άν ειναι ένα απαραίτητο επακόλουθο τους, που εκδηλώνεται διαφορετικα αναλογα με τήν περίπτωση, τόν τόπο καί τή σχεση των ατομων ή πάλι, μήπως, αν δεν ήταν τό άνομο προιον μιας συγχυσης διαφορετικων πραγμάτων, μιάς μοιραιας συνδεσης ιδεων Και εφοσον η δικαιοσύνη καθορίζεται προπαντος μεσα στην διακυβερνηση, μές στήν κατάσταση των ατομων και την κατοχή των πραγμάτων, μήπως πρέπει να ερευνήσουμε, μέ τη συναίνεση όλων των ανθρώπων και τις προοδους του ανθρώπινου πνευματος, μέ ποιές προϋποθεσεις η διακυβερνηση ειναι δίκαιη, η μοίρα τών πολιτών δικαιη η κατοχη των πραγμάτων δικαιη· έπειτα, αφού γίνει εξισωση σε ολα οσα δέν θά εκπληρώνουν αυτές τίς προϋποθεσεις, το αποτελεσμα θα δειξει συγχρόνως καί ποιά ειναι η νομιμη διακυβέρνηση καί ποιά είναι η νόμιμη μοίρα τών πολιτων και ποια ειναι η νομιμη κατοχή τών πραγμάτων τέλος, και σαν τελευταια εκφραση τής ανάλυσης, ποια ειναι η Δικαιοσυνη

* * *

Η εξουσία τού ανθρώπου πάνω στόν άνθρωπο είναι δίκαιη. Ολος ο κόσμος απαντάει: Όχι, η εξουσία τού ανθρώπου δέν είναι παρά η εξουσία τού νόμου, η οποία πρέπει νά είναι δικαιοσύνη καί αλήθεια. Η ιδιωτική θέληση δέν λογαριάζεται καθόλου στήν διακυβέρνηση, πού περιορίζεται απ' τή μιά στό ν' ανακαλύψει τί είναι αληθινό καί σωστό, γιά νά τό κάνει νόμο, απ' τήν άλλη, νά επιβλέπει τήν εκτέλεση αυτού νόμου.

Δέν εξετάζω τούτη τή στιγμή άν η δική μας συνταγματική μορφή διακυβέρνησης εκπληρώνει αυτές τίς προϋποθέσεις: άν, λόγου χάρη, η θέληση τών υπουργών δέν επεμβαίνει ποτέ στή διακήρυξη καί στήν ερμηνεία τού νόμου· άν οι βουλευτές μας, στίς διαμάχες τους, νοιάζονται περισσότερο νά νικήσουν μέ τή λογική παρά μέ τόν αριθμό: μού αρκεί πού η ομολογημένη ιδέα μιάς καλής διακυβέρνησης είναι τέτοια όπως τήν καθορίζω. Η ιδέα τούτη είναι ακριβής: ωστόσο βλέπουμε πώς τίποτα δέν φαίνεται πιό σωστό στούς ανατολικούς λαούς από τόν δεσποτισμό τών αρχόντων τους· πώς γιά τού αρχαίους, ακόμη καί γιά τή γνώμη τών ίδιων τών φιλόσοφων, η σκλαβιά ήταν δίκαιη· πώς στόν μεσαίωνα, οι ευγενείς, οι αββάδες καί οι επίσκοποι τό βρίσκουνε δίκαιο νά 'χουνε δούλους· πώς ο Λουδοβίκος ΙΔ θαρρούσε πώς έλεγε αλήθεια όταν δήλωνε: *τό Κράτος είμαι εγώ·* πώς ο Ναπολέοντας τό θεωρούσε έγκλημα πρός τό Κράτος τό ν' ανυπακούουν στίς θελήσεις του. Η ιδέα τού σωστού, εφαρμοσμένη στόν ανώτατο άρχοντα καί στήν κυβέρνηση, δέν ήταν πάντα λοιπόν αυτή πού είναι σήμερα· αναπτυσσόταν αδιάκοπα καί συγκεκριμενοποιόταν όλο καί πιό πολύ, τόσο πού τελικά σταμάτησε στό σημείο πού τήν βλέπουμε εμείς. Έφτασε όμως στήν τελική της φάση; Δέν τό νομίζω: μονάχα καθώς τό τελευταίο εμπόδιο πού τής απομένει νά υπερνικήσει προέρχεται αποκλειστικά από τόν θεσμό τού τομέα ιδιοκτησίας πού έχουμε διατηρήσει, γιά ν' αποτελειώσουμε τόν ανασχηματισμό στήν διακυβέρνηση καί νά συμπληρώσουμε τήν επανάσταση, αυτόν ακριβώς τόν θεσμό οφείλουμε νά χτυπήσουμε.

Η πολιτική καὶ αστική ανισότητα είναι δίκαιη;

Οι μὲν απαντοῦν: ναί· οι δέ: όχι. Στοὺς πρώτους θὰ θυμίσω ότι, όταν ο λαός κατάργησε όλα τὰ προνόμια γέννησης καὶ κάστας, αυτό τοὺς φάνηκε καλό, πιθανόν γιατί τοὺς ωφελοῦσε· γιατί λοιπὸν δὲν θέλουν νὰ εξαφανιστοῦν καὶ τὰ προνόμια περιουσίας όπως καὶ τὰ προνόμια τάξης καὶ φυλής; Λένε, επειδή η πολιτική ανισότητα είναι συναφής μὲ τὴν ιδιοκτησία κι επειδὴ χωρὶς τὴν ιδιοκτησία δὲν υπάρχει κοινωνία.

Ἔτσι τὸ πρόβλημα ποὺ προβάλαμε λύνεται μαζί μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ιδιοκτησίας.

Στοὺς δεύτερους, μοὺ αρκεί νὰ κάνω τούτη τὴν παρατήρηση: ἂν θέλετε ν' απολαύσετε τὴν πολιτική ισότητα, καταργήστε τὴν ιδιοκτησία, αλλιώς γιατί διαμαρτύρεστε;

Η ιδιοκτησία είναι δίκαιη;

Ὅλος ο κόσμος απαντά χωρὶς δισταγμό: ναί, η ιδιοκτησία είναι δίκαιη. Λέω όλος ο κόσμος, γιατί κανένας ίσαμε τώρα δὲν μοὺ φαίνεται νὰ 'χει απαντήσει μὲ πλήρη επίγνωση: όχι. Ἔτσι, μιὰ αιτιολογημένη απάντηση δὲν ήταν καθόλου εύκολο πράγμα. Ο χρόνος μονάχα καὶ η πείρα μποροῦσαν νὰ φέρουν κάποια λύση. Στὶς μέρες μας, η λύση δόθηκε· σὲ μάς υπολείπεται νὰ τὴν καταλάβουμε. Προσπαθῶ νὰ τὴν καταδείξω.

Νὰ μὲ ποιόν τρόπο θὰ προβοῦμε σὲ τούτη τὴν κατάδειξη

1. — Δὲν καυγαδίζουμε, δὲν αναιροῦμε κανέναν, δὲν αντιλέγουμε σὲ τίποτα. Δεχόμαστε σὰν καλούς όλους τοὺς συλλογισμούς ποὺ υποβλήθηκαν υπὲρ τῆς ιδιοκτησίας καὶ περιοριζόμαστε στὸ ν' αναζητήσουμε τὴν αρχή της, προκειμένου νὰ επαληθεύσουμε ύστερα τὸ ἂν η αρχὴ αυτή εκφράζεται πιστά από τὴν ιδιοκτησία. Πραγματικά, εφόσον η ιδιοκτησία δὲν μπορεί νὰ θεωρηθεί παρὰ σὰν δίκαιη, η ιδέα ἢ τουλάχιστον η πρόθεση δικαιοσύνης οφείλει αναγκαστικὰ νὰ ξαναβρίσκεται στὸ βάθος όλων τῶν επιχειρημάτων ποὺ έχουν παρουσιάσει υπὲρ τῆς ιδιοκτησίας: καὶ καθὼς από μιὰν άλλη πλευ-

ρά η ιδιοκτησία δέν ασκείται παρά μονάχα πάνω σέ πράγματα υλικώς εκτιμήσημα, η δικαιοσύνη αφού αυτή καθ' εαυτή αντικειμενοποιείται, άς πούμε, μυστικά, οφείλει νά παρουσιάζεται μέ σχήμα ολότελα αλγεβρικό. Μέ τούτη τήν εξεταστική μέθοδο, φτάνουμε γρήγορα νά παραδεχτούμε πώς όλοι οι συλλογισμοί πού φανταστήκαμε γιά νά υπερασπίσουμε τήν ιδιοκτησία, *όποιοι κι άν είναι,* συμπεραίνουν πάντα κι απαραίτητα τήν ισότητα, δηλαδή τήν άρνηση τής ιδιοκτησίας.

Τό πρώτο αυτό μέρος περιέχει δύο κεφάλαια: τό ένα, σχετικό μέ τήν κατοχή, θεμέλιο τού δίκαιού μας· τό άλλο, σχετικό μέ τήν εργασία καί τήν ικανότητα, θεωρημένα σάν αιτίες ιδιοκτησίας καί κοινωνικής ανισότητας.

Τό συμπέρασμα τών δύο κεφαλαίων θά είναι, απ' τη μιά, πώς τό δικαίωμα κατοχής *εμποδίζει* τήν ιδιοκτησία, απ' τήν άλλη, πώς τό δικαίωμα εργασίας τήν *καταστρέφει.*

2. — Εφόσον λοιπόν η ιδιοκτησία θεωρείται αναγκαστικα μέ τήν κατηγορηματική λογική ισότητας, εμείς έχουμε νά ερευνήσουμε γιατί, παρά τή λογική αυτή αναγκαιότητα, η ισότητα δέν υπάρχει. Η νέα μας έρευνα περιέχει παλι δύο κεφάλαια: στό πρώτο, εξετάζοντας τό γεγονός τής ιδιοκτησιας αυτό καθ' εαυτό, γυρεύουμε νά δουμε άν το γεγονός είναι πραγματικό, άν υπάρχει, άν είναι δυνατο να υπαρξει γιατι θα υπήρχε αντίφαση στό ότι δύο αντίθετες κοινωνικές μορφες, η ισότητα καί η ανισότητα, μπορεί νά είναι δυνατες και η μιά καί η άλλη. Καί τότε ανακαλύπτουμε, πραγμα μοναδικο, ότι στ' αλήθεια η ιδιοκτησία μπορεί να εκδηλωθει σαν δυστύχημα, αλλά πώς, σάν θεσμός καί αρχη, είναι μαθηματικα αδύνατη. Οπότε τό αξίωμα τής σχολής, ab actu ad posse valet consecutio, από τό γεγονός στήν δυνατότητα η συνέπεια ειναι καλή, βρίσκεται διαψευσμένο σέ ό,τι αφορα τήν ιδιοκτησια

Τέλος, στό τελευταίο κεφάλαιο, επικαλούμενοι σε βοηθειά μας τήν ψυχολογια καί διεισδυοντας βαθειά μεσα στή φύση τού ανθρώπου, θά εκθέσουμε τήν αρχή του *δικαιου*, τη

διατύπωσή του, τον χαρακτήρα του· θά καθορίσουμε τόν οργανικό νόμο τής κοινωνίας· θά εξηγήσουμε τήν απαρχή τής ιδιοκτησίας, τίς αιτίες τής θέσπισής της, τής μακρόχρονης διάρκειάς της καί τής μελλοντικής της εξαφάνισης· θά αποκαταστήσουμε οριστικά τήν ταύτισή της μέ τήν κλεψιά· καί, αφού δείξουμε ότι οι τρείς προκαταλήψεις, *ανώτατη εξουσία τού ανθρώπου, ανισότητα όρων ζωής, ιδιοκτησία*, δέν αποτελούν παρά μία καί μόνο, ότι μπορούμε νά πάρουμε τή μία γιά τήν άλλη καί είναι αμοιβαία μεταλλάξιμες, δέν θά μάς είναι δύσκολο νά καταστρέψουμε, μέ τήν αρχή τής αντίφασης, τή βάση τής διακυβέρνησης καί τού δίκαιου. Εκεί θά σταματήσουν οι έρευνές μας καί θα επιφυλαχθούμε νά δώσουμε συνέχεια σέ άλλα υπομνήματά μας. Η σπουδαιότητα τού θέματός μας απασχολεί όλα τά πνεύματα.

> «Η ιδιοκτησία», λέει ο κ. Ενεκέν, «είναι η δημιουργική καί συντηρήτρια αρχή τής αστικής κοινωνίας... Η ιδιοκτησία είναι η μία από τίς θεμελιακές της θέσεις, πάνω στίς οποίες οι εξηγήσεις οι δήθεν νέες δέν θά μπορούσαν νά παραχθούν· γιατί δέν πρέπει ποτέ νά τό ξεχνάμε καί ενδιαφερει νά πεισθούνε γι' αυτό καί ο δημοσιογράφος καί ο ανθρωπος τού Κρατους· ειναι γιά τό νά μάθουμε άν η ιδιοκτησία είναι η αρχη η τό αποτέλεσμα τής κοινωνικής διάταξης, άν πρέπει νά τή θεωρήσουμε σάν αιτία ή σάν αποτέλεσμα, απ' όπου εξαρτιέται κάθε ηθικότητα κι απ' αυτό μαλιστα κάθε κύρος τών ανθρώπινων θεσμών».

Τά λογια αυτά πρόκληση γιά όλους τούς ανθρώπους νά ελπιζουν καί να πιστεύουν· όμως, μολονότι η αιτία της ισότητας ειναι ωραία, κανένας δέν επιτιμησε ακόμα τό γάντι πού έριξαν οι υποστηρικτές τής ιδιοκτησίας, κανένας δέν ενιωσε τήν καρδιά του αρκετά σθεναρή γιά νά δεχτεί τή μάχη

Η σφαλερή γνωση μιάς αλαζονικής νομολογιας καί οι παραλογοι αφορισμοί τής πολιτικής οικονομίας, έτσι όπως

τὴν ἔπλασε η ιδιοκτησία, ἔφεραν τὴν σύγχυση ακόμα καὶ στὰ πιὸ γενναία πνεύματα· είν' ένα είδος συνθήματος, συμφωνημένο μεταξὺ φίλων, από τὰ πιὸ επηρεαστικά, τῆς ελευθερίας καὶ τῶν συμφερόντων τοῦ λαοῦ, τ' ότι *η ισότητα είναι χίμαιρα!* εφόσον οι θεωρίες οι πιὸ ψεύτικες καὶ οι αναλογίες οι πιὸ μάταιες ασκοῦν επίδραση σὲ πνεύματα κατὰ τὰ άλλα εξαιρετικὰ αλλὰ άθελά τους υποδουλωμένα στὴ λαϊκὴ προκατάληψη.

Υπερασπιστὴς τῆς ισότητας, θὰ μιλήσω χωρὶς μίσος καὶ χωρὶς οργή, μὲ τὴν ανεξαρτησία ποὺ αρμόζει στὸν φιλόσοφο, μὲ τὴ νηφαλιότητα καὶ τὸ σθένος τοῦ ελεύθερου ἀνθρώπου. Είθε, στὴν επίσημη αυτὴ πάλη μου, νὰ φέρω σ' όλες τὶς καρδιὲς τὸ φῶς ποὺ μ' έχει ποτίσει εμένα καὶ νὰ δείξω, μὲ τὴν επιτυχία τοῦ λόγου μου, πῶς ἀν η ισότητα δὲν μπόρεσε νὰ νικήσει μὲ τὸ σπαθί, είναι γιατὶ έπρεπε νὰ νικήσει μὲ τὸν λόγο!

## *ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ*

### *Γιά τήν ιδιοκτησία θεωρούμενη σάν φυσικό δικαίωμα. Γιά τήν κτήση καί τόν αστικό νόμο σάν αιτίες αποτελεσματικές τής αρμοδιότητας τής ιδιοκτησίας*

*ΟΡΙΣΜΟΙ*

Τό ρωμαϊκό δίκαιο καθορίζει τήν ιδιοκτησία, σάν δικαίωμα χρήσης καί φθοράς τού πράγματος, τόσο όσο επιτρέπει η αιτία τού δικαίου. Προσπάθησαν νά δικαιολογήσουν τή λέξη *φθορά*, λέγοντας πώς εκφράζει όχι τήν άλλογη καί ανήθικη κατάχρηση, αλλά μονάχα τήν απόλυτη περιουσία. Διάκριση μάταιη, επινοημένη γιά τήν καθαγίαση τής ιδιοκτησίας καί χωρίς αποτέλεσμα κατά τών παραληρημάτων τής ηδονής, τήν οποία δέν προλαβαίνει καί δέν αναστέλλει. Ο ιδιοκτήτης είναι κύριος πού μπορεί ν' αφήσει τούς καρπούς του νά σαπίσουν μπρός τά πόδια του, νά σπείρει αλάτι στόν αγρό του, νά αρμέγει αγελάδες στήν άμμο, νά κάνει τ' αμπέλια έρημους, νά κάνει πάρκο έναν λαχανόκηπο· όλ' αυτά είναι, ναί ή όχι, κατάχρηση;

Όσον αφορά τήν ιδιοκτησία, η χρήση καί η κατάχρηση συγχέονται αναγκαστικά.

Σύμφωνα μέ τή Διακήρυξη τών δικαιωμάτων, πού δημοσιεύτηκε σάν επικεφαλίδα στό σύνταγμα τού '93, η ιδιοκτησία είναι «τό δικαίωμα ν' απολαμβάνεις καί νά διαθέτεις κατά τή θέλησή σου τ' αγαθά σου, τα έσοδά σου, τον καρπό σου».

Ναπολεώντιος κώδικας, άρθρο 544: «Η ιδιοκτησία είναι τό δικαίωμα ν' απολαμβάνεις καί νά διαθέτεις αντικείμενα κατά τόν πιό απόλυτο τρόπο, αρκεί νά μήν κάνεις απαγορευμένη από τούς νόμους καί τούς κανόνες χρήση».

Οι δύο τούτοι ορισμοί αναβλασταίνουν από τόν ορισμό τού ρωμαϊκού δίκαιου: όλοι αναγνωρίζουν στόν ιδιοκτήτη ένα απόλυτο δικαίωμα πάνω στ' αντικείμενο· καί, όσον αφορά τόν περιορισμό πού έφερε ο Κώδικας, *αρκεί νά μήν κάνεις απαγορευμένη από τούς νόμους καί τούς κανόνες χρήση*, έχει σάν αντικείμενο, όχι νά περιορίσει τήν ιδιοκτησία, αλλά νά εμποδίσει τήν περιουσία τού ενός ιδιοκτήτη νά γίνει εμπόδιο στήν περιουσία ενός άλλου ιδιοκτήτη: είναι επικύρωση τής αρχής, όχι περιορισμός.

Στήν ιδιοκτησία διακρίνουμε: 1. τήν γνήσια κι απλή ιδιοκτησία, τό δεσπόζον δικαίωμα, δεσποτικό πάνω στ' αντικείμενο ή όπως λέμε τήν *γυμνή ιδιοκτησία*· 2. τήν *κατοχή*. «Η κατοχή», λέει ο Ντυραντόν, «είναι γεγονός καί όχι δικαίωμα». Ο Τουλλιέ λέει: «Η ιδιοκτησία είναι δικαίωμα, νόμιμη ιδιότητα· η κατοχή είναι γεγονός». Ο ενοικιαστής, ο αγρότης, ο μέτοχος, ο επικαρπωτής είναι κάτοχοι· ο αφέντης πού νοικιάζει, πού δανείζει πρός χρήση· ο κληρονόμος πού δέν περιμένει ν' απολαύσει παρά τό θάνατο ενός επικαρπωτή, είναι ιδιοκτήτες. Άν τολμήσω και χρησιμοποιήσω τούτη τη σύγκριση, ένας εραστής είναι κάτοχος, ένας σύζυγος ειναι ιδιοκτήτης.

Ο διπλός αυτός ορισμός τής ιδιοκτησίας, σάν περιουσία καί σάν κατοχή, είναι σπουδαιότατης σημασίας. Και είναι απαραίτητο νά τούς εννοήσουμε καλά, άν θέλουμε να καταλάβουμε τά όσα πρόκειται νά πούμε

Από τή διάκριση μεταξύ κατοχής καί ιδιοκτησιας γεννηθηκαν δύο είδη δικαιωμάτων· τό *δικαιωμα μέσα στό πράγμα*, δικαίωμα μέ τό οποίο μπορώ ν' απαιτήσω τήν ιδιοκτησια που μού έχει παραχωρηθεί, σ' όποια χέρια κι άν τήν βρω· καί τό *δικαίωμα από τό πράγμα*, μέ το οποιο ζητώ να γινω ιδιοκτήτης. Έτσι τό δικαίωμα τών συζυγων, ο ένας στο άτομο τού άλλου, είναι *δικαίωμα μέσα στό πράγμα*· το δικαίωμα των

αρραβωνιασμένων είναι ακόμα *δικαίωμα από τό πράγμα*

Στό πρώτο, η κατοχή καί η ιδιοκτησία, είναι συνδεμένες· τό δεύτερο δέν περιέχει παρά μονάχα τή γυμνή κυριότητα. Εγώ πού, μέ τήν ιδιότητά μου σάν εργαζόμενος, έχω δικαίωμα στήν κατοχή αγαθών τής φύσης καί τής βιομηχανίας, καί πού, σάν προλετάριος, δέν απολαμβάνω τίποτα, μέ τό *δικαίωμα από τό πράγμα* είναι πού ζητώ νά εισχωρήσω στό *δικαίωμα μέσα στό πράγμα*.

Η διάκριση τού *δικαιώματος μέσα στό πράγμα* καί του *δικαιώματος από τό πράγμα* είναι τό θεμέλιο τού περίφημου διαχωρισμού τού *κτηματικού* (δικαίωμα κτήσης) καί τής *αγωγής γιά κυριότητα*, αληθινές κατηγορίες τής νομολογίας, οι οποίες τήν περιέχουν ολόκληρη μές στήν απέραντη προσπεριγραφή. *Αγωγή γιά κυριότητα* λέγεται για ο,τι έχει σχέση μέ τήν ιδιοκτησία· *κτηματικό* λέγεται γιά οτι αναφέρεται στήν κατοχή.

Γράφοντας τούτο τό υπόμνημα κατα της ιδιοκτησιας, εγείρω δίκη, γιά κυριότητα, σ' ολόκληρη τήν κοινωνια αποδείχνω πώς όσοι δέν κατεχουνε σημερα τιποτα ειναι εξισου ιδιοκτήτες μέ κείνους πού κατέχουν· αντι όμως να συμπερανω τό ότι πρέπει η ιδιοκτησια νά μοιραστει σε ολους, ζητω, μέ μέτρο γενικής ασφάλειας να καταργηθεί για ολους

Αν υποκύψω στήν διεκδίκηση μου, δέν μας απομενει πια, σέ σάς όλους τούς προλετάριους καί σέ μένα, παρά να κοψουμε τόν λαιμό μας: δέν έχουμε πιά τίποτα να διεκδικησουμε από τή δικαιοσύνη τών εθνών γιατί, όπως μας διδασκει στό ενεργητικό του ύφος ο Κώδικας διαδικασιας, αρθρο 26, ο *ενάγων* που απότυχε στίς επιδιώξεις του γιά *κυριοτητα*, δέν γίνεται πιά δεκτός νά ενεργήσει στο *κτηματικο*. Αν, απεναντίας, κερδίσω τή δίκη μου· τότε θα πρέπει νά ξαναρχισουμε μιά δίκη κυριότητας, μέ σκοπο νά πετύχουμε την αποκατάστασή μας στην απόλαυση τών αγαθων που η δύναμη τής ιδιοκτησίας μάς αφαιρεί. Ελπίζω νά μήν αναγκαστουμε νά φτάσουμε ίσαμε κεί. Ωστοσο, οι δυό αυτες δίκες δεν θα μπορούσαν νά διεξαχθούν συγχρονως, γιατι, συμφωνα με τον

ίδιο κώδικα διαδικασίας, η *αγωγή γιά κυριότητα* καί τό *κτηματικό δέν θά συγχρονίζονται ποτέ.*

Προτού εισχωρήσουμε στό βάθος τής αιτίας, δέν θά 'ναι ανώφελο νά παρουσιάσουμε εδώ κάποιες προδικάσιμες παρατηρήσεις.

## §1. *Η ιδιοκτησία σάν φυσικό δικαίωμα*

Η Διακήρυξή τών δικαιωμάτων τοποθέτησε τήν ιδιοκτησία στά φυσικά καί απαράγραπτα δικαιώματα τού ανθρώπου, πού βρίσκονται έτσι νά 'ναι τέσσερα: η *ελευθερία*, η *ισότητα*, η *ιδιοκτησία*, η *ασφάλεια*. Ποιές μεθόδους ακολούθησαν οι νομοθέτες τού '93 γιά νά κάνουν τούτη τήν απαρίθμηση; Καμία. Θέσανε αρχές καθώς πραγματεύονταν τήν εξουσία καί τούς νόμους, μέ γενική άποψη καί σύμφωνα μέ τή γνώμη τους. Όλα γίναν απ' αυτούς στά στραβά ή εξ εφόδου.

Αν πιστέψουμε τόν Τουλλιέ: «τά απόλυτα δικαιώματα μπορουν νά αναχθούν σέ τρία: *ασφάλεια, ελευθερία, ιδιοκτησία*». Η ισότητα παραλείπεται από τόν καθηγητή τής Ρέν. Γιατί επειδή τήν υπονοεί ή *ελευθερία*, ή επειδή δέν τήν υποφέρει η *ιδιοκτησία;* Ο συγγραφεας τού *«Αστικού δίκαιου ερμηνευμένου»* σιωπά: ουτε πού υποψιάστηκε πώς υπάρχει εδώ υλικό γιά συζήτηση.

Ωστοσο, αν συγκρίνουμε μεταξύ τους τά τρία ή τά τέσσερα αυτα δικαιωματα, βρίσκουμε πως η ιδιοκτησία δέν μοιάζει καθολου μέ τ' άλλα· πώς γιά τό μέγιστο μερος τών πολιτων, δεν υφισταται παρα σάν δύναμη και σάν ικανότητα λιμναζουσα, που δέν ασκειται· πώς γιά τούς άλλους, πού την απολαμβάνουν, επιδέχεται κάποιες συμβάσεις καί τροποποιήσεις πού απεχθάνονται τήν ιδέα κάποιου φυσικού δίκαιου πως, στήν πράξη, οι κυβερνησεις, τα δικαστήρια και οι νομοι δεν την σέβονται· τέλος πως ολος ο κόσμος, αυθόρμητα καί μέ ομοφωνια, τη θεωρει σαν χιμαιρική

Η ελευθερια είναι απαραβίαστη Δεν μπορω ούτε να τήν πουλησω ούτε νά την απαρνηθώ· καθε συνθήκη, κάθε συμβο-

λαιογραφική προϋπόθεση πού θά είχε τήν απάρνηση ή τήν αναστολή τής ελευθερίας σάν αντικείμενο είναι ανύπαρκτη· ο σκλάβος πού πατάει τό πόδι του σ' έδαφος ελεύθερο, είναι αυτομάτως ελεύθερος. Όταν η κοινωνία συλλαμβάνει έναν κακοποιό καί τού στερεί τήν ελευθερία του, βρίσκεται στήν περίπτωση τής νόμιμης άμυνάς της: όποιος σπάει τόν κοινωνικό δεσμό μ' ένα του παράπτωμα, δηλώνεται δημόσιος εχθρός. Χτυπώντας τήν ελευθερία τών άλλων, τούς κάνει νά τού αφαιρέσουν τή δική του. Η ελευθερία είναι η πρώτη προϋπόθεση στήν κατάσταση τού ανθρώπου: τό ν' αρνηθείς τήν ελευθερία σημαίνει ν' αρνιέσαι τήν ανθρώπινη ιδιότητα: πώς ύστερ' απ' αυτό θά μπορούσε κανείς νά δώσει απόδειξη περί ανθρώπου;

Ομοίως, η ισότητα μπροστά στόν νόμο δέν ανέχεται ούτε περιορισμό ούτε εξαίρεση. Όλοι οι Γάλλοι είναι εξίσου παραδεκτοί στίς υπηρεσίες: νά γιατί, μπροστά σέ τούτη τήν ισότητα, η τύχη ή η αρχαιότητα αποτελεί αντίθεση, σέ τόσες περιπτώσεις, στό ζήτημα προτίμησης. Ο πιό φτωχός πολίτης μπορεί νά φέρει ενώπιον τής δικαιοσύνης τό πιό υψηλά ιστάμενο πρόσωπο καί νά βρεί τό δίκιο του. Ακόμα κι άν ένας εκατομμυριούχος Ασάμπ χτίσει πύργο στό αμπέλι τού Ναμπότ, τό δικαστήριο θά μπορέσει, ανάλογα μέ τήν περίσταση, νά διατάξει τό γκρέμισμα τού πύργου, έστω κι άν κόστισε εκατομμύρια· μπορεί ακόμα νά διατάξει νά επανέλθει τό αμπέλι στήν πρώτη του κατάσταση· νά καταδικάσει τόν καταχραστή σέ αποζημιώσεις λόγω βλάβης.

Τό Σύνταγμα απαιτεί, είναι αλήθεια, γιά τήν άσκηση ορισμένων πολιτικών δικαιωμάτων ορισμένες προϋποθέσεις περιουσίας καί ικανοτήτων· όμως ολοι οι συγγραφείς ξέρουν πώς η πρόθεση τού νομοθέτη ήταν, όχι νά θεσπίσει ένα προνόμιο, αλλά νά λάβει εγγυήσεις. Απ' τή στιγμή πού πληρούνται οι καθορισμένες από τό νόμο προϋποθέσεις, κάθε πολίτης μπορεί νά γίνει ψηφοφόρος καί κάθε ψηφοφόρος εκλέξιμος: έτσι κι εχει αποκτηθεί μιά φορά ενα δικαίωμα ειναι ίσο για όλους· ο νόμος δέν συγκρίνει ούτε τά πρόσωπα ούτε τίς ψήφους. Δέν εξετάζω τούτη τή στιγμή άν τό σύστη-

μα αυτό είναι καί τό καλύτερο· μού αρκεί ότι στό πνεύμα του Συντάγματος καί στά μάτια όλου τού κόσμου η ισότητα μπροστά στό νόμο νά είναι απόλυτη καί, σάν τήν ελευθερία, νά μήν μπορεί νά είναι αφορμή γιά συναλλαγή.

Τό ίδιο συμβαίνει καί μέ τό δικαίωμα ασφάλειας. Η κοινωνία δέν υπόσχεται στά μέλη της ημιπροστασία, υποϋπεράσπιση· αναλαμβάνει πέρα γιά πέρα υποχρεώσεις γι' αυτούς όπως κι αυτοί αναλαμβάνουν υποχρέωση γι' αυτήν. Δέν τούς λέει: Θά σάς εγγυηθώ, άν δέν μού στοιχίζει τίποτα· θά σάς προστατέψω, άν δέν διατρέχω κινδύνους. Λέει: Θά σάς υπερασπίσω απέναντι κι ενάντια σ' όλους· θά σάς σώσω καί θά σάς τιμωρώ ή θά καταστραφώ εγώ. Τό Κράτος βάζει όλες του τίς δυνάμεις στήν υπηρεσία τού κάθε πολίτη· η υποχρέωση πού τούς συνδέει τόν ένα μέ τό άλλο είναι απόλυτη.

Τί διαφορά στήν ιδιοκτησία! Λατρεμένη απ' όλους, δέν αναγνωρίζεται από κανέναν: νόμοι, ήθη, έθιμα, δημόσια καί ιδιωτική συνείδηση, όλα συντείνουνε στόν θάνατό της καί τήν καταστροφή της.

Γιά νά συντρέξουμε στίς υποχρεώσεις τής Κυβέρνησης, πού έχει στρατιές νά συντηρήσει, εργασίες νά εκτελέσει, δημόσιους υπάλληλους νά πληρώσει, χρειάζονται φόροι Τίποτα καλύτερο απ' τό νά συμβάλλει όλος ο κόσμος στά έξοδα αυτά: γιατί όμως ο πλούσιος νά πλήρωνε περισσότερα απο τόν φτωχό: — Αυτό είναι δίκαιο, λένε, εφοσον κατεχει περισσότερα. — Ομολογώ πώς δεν καταλαβαίνω τούτη τη δικαιοσύνη.

Γιατί πληρώνει κανεις φορους: Για νά εξασφαλισει στον καθένα τήν άσκηση τών φυσικών του δικαιωματων, ελευθερία, ισοτητα, ασφάλεια, ιδιοκτησια γιά να τηρησει τήν ταξη μες στο Κρατος για να δημιουργησει δημοσια αντικειμενα ωφελιμοτητας κι ευχαριστησης

Όμως, μήπως η ζωή καί η ελευθερια του πλούσιου στοιχίζουν περισσότερο γιά νά προφυλαχθούν από τή ζωή καί τήν ελευθερία τού φτωχού; Ποιός, στίς εισβολές, στούς λιμούς καί στίς επιδημίες, προκαλεί περισσότερα προσκόμματα, ο μεγαλοϊδιοκτήτης πού αποφεύγει τόν κίνδυνο χωρίς να

περιμένει τή βοήθεια τοῦ Κράτους ἤ ο γεωργός πού μένει στήν καλύβα του, τήν ανοιχτή σέ όλες τίς θεομηνίες;

Μήπως η τάξη απειλείται περισσότερο από τόν αγαθό αστό απ' όσο από τόν τεχνίτη καί τόν σύντεχνο; Μά η αστυνομία πιό πολύ έχει νά κάνει μέ μερικές εκατοντάδες άνεργους εργάτες παρά μ' εκατό χιλιάδες ψηφοφόρους.

Τέλος ο μεγαλοεισοδηματίας απολαμβάνει περισσότερο από τόν φτωχό τίς εθνικές γιορτές, τήν καθαριότητα τών δρόμων, τήν ομορφιά τών μνημείων;... Ωστόσο, προτιμάει τήν εξοχή του μάλλον παρά όλες τίς δημόσιες λαμπρότητες· κι όταν θέλει νά διασκεδάσει, δέν περιμένει τούς ιστούς μέ τά κρεμασμένα βραβεία.

Απ' τά δυό τό ένα: ή ο αναλογικός φόρος προφυλάσσει καί θυσιάζει ένα προνόμιο πρός όφελος τών ισχυρών φορολογούμενων ή είναι αυτός καθ' εαυτός μεγάλη αδικία. Γιατί, άν η ιδιοκτησία είναι φυσικό δικαίωμα, όπως θέλει η Διακήρυξη τοῦ '93, ό,τι μού ανήκει μ' αυτου τού είδους τό δικαίωμα είναι τό ίδιο ιερό όσο καί τό πρόσωπό μου· είναι τό αίμα μου, είναι η ζωή μου, είναι τό εγώ μου τό ίδιο: όποιος τ' αγγίζει προσβάλλει τήν κόρη τού ματιού μου. Τά 100.000 φράγκα έσοδά μου είναι εξίσου απαραβίαστα μέ τά 75 λεπτά μεροκάματο τής εργάτριας, τά διαμερίσματά μου μέ τή σοφιτα της. Ο φόρος δέν διαμοιράζεται ανάλογα μέ τήν δυναμη, τό ανάστημα, ούτε τήν ικανότητα: άλλο τοσο δέν μπορεί να διαμοιραστεί ανάλογα μέ τήν ιδιοκτησία.

Αν λοιπόν τό Κράτος μού παίρνει περισσοτερα, να μου δώσει περισσότερα καί νά πάψει νά μού μιλάει γιά ισότητα γιατί αλλιώς η κοινωνία δέν ιδρύθηκε γιά νά υπερασπισει τήν ιδιοκτησία, αλλά γιά να οργανώσει τήν καταστροφη του Τό Κράτος, μέ τόν αναλογικό φόρο, γίνεται ηγέτης συμμορίας· αυτό είναι πού δίνει τό παραδειγμα τής λεηλασιας μέ περιοδικούς εκβιασμούς πληρωμών· αυτό είναι πού πρέπει να συρθεί στόν πάγκο τών κακουργοδικείων, επικεφαλής των απαίσιων αυτών ληστών, αυτού τού σιχαμερου συρφετού που δολοφονεί από επαγγελματικό ζήλο

Ωστόσο, λένε, ακριβώς γιά να συγκρατηθει ο συρφετος

αυτός είναι πού χρειάζονται δικαστήρια καί στρατιώτες: η κυβέρνηση είναι εταιρία, όχι ακριβώς ασφάλειας, γιατί δέν ασφαλίζει, αλλά εκδίκησης καί καταπίεσης. Τό δικαίωμα πού αυτή η εταιρία σ' αναγκάζει νά πληρώσεις, ο φόρος διαμοιράζεται κατ' αναλογία τών ιδιοκτησιών, δηλαδή ανάλογα μέ τούς κόπους πού κάθε ιδιοκτησία δίνει στούς εκδικητές καί τούς καταπιεστές, πού μισθοδοτούνται από τήν κυβέρνηση.

Νά λοιπόν μού είμαστε τώρα μακριά από τό απόλυτο, καί αναπαλλοτρίωτο δικαίωμα ιδιοκτησίας. Έτσι, ο πλούσιος καί ο φτωχός βρίσκονται σέ μία κατάσταση περιοριστική δυσπιστίας καί πολέμου! Μά, γιατί κάνουν πόλεμο μεταξύ τους; Γιά τήν ιδιοκτησία. Έτσι πού η ιδιοκτησία έχει σάν απαραίτητο συσχετικό τόν πόλεμο στήν ιδιοκτησία!...

Η ελευθερία καί η σιγουριά τού πλούσιου δέν υποφέρουν από τήν ελευθερία καί τή σιγουριά τού φτωχού: κάθε άλλο, μπορούν καί αλληλοενισχύονται και υποστηρίζονται αδιάκοπα. Απεναντίας, τό δικαίωμα ιδιοκτησίας τού πρώτου έχει ανάγκη νά αμύνεται αδιάκοπα, ενάντια στό ένστικτο ιδιοκτησίας τού δεύτερου. Τί αντίφαση!

Στήν Αγγλία, υπάρχει φόρος τών φτωχών: θέλουν νά πληρώσω τόν φόρο αυτό. Μά, ποιά σχέση υπάρχει ανάμεσα στό φυσικό μου καί απαράγραπτο δικαίωμα ιδιοκτησίας καί τήν πείνα πού θερίζει δέκα εκατομμύρια φουκαριάρηδες; Όταν η θρησκεία μάς παράγγειλε νά βοηθάμε τούς αδελφούς μας, έθεσε ένα πρόσχημα ελέους καί όχι μιάν αρχή νομοθεσίας. Η υποχρέωση στήν ευεργεσία, πού μού επιβάλλεται από τήν χριστιανική ηθική, δέν μπορεί νά θεμελιώνει εναντίον μου ένα πολιτικό δικαίωμα ευεργεσίας κάποιου, ακόμα περισσότερο δέν μπορεί νά θεμελιώνει έναν θεσμό επετείας. Θέλω νά κάνω ελεημοσύνη, άν αυτή είναι η ευχαρίστησή μου, άν αισθάνομαι γιά τίς δυστυχίες τού πλησίον μου τήν συμπάθεια πού οι φιλόσοφοι μιλάνε γι' αυτήν καί στήν οποία δέν πολυπιστεύω: δέν θέλω νά μ' αναγκάζουν. Κανένας δέν είναι υποχρεωμένος νά είναι δίκαιος πέρα από τούτο τό αξίωμα: *ν' απολαμβάνεις τό δικαίωμα στό μέτρο πού δέν βλάπτεις τό*

*δικαίωμα τού άλλου,* αξίωμα πού είναι ο γνήσιος ορισμός τής ελευθερίας. Όμως, τά αγαθά μου είναι δικά μου, δέν χρωστούν τίποτα σέ κανέναν: αντιτίθεμαι στό νά είναι, η τρίτη θεολογική αρετή, καθημερινό τροπάρι.

Όλος ο κόσμος, στή Γαλλία, ζητά τήν μετατροπή τών εισοδημάτων, 5%. Είναι η θυσία μιάς ολόκληρης σειράς ιδιοκτησιών πού απαιτείται. Δικαιωματικά γίνεται, άν υπάρχει δημόσια ανάγκη. Όμως πού είναι η δίκαιη καί *προηγούμενη αποζημίωση* πού υπόσχεται τό Σύνταγμα; Όχι μονάχα δέν υπάρχει αλλά καί δέν είναι δυνατή η αποζημίωση τούτη: γιατί, άν η αποζημείωση είναι ίση μέ τή θυσιασμένη ιδιοκτησία, η μετατροπή τού δανειστικού τόκου είναι ανώφελη.

Τό Κράτος σήμερα θρίσκεται, στά μάτια τών εισοδηματιών, στήν ίδια θέση όπου η πόλη Καλαί, πολιορκημένη από τόν Εδουάρδο Γ', ήταν μαζί μέ τούς πρόκριτούς της. Ο Άγγλος νικητής συναινούσε νά απαλλάξει τούς κατοίκους, αρκεί νά τού παραχωρούσαν τούς πιό επιφανείς τής μπουρζουαζίας, γιά νά τούς κάνει ό,τι ήθελε. Ο Εστάς[12] καί μερικοί άλλοι αφιερώθηκαν· ήταν ωραίο από μέρους τους καί οι υπουργοί μας θά' πρεπε νά προτείνουν στούς μετόχους αυτό τό παράδειγμα. Η πόλη είχε όμως τό δικαίωμα νά τούς παραδώσει; Όχι σίγουρα. Τό δικαίωμα στήν ασφάλεια είναι απόλυτο· η πατρίδα δέν μπορεί νά ζητήσει τέτοια θυσία από κανέναν, όποιος καί να' ναι. Ο στρατιώτης πού φυλάει σκοπιά στά σύνορα, κοντά στόν εχθρό, δέν αποτελεί κάν εξαίρεση σέ τούτη τήν αρχή. Εκεί πού ένας κάνει φρουρά, η πατρίδα είναι εκτεθιμένη μαζί του: σήμερα η σειρά τού ενός, αύριο η σειρά τού άλλου. Όταν ο κίνδυνος καί η αφοσίωση είναι κοινά, η φυγή είναι πατροκτονία. Κανένας δέν έχει τό δικαίωμα νά ξεφεύγει τόν κίνδυνο. Κανένας δέν μπορεί νά χρησιμέψει σάν αποδιοπομπαίος τράγος. Τό αξίωμα τού Καϊάφα, *καλό είναι νά πεθαίνει ένας άνθρωπος γιά όλο τόν λαό,* είναι τού συρφετού καί τών τυράννων, τών δύο άκρων τής κοινωνικής υποβάθμισης.

Λένε πώς κάθε συνεχές εισόδημα είναι ουσιαστικά εξαγοράσιμο. Αυτό τ' αξίωμα αστικού δικαίου, εφαρμοσμένο στό

Κράτος, είναι καλό γιά ανθρώπους πού θέλουν νά επανέλθουν στήν φυσική ισότητα τών εργασιών καί τών αγαθών από τήν ιδιοκτησιακή όμως άποψη, καί στό στόμα τών μετατροπικών, αυτή είναι η γλώσσα τών χρεωκόπων. Τό Κράτος δέν είναι μονάχα δανειζόμενος, είναι ασφαλιστής καί φύλακας τών ιδιοκτησιών· καθώς προσφέρει τήν όσο γίνεται πιό υψηλή ασφάλεια, δίνει τήν ευκαιρία στό νά υπολογίζουμε στήν πιό σταθερή καί στήν πιό απαραβίαστη απολαβη. Πώς λοιπόν θά μπορούσε ν' αναγκάσει τό χέρι τών δανειστών του, πού τό εμπιστεύτηκαν, καί νά τούς μιλάει ύστερα γιά δημόσια τάξη καί γιά εγγύηση ιδιοκτησιών; Τό Κράτος σέ μιά παρόμοια ενέργεια, δέν είναι χρεώστης πού ελευθερώνεται· είναι εργολάβος από μετοχές πού προσελκύει μέτοχους σέ ενέδρες καί κεί, παρά τήν αυθεντική του υπόσχεση, τούς αναγκάζει νά χάνουν 20, 30 ή 40% από τούς τόκους τών κεφαλαίων τους.

Δέν είν' όλο αυτό. Τό Κράτος είναι επίσης τό σύνολο τών πολιτών, ενωμένων κάτω από έναν κοινό νόμο μέ μιά συνθήκη κοινωνική: η συνθήκη αυτή εγγυάται σέ όλους τίς ιδιοκτησίες τους, στόν ένα τόν αγρό του, στόν άλλο το αμπέλι του, στόν τρίτο τά χτήματά του, στόν εισοδηματία πού μπορούσε κι αυτός ν' αγοράζει ακίνητα καί πού προτίμησε να ενισχύει τόν δημόσιο θησαυρό, τά εισοδήματά του. Τό Κράτος δέν μπορεί νά απαιτήσει, χωρίς μιά δίκαιη αποζημίωση, τή θυσία ενός στρέμματος αγρού, μιάς άκρης αμπελιού, πολυ λιγότερο ακόμα έχει τή δύναμη νά κατεβάζει τά μισθώματα αγροκτημάτων· πώς θά 'χε τό δικαίωμα νά μειώσει τούς τόκους τών εισοδημάτων;

Θά 'πρεπε, γιά νά μήν είναι άδικο τό δικαίωμα αυτό, ο εισοδηματίας νά μπορεί νά βρεί αλλού μιά τοποθέτηση εξίσου συμφέρουσα γιά τά κεφάλαιά του. Μά, πού θά βρεί αυτή τήν τοποθέτηση, εφόσον δέν μπορεί νά βγεί από τό Κράτος καί εφόσον η αιτία τής μετατροπής, δηλαδή η ικανότητα νά δανείζεις σέ φθηνότερη τιμή, βρίσκεται μές στό Κράτος; Νά γιατί μιά κυβέρνηση βασισμένη στήν αρχή τής ιδιοκτησίας δέν μπορεί ποτέ νά εξαγοράσει έσοδα χωρίς τή θέληση τών

εισοδηματιών: τά τοποθετημένα κεφάλαια στήν δημοκρατια είναι ιδιοκτησίες πάνω στίς οποίες δέν έχουμε τό δικαίωμα ν' αγγίξουμε ενόσω οι άλλες γίνονται σεβαστές· νά εξαναγκάσεις τήν εξόφληση, σημαίνει, σέ σχέση μέ τούς εισοδηματίες, νά σκίσεις τό κοινωτικό συμβόλαιο, είναι νά τούς τοποθετήσεις έξω από τόν νόμο. Όλη η αμφισβήτηση πάνω στή μετατροπή τών εισοδημάτων συνοψίζεται έτσι·

*Ερώτηση:* Είναι δίκαιο νά ρίξουμε στήν αθλιότητα σαράντα πέντε οικογένειες πού έχουν εγγραφές εισοδήματος 100 φράγκα καί κάτω;

*Απάντηση:* Είναι δίκαιο νά θάζουμε νά πληρωνουν 5 φράγκα δασμούς επτά μ' οκτω εκατομμύρια φορολογούμενοι, ενώ θά μπορούσαν νά πληρώσουν 3;

Είναι φανερό, πρώτα-πρώτα, πώς η απάντηση δεν απαντάει στήν ερώτηση. Μά γιά νά καταδείξουμε ακομα καλύτερα τό σφάλμα, μεταλλάξτε τη: είναι δίκαιο νά εκθέσουμε τη ζωή εκατό χιλιάδων ανθρώπων, ενώ μπορούμε νά τούς σωσουμε παραδίνοντας εκατό κεφάλια στόν εχθρο. Αναγνωστη αποφάσισε.

Όλ' αυτά τά νιώθουν καλλιστα οι υπερασπιστές του *ετσι τά βρήκαμε* κι ωστόσο αργά ή γρήγορα η αλλαγή θά γινει διαφορετικά· επειδή η ιδιοκτησία, θεωρούμενη σάν δικαίωμα καί μέ τό νά μήν είναι δικαίωμα, πρέπει νά αφανιστεί από τό δικαίωμα. Επειδή η δύναμη τών πραγμάτων, οι νόμοι τής συνείδησης, η φυσική καί η μαθηματική ανάγκη, οφείλουν νά καταστρέψουν στό τέλος αυτή τήν ψευδαίσθηση τής δικαστικής μας ικανότητας.

Συνοψίζω. Η ελευθερία είναι απόλυτο δικαίωμα, επειδή είναι γιά τόν άνθρωπο, όπως τό αδιαπέραστο είναι στήν ύλη, μιά προϋπόθεση *απαραίτητη* ύπαρξης.

Η ισότητα είναι απόλυτο δικαίωμα, επειδή χωρις ισότητα δέν υπάρχει κοινωνία.

Η ασφάλεια είναι απόλυτο δικαίωμα, επειδή στά μάτια κάθε ανθρώπου η ελευθερία του καί η ζωή του είναι τόσο πολύτιμες όπως καί τού άλλου ανθρώπου.

Τά τρία αυτά δικαιώματα είναι απόλυτα, δηλαδή δέν επι-

δέχονται ούτε αύξηση ούτε μείωση, επειδή μές στήν κοινωνία κάθε συμμέτοχός της λαβαίνει όσα δίνει, ελευθερία γιά ελευθερία, ισότητα γιά ισότητα, ασφάλεια γιά ασφάλεια, σώμα γιά σώμα, ψυχή γιά ψυχή, στή ζωή καί στό θάνατο.

Η ιδιοκτησία όμως, σύμφωνα μέ τήν ετυμολογική της λογική καί τούς ορισμούς τής νομοθεσίας, είναι δικαίωμα έξω από τήν κοινωνία. Γιατί είναι φανερό πώς, άν τ' αγαθά τού καθενός ήταν καί κοινωνικά αγαθά, οι προϋποθέσεις θά ήταν ίσες γιά όλους καί θά ήταν αντιλογία τό νά πούμε: *Η ιδιοκτησία είναι τό δικαίωμα πού έχει ένας άνθρωπος νά διαθέτει μέ τόν πιό απόλυτο τρόπο μιά κοινωνική ιδιοκτησία.*

Συνεπώς, άν είμαστε συμμέτοχοι γιά τήν ελευθερία, γιά τήν ισότητα, γιά τήν ασφάλεια, δέν είμαστε συμμέτοχοι γιά τήν ιδιοκτησία. Συνεπώς άν η ιδιοκτησία είναι *φυσικό* δικαίωμα, τό φυσικό τούτο δικαίωμα δέν είναι καθόλου *κοινωνικό* αλλά *αντικοινωνικό*.

Ιδιοκτησία καί κοινωνία είναι πράγματα πού απεχθάνονται ακαταμάχητα το ένα τ' άλλο. Επίσης είναι αδύνατο τόσο τό νά συνταιριάζουμε δύο ιδιοκτήτες όσο καί τό νά ενώσουμε δύο μαγνήτες μέ τούς όμοιους πόλους τους. Πρέπει ή νά υποκύψει η κοινωνία ή νά σκοτώσει τήν ιδιοκτησία.

Αν η ιδιοκτησία είναι φυσικό δικαιωμα, απόλυτο, απαράγραπτο και αναπαλλοτριωτο, γιατί, σ' όλες τίς εποχές, ασχολήθηκαν τόσο πολυ μέ τήν καταγωγή της; Γιατί κι αυτό ακόμα ειναι ενα χαρακτηριστικό της πού τήν διακρινει Η καταγωγή ενος φυσικού δικαιώματος, Θεέ καί κύριε[1] καί ποιός διαφώνισε ποτέ γιά τήν καταγωγή τών δικαιωματων ελευθεριας, ασφαλειας ή ισότητας; Υπάρχουν επειδή υπάρχουμε. Γεννιούνται, ζουν καί πεθαίνουν μαζί μέ μάς. Στ' αλήθεια, αλλο πράγμα είναι η ιδιοκτησια: χάρη στόν νόμο, η ιδιοκτησια υπάρχει ακομα καί χωρίς τόν ιδιοκτήτη, σάν μία ικανότητα χωρίς υποκειμενο· υπάρχει για τό ανθρώπινο όν πού δέν έχει ακόμα κυηθει, γιά τόν ογδοντάρη πού δέν υπάρχει πιά. Κι ωστόσο, παρά τα υπέροχα αυτά πλεονεκτήματα πού φαίνονται να κρατούν από τήν αιωνιότητα και το άπειρο, ποτέ δέν μπορέσαμε να πουμε από πού προήλθε η ιδιοκτησία. Οι

δόκτορες ακόμα αντιλέγουν μεταξύ τους ως πρός τό ζήτημα αυτό. Σ' ένα μόνο σημείο φαίνονται σύμφωνοι: στό ότι η βεβαιότητα τού δικαιώματος τής ιδιοκτησίας εξαρτιέται από τήν αυθεντικότητα τής καταγωγής της. Μά η συμφωνία τους αυτή αποτελεί καί τήν κατάκριση όλων τους: γιατί αποδέχτηκαν τό δικαίωμα προτού αποτελειώσουν τό ζήτημα τής καταγωγής;

Σέ μερικούς ανθρώπους δέν τούς αρέσει καθόλου νά βγάζει κανείς τή σκόνη από τούς δήθεν τίτλους τού δικαιώματος ιδιοκτησίας καί νά αναζητεί τήν μυθώδη καί ίσως σκανδαλιστική της ιστορία· θά ήθελαν νά σταθούμε στό εξής: πώς η ιδιοκτησία είναι γεγονός, πώς ανέκαθεν υπήρχε καί θά υπάρχει πάντα. Κι από δώ ξεκινάει ο σοφός Προυντόν στή *Συνθήκη των επικαρπικών δικαιωμάτων*, θέτοντας τό ζήτημα καταγωγής τής ιδιοκτησίας στή σειρά τών σχολαστικών ανώφελων πραγμάτων. Ίσως θά συνυπόγραφα σέ τούτη τήν επιθυμία, πού θέλω νά τήν πιστεύω εμπνευσμένη από αξιέπαινη αγάπη γιά τήν ειρήνη, άν έβλεπα όλους τούς όμοιούς μου ν' απολαμβάνουν μιάν αρκετή ιδιοκτησία, αλλά... όχι... δέν θά συνυπόγραφα.

Οι τίτλοι πάνω στούς οποίους ισχυρίζονται ότι στηρίζουν τό δικαίωμα ιδιοκτησίας θά περιορίζονταν σέ δύο: η *απασχόληση* καί η *εργασία*. Θά τούς εξετάσω διαδοχικά απ' όλες τους τίς όψεις καί σ' όλες τους τίς λεπτομέρειες καί θυμίζω στόν αναγνώστη ότι, όποιος κι άν είναι αυτός πού επικαλούμαστε, θα εξάγω τήν αναμφισβήτητη απόδειξη πώς η ιδιοκτησία, όταν θά ήταν δίκαιη καί δυνατή γιά όλους, θά είχε σάν απαραίτητη προϋπόθεση τήν ισότητα.

## §2. *Η απασχόληση, σάν θεμέλιο τής ιδιοκτησίας*

Είναι αξιοσημείωτο στίς συνεδριάσεις πού γίνονται στό συμβούλιο τού Κράτους γιά τή συζήτηση γύρω από τόν Κώδικα, καμιά αμφισβήτηση δέν αποκαθιστάται ως πρός τήν καταγωγή καί τήν αρχή τής ιδιοκτησίας. Όλα τά άρθρα τού

τίτλου IV, βιβλίο 2, πού αφορούν τήν ιδιοκτησία καί τό δικαίωμα προσχώρησης πέρασαν χωρίς αντίρρηση καί χωρίς τροποποίηση. Ο Βοναπάρτης, πού σ' άλλα ζητήματα φόρτωσε τόσον κόπο στούς νομομαθείς του, δέν σκέφτηκε τίποτα νά πεί γιά τήν ιδιοκτησία. Μή μάς κάνει κατάπληξη: στά μάτια τού ανθρώπου αυτού, τού πιό προσωπικού καί τού πιό θεληματικού πού υπήρξε ποτέ, η ιδιοκτησία έπρεπε νά είναι τό πρώτο δικαίωμα, όπως η υποταγή στήν ισχύ ήταν τό πιο άγιο καθήκον.

Τό δικαίωμα *απασχόλησης* ή *πρώτου κατόχου* είναι εκείνο πού προκύπτει από τήν τωρινή φυσική, υπαρκτή κατοχή τού πράγματος. Κατέχω ένα έδαφος, είμαι ο υποτιθέμενος ιδιοκτήτης του, εφόσον δέν αποδείχνεται τό αντίθετο. Τό νοιώθουμε πώς πρωταρχικά ένα τέτοιο δικαίωμα δέν μπορεί να είναι νόμιμο παρά μονάχα όσο είναι αμοιβαίο· πάνω σ' αυτό συνομολογούν οι νομομαθείς.

Ο Κικέρωνας συγκρίνει τή γή μ' ένα τεράστιο θέατρο: Quemadmodum theatrum cum commune sit, recte tamen dici potest ejus esse cum locum quem quisque occuparit.

Η παράγραφος αυτή είναι ό,τι πιό φιλοσοφικό μάς άφησε η αρχαιότητα ως πρός τήν καταγωγή τής ιδιοκτησίας.

Τό θέατρο, λέει ο Κικέρωνας, είναι κοινό γιά όλους κι ωστόσο η θέση πού καθένας κρατά σ' αυτό λέγεται *δική του:* δηλαδή προφανώς είναι η *κατεχόμενη* θέση, όχι η *ιδιοποιημένη* θέση. Η σύγκριση αυτή μηδενίζει τήν ιδιοκτησία· επιπλέον, εμπεριέχει ισότητα.

Μπορώ, σ' ένα θέατρο, να κρατώ συγχρονως μιά θέση στό θεωρείο, μιάν άλλη στήν πλατεία, μια τρίτη στ' αετωματα; Όχι, εκτός άν έχω τρία σώματα, σαν τόν Γηρυόνη ή νά υπάρχει τήν ίδια στιγμή σέ διαφορετικά σημεία, οπως λεγεται γιά τόν μάγο Απολλώνιο.

Καθένας δέν έχει δικαίωμα παρά σέ ό,τι τού αρκεί, λέει ο Κικέρωνας: νά η πιστή ερμηνεία τού περίφημου αξιώματός του, sum quidque cujusque sit, στόν καθένα αυτό πού τού ανήκει, αξίωμα πού τόσο παράξενα τό εφαρμόσανε. Αυτό πού ανήκει στόν καθένα δέν είναι εκείνο πού ο καθένας *μπορεί*

νά κατέχει αλλά εκείνο πού ο καθένας έχει *δικαίωμα* νά κατέχει. Όμως, τί έχουμε δικαίωμα νά κατέχουμε; Αυτό πού αρκεί στήν εργασία μας καί στήν κατανάλωσή μας· η σύγκριση πού ο Κικέρωνας κάνει μεταξύ γής καί θεάτρου τό αποδείχνει.

Ύστερα απ' αυτό, ο καθένας άς βολευτεί στή θέση του όπως θέλει, άς τήν ομορφήνει κι άς τήν βελτιώσει, άν μπορεί, τού επιτρέπεται: η δραστηριότητά του όμως νά μήν ξεπερνά τό όριο πού τόν χωρίζει από τόν άλλο. Η θεωρία τού Κικέρωνα συμπεραίνει κατ' ευθείαν στήν ισότητα· γιατί εφόσον η απασχόληση μιάς θέσης είναι καθαρή ανοχή, άν η ανοχή είναι αμοιβαία καί δέν μπορεί νά μήν είναι αμοιβαία, οι κτήσεις είναι ίσες.

Ο Γρότιος ρίχνεται στήν ιστορία· πρώτα όμως, τί τρόπος συλλογισμού κι αυτός νά γυρεύεις τήν καταγωγή ενός δικαιώματος πού άλλωστε τό λέμε φυσιολογικό αλλού καί όχι στή φύση! Αρκετά έτσι ήταν η μέθοδος τών αρχαίων: τό γεγονός υπάρχει, άρα είναι απαραίτητο, άρα είναι δίκαιο, άρα οι πρόγονοί του είναι κι αυτοί δίκαιοι. Τέλος πάντων, άς δούμε.

> «Αρχή-αρχή, όλα τά πράγματα ηταν κοινά καί αδιαίρετα· ήταν κληρονομιά γιά όλους...».

Άς μήν πάμε μακρύτερα: ο Γρότιος μάς διηγείται πώς η πρωταρχική εκείνη κοινότητα κατάληξε από φιλοδοξία καί πλεονεξία, πώς τήν εποχή του χρυσού διαδέχτηκε η εποχη τού σιδήρου, κτλ. Ετσι πού η ιδιοκτησία θά πρέπει νά 'χε τήν πηγή της πρώτα στόν πόλεμο καί τήν κατάκτηση, ύστερα σέ συνθήκες καί συμβόλαια. Όμως ή αυτές οι συνθήκες καί τά συμβόλαια λογάριασαν τα πράγματα στά ίσα, σύμφωνα μέ τήν αρχική κοινότητα, μοναδικό κανόνα μοιρασιας πού μπορεί νά γνώρισαν οι πρώτοι άνθρωποι, μοναδική μορφή δικαιοσύνης πού μπορούσαν νά συλλάβουν μέ τόν νου τους· καί τότε τό ζήτημα καταγωγης παρουσιάζεται· «πως, λίγο αργότερα, η ισοτητα εξαφανίστηκε;» ή οι συνθήκες και

τά συμβόλαια αυτά επιβλήθηκαν από τή βία καί γίνηκαν δεκτά από τήν αδυναμία, καί στήν περίπτωση αυτή είναι άκυρα, εφόσον η σιωπηλή συγκατάθεση τών απογόνων δέν τά καθιστά έγκυρα καί μείς ζούμε σέ διαρκή κατάσταση υπερβολικής αδικίας καί δολιότητας.

Δέν θά καταλάβουμε ποτέ γιατί η ισότητα τών όρων ζωής, ενώ βρίσκονταν πρώτα μές στή φύση, νά γίνει στή συνέχεια κατάσταση έξω από τή φύση. Πώς νά 'γινε μιά τέτοια υποθίβαση; Τά ένστικτα στά ζώα είναι τόσο αναλλοίωτα όσο καί οι διακρίσεις ανάμεσα στά είδη τους· υποθέτοντας στήν ανθρώπινη κοινωνία μιά πρωταρχική φυσική ισότητα, σημαίνει πώς παραδεχόμαστε υπονοούμενα πώς η τωρινή ανισότητα είναι παρανομία στή φύση τής κοινωνίας αυτής, πράγμα ανεξήγητο γιά τούς υπερασπιστές τής ιδιοκτησίας. Ωστόσο, βγάζω τό συμπέρασμα, εγώ, πώς άν η Θεία Πρόνοια τοποθέτησε τούς πρώτους ανθρώπους σέ ίση μοίρα, ήταν αυτό ένδειξη πώς η ίδια τούς έδινε ένα πρότυπο, τό οποίο ήθελε νά τό πραγματοποιήσουν σέ άλλες διαστάσεις, όπως βλέπουμε ότι έχουν αναπτύξει και εκφράσει μέ όλες τίς μορφές τό θρησκευτικό συναίσθημα πού εκείνη είχε θέσει μές στήν ψυχή τους. Ο άνθρωπος μονάχα μιά φύση έχει, σταθερή καί αναλλοίωτη: τήν ακολουθεί από ένστικτο, απομακρύνεται απ' αυτήν μέ τόν στοχασμό, επανέρχεται σ' αυτήν μέ τή λογική. Ποιός θά τολμούσε νά πεί πώς δέν βρισκόμαστε σέ τούτη τήν επάνοδο; Σύμφωνα μέ τόν Γρότιο, ο άνθρωπος βγήκε από τήν ισότητα. Γιά μένα, ο άνθρωπος θά ξανάρθει στήν ισότητα. Πώς βγήκε; Πώς θά ξανάρθει; Θά τό ερευνήσουμε αργότερα.

Ρέιντ[13], μετάφραση κ. Ζουφρουά, τόμος Στ', σελ. 363:

> «Το δικαίωμα ιδιοκτησίας δέν είναι καθόλου φυσικό, αλλά επίκτητο· δέν προέρχεται καθόλου από τήν ιδιοσυγκρασία τού ανθρώπου, αλλά από τίς πράξεις του. Οι νομομαθείς εξηγήσανε τήν καταγωγή της μέ τρόπο ικανοποιητικό γιά κάθε άνθρωπο μέ ευθυκρισία. — Η γή είναι κοινό αγαθό πού η καλωσύνη τού

Θεού τό έδωσε στούς ανθρώπους γιά τίς ανάγκες τής ζωής· όμως η μοιρασιά τού αγαθού αυτού καί τών καρπών του έγινε από κείνους: ο καθένας τους έλαβε από τόν Θεό όλη τή δύναμη κι όλη τήν εξυπνάδα πού χρειαζόταν γιά νά ιδιοποιηθεί *ένα κομμάτι χωρίς νά βλάψει κανέναν.*

Οι αρχαίοι ηθικολόγοι συγκρίνανε μέ ακρίβεια τό κοινό δικαίωμα κάθε ανθρώπου μέ τούς καρπούς τής γής, προτού αυτή απασχοληθεί καί γίνει ιδιοκτησία ενός άλλου, μέ τό δικαίωμα πού απολαμβάνουμε στό θέατρο.

Καθώς φθάνει ο καθένας μπορεί νά πιάσει μιάν άδεια θέση καί ν' αποχτήσει έτσι τό δικαίωμα νά τήν κρατήσει σ' όλη τή διάρκεια τού θεάματος, αλλά κανένας δέν έχει τό δικαίωμα ν' αποστερήσει τούς θεατές από τίς θέσεις πού ήδη έχουν πιάσει. — Η γή είναι ένα τεράστιο θέατρο πού ο Παντοδύναμος τό διάθεσε μέ άπειρη φρόνηση καί καλοσύνη γιά τίς απολαύσεις καί τίς εργασίες ολόκληρης τής ανθρωπότητας. Καθένας μπορεί νά τοποθετηθεί σ' αυτήν σάν θεατής καί νά εξαντλήσει τόν ρόλο του σάν ηθοποιός, αλλά χωρίς νά ενοχλεί τούς άλλους».

Συνέπειες τής θεωρίας τού Ρέιντ.

1. Γιά νά μή ζημιώνει, τό μέρος πού κάποιος ιδιοποιείται, έναν άλλο, πρέπει νά είναι ίσο μέ τό πηλίκο τής διαίρεσης πού γίνεται πάνω στό σύνολο των συνδιανεμομένων.

2. Ο αριθμός τών θέσεων πρέπει νά είναι ίσος μέ τόν αριθμό τών θεατών. Δέν μπορεί ένας θεατής νά πιάνει δύο θέσεις, ένας ηθοποιός νά παίζει πολλούς ρόλους.

3. Ενόσω ένας θεατής μπαίνει ή βγαίνει, οί θέσεις συσφίγγονται ή ευρύνονται γιά όλον τόν κόσμο στήν ίδια κατηγορία: *γιατί,* λέει ο Ρέιντ, *τό δικαίωμα ιδιοκτησίας δέν είναι καθόλου φυσικό, αλλά επίκτητο·* συνεπώς δέν υπάρχει τίποτα απόλυτο, συνεπώς η ανακάλυψη τής κατοχής πού τό αποτελεί, μέ τό νά είναι ενδεχόμενο γεγονός, δέν μπορεί νά

μεταδώσει στό δικαίωμα αυτό τό αμετάβλητο πού η ίδια δέν έχει. Αυτό φαίνεται πώς κατάλαβε ο καθηγητής τού Εδιμβούργου, όταν προσθέτει:

> «Τό δικαίωμα ζωής εμπεριέχει τό δικαίωμα νά προμηθεύεται τά μέσα καί ο ίδιος κανόνας δικαιοσύνης πού θέλει νά γίνεται σεβαστή η ζωή τού αθώου θέλει καί νά μήν τού αρπάξει κανείς τά μέσα πού τού τήν διατηρούν: τά δύο αυτά είναι εξίσου ιερά... Τό νά βάλεις εμπόδιο στήν εργασία τού άλλου, σημαίνει νά διαπράττεις απέναντί του μιάν αδικία ίδιας φύσης μέ τό νά τόν φορτώσεις σίδερα ή νά τόν ρίξεις στή φυλακή, τό αποτέλεσμα είναι τού ίδιου είδους καί προκαλεί τήν ίδια μνησικακία».

Έτσι, ο αρχηγός τής σκωτικής σχολής, χωρίς καμία εκτίμηση γιά τίς ανισότητες ικανοτήτων ή επίδοσης θέτει *από τά πρίν* τήν ισότητα τών μέσων εργασίας, εγκαταλείποντας ύστερα στά χέρια τού κάθε εργαζόμενου τήν φροντίδα τής ατομικής του ευημερίας, σύμφωνα μέ τό αιώνιο αξίωμα: *Όποιος κάνει τό καλό, θά βρεί καλό.*

Εκείνο πού έλειψε από τόν φιλόσοφο Ρέιντ, δέν είναι η γνώση τής αρχής, είναι τό θάρρος ν' ακολουθήσει τίς συνέπειές της. Άν τό δικαίωμα ζωής είναι ίσο, στό δικαίωμα εργασίας είναι ίσο καί τό δικαίωμα κατοχής ακόμα είναι ίσο. Τίποτα νησιώτες θά μπορούσαν, χωρίς έγκλημα, μέ τό πρόσχημα ιδιοκτησίας νά διώξουνε δυστυχείς ναυαγούς πού θά προσπαθούσαν νά πλησιάσουν τήν ακτή τους; Η ιδέα καί μόνο μιάς τέτοιας βαρβαρότητας επαναστατεί τή φαντασία. Ο ιδιοκτήτης, σάν Ροβινσώνας στό νησί του, μέ λογχιές καί πιστολιές διώχνει τόν προλετάριο πού τό κύμα τού πολιτισμού τόν κατακλύζει καί ο οποίος προσπαθεί νά γαντζωθεί από τά βράχια τής ιδιοκτησίας. — Δώστε μου δουλειά, φωνάζει αυτός μ' όλη του τήν δύναμη στόν ιδιοκτήτη. Μή μέ διώχνετε, θά δουλέψω μέ τήν αμοιβή πού εσείς θέλετε. — Τί νά τίς κάνω τίς υπηρεσίες σου; απαντά ο ιδιοκτήτης προβάλ-

λοντας τὴν ἄκρη τῆς λόγχης του ἢ τὴν κάννη τοῦ ὅπλου του. — Μειῶστε τουλάχιστον τὸ νοίκι μου. — Ἔχω ἀνάγκη τὰ ἔσοδά μου γιὰ νὰ ζῶ. — Πῶς νὰ σᾶς πληρώσω, ὅταν δὲν δουλεύω; — Δικό σου πρόβλημα. Τότε, ο κακότυχος προλετάριος αφήνεται νὰ τὸν παρασύρει ο χείμαρρος ἢ ἂν προσπαθήσει νὰ διεισδύσει στὴν ιδιοκτησία, ο ιδιοκτήτης τὸν σημαδεύει καὶ τὸν σκοτώνει.

Ακούσαμε έναν πνευματικό, θὰ ρωτήσουμε τώρα έναν υλιστή, ύστερα έναν εκλεκτικό. Κι αφοῦ τελειώσει ο κύκλος τῆς φιλοσοφίας, θ' αποταθοῦμε στὴ νομοθεσία.

Σύμφωνα μὲ τὸν Ντεστὺτ ντὲ Τρασύ, η ιδιοκτησία είναι αναγκαιότητα τῆς φύσης μας. Τὸ ότι η αναγκαιότητα αυτὴ παρασύρει δυσάρεστες συνέπειες θὰ 'πρεπε νὰ 'σαι τυφλος γιὰ νὰ μὴν τὸ δεῖς. Ωστόσο, οι συνέπειές της είναι αναπόφευκτο κακὸ ποὺ δὲν αποδείχνει τίποτα ενάντια στὴν αρχή: έτσι ὥστε είναι τὸ ίδιο πολὺ λίγο λογικὸ νὰ επαναστατήσουμε ενάντια στὴν ιδιοκτησία λόγω τῶν καταχρήσεων ποὺ απορρέουν, ὅπως καὶ τὸ νὰ παραπονιόμαστε γιὰ τὴν ζωή, επειδὴ τὸ πιὸ βέβαιο αποτέλεσμά της είναι ο θάνατος. Η άγρια καὶ ανελέητη αυτὴ φιλοσοφία υπόσχεται τουλάχιστον μιὰν ειλικρινὴ καὶ αυστηρὴ λογική: ἂς δοῦμε ἂν η υπόθεση αυτὴ θὰ εκπληρωθεί.

> «Ορίσανε επίσημα τὴ δίκη τῆς ιδιοκτησίας... σὰν νὰ εξαρτιόταν από μᾶς τὸ νὰ υπάρχουν ἢ νὰ μὴν υπάρχουν ιδιοκτησίες σὲ τοῦτον τὸν κόσμο... Φαίνεται, ακούγοντας ορισμένους φιλόσοφους καὶ νομομαθεῖς, πῶς σὲ κάποια συγκεκριμένη στιγμὴ φαντάστηκαν αυθόρμητα καὶ χωρὶς λόγο νὰ ποῦν *δικό μου* καὶ *δικό σου* καὶ πῶς θὰ μποροῦσαν καὶ μάλιστα θὰ όφειλαν νὰ τὰ διαιρέσουν. Ὅμως τὸ *δικό μου* καὶ τὸ *δικό σου* δὲν επινοήθηκαν ποτέ».

Φιλόσοφος εσὺ ο ίδιος, παραείσαι ρεαλιστής. *Δικό σου* καὶ *δικό μου* δὲν εκφράζουν απαραίτητα τὴν ταύτιση, ὅπως ὅταν λέω η φιλοσοφία *σου* καὶ η ισότητά *μου*: γιατί η φιλο-

σοφία *σου*, είσαι σύ φιλοσοφώντας: καί η ισότητά *μου*, ειμι γώ πού ομολογώ τήν ισότητα. *Δικό μου* καί *δικό σου* υποδηλώνουν πιό συχνά τή σχέση: η χώρα *σου*, η ενορία *σου*, ο ράφτης *σου*, η γαλατού *σου*· τό δωματιό *μου* στό ξενοδοχείο, ή θέση *μου* στό θέαμα, ο λόχος *μου*, τό τάγμα *μου* στήν εθνοφρουρά. Κατά τήν πρώτη έννοια, μπορούμε νά πούμε η δουλειά *μου*, η ικανότητά *μου*, η αρετή *μου*, καμιά φορά, ποτέ η μεγαλειότητά *μου*, ούτε η υψηλότητά *μου*. Καί κατά τή δεύτερη έννοια μονάχα: Ο αγρός *μου*, το αμπέλι *μου*, τά κεφάλαιά *μου*, απολύτως όπως ένας υπάλληλος τής τράπεζας λέει: τό ταμείο *μου*. Μέ δύο λόγια, *δικό μου* καί *δικό σου* είναι σημάδια καί εκφράσεις ατομικών δικαιωμάτων, ίσων όμως· εφαρμοσμένα στά πράγματα έξω από μάς, δείχνουν κατοχή, λειτουργία, χρήση καί όχι ιδιοκτησία.

Δέν θά τό πιστεύαμε ποτέ, άν δέν τό απόδειχνα μέ τά πιό σαφή κείμενα, πώς όλη η θεωρία τού συγγραφέα μας είναι βασισμένη στό εξής οικτρό διφορούμενο:

> «Πρίν από κάθε συνθήκη, οι άνθρωποι είναι, όχι ακριβώς, όπως τό λέει ο Χόμπς, σέ κατάσταση *έχθρας* αλλά ξενικότητας. Στήν κατάσταση αυτή, δέν υπάρχει κυριολεκτικά δίκαιο καί άδικο· τά δικαιώματα τού ενός δέν επιδρούν καθόλου στά δικαιώματα τού άλλου. Όλοι τους έχουν ο καθένας τόσα δικαιώματα όσες καί ανάγκες καί τό γενικό καθήκον νά ικανοποιήσουν αυτές τίς ανάγκες χωρίς καμιά ξένη εκτίμηση».

Ας δεχτούμε τό σύστημα αυτό, αληθινό ή ψεύτικο, δέν έχει σημασία: ο Ντεστύτ ντέ Τρασύ δέν θά ξεφύγει από τήν ισότητα. Σύμφωνα μέ τήν υπόθεση αυτή, οι άνθρωποι, όσο βρίσκονται στήν κατάσταση *ξενικότητας*, δέν οφείλουν ο ένας στόν άλλον τίποτα· όλοι τους έχουν τό δικαίωμα ν' ασκούν τή δύναμή τους πάνω στή φύση, ο καθένας ανάλογα μέ τό πλάτος τών δυνάμεών του καί τών ικανοτήτων του. Οπότε μέ μιάν αναγκαστική συνέπεια, προκύπτει η μεγαλύτε-

ρη ανισότητα αγαθών ανάμεσα στούς ανθρώπους. Η ανισότητα τών προϋποθέσεων είναι λοιπόν εδώ ο κύριος χαρακτήρας τής ξενικότητας ή τής αγριότητας: είναι ακριβώς τό αντίστροφο τού συστήματος τού Ρουσώ. Ορίστε:

> «Δέν αρχίζουν νά υπάρχουν περιορισμοί σέ τούτα τά δικαιώματα καί σέ τούτο τό καθήκον παρά μονάχα τή στιγμή όπου συνάπτονται συνθήκες άρρητες ή ρητές. Εκεί μονάχα βρίσκεται η γέννηση τής δικαιοσύνης καί τής αδικίας, δηλαδή τού ζυγιάσματος ανάμεσα στά δικαιώματα τού ενός καί τού δικαιώματος τού άλλου, πού αναγκαστικά ήταν ίσα τή στιγμή εκείνη».

Ἀς εξηγηθούμε: *τά δικαιώματα ήταν ίσα*, αυτό σημαίνει πώς ο καθένας είχε τό δικαίωμα *νά ικανοποιεί τίς ανάγκες του χωρίς καμιά σκέψη γιά τίς ανάγκες τού άλλου·* μ' άλλα λόγια, όλοι είχαν εξίσου τό δικαίωμα νά αλληλοβλάπτονται, δέν υπήρχε άλλο δικαίωμα από τόν δόλο ή τή βία. Ἀλλωστε, βλάπτουμε ο ένας τόν άλλον όχι μέ τόν πόλεμο καί τήν λεηλασία, αλλά καί μέ τόν σφετερισμό καί τήν ιδιοποίηση. Όμως, γιά νά εκδιώξουμε τό ίσο αυτό δικαίωμα νά χρησιμοποιούμε τή βία καί τό δόλο, τό ίσο αυτό δικαίωμα νά κάνουμε κακό ο ένας στόν άλλο, μοναδική πηγή τής ανισότητας τών αγαθών καί τών κακών πράξεων, γι' αυτό αρχίσαμε *νά συνάπτουμε συνθήκες άρρητες καί ρητές* καί θεσπίζουμε μιά ζυγαριά: συνεπώς οι συνθήκες καί η ζυγαριά είχαν σάν αντικείμενο νά εξασφαλίζουμε σέ όλους ισότητα ευημερίας· συνεπώς, μέ τόν νόμο τών αντιθέσεων, άν η ξενικότητα είναι η αρχή τής ανισότητας, η κοινωνία έχει σάν απαραίτητο αποτέλεσμα τήν ισότητα. Η κοινωνική ζυγαριά είναι η εξίσωση τού ισχυρού καί τού αδύναμου. Γιατί, όσο δέν είναι ίσοι, είναι ξένοι· δέν δημιουργούν κανένα σύνδεσμο καί πεθαίνουν εχθροί. Λοιπόν, άν η ανισότητα τών όρων ζωής είναι ένα απαραίτητο κακό, είναι μές στήν ξενικότητα, εφόσον κοινωνία καί ανισότητα εμπεριέχουν αντίφαση· οπότε, αν ο

ανθρωπος είναι φτιαγμένος γιά τήν κοινωνία, είναι φτιαγμένος γιά τήν ισότητα: η αυστηρότητα τής συνέπειας αυτής είναι ακαταμάχητη.

Κι άν είναι έτσι, πώς γίνεται, από τόν καιρό, τής θέσπισης τής ζυγαριάς, η ανισότητα ν' αυξάνει αδιάκοπα; Πώς τό βασίλειο τής δικαιοσύνης είναι πάντα τής ξενικότητας; Τί απαντά ο Ντεστύτ ντέ Τρασύ;

> «*Ανάγκες καί μέσα, δικαιώματα καί καθήκοντα*, προέρχονται από τήν ικανότητα θέλησης. Άν ο άνθρωπος δέν ήθελε τίποτα, δέν θά είχε τίποτ' απ' όλα αυτά. Μά, τό νά έχεις δικαιώματα καί καθήκοντα καί ανάγκες καί μέσα, σημαίνει *νά έχεις, νά κατέχεις* κάτι. Αυτά είναι άλλα τόσα είδη ιδιοκτησιών, άν πάρουμε τή λέξη στήν ευρύτερη γενικότητά της: είναι πράγματα πού μάς ανήκουν».

Διφορούμενο σημαίνει πώς η ανάγκη γενίκευσης δεν δικαιολογεί.

Η λέξη *ιδιοκτησία* έχει δύο έννοιες:

1. Υποδηλώνει τήν ιδιοκτησία μέ τήν οποία ένα πράγμα είναι αυτό πού είναι, η ιδιότητα πού τού ανήκει, πού τό διακρίνει ιδιαίτερα: μ' αυτήν τήν έννοια είναι πού λέμε οι *ιδιότητες τού τριγώνου* ή *τών αριθμών, η ιδιότητα τού μαγνήτη*.

2. Εκφράζει τό κύριο δικαίωμα ενός όντος έξυπνου κι ελεύθερου πάνω σ' ένα πράγμα· απ' αυτή τήν έννοια τήν παίρνουν οι νομοθέτες.

Έτσι, στή φράση: *τό σίδερο αποχτά τήν ιδιότητα τού μαγνήτη*, η λέξη *ιδιότητα*[14] δέν διεγείρει τήν ίδια ιδέα όπως στή φράση: *απόχτησα τήν ιδιότητα τού μαγνήτη*. Άντε νά πείς σ' έναν φουκαρά πώς *έχει* ιδιοκτησίες επειδή *έχει* χέρια καί πόδια· πώς η πείνα πού τόν θερίζει καί η ικανότητά του νά ξαπλώνει στήν ύπαιθρο είναι ιδιοκτησίες· είναι σά νά παίζεις μέ τά λόγια καί νά ενώνεις τόν περίγελω μέ την απανθρωπιά.

«Η ιδέα τής ιδιότητας δέν μπορεί νά στηρίζεται παρα μονάχα στήν ιδέα τής προσωπικότητας. Μόλις γεννηθεί η ιδέα τής ιδιοκτησίας, γεννιέται μέσα σ' όλη της τήν ευρύτητα, αναγκαστικά καί αναπόφευκτα. Μόλις ένα άτομο γνωρίσει τό *εγώ* του, τό ηθικό του πρόσωπο, τήν ικανότητά του νά χαίρεται, νά υποφέρει, νά ενεργεί, απαραιτήτως βλέπει καί πώς τό *εγώ* αυτό είναι αποκλειστικός ιδιοκτήτης τού σώματος πού εμψυχώνει, τών οργάνων, τών δυνάμεων καί τών ικανοτήτων τους, κτλ. Έπρεπε νά υπάρχει μιά ιδιοκτησία φυσική καί απαραίτητη, εφόσον υπάρχουν τεχνητές καί συμβατικές: γιατί δέν μπορεί να υπάρχει τίποτα στήν τέχνη πού νά μήν έχει τήν αρχή του στή φύση».

Ας θαυμάσουμε τήν καλή πίστη καί τό λογικό των φιλοσοφων. Ο άνθρωπος έχει ιδιότητες, δηλαδή, με την πρωτη εκδοχή τού όρου, ικανότητες· έχει τήν ιδιοκτησία τους, δηλαδή, μέ τή δεύτερη εκδοχή, τήν κτήση τους: έχει λοιπον τήν ιδιοκτησία τής ιδιότητας νά είναι ιδιοκτήτης Ποσο θα κοκκίνιζα αποκαλύπτοντας τέτοιες μωρολογιες, αν δεν εχτιμούσα εδώ τήν αυθεντία τού Ντεστύτ ντε Τρασυ' Ωστοσο, η παιδιάστικη αυτή σύγχυση ήταν το γεγονός ολόκληρου του ανθρώπινου γένους, τόν καιρό τής δημιουργίας των κοινωνιών καί τών γλωσσών, όταν, μαζί μέ τίς πρώτες ιδέες και τις πρώτες λέξεις, γεννήθηκαν η μεταφυσική και η διαλεκτικη.

Ό,τι ο άνθρωπος μπορεί νά τό ονομάσει *δικό μου* υπηρχε ταυτισμένο στόν νού του μέ τό άτομό του· το θεωρησε σαν ιδιότητά του, αγαθό του, μέρος τού εαυτου του, μελος του σώματός του, ικανότητα τής ψυχής του

Η κατοχή τών πραγμάτων αφομοιωθηκε με τήν ιδιοτητα τών προσόντων τού σώματος καί τού πνεύματος και σε τουτη τήν ψεύτικη αναλογία στηρίξαμε τό δικαιωμα της ιδιοκτησιας, *μίμηση τής φύσης από τήν τέχνη*, οπως λέει κομψα ο Ντεστύτ ντέ Τρασύ.

Πώς όμως ο τόσο διεισδυτικος ιδεολογος δεν παρατηρη-

σε πώς ο άνθρωπος δέν είναι ούτε ιδιοκτήτης τών ικανοτήτων του;

Ο άνθρωπος έχει δυνάμεις, ιδιότητες, ικανότητες· τού τίς εμπιστεύτηκε η φύση γιά νά ζήσει, νά γνωρίσει, ν' αγαπήσει· δέν έχει τήν απόλυτη κτήση τους, δέν είναι παρά ένας επικαρπωτής τους· καί τήν επικαρπία του αυτή δέν μπορεί νά τήν ασκήσει παρά μονάχα όταν συμμορφώνεται μέ τίς προγραφές τής φύσης. Άν ήταν ανώτερος κύριος τών ικανοτήτων του, θά εμπόδιζε τόν εαυτό του νά πεινάει καί νά κρυώνει. Θά έτρωγε χωρίς μέτρο καί θά περπατούσε μέσα στίς φλόγες· θ' ανασήκωνε βουνά, θά έτρεχε εκατό λεύγες σ' ένα λεπτό, θά γιάτρευε χωρίς φάρμακο καί μέ μόνη τή δύναμη τής θέλησής του καί θά γινόταν αθάνατος. Θά έλεγε: Θέλω νά δημιουργήσω, καί τά έργα του, ισάξια μέ τό ιδανικό του, θά ήταν τέλεια· θά έλεγε: Θέλω νά μάθω, καί θά 'ξερε· αγαπώ, καί θ' απολάμβανε. Τί λοιπόν! ο άνθρωπος δέν είναι κύριος τού εαυτού του καί θά ήταν μέ ό,τι δέν τού ανήκει; Άς χρησιμοποιεί τά πράγματα τής φύσης, εφόσον δέν ζεί παρά μονάχα μέ τήν προυπόθεση νά τά χρησιμοποιεί: αλλά νά χάσει τίς αξιώσεις του σάν ιδιοκτήτης καί νά θυμηθεί πώς τό όνομα αυτό μονάχα μεταφορικά τού δόθηκε.

Συνοπτικά: ο Ντεστύτ ντε Τρασύ συγχέει, μέ μιά κοινή έκφραση, τά εξωτερικά *αγαθά* τής φύσης καί τής τέχνης καί τις *δυνάμεις* ή *ικανότητες* τού ανθρώπου, αποκαλώντας τά μεν και τις δέ *ιδιότητες*· καί πρός όφελος αυτού τού διφορούμενου, ελπίζει νά θεσπίσει κάπως ακλόνητα τό δικαίωμα ιδιοκτησίας. Μά, από τις ιδιοκτησίες αυτές, άλλες είναι *έμφυτες* όπως η μνήμη, η φαντασία, η δύναμη, η ομορφιά, άλλες *επίκτητες*, όπως οι αγροί, τά νερά, τά δάση. Στήν φυσική ή ξενική κατάσταση, οι πιό επιδέξιοι άνθρωποι καί οι πιό ισχυροί, δηλαδή οι πιό προνομιούχοι από τήν πλευρά τών έμφυτων ιδιοτήτων, έχουν τίς περισσότερες ευκαιρίες ν' αποκτήσουν αποκλειστικά τίς επίκτητες ιδιότητες: όμως, γιά νά προλάβουμε αυτή τήν κυριαρχία καί τόν πόλεμο πού επακολουθεί, γι' αυτό επινοήσαμε μιά ζυγαριά, μιά δικαιοσύνη· φτιάξαμε συνθήκες άρρητες καί ρητές γιά νά διορθώσουμε,

λοιπόν, όσο γίνεται, τὴν ανισότητα τῶν ἐμφυτων ιδιοτήτων μὲ τὴν ισότητα τῶν επίκτητων ιδιοτήτων. Όσο η μοιρασιά δὲν είναι ίση, οι συνδιανεμόμενοι παραμένουν εχθροί καὶ οι συνθῆκες πρέπει νὰ ξαναρχίσουν. Έτσι, από τὴν μιά, ξενικότητα, ανισότητα, ανταγωνισμός, πόλεμος, λεηλασία, δολοφονία, από τὴν άλλη, κοινωνία, ισότητα, αδελφοσύνη, ειρήνη καὶ αγάπη: ἀς διαλέξουμε.

Ο κ. Ζοζέφ Ντυτένς, φυσικός, μηχανολόγος, γεωμέτρης, αλλά πολύ λίγο νομομαθής, καὶ καθόλου φιλόσοφος, είναι συγγραφέας μιᾶς *«Φιλοσοφίας τῆς πολιτικῆς οικονομίας»*, όπου νομίζει πώς πρέπει νὰ σπάσει λόγχες πρὸς τιμὴ τῆς ιδιοκτησίας. Η μεταφυσική του μοιάζει δανεισμένη από τὸν Ντεστύτ ντὲ Τρασύ. Αρχίζει μὲ τὸν εξῆς ορισμὸ τῆς ιδιοκτησίας, ποὺ είναι άξια ενός Σγαναρέλλου:[15] «Η ιδιοκτησία είναι τὸ δικαίωμα μὲ τὸ οποίο ένα πράγμα ανήκει αποκλειστικά σὲ κάποιον». Κατὰ λέξη μετάφραση: Η ιδιοκτησία, είναι τὸ δικαίωμα ιδιοκτησίας.

Ύστερ' από μερικά περιπλέγματα πάνω στὴ θέληση, τὴν ελευθερία, τὴν προσωπικότητα· αφού πρώτα ξεχώρισε ιδιοκτησίες *φυσικές άυλες* καὶ *φυσικές υλικές*, πράγμα ποὺ ισοδυναμεί μὲ τίς ἐμφυτες κι επίκτητες ιδιότητες τοῦ Ντεστύτ ντὲ Τρασύ, ο κ. Ζοζέφ Ντυτένς βγάζει συμπεράσματα μὲ τις εξῆς δύο γενικές προτάσεις:

1. Η ιδιοκτησία είναι σὲ κάθε άνθρωπο δικαίωμα φυσικό κι αδιαχώριστο·
2. Η ανισότητα τῶν ιδιοκτησιῶν είναι απαραίτητο αποτέλεσμα τῆς φύσης.

Οι δύο προτάσεις μετατρέπονται στὴν εξῆς απλούστερη: Όλοι οι άνθρωποι έχουν ίσο δικαίωμα σὲ άνιση ιδιοκτησία.

Κατακρίνει τὸν κ. ντὲ Σισμοντί ότι έγραψε πώς η εδαφική ιδιοκτησία δὲν έχει άλλη βάση από τὸν νόμο καὶ τίς συνθῆκες. Καὶ ο ίδιος λέει, μιλώντας γιὰ τὸν σεβασμὸ τοῦ λαοῦ γιὰ τὴν ιδιοκτησία, πώς «η σωστή του κρίση τοῦ αποκαλύπτει τὴ φύση τοῦ *πρωταρχικοῦ συμβόλαιου* ποὺ πέρασε μεταξύ κοινωνίας καὶ ιδιοκτητῶν».

Μπερδεύει τὴν ιδιότητα μὲ τὴν κατοχή, τὴν κοινότητα μὲ τὴν ισότητα, τὸ δίκαιο μὲ τὸ φυσικό, τὸ φυσικὸ μὲ τὸ μπορετό: πότε παίρνει τίς διαφορετικὲς αυτὲς ιδέες γιὰ αντίστοιχες, πότε μοιάζει νὰ τίς ξεχωρίζει, ἄλλοτε λέει πῶς θὰ ἦταν ἄπειρα μηδαμινὴ δουλειὰ νὰ αναιρέσουμε μιὰ ιδέα παρὰ νὰ τὴν καταλάβουμε. Τραβηγμένος πρώτα ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου, «Φιλοσοφία τῆς πολιτικῆς οικονομίας», δὲν βρῆκα, μέσα στὰ σκοτάδια τοῦ συγγραφέα, παρὰ χυδαίες ιδέες: γι' αυτὸ καὶ δὲ θὰ μιλήσω καθόλου γι' αυτές.

Ο κ. Κουζέν, στὴν «Ηθικὴ φιλοσοφία» του, σελίδα 15, μᾶς διδάσκει πῶς κάθε ηθική, κάθε νόμος, κάθε δικαίωμα μᾶς δόθηκαν μέσα σὲ τοῦτο τὸ παράγγελμα: ΝΑ ΕΙΣΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ, ΝΑ ΜΕΝΕΙΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ. Μπράβο! δάσκαλε· θέλω νὰ μείνω ελεύθερος, ἂν μπορῶ. Συνεχίζει:

> «Η αρχή μας είναι αληθινή· είναι καλή, είναι κοινωνική· μὴ φοβηθοῦμε νὰ εξάγουμε ὅλες τίς συνέπειες.
>
> 1. Ἂν τὸ ανθρώπινο πρόσωπο είναι ἅγιο, είναι ἅγιο σ' ὅλη του τὴ φύση καὶ ιδιαίτερα στίς εσωτερικές του πράξεις, στὰ συναισθήματά του, στίς σκέψεις του, στίς θεληματικές του αποφάσεις. Ἀπὸ κεῖ προέρχεται καὶ ο σεβασμὸς στὴ φιλοσοφία, στὴ θρησκεία, στίς τέχνες, στὴ βιομηχανία, στὸ εμπόριο, σὲ ὅλα τὰ προϊόντα τῆς ελευθερίας. Λέω σεβασμὸς καὶ ὄχι απλῶς ανοχή, γιατί δὲν ανεχόμαστε τὸ δικαίωμα, τὸ σεβόμαστε.
>
> Υποκλίνομαι μπροστὰ στὴ φιλοσοφία.
>
> 2. Η ελευθερία μου, ποὺ είναι ἅγια, ἔχει ανάγκη, γιὰ νὰ επιδράσει στὰ ἔξω, ἀπὸ ἕνα ὄργανο ποὺ τὸ λέμε σῶμα: τὸ σῶμα, λοιπόν, συμμετέχει στὴν αγιότητα τῆς ελευθερίας· συνεπῶς αυτὸ καθ' εαυτὸ είναι απαραβίαστο. Οπότε, νὰ η αρχὴ τῆς ατομικῆς ελευθερίας.
>
> 3. Η ελευθερία μου, γιὰ νὰ επιδράσει στὰ ἔξω, ἔχει ανάγκη εἴτε ἀπὸ ἕνα θέατρο εἴτε ἀπὸ μιὰν ὕλη, μ' ἄλλα λόγια ἀπὸ μίαν ιδιότητα ἢ ἕνα πρᾶγμα. Τὸ

πράγμα ή η ιδιοκτησία συμμετέχουνε λοιπόν φυσικά στό απαραβίαστο τού προσώπου μου. Παραδείγματος χάρη, κυριεύω ένα αντικείμενο, πού έχει γίνει, γιά τήν εξωτερική ανάπτυξη τής ελευθερίας μου, όργανο απαραίτητο καί χρήσιμο, λέω: τό αντικείμενο αυτό είναι δικό μου, εφόσον δέν είναι κανενός· ευθύς αμέσως τό κατέχω μόνιμα. Έτσι, η νομιμότητα τής κατοχής στηρίζεται σέ δύο προϋποθέσεις. Πρώτον, δέν κατέχω παρά μέ τήν προϋπόθεση ότι είμαι ελεύθερος· καταργείστε τήν ελεύθερη δραστηριότητα, θά καταστρέψετε μέσα μου τήν αρχή τής εργασίας· όμως, μονάχα μέ τήν εργασία μπορώ ν' αφομοιώσω τήν ιδιότητα ή τό πράγμα καί μονάχα αφομοιώνοντάς τα τά κατέχω. Όλοι οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι, όλοι μπορούν νά αφομοιώσουν μιάν ιδιότητα μέ τήν εργασία· αυτό πάει νά πεί πώς όλοι έχουν τό δικαίωμα σέ κάθε ιδιότητα; Καθόλου. Γιά νά κατέχω νόμιμα, δέ χρειάζεται μονάχα νά μπορώ, μέσα στήν ιδιότητά μου νά είμαι ελεύθερος, νά δουλέψω καί να παράγω· πρέπει ακόμα νά απασχολήσω πρώτος τήν ιδιότητα Συνοψίζοντας, άν η εργασία καί η παραγωγή ειναι η αρχή τού δικαιώματος ιδιοκτησίας, τό γεγονός της πρωταρχικής απασχόλησης είναι η απαραιτητη προϋπόθεσή του.

4. Κατέχω νόμιμα· έχω λοιπόν το δικαίωμα να χρησιμοποιήσω τήν ιδιοκτησία μου όπως μού αρέσει. Έχω επίσης τό δικαίωμα νά τήν μεταβιβάσω· γιατί, από τή στιγμή πού μιά πράξη ελευθερίας έχει καθαγιάσει τή δωρεά μου, παραμένει άγια μετά τόν θάνατό μου, όπως καί στή διάρκεια τής ζωής μου».

Τελικά, γιά νά γίνεις ιδιοκτήτης, σύμφωνα μέ τόν κ. Κουζέν, πρέπει ν' αποχτήσεις τήν κατοχή μέ τήν απασχόληση καί τήν εργασία. Προσθέτω: ότι πρέπει ακόμα νά έρθεις εγκαίρως, γιατί άν οι πρώτοι απασχολητές έχουν απασχολήσει τά πάντα, οι τελευταίοι τί θά απασχολήσουν; Τί θ' απογί-

νουν αυτές οι ελυθερίες οι οποίες, ενώ έχουν όργανο γιά νά επιδράσουν στά έξω, δέν έχουν καθόλου ύλη; Πρέπει ν' αυτοκαταβροχθιστούν; Τρομερή ακρότητα, πού η φιλοσοφική φρονιμάδα δέν καταδέχτηκε νά τήν προβλέψει, επειδή τά μεγάλα πνεύματα παραμελούν τά μικρά πράγματα.

Ἀς προσέξουμε επίσης πώς ο κ. Κουζέν αρνιέται στήν απασχόληση καί στήν εργασία, άν τίς πάρουμε ξεχωριστά, τήν ικανότητα νά παράγουν τό δικαίωμα ιδιοκτησίας καί πώς τίς θάζει νά γεννιώνται καί οι δυό τους ενωμένες, σάν παντρεμένες. Πρόκειται γιά μιά από τίς γνωστές εκλεκτικές περιστροφές τού κ. Κουζέν, από τίς οποίες θά μπορούσε νά ξεφύγει ο κ. Κουζέν περισσότερο από κάθε άλλον. Αντί νά προθαίνει από τήν οδό τής ανάλυσης, τής σύγκρισης, τής εξάλειψης αγνώστων όρων καί τής επαγωγής, μοναδικό μέσον ν' ανακαλύψεις τήν αλήθεια διαμέσου τών μορφών τής σκέψης καί τών φαντασιώσεων τής γνώμης, κάνει όλα τά συστήματα αμάγαλμα, έπειτα δίνοντας συγχρόνως άδικο καί δίκιο στόν καθένα, λέει: Νά η αλήθεια.

Ἐχω αναγγείλει όμως ότι δέν θά ανασκεύαζα, ότι απεναντίας θά εξήγαγα, απ' όλες τίς υποθέσεις πού επινοήθηκαν πρός όφελος τής ιδιοκτησίας, τήν αρχή ισότητας πού τήν σκοτώνει. Είπα ότι σέ τούτο μόνο θά συνίστατο όλη η επιχειρηματολογία μου: νά δείξω στό θάθος όλων τών συλλογισμών τό αναπόφευκτο αυτό μέγιστο, τήν ισότητα, όπως ελπίζω καί νά δείξω κάποια μέρα τήν αρχή τής ιδιοκτησίας νά μολύνει, στά στοιχεία τους, τίς επιστήμες τής οικονομίας, τού δίκαιου καί τής διακυθέρνησης, καί νά τίς ψευτίζει στήν πορείας τους.

Ἑ, λοιπόν! δέν είναι αλήθεια, από τήν άποψη τού κ. Κουζέν, πώς άν η ελευθερία τού ανθρώπου είναι άγια, είναι άγια γιά τόν ίδιο λόγο σέ όλα τά άτομα; Καί άν έχει ανάγκη από μιάν ιδιότητα γιά νά επιδράσει στά έξω, δηλαδή γιά νά ζήσει, η ιδιοποίηση μιάς ύλης είναι ίσης αναγκαιότητας γιά όλους; Καί άν θέλω νά είμαι σεθαστός στό δικαίωμά μου ιδοποίησης, πρέπει νά σέθομαι τούς άλλους στό δικό τους; Συνεπώς, άν, στό πεδίο τού άπειρου, η δύναμη ιδοποίησης τής

ελευθερίας μπορεί νά μή συναντά όρια παρά μονάχα στόν εαυτό της, τότε, στή σφαίρα τού τελειωμένου η δύναμη αυτή περιορίζεται ανάλογα μέ τή μαθηματική σχέση τού αριθμού τών ελευθεριών στόν χώρο πού αυτές απασχολούν;

Απ' αυτά δέν προκύπτει πώς, άν μία ελευθερία δέν μπορεί νά εμποδίζει μίαν άλλη ελευθερία, σύγχρονή της, νά ιδιοποιηθεί μιάν ύλη ίση μέ τή δική της, δέν μπορεί περισσότερο ν' αφαιρέσει τήν ικανότητα αυτή από τίς μελλοντικές ελευθερίες, επειδή, ενώ τό άτομο περνά, η ολότητα επιμένει καί ο νόμος ενός αιώνιου σύνολου δέν μπορεί νά εξαρτιέται από το φαινομενικό του μέρος;

Κι απ' όλα αυτά, δέν πρέπει τάχα νά συμπεράνουμε πώς κάθε φορά πού γεννιέται ένα άτομο προικισμένο μέ ελευθερία, πρέπει τά άλλα νά συσφίγγονται καί, από αμοιβαιότητα υποχρέωσης, άν ο νιόφερτος είναι επομένως υποδειγμένος γιά κληρονόμος, τό δικαίωμα διαδοχής δέν αποτελεί γι' αυτόν δικαίωμα συσσώρευσης, αλλά μονάχα δικαίωμα εκλογής;

Ακολούθησα τόν κ. Κουζέν ίσαμε καί τό ύφος του καί ντρέπομαι. Χρειάζονται όροι τόσο πομπώδικοι, φράσεις τόσο ηχηρές, γιά νά πείς πράγματα τόσο απλά; Ο άνθρωπος έχει ανάγκη νά εργαστεί γιά νά ζήσει. Συνεπώς έχει ανάγκη από όργανα καί υλικά παραγωγής. Η ανάγκη παραγωγής κάνει τό δικαίωμά του: όμως τό δικαίωμά του είναι εγγυημένο από τούς όμοιούς του, απέναντι στούς οποίους συνάπτει παρόμοια υποχρέωση. Εκατό χιλιάδες άνθρωποι κατοικούν σέ μιά περιοχή μεγάλη σάν τήν Γαλλία, άδεια από άλλους κατοίκους: τό δικαίωμα εδάφους τού κάθε ανθρώπου στό εδαφικό κεφάλαιο είναι τό ένα εκατοχιλιοστό. Άν ο αριθμός τών κατόχων αυξάνει, τό μερίδιο τού καθενός λιγοστεύει λόγω τής αύξησης αυτής, έτσι ώστε άν ο αριθμός τών κατοίκων ανεβεί στά 34 εκατομμύρια, τό δικαίωμα τού καθενός θά είναι τό ένα τριαντατεσσαροεκατομμυριοστό. Ταχτοποιείστε τώρα τήν αστυνομία καί τήν κυβέρνηση, τήν εργασία, τίς ανταλλαγές, τή διαδοχή, κτλ. μέ τρόπο πού τά μέσα εργασίας νά παραμένουν πάντα ίσα καί ο καθένας νά είναι ελεύθερος

— και η κοινωνία θά είναι τέλεια.

Απ' όλους τούς συνήγορους τής ιδιοκτησιας, ο κ. Κουζέν είναι εκείνος πού τήν θεμελίωσε ταχύτερα Υποστήριξε, ενάντια στούς οικονομολόγους, πώς η εργασία δέν μπορεί νά δώσει δικαίωμα ιδιοκτησίας παρά όσο προηγείται από τήν απασχόληση. Καί ενάντια στούς οικονομολόγους, πώς ο αστικός νόμος μπορεί θαυμάσια νά προσδιορίσει καί νά εφαρμόσει ένα φυσικό δίκαιο, αλλά δέν μπορεί νά τό δημιουργήσει. Πραγματικά, δέν αρκεί νά πείς: «Τό δικαίωμα ιδιοκτησίας αποδείχνεται από τό ότι καί μόνο η ιδιοκτησία υπάρχει· από τήν άποψη αυτή, ο αστικός νόμος είναι γνήσια δηλωτικός», αλλά δείχνει πώς δέν έχουμε τίποτα ν' απαντήσουμε σέ κείνους πού επιβεβαιώνουν τή νομιμότητα τού ίδιου τού γεγονότος. Κάθε δικαίωμα οφείλει νά δικαιολογείται ή από μόνο του ή από κάποιο προηγούμενο δικαίωμα: η ιδιοκτησία δέν μπορεί νά ξεφύγει από τούτη τήν διαδοχή τών πραγμάτων. Νά γιατί ο κ. Κουζέν έψαξε νά τής βρεί μία βάση σέ κείνο πού ονομάζει *αγιότητα* τού ανθρώπινου προσώπου καί στήν πράξη μέ τήν οποία η θέληση αφομοιώνει ένα πράγμα.

> «Έτσι κι αγγιχτούνε μιά φορά από τόν άνθρωπο», λέει ένας οπαδός τού κ. Κουζέν, «τά πράγματα, δέχονται απ' αυτόν έναν χαρακτήρα πού τά μεταομορφώνει καί τά εξανθρωπίζει».

Ομολογώ πώς εγώ δέν πιστεύω καθόλου σέ τούτη τή μαγεία καί πώς δέν γνωρίζω τίποτα λιγότερο άγιο από τήν θέληση τού ανθρώπου: η θεωρία όμως αυτή, όσο εύθραστη κι άν είναι στήν ψυχολογία καθώς καί στό δίκαιο, δέν έχει λιγότερο κάποιον πιό φιλοσοφικό χαρακτήρα καί βαθύτερο από τίς θεωρίες πού δέν έχουν σάν βάση τους παρά τήν εργασία ή τό κύρος τού νόμου. Όμως, μόλις τώρα είδαμε σέ τί καταλήγει η θεωρία πού λέμε, στήν ισότητα, τήν οποία υπονοεί μέ όλους τούς όρους της.

Ίσως όμως η φιλοσοφία νά βλέπει τα πράγματα από πολυ

ψηλά καί νά μήν είναι αρκετά πρακτική· ίσως από τήν ψηλή κορυφή τής θεώρησης, οί άνθρωποι νά φαίνονται πολύ μικροί, ώστε νά μή μπορεί ο μεταφυσικός νά λάβει υπόψη του τίς διαφορές τους· ίσως τέλος η ισότητα τών προϋποθέσεων είναι ένας από τούς αληθινούς αφορισμούς στήν έξοχη γενικότητά τους, αλλά πού θά ήταν γελοίο καί μάλιστα επικίνδυνο νά θέλουμε νά τόν εφαρμόσουμε αυστηρά στήν κοινή χρήση τής ζωής καί στίς κοινωνικές συναλλαγές.

Χωρίς άλλο εδώ είναι η περίπτωση τού να μιμηθείς τή φρόνιμη επιφύλαξη τών ηθικολόγων καί τών νομομαθών, πού μάς ειδοποιούν νά μήν πηγαίνουμε τίποτα στά άκρα καί νά φυλαγόμαστε από κάθε καθορισμό, γιατί κανένας δέν υπάρχει, λένε, πού νά μπορούμε νά τόν καταστρέψουμε εξ' ολοκλήρου, εξάγοντας ολέθριες συνέπειες: Ommis definitio in jure civili periculosa est: parum est enim ut non subverti possit. Η ισότητα τών προϋποθέσεων, τό φοβερό αυτό δόγμα στ' αυτιά τού ιδιοκτήτη, παρηγορητική αλήθεια στό κρεβάτι του ετοιμοθάνατου φτωχού, φριχτή πραγματικότητα κάτω απ' τό μαχαίρι τού ανατόμου, η ισότητα τών προϋποθέσεων, μεταφερμένη στήν πολιτική, αστική καί βιομηχανική τάξη, δέν είναι πιά παρά μιά απογοητευτική αδυνατότητα, ένα τίμιο δόλωμα, ένα σατανικό ψέμα.

Δέν θά 'χω ποτέ σάν αξίωμά μου νά ξαφνιάζω τον αναγνώστη μου: απεχθάνομαι, όσο καί τόν θάνατο, εκεινον πού χρησιμοποιεί περιστροφές στα λόγια του και στήν συμπεριφορα του. Από τήν πρώτη κιολας σελίδα τού κειμένου μου εκφράστηκα μέ τρόπο αρκετά ξεκάθαρο καί αρκετα αποφασιστικό, ώστε όλος ο κόσμος να ξέρει αρχικά πώς νά πάρει τις σκέψεις μου καί τίς ελπίδες μου καί νά μού αποδώσουν αυτήν τήν δικαιοσύνη, πώς θά ήταν δύσκολο νά τήν αποδείχνω συγχρόνως καί μέ περισσότερη ειλικρίνεια καί μέ περισσότερη τόλμη. Δέν φοβάμαι λοιπόν νά προχωρήσω πολύ βεβαιώνοντας πώς δέν είναι μακρυά ο καιρός όπου η τόσο θαυμαστή από τούς φιλόσοφους επιφύλαξη, τό τόσο συστήσιμο από τούς δόκτορες στίς ηθικές καί πολιτικές επιστήμες σημείο, δέν θά τό βλέπουμε σάν τόν χαρακτήρα τής ντροπής

μιάς επιστήμης χωρίς αρχή καί σάν τή σφραγίδα τής αποδοκιμασίας τους. Στή νομοθεσία καί στήν ηθική, καθώς καί στή γεωμετρία, τά αξιώματα είναι απόλυτα, οι ορισμοί βέβαιοι, οι πιό ακραίες συνέπειες, αρκεί νά έχουν εξαχθεί αυστηρά, νόμοι. Αξιοθρήνητη αλαζονεία! Δέν ξέρουμε τίποτα γιά τή φύση μας καί τή φορτώνουμε μέ τίς αντιλογίες μας καί, στή μεταφορά τής αφελούς άγνοιάς μας, τολμάμε καί φωνάζουμε στούς εαυτούς μας:

> «Η αλήθεια είναι στήν αμφιβολία, ο καλύτερος ορισμός είναι νά μήν ορίζεις τίποτα. Μιά μέρα θά ξέρουμε άν η λυπηρή αυτή αβεβαιότητα τής νομοθεσίας προέρχεται από τό αντικείμενό της ή από τίς προκαταλήψεις μας· άν, γιά νά εξηγήσουμε τά κοινωνικά γεγονότα, δέν αρκεί ν' αλλάξουμε τήν υπόθεσή μας, όπως έκανε ο Κοπέρνικος, όταν πήρε αντίστροφα τό σύστημα τού Πτολεμαίου».

Μά, τί θά πεί κανείς, άν αποδείξω τώρα αμέσως αυτήν ακριβώς τή νομομάθεια, νά επιχειρηματολογεί αδιάκοπα, γιά τήν ισότητα, προκειμένου νά νομιμοποιήσει τόν τομέα τής ιδιοκτησίας; τί θά 'χουν ν' αποκριθούν;

## §3
## *Ο αστικός νόμος, σάν θεμέλιο καί καθαγίαση τής ιδιοκτησίας*

Ο Ποτιέ[16] φαίνεται νά πιστεύει πώς η ιδιοκτησία, ακριβώς όπως καί η βασιλεία, είναι θεϊκό δίκαιο: φτάνει στό σημείο νά βρίσκει τή ρίζα της ώς καί στόν ίδιο τόν Θεό. Νά πώς αρχίζει:

> «Ο Θεος έχει τήν υπέρτατη κτήση τού σύμπαντος καί όλων τών πραγμάτων πού αυτό περιέχει. Γιά τό ανθρώπινο γένος δημιούργησε τή γή κι όλα τά πλά-

> σματα πού περιέχει καὶ τοῦ παραχώρησε μιά κτήση υποδεέστερη στὴ δική Του: *Τὴν θέσπισες πάνω στὰ ἔργα τῶν χεριῶν Σου: ἔβαλες τὴ φύση κάτω απ' τὰ πόδια του,* λέει ο ψαλμωδός. Ο Θεός έκανε αυτή τὴ δωρεά στὸ ανθρώπινο γένος μὲ τούτα τὰ λόγια, πού τὰ είπε στούς πρώτους πρόγονούς μας, ευθύς μετά τὴ δημιουργία: *Αυξάνεστε καὶ πληθύνεστε καὶ κυριεύσετε τὴ γῆ, κτλ.»*.

Ὕστερ' απ' τὸν υπέροχο αυτόν πρόλογο, ποιός δὲν θά πίστευε πώς τ' ανθρώπινο γένος είναι σάν μιά μεγάλη οικογένεια, πού ζεί μὲ αδερφική ενότητα, κάτω από τὴν φύλαξη ενός σεβάσμιου πατέρα; Όμως, Θέε μου! τί αδέλφια εχθροί! τί πατεράδες έκφυλοι καὶ γιοί άσωτοι!

*Ο Θεός έκανε δωρεά τὴ γῆ στὸ ανθρώπινο γένος:* γιατί λοιπόν εγώ δὲν έλαβα τίποτα; *Ἔβαλε τὴ γῆ κάτω από τὰ πόδια μου,* καὶ δὲν έχω πού ν' ακουμπήσω τὴν κεφαλή μου! *Πληθύνεστε,* μάς λέει μὲ τὸ όργανο τοῦ ερμηνευτή του Ποτιέ. Ἀχ, σοφέ Ποτιέ, ευκολο νά τὸ κάνεις όσο καὶ νά τὸ πείς, αλλά δώσε καὶ κλαδάκια στὸ πουλί νά φτιάξει τὴ φωλιά του.

> «Αφότου πολλαπλασιάστηκε τὸ ανθρώπινο γένος, οι άνθρωποι μοιράσανε μεταξύ τους τὴ γῆ καὶ τὰ περισσότερα πράγματα πού βρίσκονταν στὴν επιφάνειά της: εκείνο πού ξέφυγε από τὸν καθένα τους άρχισε νά τοῦ ανήκει όταν τὸ στερούσε από τούς άλλους: αυτή είναι η ρίζα τοῦ δικαιώματος τῆς ιδιοκτησίας».

Πείτε, πείτε τοῦ δικαιώματος κατοχής. Οι άνθρωποι ζούσανε σὲ μιά κοινότητα, θετική ἢ αρνητική, δὲν έχει καὶ πολλή σημασία: τότε, δὲν υπήρχε κάν ιδιοκτησία, εφόσον δὲν υπήρχε ούτε ιδιωτική κατοχή. Η αύξηση τοῦ πληθυσμού, αναγκάζοντας σιγά-σιγά τούς ανθρώπους νά δουλεύουν γιά ν' αυξήσουν τ' απαραίτητα, τούς έκανε νά συμφωνήσουν, σιωπηρά ἢ μὲ λόγια, αυτό δὲν παιζει κανέναν ρόλο στὴν υπόθε-

ση, ώστε ο εργαζόμενος νά ήταν ο μόνος ιδιοκτητης του καρπού τής εργασίας του: πράγμα πού πάει νά πεί πώς έκαναν συμφωνία καθαρά δηλωτική πάνω στό γεγονός αυτό, πώς στό εξής κανένας δέν μπορούσε νά ζει χωρίς νά δουλεύει. Αποτέλεσμα αναγκαστικό: γιά νά πετύχεις ισότητα εφοδίων, έπρεπε νά προσφέρεις ισότητα εργασίας· γιά νά είναι ιση η εργασια, χρειάζονταν ισα μέσα εργασίας. Όποιος χωρίς νά δουλεύει, κυρίευε μέ τή βία ή μ' επιδεξιότητα τό εφόδιο τού άλλου, έσπαγε τήν ισότητα καί έβγαινε πάνω καί έξω από τόν νόμο. Όποιος ιδιοποιόταν τά μέσα παραγωγής, προφασιζόμενος μεγαλύτερη δραστηριότητα, κατάστρεφε κι αυτός τήν ισότητα. Εφοσόν τότε η ισότητα ήταν η έκφραση τού δίκαιου, όποιος πρόσβαλλε τήν ισότητα ήταν *άδικος*.

Έτσι, μαζί μέ τήν εργασία γεννιόταν η ιδιωτική κατοχή, τό δικαίωμα *στό* πράγμα, αλλά ποιό πράγμα; Προφανώς *στό προϊόν*, όχι *στό έδαφος:* έτσ' τό έννοούσαν ανέκαθεν οι Άραβες καί, στίς σχέσεις μέ τόν Καίσαρα καί τόν Τάκιτο, τό εννοούσαν οι Γερμανοί.

> «Οι Άραβες», λέει ο κ. ντέ Σισμοντί, «πού παραδέχονται τήν ιδιοκτησία τού ανθρώπου στά κοπάδια πού έχει θρέψει, δέν συζητούν περισσότερο τή συγκομιδή γιά κείνον πού έσπειρε έναν αγρό: μά δέν βλέπουν γιατί ένας άλλος, ένας ισος, δέν θά 'χε τό δικαίωμα νά σπείρει κι αυτός μέ τή σειρά του. Η ανισότητα πού προκύπτει από τό δήθεν δικαίωμα τού πρώτου απασχολητή δέν τούς φαίνεται νά στηρίζεται σέ καμιάν αρχή δικαιοσύνης· καί όταν ο χώρος βρίσκεται μοιρασμένος ολόκληρος σ' έναν ορισμένο αριθμό κατοίκων, από τούτο προκύπτει ένα μονοπώλιο, τών τελευταίων, απέναντι σ' όλο τό υπόλοιπο έθνος, στό οποίο δέν θέλουν νά υποταχθούν...»

Αλλού, μοιραστήκανε τή γή: δέχομαι ότι απ' αυτό προκύπτει μιά ισχυρότερη οργάνωση ανάμεσα στούς εργαζόμενους καί πώς τό μέσον αυτό διανομής, σταθερής καί μέ διάρκεια,

προσφέρει περισσότερη άνεση· πώς όμως η μοιρασιά αυτη θά δημιουργούσε γιά τόν καθένα μεταποιητό δικαίωμα ιδιοκτησίας πάνω σ' ένα αντικείμενο στό οποίο όλοι είχαν αναλλοίωτο δικαίωμα κατοχής; Στά πλαίσια τής νομολογία, η μεταμόρφωση αυτή τού κατόχου σέ ιδιοκτήτη είναι νόμιμα αδύνατη: εμπεριέχει, στήν πρωταρχική δικαιοδοσία, τή συσσώρευση τού δικαιώματος κτήσης καί τού δικαιώματος αγωγής γιά τήν κυριότητα· καί, στήν άδεια εκμετάλλευσης πού τήν υποθέτουμε ότι ήταν αμοιβαία γιά τούς συνδιανεμόμενους, τήν σύμβαση πάνω σ' ένα φυσικό δικαίωμα.

Οι πρώτοι γεωργοί, πού ήταν καί οι πρώτοι δημιουργοί νόμων, δέν ήταν σοφοί σάν τούς νομοθέτες μας, συμφωνώ· καί όταν θά ήταν, δέν μπορούσαν νά κάνουν χειρότερα: έτσι, δέν πρόβλεψαν τίς συνέπειες τού μετασχηματισμού τού δικαιώματος ιδιοκατοχής σέ απόλυτη ιδιοκτησία. Όμως γιατί εκείνοι πού αργότερα θέσπισαν τή διάκριση τού *δικαιώματος μέσα στό πράγμα* καί τού *δικαιώματος από τό πράγμα* δέν τήν εφαρμόσανε στήν αρχή ακριβώς τής ιδιοκτησίας.

Καλώ τούς νομοθέτες νά επανέλθουν στά αξιώματά τους

Τό δικαίωμα ιδιοκτησίας, άν μπορεί νά έχει κάποιαν αιτία, δέν μπορεί νά' χει παρά μονάχα μία: Dominium non potest nisi ex una causa contingere. Μπορώ νά κατέχω μέ πολλα δικαιώματα· δέν μπορώ νά είμαι ιδιοκτήτης παρά μέ ένα μόνον· Non, ut ex pluribus causis idem nobis deberi potest, ita ex pluribus causis idem potest nostrum esse. Τόν αγρό πού έχω ξεχερσώσει, πού τόν καλλιεργώ, στόν οποίο έχω κτίσει τό σπίτι μου, ο οποίος μέ τρέφει, τήν οικογένειά μου καί τά ζωντανά μου, μπορώ νά τόν κατέχω:

1. μέ τό δικαίωμα τού πρώτου απασχολητή·
2. μέ τό δικαίωμα τού εργαζόμενου·
3. λόγω τού κοινωνικού συμβόλαιου πού μού τον προσυπογράφει στή μοιρασιά.

Ωστόσο, κανένας από τούς τίτλους αυτούς δέν μού δίνει τό δικαίωμα ιδιοκτησίας. Γιατί, άν επικαλούμαι τό δικαίωμα απασχόλησης, η κοινωνία μπορεί νά μού απαντήσει:

— Μ' αυτήν τήν προϋπόθεση καί μόνον κατέχεις τον αγρό!

Ἀν μιλήσω γιά συμβάσεις θά μού αποκριθεί:

— Οι συμβάσεις αυτές θεσπίζουν ακριβώς τήν ιδιότητα τού επικαρπωτή.

Αυτοί πάντως είναι οι τίτλοι πού οι ιδιοκτήτες προβάλλουν· ποτέ δέν μπόρεσαν ν' ανακαλύψουν άλλους. Πραγματικά, τό κάθε δικαίωμα, μάς τό μάθαινε ο Ποτιέ· υποθέτει μιάν αιτία πού τό δημιουργεί στό άτομο πού τό απολαμβάνει· στόν άνθρωπο όμως πού γεννιέται καί πού πεθαίνει, στόν γιό τής γής πού περνά σάν τόν ίσκιο, δέν υπάρχουν, απέναντι στά εξωτερικά πράγματα, παρά μονάχα τίτλοι κατοχής καί ούτε ένας τίτλος ιδιοκτησίας. Πώς λοιπόν η κοινωνία θά παραδεχόταν ένα δικαίωμα ενάντια στόν εαυτό της, εκεί πού δέν υπάρχει αιτία, πού νά τό δημιουργεί; Πώς, παραχωρώντας τήν κατοχή, μπόρεσε καί συμπαραχώρησε τήν ιδιοκτησία; Πώς ο νόμος καθαγίασε τήν κατάχρηση αυτή τής δύναμης;

Ο Γερμανός Ἀνσιλλον απαντάει έτσι:

> «Ορισμένοι φιλόσοφοι ισχυρίζονται όταν ο άνθρωπος, χρησιμοποιώντας τίς δυνάμεις του πάνω σ' ένα αντικείμενο τής φύσης, σ' έναν αγρό, σ' ένα δέντρο, δέν αποχτά δικαιώματα παρά μονάχα στίς μεταβολές πού προκαλεί σ' αυτά, στή μορφή πού δίνει στό αντικείμενο καί όχι στό αντικείμενο αυτό καθ' εαυτό. Μάταιη διάκριση! Ἀν η μορφή μπορούσε νά είναι ξέχωρη από τό αντικείμενο, θά μπορούσαμε ίσως νά στρεψοδικήσουμε· μά καθώς αυτό τό πράγμα είναι σχεδόν πάντα αδύνατο, η χρησιμοποίηση τών δυνάμεων τού ανθρώπου στά διάφορα μέρη τού ορατού κόσμου είναι τό πρώτο θεμέλιο τού δικαιώματος ιδιοκτησίας, η πρώτη ρίζα τών αγαθών».

Μάταιη πρόφαση! Ἀν η μορφή δέν μπορεί να διαχωριστεί από τό αντικείμενο, καί η ιδιοκτησία από τήν κατοχή, πρέπει νά μοιράζουμε τήν κατοχή: σ' όλες τίς περιπτώσεις, η κοινωνία διατηρεί τό δικαίωμα νά επιβάλλει προϋποθέσεις

ιδιοκτησίας. Υποθέτω πώς ένα ιδιοποιημένο κτήμα αποφέρει 10.000 φράγκα ακαθάριστα έσοδα καί, πράγμα πού θά ήταν αληθινά εξαιρετική περίπτωση, πώς τό κτήμα αυτό δέν μπορεί νά διαιρεθεί· υποθέτω επιπλέον πώς, ύστερ' από οικονομολογικούς υπολογισμούς, ο μέσος όρος ετήσιας κατανάλωσης γιά κάθε οικογένεια είναι 3.000 φράγκα· ο κάτοχος τού κτήματος αυτού θά πρέπει νά θεωρηθεί καλός οικογενειάρχης, πληρώνοντας στήν κοινωνία μιά πληρωμή ίση μέ 10.000 φράγκα, έχοντας αφαιρέσει όλα τά έξοδα εκμετάλλευσης καί τά 3.000 φράγκα πού είναι απαραίτητα γιά τή συντήρηση τής οικογένειάς του. Η πληρωμή αυτή δέν είναι καθόλου μίσθωση αγροκτήματος, είναι αποζημίωση.

Ποιά είναι λοιπόν αυτή η δικαιοσύνη πού μοιράζει δικαστικές αποφάσεις σάν καί τούτη:

> «Επειδή μέ τήν εργασία, τό πράγμα έχει αλλάξει μορφή, έτσι πού μορφή καί ύλη δέν μπορούν νά διαχωριστούν χωρίς νά καταστραφεί τό αντικείμενο, είναι απαραίτητο ή η κοινωνία νά αποκληρωθεί ή ο εργαζόμενος νά χάσει τόν καρπό τής εργασίας του·
>
> επειδή, σέ κάθε άλλη περίπτωση, η ιδιοκτησία τής ύλης θά παρέσυρε μαζί της τήν ιδιοκτησία αυτού πού έχει συνδεθεί σ' αυτήν από συγκατάθεση, εκτός άν γινόταν αποζημίωση· αλλά επειδή, στό είδος, η ιδιοκτησία τού πρόσθετου είναι πού πρέπει νά παρασύρει τήν ιδιοκτησία τού ουδιώδους·
>
> τό δικαίωμα ιδιοποίησης από τήν εργασία δέν θά γίνει καθόλου δεκτό ενάντια στούς ιδιώτες· δέν θά υπάρχει παρά ενάντια στήν κοινωνία».

Αυτός είναι ο σταθερός τρόπος μέ τόν οποίο συλλογίζονταν οι νομοθέτες σχετικά μέ τήν ιδιοκτησία. Ο νόμος θεσπίζεται γιά νά καθορίσει τά δικαιώματα τών ανθρώπων μεταξύ τους, δηλαδή τού καθενός απέναντι στόν καθένα, καί τού καθενός απέναντι σ' όλους· καί, σά νά μπορούσε νά υπάρχει κάποια αναλογία μέ λιγότερους από τέσσερις όρους,

οι νομοθέτες δὲν λάβαινουν ποτὲ υπόψη τὸν τελευταίο. Όσο ο άνθρωπος είναι αντίθετος πρὸς τὸν άνθρωπο, η ιδιοκτησία αποτελεί αντίβαρο στὴν ιδιοκτησία καὶ οι δύο δυνάμεις ισορροπούν: μόλις ο άνθρωπος απομονώνεται, δηλαδὴ έρχεται αντίθετος πρὸς τὴν κοινωνία τὴν οποία ο ίδιος εκπροσωπεί, η νομοθεσία είναι σφάλμα, η Θέμις έχει χάσει τὸν ένα δίσκο τῆς ζυγαριάς της.

Ακούστε τὸν καθηγητὴ τῆς Ρέν, τὸν σοφὸ Τουλιέ:

> «Πώς αυτὴ η προτίμηση, η αποχτημένη απὸ τὴν απασχόληση, μπόρεσε νὰ γίνει ιδιοκτησία σταθερὴ κι ακλόνητη, ποὺ συνεχίζει νὰ υπάρχει καὶ ποὺ μπόρεσε νὰ απαιτηθεί αφού πιὰ είχε πάψει νὰ κατέχει ο πρώτος απασχολητής;
>
> Η γεωργία υπήρξε φυσικὸ επακόλουθο τοῦ πολλαπλασιασμού τοῦ ανθρώπινου γένους καὶ η γεωργία, μὲ τὴ σειρά της, ευνόησε τὸν πληθυσμὸ κι έκανε απαραίτητη τὴ θέσπιση μιάς διαρκούς ιδιοκτησίας· γιατί ποιὸς θὰ' θελε νὰ λάβει τὸν κόπο νὰ σκάβει καὶ νὰ σπέρνει, ὰν δὲν είχε τὴ βεβαιότητα τῆς συγκιμιδής;»

Αρκούσε, γιὰ νὰ καθησυχάσουν τὸν γεωργό, νὰ τοῦ εξασφαλίσουν τὴν κατοχὴ τῆς συγκομιδής: άς δεχτούμε μάλιστα ότι τὸν κρατήσαμε στὴν έγγεια απασχόλησή του, όσο αυτὸς ο ίδιος καλλιεργούσε· αυτὸ όλο κι όλο απαιτούσε η πρόοδος τοῦ πολιτισμού. Μὰ η ιδιοκτησία! η ιδιοκτησία! τὸ δικαίωμα κληροδοτήματος πάνω σ' ένα έδαφος ποὺ δὲν απασχολείς καὶ δὲν καλλιεργείς· ποιὸς είχε τὸ κύρος νὰ τὸ παραχωρεί; ποιὸς μπορούσε νὰ τὸ αξιώνει,

> «Η γεωργία μόνη της δὲν ήταν αρκετὴ γιὰ να θεσπίσει τὴν διαρκὴ ιδιοκτησία· χρειάστηκαν νόμοι θετικοί, εξουσίες γιὰ νὰ τοὺς εκτελούν· μὲ δύο λόγια, χρειάστηκε πολιτικὴ κατάσταση.
>
> Ο πολλαπλασιασμὸς τοῦ ανθρώπινου γένους είχε

κάνει τὴν γεωργία απαραίτητη· η ανάγκη εξασφάλισης στὸν γεωργὸ τῶν καρπῶν τῆς εργασίας του έκανε αισθητὴ τὴν αναγκαιότητα μιᾶς διαρκοῦς ιδιοκτησίας καὶ τῶν νόμων γιὰ προστασία. Ἔτσι, στὴν ιδιοκτησία λοιπὸν οφείλουμε τὴ θέσπιση τῆς πολιτικῆς κατάστασης».

Ναί, τὴν πολιτική μας κατάσταση, ἔτσι ὅπως τὴν φτιάξατε, κατάσταση ποὺ πρῶτα υπῆρξε δεσποτισμός, ὕστερα μοναρχία, ἔπειτα αριστοκρατία, σήμερα δημοκρατία καὶ πάντοτε τυραννία.

«Χωρὶς τὸν δεσμὸ τῆς ιδιοκτησίας, ποτε δὲν θά' ταν μπορετὸ νὰ υποβάλλουμε τοὺς ανθρωπους στον σωτήριο ζυγὸ τοῦ νόμου· καί, χωρις τὴν διαρκῆ ιδιοκτησία, η γῆ θὰ συνέχιζε νὰ είναι ενα απέραντο δάσος. Ἂς ποῦμε λοιπόν, μαζί με τοὺς πιὸ ακριβολογους συγγραφείς, πῶς ἂν η προσωρινὴ ιδιοκτησία ἢ τὸ δικαίωμα προτίμησης ποὺ δίνει η απάσχοληση ἔρχεται πρὶν από τὴ θέσπιση τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, η διαρκὴς ιδιοκτησία, ἔτσι ὅπως τὴν γνωρίζουμε σήμερα, είναι ἔργο τοῦ αστικοῦ δικαιου — Τὸ αστικὸ δίκαιο λοιπὸν θέσπισε σὰν αξιωμα τὸ πως, ἔτσι κι αποκτηθεί μιὰ φορὰ η ιδιοκτησία, δὲν χάνετε ποτὲ χωρὶς πράξη του ιδιοκτητη καὶ πως διατηρείται ακόμα κι αφοῦ ο ιδιοκτήτης ἔχασε τὴν κατοχὴ η τὴν κράτηση τοῦ πράγματος κι αφοῦ αυτο βρισκεται στο χέρι κάποιου τρίτου.

Ἔτσι η ιδιοκτησια καὶ η κατοχή, ποὺ, κατὰ την πρωταρχικὴ κατάσταση, συγχέονται, ἔγιναν, μὲ τὸ αστικὸ δικαιο, δὺο πράγματα διαφορα κι ανεξάρτητα· δὺο πράγματα ποὺ, σύμφωνα μὲ τὴ γλῶσσα τῶν νόμων, δὲν ἔχουν πιὰ τίποτα κοινὸ μεταξύ τους. Βλέπουμε λοιπὸν ποιὰ προνομιακὴ αλλαγὴ συνέβη στὴν ιδιοκτησία καὶ πόσο οι αστικοὶ νόμοι τῆς ἄλλαξαν τὴ φύση»

Έτσι, ο νόμος, αποκαθιστώντας τὴν ιδιοκτησία, δὲν υπήρξε κὰν η έκφραση ψυχολογικού γεγονότος, η ανάπτυξη κάποιου νόμου τῆς φύσης, η εφαρμογὴ κάποιας ηθικῆς αρχῆς: *δημιούργησε*, μὲ όλη τὴ σημασία τῆς λέξης, ένα δικαίωμα έξω ἀπὸ τὶς δικαιοδοσίες του: πραγματοποίησε μιὰν αφαίρεση, μιὰ μεταφορά, έναν μύθο· κι αυτό, χωρὶς νὰ καταδεχτεί νὰ προβλέψει τί θὰ επακολουθούσε, χωρὶς νὰ νοιάζεται γιὰ τὶς κακὲς συνέπειες, χωρὶς ν' αναρωτιέται ἀν κάνει καλὸ ἢ κακό: καθαγίασε τὸν εγωισμό· προσυπόγραψε σὲ τερατώδεις απαιτήσεις· σύναξε ανόσιες ευχές, σὰν νὰ ἦταν έργο τῆς δύναμής του νὰ γεμίσει ένα άπατο βάραθρο καὶ νὰ χορτάσει τὴν κόλαση. Νόμος τυφλός, νόμος τοὺ ανίδεου ἀνθρωπου, νόμος ποὺ δὲν είναι νόμος· λόγος διχόνοιας, ψευτιάς καὶ αίματος. Αυτὸς καὶ πάλι αυτός, πάντα αναστημένος, αποκαταστημένος, ξανανιωμένος, ανανεωμένος, ενισχυμένος, σὰν τὸ παλλάδιο τῶν κοινωνιών, τάραζε καὶ ταράζει τὴν συνείδηση τῶν λαών, σκοτείνιαζε καὶ σκοτεινιάζει τὸ μυαλὸ τῶν αφεντάδων καὶ προσδιόριζε καὶ προσδιορίζει όλες τὶς καταστροφὲς τῶν εθνών. Αυτὸν καταδίκασε καὶ ο χριστιανισμός, αλλά οι ανίδεοι υπουργοί του τὸν θεοποιησαν, όντας τόσο λίγο περίεργοι νὰ μελετήσουν τὴ φύση καὶ τὸν ἀνθρωπο όσο κι ανίκανοι νὰ διαβάσουν τὶς Γραφές.

Μὰ τέλος πάντων ποιὸν οδηγὸ ακολούθησε ο νόμος δημιουργώντας τὴν ιδιοκτησία; Ποιὰ αρχὴ τὸν κατεύθυνε; Ποιὸς ἦταν ο κανόνας του;

Αυτὸ εδὼ ξεπερνάει κάθε πίστη: ἦταν έργο τῆς ισότητας.

Η γεωργία υπήρξε τὸ θεμέλιο τῆς έγγειας κατοχῆς καὶ η περιπτωσιακὴ αιτία τῆς ιδιοκτησίας. Δὲν σήμαινε τίποτα νὰ εξασφαλίσεις στὸν γεωργὸ τὸν καρπὸ τῆς εργασίας του, ἀν δὲν τοὺ εξασφάλιζες συγχρόνως καὶ τὸ μέσον ποὺ θὰ τὸν παράγει: γιὰ νὰ προφυλάξουν τὸν αδύναμο ἀπὸ τὶς εισβολὲς τοὺ ισχυρού, γιὰ νὰ ανακόψουν τὶς ληστείες καὶ τὶς δολιότητες, αισθάνθηκαν τὴν ανάγκη νὰ θεσπίσουν ανάμεσα στοὺς κατόχους γραμμὲς μαρκαρίσματος, διαρκείς, εμπόδια απροσπέραστα. Κάθε χρόνος έβλεπε νὰ πολλαπλασιάζεται ο λαὸς καὶ ν' αυξαίνει η απληστία τῶν κατοίκων: νόμιζαν πὼς θάζα-

νε φρένο στὴν φιλοδοξία μιλώντας γιὰ ὅρια, στὰ πόδια τῶν οποίων η φιλοδοξία θὰ ρχόταν νὰ καταποντιστεῖ. Ἔτσι τὸ ἔδαφος ιδιοποιήθηκε ἀπὸ μίαν ανάγκη ισότητας απαραίτητης στὴν δημόσια ασφάλεια καὶ στὴν γαλήνια απολαβὴ τοῦ καθενός. Χωρὶς ἄλλο η μοιρασιὰ δὲν υπῆρξε ποτὲ γεωγραφικὰ ίση· ἕνα πλῆθος δικαιώματα, μερικὰ βασισμένα στὴ φύση, κακοερμηνευμένα ὅμως, πιὸ κακοεφαρμοσμένα μάλιστα, οι διαδοχές, οι δωρεές, οι ανταλλαγές· ἀλλὰ πάλι, ὅπως τὰ προνόμια ἀπὸ τὴ γέννηση κι ἀπὸ τὸ αξίωμα, πλάσματα παράνομα τῆς αμάθειας καὶ τῆς χτηνώδους βίας, υπῆρξαν επίσης αιτίες ποὺ εμπόδισαν τὴν απόλυτη ισότητα. Η αρχὴ ὅμως δὲν παρέμεινε λιγότερο η ἴδια: η ισότητα εἶχε θυσιάσει τὴν κατοχή, η ισότητα θυσίασε τὴν ιδιοκτησία.

Χρειαζόταν ο γεωργὸς ἕναν αγρὸ νὰ σπείρει κάθε χρόνο: τί πιὸ λυσιτελὲς μηχάνημα καὶ πιὸ απλὸ γιὰ τοὺς βάρβαρους, αντὶ ν' αρχίζουν πάλι κάθε χρόνο νὰ τσακώνονται καὶ νά'ρχονται στὰ χέρια, αντὶ νὰ κουβαλάνε αδιάκοπα μὲ τὶς ἄμαξες, ἀπὸ οικόπεδο σὲ οικόπεδο, τὸ σπίτι τους, τὰ ἔπιπλά τους, τὴν οικογένειά τους, ἀπὸ τὸ νὰ υπογράφουν γιὰ τὸν καθένα μιὰ κληρονομιὰ σταθερὴ κι αναλλοίωτη;

Ἔπρεπε ο ἄνθρωπος τοῦ πολέμου, στὴν επιστροφή του ἀπὸ μιὰν εκστρατεία, νὰ βρίσκεται στερημένος, ἀπὸ τὴν κατοχή του, εξαιτίας τῶν υπηρεσιῶν ποὺ πρόσφερε στὴν πατρίδα καὶ ν' ανακτήσει τὴν κληρονομιά του: ἔγινε λοιπὸν συνήθειο η ιδιοκτησία νὰ διατηρεῖται μὲ μόνη τὴ θέληση, mudo animo, νὰ μὴν χάνεται παρὰ μονάχα μὲ τὴ συμφωνία καὶ μὲ πράξη τοῦ ιδιοκτήτη.

Ἔπρεπε η ισότητα στὶς μοιρασιὲς νὰ διατηρηθεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ γενιὰ στὴν ἄλλη, χωρὶς νὰ χρειαστεῖ ν' αναγκάζονται ν' ανανεώνουν τὴ διανομὴ τῶν οικοπέδων κατὰ τὸν θάνατο τῆς κάθε οικογένειας: φάνηκε τότε φυσικὸ καὶ δίκαιο, παιδιὰ καὶ γονεῖς, ανάλογα μὲ τὸν βαθμὸ συγγένειας ἀπὸ αἷμα ἢ αγχιστεία ποὺ τοὺς συνέδεε μὲ τὸν πεθαμένο, νὰ διαδέχονται τὸ κτῆμα. Οπότε νά, κατὰ πρῶτο λόγο, τὸ φεουδαρχικὸ καὶ πατριαρχικὸ συνήθειο νὰ μὴν αναγνωρίζουν παρὰ μονάχα ἕναν κληρονόμο, ἔπειτα, μὲ μιὰν εφαρμογὴ ολότελα αντίθετη

πρός τήν αρχή τής ισότητας, η παραδοχή όλων τών παιδιών στή διαδοχή τοί πατέρα καί, εντελώς πρόσφατα, στούς καιρούς μας, η οριστική κατάργηση τού δικαιώματος πρωτοτοκίας.

Μά, τί κοινό υπάρχει ανάμεσα στά χονδροειδή αυτά προσχεδιάσματα ενστικτώδους οργάνωσης καί στήν αληθινή κοινωνική επιστήμη; Πώς αυτοί οι ίδιοι οι άνθρωποι, πού δέν είχαν ποτέ τήν παραμικρή ιδέα γύρω από στατιστική, κτηματολόγιο, πολιτική οικονομία, νά μάς δώσουν αρχές νομοθεσίας;

Ο νόμος, λέει ένας σύγχρονος νομομαθής, είναι η έκφραση μιάς κοινωνικής ανάγκης, η δήλωση ενός γεγονότος: ο νομοθέτης δέν τόν φτιάχνει, τόν περιγράφει. Ο ορισμός αυτός δέν είναι καθόλου ακριβής: ο νόμος είναι ο κανόνας σύμφωνα μέ τόν οποίο οι κοινωνικές ανάγκες ικανοποιούνται· ο λαός δέν τόν ψηφίζει, ο νομοθέτης δέν τόν εκφράζει: ο φιλόσοφος τόν ανακαλύπτει καί τόν διατυπώνει. Μά τελικά ο νόμος, έτσι όπως ο κ. Σ. Κόντ αφιέρωσε μισό θιβλίο γιά νά τόν καθορίσει, δέν μπορούσε νά είναι ριζικά παρά *η έκφραση μιάς ανάγκης* καί η ένδειξη τών μέσων επάρκειας σ' αυτήν· καί ίσαμε τούτη τή στιγμή, δέν ήταν τίποτ' άλλο. Οι νομομαθείς, μέ πιστότητα μηχανών, γεμάτων πείσμα, εχθροί κάθε φιλοσοφίας, θυθισμένοι στήν κυριολεξία ανέκαθεν έθλεπαν σάν τήν τελευταία λέξη τής επιστήμης αυτό πού δέν ήταν παρά η αστόχαστη ευχή ανθρώπων καλής πίστης, αλλά ελάχιστα προβλεπτικών.

Δέν προθλέπανε, αυτοί οι παλιοί θεμελιωτές τού τομέα τής ιδιοκτησίας, πώς τό αδιάκοπο καί απόλυτο δικαίωμα νά διατηρήσουν τήν κληρονομικότητά της, δικαίωμα πού τούς φαινόταν δίκαιο, επειδή ήταν κοινό, παρασύρει μαζί του τό δικαίωμα νά απαλλοτριώνουν, νά πουλούν, νά δίνουν, ν' αποχτούν καί νά χάνουν πώς δέν τείνει, συνεπώς, σέ τίποτα λιγότερο από τήν καταστροφή τής ισότητας γιά χάρη τής οποίας τό θέσπισαν: κι όταν θά μπορούσαν νά τό προβλέψουν, δέν θά τό λάθαιναν υπόψη τους· η παρούσα ανάγκη τό παραμέριζε καί, όπως συμβαίνει συνήθως σέ τέτοιες περι-

πτώσεις, τὰ δυσάρεστα υπῆρξαν στὴν αρχὴ πολὺ μηδαμινὰ καὶ πέρασαν απαρατήρητα.

Δὲν προβλέπανε, οι αθῶοι νομοθέτες, πῶς ἂν η ιδιοκτησία διατηρηθεὶ μὲ μόνη τὴν πρόθεση, mudo animo, παρασύρει μαζί της τὸ δικαίωμα νὰ νοικιάζεις, νὰ εκμισθώνεις, νὰ δανείζεις μὲ τόκο, νὰ επωφελεῖσαι σὲ μιὰν ανταλλαγή, νὰ δημιουργεὶς ἔσοδα, νὰ χτυπάς μὲ τόκους μιὰ συνεισφορὰ σ' ἐναν αγρὸ ποὺ η πρόθεση διατηρεῖ γιὰ τὸν εαυτό της, ενῶ τὸ σῶμα απασχολεῖται αλλού.

Δὲν προβλέπανε, οι πατριάρχες αυτοι τῆς νομοθεσίας μας, πῶς ἂν τὸ δικαίωμα διαδοχῆς εἶναι ἄλλο πράγμα από τρόπος δοσμένος από τὴ φύση νὰ διατηρήσεις τὴν ισότητα στὶς μοιρασιές, σύντομα οι οικογένειες θὰ γίνουν θύματα τῶν πιὸ ολέθριων αποκλεισμῶν καὶ η κοινωνία, χτυπημένη στὴν καρδιὰ από μιὰν από τὶς ιερότερες αρχές της, θὰ καταστραφεῖ μόνη της από την αφθονία καὶ τὴν αθλιότητα[17].

Δὲν μπορούσαν... Μά, τὶ ανάγκη υπάρχει νὰ επιμένω; Οι συνέπειες φαίνονται αρκετὰ μόνες τους, καὶ δὲν ειναι τώρα η κατάλληλη στιγμὴ νὰ κάνουμε κριτικὴ τοὺ κώδικα ολου

Η ιστορία τῆς ιδιοκτησίας στὰ αρχαία ἔθνη, δεν ειναι λοιπὸν πιὰ γιὰ μάς παρὰ υπόθεση ευρυμάθειας καὶ περιεργειας. Είναι ένας κανόνας τῆς νομομαθειας, πως τὸ γεγονος δὲν δημιουργει τὸ δικαίωμα· φυσικα, η ιδιοκτησια δὲν μπορεὶ νὰ ξεφύγει από τὸν κανόνα αυτό· συνεπῶς, η καθολικη γνώση τοὺ δικαιώματος τῆς ιδιοκτησίας δὲν νομιμοποιει το δικαίωμα ιδιοκτησιας. Ο ἄνθρωπος εσφαλε στη σύσταση των κοινωνιών, στὴ φύση τοὺ δικαιου, στὴν εφαρμογη του σωστού, όπως ἔσφαλε καὶ στὴν αιτία τῶν μετεωρων και στην κίνηση τῶν ουράνιων σωμάτων· οι παλιές του γνωμες δὲν μπορούν νὰ ληφθοὺν σὰν αρθρα πίστης

Τὶ μάς νοιάζει ἂν η ινδικη φυλὴ διαιρέθηκε σὲ τεσσερις κάστες;

Τὶ μάς νοιάζει ἂν στὶς ακτὲς του Νειλου και του Γανδη η διανομη τῆς γῆς ἔγινε κάποτε με κριτηριο το ευγενες αιμα και τὶς προσφερόμενες υπηρεσίες.

Τὶ μάς νοιάζει ἂν οι Ελληνες και οι Ρωμαιοι τοποθετη-

σαν τὴν ιδιοκτησία κάτω από τὴ φύλαξη τῶν Θεῶν; Κι ἄν οι οροθεσίες καὶ οι κτηματογραφίες συνοδεύονταν, στὸν καιρό τους, μὲ θρησκευτικές τελετουργίες;

Η ποικιλία στίς μορφὲς τοῦ προνόμιου δὲν σώζει τίς αδικίες του. Η λατρεία τοῦ Δία ιδιοκτήτη δὲν αποδείχνει τίποτα ενάντια στὴν ισότητα τῶν πολιτῶν, ὅπως καὶ τὰ μυστήρια τῆς ακόλαστης Αφροδίτης δὲν αποδείχνουν τίποτα ενάντια στὴ συζυγική εντιμότητα.

Τὸ κύρος τοῦ ανθρώπινου γένους ὅτι επιθεβαιώνει τὸ δικαίωμα ιδιοκτησίας είναι ανύπαρκτο, επειδὴ τὸ δικαίωμα αυτό, δείχνοντας αναγκαστικὰ ισότητα, βρίσκεται σ' αντίφαση μὲ τὴν αρχὴ του· η επιδοκιμασία τῶν θρησκειῶν, ποὺ τό'χουν καθαγιάσει, είναι ανύπαρκτη, επειδὴ σ' ὅλους τούς χρόνους καὶ τούς καιρούς ο ιερέας έμπαινε στὴν υπηρεσία τοῦ ηγεμόνα κι επειδὴ οι θεοί ανέκαθεν μιλούσαν κατὰ πῶς ἤθελαν οι πολιτικοί· τὰ κοινωνικὰ προνόμια ποὺ αποδίδουμε στὴν ιδιοκτησία δὲν μπορούν ν' αναφερθοῦν ὅτι μαρτυροῦν υπέρ της, επειδὴ προήλθαν ὅλα από τὴν αρχὴ ισότητας τῆς κατοχῆς από τὴν οποία δὲν τὰ ξεχώριζαν.

Ύστερ' απ' ὅλ' αυτά, τί σημαίνει ετούτος ο διθύραμβος τῆς ιδιοκτησίας;

> «Η σύσταση τοῦ δικαιώματος ιδιοκτησίας είναι πιὸ σημαντική από τούς ανθρώπινους θεσμούς...».
>
> Ναί, ὅπως η μοναρχία είναι ο πιὸ ένδοξος θεσμός.
>
> «Πρώτη αιτία τῆς οικονομικῆς επέκτασης τοῦ ανθρώπου πάνω στὴ γῆ...».
>
> Επειδὴ υποθέτανε σάν αρχὴ του τὴ δικαιοσύνη.
>
> «... η ιδιοκτησία έγινε ο νόμιμος σκοπός τῆς φιλοδοξίας του, η ελπίδα τῆς ύπαρξής του, τὸ άσυλο τῆς οικογένειάς του, μὲ μιὰ λέξη, ο θεμέλιος λίθος τῆς οικιακῆς στέγης, τῶν πολιτειῶν καὶ τοῦ πολιτικου κράτους».
>
> Η κατοχὴ καὶ μόνο τὰ δημιουργησε ολ' αυτά.
>
> «Αρχὴ αιώνια...».

Η ιδιοκτησία είναι αιώνια σάν κάθε άρνηση.

«... κάθε κοινωτικού θεσμού καί κάθε αστικού θεσμού... ».

Νά γιατί κάθε θεσμός καί κάθε νόμος βασισμένος στήν ιδιοκτησία θά φθαρεί.

«... είναι αγαθό τόσο πολύτιμο όσο καί η ελευθερία».

Γιά τόν ιδιοκτήτη πού πλούτισε.

«Πραγματικά, η καλλιέργεια τής κατοικίσιμης γής...». Άν ο καλλιεργητής έπαυε νά' ναι αγρότης; η γή θά ήταν χειρότερα καλλιεργημένη;

«... η εγγύηση καί η ηθικότητα τής εργασίας...».

Μέ τήν ιδιοκτησία, η εργασία δέν είναι προϋπόθεση, είναι προνόμιο.

«... η εφαρμογή τής δικαιοσύνης...».

Τί είναι η δικαιοσύνη χωρίς τήν ισότητα τών περιουσιών; Μιά ζυγαριά μέ ψεύτικα βαρίδια.

«... κάθε ηθική...».

Στομάχι πεινασμένο δέν γνωρίζει κάν τήν ηθική.

«... κάθε δημόσια τάξη...».

Ά, ναί, η τήρηση τής καθαριότητας.

«... στηρίζεται στό δικαίωμα τής ιδιοκτησίας»[18].

Ακρογωνιαίος λίθος σέ ό,τι υπάρχει, πέτρα τού σκανδάλου σέ ό,τι πρέπει νά υπάρξει: νά η ιδιοκτησία.

Συνοψίζω καί συμπεραίνω:

Όχι μόνον η απασχόληση οδηγεί στήν ισότητα, αλλά καί *εμποδίζει* τήν ιδιοκτησία. Γιατί, εφόσον κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα ν' απασχοληθεί, από τό γεγονός καί μόνο ότι υπάρχει, καί δέν μπορεί νά ζήσει χωρίς κάποιαν ύλη πρός εκμετάλλευση καί εργασία· εφόσον πάλι ο αριθμός αυτών πού απασχολούν ποικίλλει διαρκώς, από τίς γεννήσεις καί τούς θανάτους, είναι συνεπούμενο ότι τό αναλογούμενο ποσό ύλης στό οποίο κάθε εργαζόμενος μπορεί νά έχει αξιώσεις ποικίλλει ανάλογα μέ τόν αριθμό αυτών πού απασχολούν· συνεπώς, ότι η απασχόληση υπόκειται πάντα στόν πληθυ-

σμό· τέλος, ότι η κατοχή, δίκαια, δὲν μπορεί ποτέ νά παραμένει σταθερή, είναι πραγματικά, αδύνατο νά γίνει ιδιοκτησία.

Κάθε απασχολητής λοιπόν είναι αναγκαστικά κάτοχος ή επικαρπωτής, ιδιότητα πού αποκλείει τήν ιδιότητα τού ιδιοκτήτη. Όμως, τέτοιο είναι τό δικαίωμα του επικαρπωτή: είναι υπεύθυνος γιά τό αντικείμενο πού τού έχουν εμπιστευθεί· οφείλει νά τό χρησιμοποιεί ανάλογα μέ το γενικό όφελος, μέ προοπτική τή διατήρηση καί τήν ανάπτυξη τού πράγματος· δέν τού επιτρέπεται νά τό μετατρέψει, νά τό μικρύνει, νά τό φθείρει· δέν μπορεί νά διαιρέσει τήν επικαρπία, κατά τροπο πού νά μπορεί νά τήν εκμεταλλευτεί καί κάποιος άλλος, στήν διάρκεια πού εκείνος συνάζει τούς καρπούς· με δυό λογια, ο επικαρπωτής τοποθετείται κάτω από τήν επίβλεψη τής κοινωνίας, υπόκειται στήν προϋπόθεση τής εργασίας και στόν νόμο τής ισότητας.

Οπότε βρίσκεται μηδενισμένος ο ρωμαικός ορισμός της ιδιοκτησίας: *δικαίωμα χρήσης καί κατάχρησης*, ανηθικοτητα γεννημένη από τή βία, ισχυρισμός ο πιό τερατωδης που οι αστικοί νόμοι έχουν καθιερώσει. Ο ανθρωπος λαβαινει τήν επικαρπία του από τά χέρια τής κοινωνίας, που αυτη μοναχα είναι η κάτοχος μέ τρόπο διαρκή· τό άτομο περνα, η κοινωνία δέν πεθαίνει ποτέ.

Τί βαθειά αηδία κυριεύει την ψυχή μου όταν κουβεντιαζω τόσο τετριμένες αλήθειες! Είναι πράγματα ν' αμφιβάλλει κανείς σήμερα γι' αυτά; Θά πρέπει μήπως καί νά οπλιστουμε γιά νά θριαμβεύσουν· καί η βία, εφόσον δέν υπάρχει λογικη, θά μπορέσει, μόνη αυτή, νά τίς βάλει μές στούς νόμους μας.

*Τό δικαίωμα απασχόλησης είναι ισο γιά όλους.*

*Τό μέτρο απασχόλησης, μέ τό νά μή βρίσκεται στή θέληση, αλλά στίς ποικίλες προϋποθέσεις τού χώρου καί τού αριθμού, κάνει τήν ιδιοκτησια νά μήν μπορεί νά σχηματιστεί.*

Νά κάτι που κανένας κώδικας δέν εξέφρασε ποτέ, κατι πού κανένα σύνταγμα δέν μπορεί νά παραδεχτεί! Νά τά αξιωματα πού τό αστικό δίκαιο καί τό δίκαιο τών ανθρώπων το απωθούν! ..

Ακούω όμως τίς απαιτήσεις τών οπαδών κάποιου άλλου συστήματος: «Η εργασία! Η εργασία είναι πού κάνει τήν ιδιοκτησια!».

Αναγνώστη, μήν απατιέσαι: τό καινούργιο αυτό θεμέλιο τής ιδιοκτησίας είναι χειρότερο από τό πρώτο καί σέ λίγο πρέπει νά σάς ζητήσω συγγνώμη πού θά έχω αποδείξει πράγματα ακόμα πιό ξεκάθαρα, πού θά έχω αναιρέσει ισχυρισμούς πιό άδικους απ' όλους όσους έχετε δεί.

## *ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ*

## *Γιά τήν εργασία, σάν πρακτική αιτία τού τομέα τής ιδιοκτησίας*

Οι σύγρονοι νομοθέτες, κατά πώς πιστεύουν οι οικονομολόγοι, έχουν σχεδόν όλοι τους εγκαταλείψει τήν θεωρία τής πρωταρχικής απασχόλησης σάν υπέρ καταστροφική, γιά ν' αφοσιωθούν αποκλειστικά στή θεωρία πού κάνει τήν ιδιοκτησία γέννημα τής εργασίας.

Πρώτα-πρώτα, αυτό σήμαινε ψευδαίσθηση καί στροφή σ' έναν κύκλο. Γιά νά εργαστείς πρέπει ν' απασχολήσεις, λέει ο κ. Κουζέν. Συνεπώς, είπα καί γώ μέ τή σειρά μου, μέ τό νά είναι τό δικαίωμα ν' απασχολείς ίσο γιά όλους, γιά νά εργαστείς πρέπει νά υποταχτείς στήν ισότητα.

> «Οι πλούσιοι», φωνάζει ο Ζάν-Ζάκ Ρουσώ, «λένε — άστους κι άς λένε — έτσι: εγώ έχτισα αυτόν τόν τοίχο, κέρδισα τούτο τό οικόπεδο μέ τήν εργασία μου. — Ποιός σάς έδωσε τίς ρυμοτομίες; μπορούμε νά τούς απαντήσουμε, καί μέ ποιάν ιδιότητα διατείνεστε ότι πρέπει νά πληρώσετε σέ βάρος μιάς εργασίας πού δέν σάς τήν επιβάλλουμε καθόλου;»

Όλοι οι σοφισταί έρχονται καί τσακίζονται πάνω σέ τούτον τόν συλλογισμό.

Ωστόσο, οι οπαδοί τής εργασίας δέν αντιλαμβάνονται πώς τό σύστημά τους βρίσκεται σ' απόλυτη αντίθεση μέ τόν Κώδικα, τού οποίου όλα τά άρθρα, όλες οι διατάξεις, προϋποθέτουν τήν ιδιοκτησία βασισμένη στήν πράξη τής πρωταρχικής απασχόλησης. Άν η εργασία, μέ τήν ιδιοποίηση πού προκύπτει απ' αυτήν, δίνει, μόνη αυτή, ζωή στήν ιδιοκτησία, ο αστικός Κώδικας ψεύδεται, τό Σύνταγμα είναι μιά αντί-αλήθεια, ολόκληρο τό σύστημά μας είναι παραβιασμός τού δίκαιου. Αυτό ακριβώς θά εξαχθεί μέ τήν τελευταία προφανότητα από τή συζήτηση στήν οποία πρέπει νά επιδοθούμε σέ τούτο τό κεφάλαιο, καθώς καί στό επόμενο, τόσο πάνω στό δίκαιο τής εργασίας όσο καί στό γεγονός ακριβώς τής ιδιοκτησίας. Θά δούμε ταυτόχρονα, από τή μιά, τή νομοθεσία μας σέ αντίθεση μέ τόν ίδιο τόν εαυτό της, κι από τήν άλλη, τή νομομάθεια σέ αντίθεση καί μέ τήν αρχή της καί μέ τή νομοθεσία.

Προείπα πώς τό σύστημα τό οποίο στηρίζει τήν ιδιοκτησία πάνω στήν εργασία εμπεριέχει, ακριβώς όπως καί κείνο τό οποίο τή στηρίζει στήν απασχόληση, τήν ισότητα τών περιουσιών. Καί ο αναγνώστης οφείλει νά είναι ανυπόμονος νά δεί πώς, από τήν ανισότητα τών ικανοτήτων καί τών ιδιοτήτων, εγώ θά εξάγω τόν νόμο αυτό τής ισότητας: σέ λίγο ο αναγνώστης θά ικανοποιηθεί.

Σωστό όμως είναι νά σταματήσω μιά στιγμή τήν προσοχή του σέ τούτο τ' αξιοσημείωτο συμβάν τής δίκης, δηλαδή, τήν αντικατάσταση τής εργασίας στήν απασχόληση, σάν αρχή τής ιδιοκτησίας· καί νά επιθεωρήσω στά γρήγορα μερικές προκαταλήψεις πού συνήθως επικαλούνται οι ιδιοκτήτες, πού τίς θυσιάζει η νομοθεσία καί πού τό σύστημα τής εργασίας τίς γκρεμίζει απ' άκρη σ' άκρη.

* * *

Έχεις παρευρεθεί, αναγνώστη, ποτέ στό ερωτηματολογιο

ενός κατηγορούμενου; Έχεις παρατηρήσει τίς δολιότητές του, τίς περιστροφές του, τίς αποφυγές του, τούς κομψούς τρόπους του, τά αμφιλεγόμενά του;

Καταπονημένος, ταραγμένος, σέ όλες τίς προτάσεις, καταδιωγμένος σάν άγριο ζώο από τόν αμείλικτο κριτή, παγιδευμένος από υπόθεση σέ υπόθεση, επιβεβαιώνει, ανακαλεί τά όσα είπε, αντιφάσκει, μπερδεύεται· εξαντλεί όλα του τά στρατηγήματα τής διαλεκτικής, πιό λεπτός, πιο πολυμήχανος, χίλιες φορές, από κεινον πού επινόησε τίς εβδομηντα δύο μορφές τού συλλογισμού. Έτσι κάνει ο ιδιοκτήτης όταν τού ζητούν νά δικαιολογήσει τό δικαίωμά του, στήν αρχή, αρνιέται ν' απαντήσει, μέμφεται, απειλεί, αντιμετωπίζει· ύστερα, αναγκασμένος νά δεχτεί τή συζήτηση, θωρακιζεται μέ σοφιστείες, μεθά μέ θαυμαστό πυροβολικό, δυναμώνει τά πυρά του αντιπαραθέτει τό ένα ύστερ' απο τ' άλλο καί όλα μαζί τήν απασχόληση, την κατοχή, τή διάταξη τού νόμου, τίς συνθήκες, τό αμνημόνευτο έθιμο, τήν παγκοσμια συναίνεση. Νικημένος στο πεδίο αυτό, ο ιδιοκτήτης, σάν κάπρος λαβωμένος, λαβαίνει άλλα μέτρα:

— Έκανα κατι περισσότερο από απασχόληση, φωνάζει με τρομερή συγκίνηση. Εργάστηκα, δημιούργησα, βελτίωσα, μετάτρεψα, ΕΦΤΙΑΞΑ. Τουτο τό σπίτι, αυτά τα δωματια, οι αγροι αυτοί, τα δέντρα αυτά είναι έργα τών χεριων μου· εγω εκανα τίς τσουκνίδες αμπέλια καί τούς βάτους συκιές Εγω σήμερα θερίζω πάνω στούς κάμπους τής πείνας. Λιπανα το έδαφος μέ τόν ιδρώτα μου, πλήρωσα αυτούς τους ανθρωπους πού, χωρίς τά μεροκάματα πού κερδιζαν από μένα, θά'ταν πεθαμένοι τής πείνας. Κανένας δέν αμφισβητησε τον κόπο μου καί τό εξοδο μου, κανένας δέν θά μοιραστεί μαζι μου

Δούλεψες, ιδιοκτήτη! Τί μιλουσες λοιπόν για πρωταρχική απασχοληση; Πώς; Δέν ήσουν σίγουρος για τό δικαιωμα σου ή πάλι μήπως έλπιζες ν' απατήσεις τούς ανθρώπους και νά παραπλανήσεις τή δικαιοσυνη; Βιάσου νά μας κανεις γνωστά τά μέσα τής υπερασπισης σου, γιατί η απόφαση θα είναι αμετάκλητη καί ξέρεις ότι πρόκειται γιά απαλλαγη

Δούλεψες! Μά τί κοινό υπαρχει ανάμεσα στή δουλεια.

στὴν οποία σὲ υποχρεώνει τὸ καθῆκον, καὶ τὴν ιδιοποίηση των κοινων πραγμάτων; Δὲν ἤξερες πὼς η περιουσία τοὺ εδάφους, καθὼς καὶ τοὺ αέρα καὶ τοὺ φωτός, δὲν μπορεῖ νὰ παραγραφεῖ;

Δούλεψες! Δὲν θὰ 'βαζες ποτὲ τοὺς ἄλλους νὰ δουλέψουν; Πως λοιπὸν εκεῖνοι ἔχασαν, δουλεύοντας γιὰ σένα, εκεῖνο ποὺ εσὺ ἤξερες νὰ κερδίσεις χωρὶς νὰ δουλεύεις γι' αυτούς;

Δούλεψες! Ωρα σου καλὴ! Ἀς δοῦμε ὅμως τὸ εργο σου. Θὰ υπολογίσουμε, θὰ ζυγίσουμε, θὰ μετρήσουμε. Θα κάνουμε τὴν κρίση τοὺ Βαλτάσαρ: γιατι ορκίζομαι σὲ τούτη, τὴ ζυγαρια, σὲ τούτη τὴ στάθμη, σὲ τούτο τὸ αλφάδι, αν ιδιοποιήθηκες τὴν εργασία τοὺ αλλου, μ' όποιον τρόπο κι ἄν τὸ 'κανες, θὰ επιστρέψεις καὶ τὸ παραμικρὸ ροῦπι.

Ἐτσι, η αρχὴ τὴς απασχόλησης εγκαταλείφθηκε. Δὲν λέμε πιά: Η γὴ ανήκει στὸν πρώτο που θὰ τὴν κυριέψει. Η ιδιοκτησία, θιασμένη στὴν αποκοπή της, απορρίπτει τὴν παλιὰ της παροιμία· η δικαιοσύνη, ντροπιασμένη, επανέρχεται στὰ αξιώματά της, κι από οδύνη κατεβάζει τὸν κεφαλόδεσμό της στὰ κοκκινισμένα της μάγουλα. Καὶ μόνο απο χθὲς χρονολογεῖται η πρόοδος αυτὴ τὴς κοινωνικὴς φιλοσοφίας: πενήντα αιώνες γιὰ τὴν εκπνοὴ ενὸς ψέματος! Πόσες, στὴ διάρκεια αυτὴς τὴς αξιολυτητης περιόδου, αρπαγὲς επικυρωμένες, επιδρομὲς δοξασμένες, κατακτήσεις ευλογημένες! Πόσοι απόντες αποξενωμένοι από τ' αγαθά τους, φτωχοὶ διωγμένοι, πεινασμένοι αποκλεισμένοι από τὸν γοργὸ καὶ τολμηρὸ πλούτο! Τὶ ζηλοφθονίες καὶ τὶ πόλεμοι! Τὶ εμπρησμος καὶ τὶ αιματοχυσία ανάμεσα στὰ ἔθνη! Τέλος, δόξα να 'χει ο χρόνος καὶ η λογική, στὸ εξὴς ομολογοῦμε πὼς η γὴ δὲν ειναι καθόλου η τιμὴ τὴς ταχύτητας! Εκτὸς ἄν τύχει κάποιο ἄλλο εμπόδιο, υπάρχει θέση γιὰ όλον τὸν κόσμο κάτω απ' τον ἥλιο. Ο καθένας μπορεῖ νὰ δέσει τὴν κατσίκα του στὴ μάντρα, νὰ πάει τὴν αγελάδα του στὴν πεδιαδα, να σπειρει μιὰν ἄκρη αγρου καὶ νὰ ψήσει τὸ ψωμι του στὸν φούρνο του.

Μὰ ὄχι, δὲν το μπορεῖ ο καθένας. Ακούω νὰ φωνάζουν απ' όλες τις μεριές:

— Δόξα στὴ δουλιὰ καὶ στὴ βιομηχανία!

— Ο καθένας ανάλογα μὲ τὶς ικανότητές του, η κάθε ικανότητα ανάλογα μὲ τὰ έργα της.

Καὶ βλέπω τὰ τρία τέταρτα τοῦ ανθρώπινου γένους καὶ πάλι αποστερημένα. Θάλεγες πὼς η δουλιὰ τοῦ ενὸς στέλνει βροχὴ καὶ χαλάζι στὴ δουλιὰ τοῦ άλλου.

> «Τὸ πρόβλημα λύθηκε», φωνάζει η κ. Ενεκέν. «Η ιδιοκτησία, κόρη τῆς εργασίας, δὲν απολαβαίνει τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον παρὰ κάτω απὸ τὴν προστασία τῶν νόμων. Η απαρχή της βρίσκεται στὸ φυσικὸ δίκαιο. Η ισχύς της στὸ αστικὸ δίκαιο. Καὶ απὸ τὸν συνδυασμὸ τῶν δύο αυτῶν ιδεῶν, *εργασία* καὶ *προστασία*, βγήκαν οι θετικὲς νομοθεσίες...».

Άχ! *Τὸ πρόβλημα λύθηκε! Η ιδιοκτησία είναι κόρη τῆς εργασίας.* Τί είναι λοιπὸν τὸ δικαίωμα συναίνεσης, καὶ τὸ δικαίωμα διαδοχῆς, καὶ τὸ δικαίωμα δωρεᾶς, κτλ. ὰν όχι τὸ δικαίωμα νὰ γίνεις ιδιοκτήτης μὲ μόνη τὴν απασχόληση;

Τί είναι οι νόμοι σας, στὴν εποχὴ τῆς ενηλικίωσης, η χειραφέτηση, η κηδεμονία, η απαγόρευση, ὰν όχι διάφορες προϋποθέσεις μὲ τὶς οποίες όποιος είναι ήδη εργαζόμενος αποχτὰ ὴ χάνει τὸ δικαίωμα ν' απασχολεί, δηλαδὴ τὴν ιδιοκτησία;

Μὴ μπορώντας τούτη τὴ στιγμὴ νὰ ξανοιχτῶ σὲ λεπτομερὴ συζήτηση γιὰ τὸν Κώδικα, θ' αρκεστῶ νὰ εξετάσω τὶς τρεῖς προκαταλήψεις, ποὺ τὶς περισσότερες φορὲς επικαλοῦνται οι άνθρωποι υποστηρίζοντας τὴν ιδιοκτησία:

1. Τὴν *ιδιοποίηση* ὴ διαμόρφωση τῆς ιδιοκτησίας λόγω τῆς κατοχῆς.
2. Τὴ *συναίνεση τῶν ανθρώπων*.
3. Τὴν *προγραφή*.

Ύστερα θ' αναζητήσω νὰ βρῶ πιὰ είναι τ' αποτελέσματα τῆς εργασίας, είτε σὲ σχέση μὲ τὴν αμοιβαία προϋπόθεση μεταξὺ τῶν εργαζομένων, είτε σὲ σχέση μὲ τὴν ιδιοκτησία.

## §1.
### *Η γή δέν μπορεί νά ιδιοποιηθεί*

> «Τά καλλιεργήσιμα μέρη τής γής θά 'λεγες πώς πρέπει νά περιέχονται μές στά φυσικά πλούτη, εφόσον δέν είναι ανθρώπινες δημιουργίες κι εφόσον η φύση τά δίνει δωρεάν στόν άνθρωπο. Καθώς όμως ο πλούτος αυτός δέν είναι φευγαλέος όπως ο αέρας καί τό νερό, καθώς μιά πεδιάδα είναι χώρος σταθερός καί περιγραμμένος, πού ορισμένοι άνθρωποι μπόρεσαν νά τόν ιδιοποιηθούν αποκλείοντας όλους τούς άλλους, πού έδωσαν τήν συμφωνία τους σέ τούτη τήν ιδιοποίηση, η γή, πού ήταν φυσικό αγαθό, δοσμένο δωρεάν, έγινε κοινωνικός πλούτος πού η χρήση του όφειλε νά πληρωθεί». (Σαί: *«Πολιτική οικονομία»).*

Άδικο είχα πού έλεγα, αρχίζοντας τούτο τό κεφάλαιο, πώς οι οικονομολόγοι είναι τό χειρότερο είδος αυθεντιών στό ζήτημα τής νομοθεσίας καί τής φιλοσοφίας; Νά τό protoparens τής αίρεσης, πού θέτει ξεκάθαρα τό ερώτημα: Πώς τά αγαθά τής φύσης, τά πλούτη πού έπλασε η Θεία Πρόνοια, μπορούν καί γίνονται περιουσίες ιδιωτικές; Καί πού απαντάει μέ ένα τόσο χονδροειδές διφορούμενο, ώστε νά μήν ξέρουμε, αλήθεια, σέ τί νά πιστέψουμε, λόγω τής κακής νοημοσύνης τού συγγραφέα ή τής κακής του πΐστης. Τί δουλειά έχει, αναρωτιέμαι, η ακέραιη καί σταθερή φύση τού εδάφους μέ τό δικαίωμα τής ιδιοποίησης; Καταλαβαίνω θαυμάσια πώς ένα πράγμα *περιγραμμένο* καί *όχι φευγαλέο,* όπως είναι η γή, προσφέρει περισσότερη λαβή στήν ιδιοποίηση από τό νερό καί τό φώς· πώς είναι πιό εύκολο νά ασκήσεις ένα δικαίωμα περιουσίας πάνω στό έδαφος απ' όσο στήν ατμόσφαιρα· μά δέν πρόκειται γιά τό τί είναι περισσότερο ή λιγότερο εύκολο καί ο *Σαί* παίρνει τήν πιθανότητα γιά δικαίωμα. Δέν ρωτάει κανείς γιατί ιδιοποιήθηκε η γή καί όχι η θάλασσα καί ο αέρας. Θέλουμε νά μάθουμε μέ ποιάν ιδιότητα δικαιώματος τού ανθρώπου ιδιοποιήθηκε ο πλούτος *πού δέν*

*τόν έπλασε καθόλου ο άνθρωπος καί πού η φύση τού τόν δίνει δωρεάν.*

Ο Σαί λοιπόν δέν λύνει καθόλου τό πρόβλημα πού ο ίδιος έθεσε: μά όταν θά τό 'χε λύσει, όταν η εξήγηση πού μας δίνει θά ήταν τόσο ικανοποιητική όσο είναι λογικώς φτωχή, θ' απόμενε νά μάθουμε ποιός έχει δικαίωμα νά ζητά νά πληρώνουμε τή χρήση τού εδάφους, τού πλούτου αυτού πού δεν είναι καθόλου έργο τού ανθρώπου.

Σέ ποιόν οφείλεται η μίσθωση τής γής; Στόν παραγωγό τής γής, χωρίς άλλο. Ποιός έφτιαξε τή γή; Ο Θεός. Στήν περίπτωση αυτή, ιδιοκτήτη, κάνε πέρα.

Ωστόσο ο πλάστης τής γής δέν τήν πουλάει, την δίνει και δίνοντάς την, δέν αναγνωρίζει καμια διάκριση ατόμων.

Πώς λοιπον, ανάμεσα σ' όλα Του τά παιδιά, οι μεν βρίσκονται μεταχειριζόμενοι σάν πρωτότοκοι καί οι δέ σαν μπάσταρδοι;

Πώς, αν η ισότητα τών λαχνων ηταν πρωταρχικό δικαίωμα, η ανισότητα τών προϋποθέσεων διαβιωσης έγινε δικαίωμα μετά τόν θάνατο;

Ο Σαί δίνει νά καταλάβουμε πώς άν ο αέρας καί το νερό δέν ήταν *φευγαλέα* από την φυση τους, θά γίνονταν κι αυτα αντικειμενα, ιδιοποίησης Θά παρατηρήσω, μιά καί τό 'φερε ο λόγος, πως αυτό είναι κάτι περισσότερο από υπόθεση, είναι πραγματικότητα. Ο αέρας καί τό νερο ιδιοποιήθηκαν αλλες τόσες πολλές φορές. Δέν λέω πως τό κατόρθωσαν αλλα πώς είχαν τήν άδεια νά τό κάνουν.

Οι Πορτογάλοι, αφού ανακαλυψαν τήν έλευση προς τις Ινδίες περνώντας από το Ακρωτηριο τής Καλής Ελπιδας, ισχυρίστηκαν πώς μόνον αυτοί ειχαν το δικαίωμα να περνούν από κει. Καί ο Γροτιος, συμβουλευμένος, μέ την ευκαιρία αυτή, από τούς Ολλανδούς, πού αρνιόνταν να παραδεχτούν τό δικαίωμα τουτο, έγραψε επιτηδες τήν πραγματεια του «Περί των ελεύθερων θαλασσων», γιά ν' αποδειξει πως η θάλασσα δέν υπόκειται καθόλου στήν ιδιοποίηση

Το δικαίωμα κυνηγιου καί ψαρεματος ανεκαθεν το παραχωρουσαν στούς άρχοντες και στους ιδιοκτητες: σημερα το

δικαίωμα αυτό νοικιάζεται από τήν κυβέρνηση καί τίς κοινότητες σέ οποιον μπορεί νά πληρώσει ναύλο όπλων καί μίσθωμα γης. Ἀς ρυθμίσουνε το ψάρεμα καί τό κυνήγι, τίποτα καλύτερο· ομως οι πλειστηριασμοί κανουν τή μοιρασιά, πράγμα πού σημαίνει ότι δημιουργούν ενα μονοπώλιο στόν αέρα καί στό νερό.

Τι ειναι τό διαβατήριο; Μιά συσταση πού γίνεται σέ όλους γιά τό άτομο τού ταξιδιώτη, ένα πιστοποιητικό σιγουριάς γιά κείνον καί γιά ό,τι τού ανήκει. Τό φορολογικό γραφείο, πού τό πνεύμα του είναι νά εκφυλίζει τά καλύτερα πράγματα, έκανε τό διαβατήριο μέσον κατασκοπείας καί μονοπώλιό του. Αυτό δέν σημαίνει πώληση τού δικαιώματος νά περπατάς καί νά κυκλοφορείς;

Τέλος, δέν επιτρέπεται ούτε νά παίρνεις νερό από μιά πηγή περικλεισμένη σ' ένα οικόπεδο χωρίς τήν άδεια τού ιδιοκτήτη, επειδή χάρη στό δικαίωμα διαδοχής η πηγή ανήκει στόν κάτοχο τού εδάφους, άν δέν υπάρχει αντίθετη κατοχή· ούτε νά δίνεις φώς στό σπίτι σου άν δέν πληρώνεις κάποιον φόρο· ούτε νά έχεις άνοιγμα ή πόρτα σε μιά αυλή, σ' έναν κήπο, σ' ένα χώρο μέ καρποφόρα δέντρα χωρίς τήν έγκριση τού ιδιοκτήτη· ούτε νά κάνεις βόλτες σε κάποιο πάρκο ή περιφραγμένο αγρόκτημα, άν δέν τό θέλει ο αφέντης του· όμως, επιτρέπεται στόν καθένα νά κλειδώνεται μέσα. Ὀλες τούτες οι απαγορεύσεις είναι ισάριθμες ιεροτελεστικές στερήσεις, όχι μοναχά τής γής αλλά καί τού αέρα καί τού νερού. Ὀσο είμαστε προλετάριοι, η ιδιοκτησία μας αφορίζει: **Terra, et aqua, et acre, et igne interdicti sumus.**

Η ιδιοποίηση τού πιό σταθερού από τα στοιχεία δέν μπόρεσε νά γίνει χωρίς τήν ιδιοποίηση τών τριών άλλων, εφόσον, σύμφωνα μέ τό γαλλικό δίκαιο καί τό ρωμαικό δίκαιο, η ιδιοκτησία τής επιφανειας παίρνει μαζί της καί τ' από κάτω καί τ' από πάνω: Cujus est solum, ejus est usque ad coelum. Ὀμως, άν η χρήση τού νερου, τού αέρα καί της φωτιάς αποκλείει τήν ιδιοκτησία, τό ίδιο πρέπει νά συμβαινει καί μέ τή χρήση τού εδάφους: η αλληλουχία αυτη των συνεπειών φαι-

νεται νά έγινε προαισθητή στόν κ. Σ. Κόντ, στή *«Συνθήκη τής ιδιοκτησίας»* του, κεφάλαιο 5.

> «Ένας άνθρωπος πού θά τού στερούσαν τόν ατμοσφαιρικό αέρα γιά λίγα λεπτά θά έπαυε νά υπάρχει καί μιά μικρή στέρηση θά τού προξενούσε έντονα κακά συμπτώματα· μιά μερική ή ολική στέρηση τροφίμων θά δημιουργούσε επάνω του ανάλογα αποτελέσματα, άν καί όχι τόσο γρήγορα· τό ίδιο θά συνέβαινε, τουλάχιστον σέ ορισμένα κλίματα, μέ τήν στέρηση κάθε είδους ντυσίματος καί στέγης... Γιά νά συντηρηθεί, ο άνθρωπος έχει λοιπόν ανάγκη νά ιδιοποιείται, αδιάκοπα, διαφόρων ειδών πράγματα. Τά πράγματα όμως αυτά δέν υπάρχουν στίς ίδιες αναλογίες: μερικά, όπως τό φώς τών άστρων, ο ατμοσφαιρικός αέρας, τό νερό τής θάλασσας, υπάρχουν σέ τόση μεγάλη ποσότητα, πού οι άνθρωποι δέν μπορούν ν' αποδείξουν καμία αισθητή αύξηση ή μείωσή της· ο καθένας μπορεί νά ιδιοποιηθεί όση τού χρειάζεται, χωρίς νά βλάψει σέ τίποτα τίς απολαβές τών άλλων, χωρίς νά τούς προξενήσει τήν παραμικρή βλάβη.
>
> Τά πράγματα αυτής τής τάξης είναι κατά κάποιον τρόπο η κοινή ιδιοκτησία τού ανθρώπινου γένους· τό μόνο καθήκον πού επιβάλλεται στόν καθένα, από τήν άποψη αυτή, είναι νά μήν ταράζει γιά τίποτα τήν απολαβή τών άλλων».

Ας αποτελειώσουμε τήν απαρίθμηση πού άρχισε ο κ. Σ. Κόντ. Ο άνθρωπος πού θά τού απαγορευόταν νά περάσει από μεγάλους δρόμους, νά σταματάει στούς αγρούς, νά ζητά προστασία στίς σπηλιές, ν' ανάβει φωτιά, νά μαζεύει καρπούς, νά κόβει χόρτα καί νά τά βράζει στό τσουκάλι, ο άνθρωπος αυτός δέν θά μπορούσε νά ζήσει. Έτσι η γή, σάν τό νερό, τόν αέρα καί τό φώς, είναι αντικείμενο πρώτης ανάγκης, πού καθένας μπορεί νά τό χρησιμοποιήσει ελεύθερα, χωρίς νά βλάπτει τήν απολαβή τού άλλου· γιατί λοιπόν η

γή ιδιοποιήθηκε; Η απάντηση τού κ. Σ. Κόντ είναι περίεργη: Ο Σαί ισχυριζόταν πρίν λίγο πώς επειδή η γή δέν είναι *φευγαλέα*· ο κ. Σ. Κόντ θεβαιώνει επειδή είναι *άπειρη*. Η γή είναι πράγμα περιορισμένο· συνεπώς δέν πρέπει νά είναι πράγμα ιδιοποιημένο. Φαίνεται πώς έπρεπε απεναντίας νά πεί: συνεπώς δέν πρέπει νά είναι πράγμα ιδιοποιημένο. Γιατί, από τό νά ιδιοποιείσαι μιά κάποια ποσότητα αέρα ή φωτός, δέν μπορεί νά προκύπτει ζημιά γιά κανέναν, εφόσον απομένει πάντα αρκετή: όσον αφορά τό έδαφος, είναι άλλο πράγμα. Κυριεύει όποιος θέλει ή όποιος μπορεί ηλιαχτίδες, αύρα διαβατάρικη ή κύματα τής θάλασσας· τού τό επιτρέπω καί συγχωρώ τήν κακή του θέληση: όμως άνθρωπος ζωντανός νά διατείνεται ότι θά μετατρέψει τό δικαίωμά του έγγειας κατοχής σέ δικαίωμα ιδιοκτησίας, τού κηρύχνω τόν πόλεμο καί τόν μάχομαι μέχρι θανάτου.

Η επιχειρηματολογία τού κ. Σ. Κόντ αποδείχνει ενάντια στή θέση του.

> «Ανάμεσα στά απαραίτητα πράγματα στή διατήρησή μας, λέει, υπάρχουν ορισμένα σέ τόσο μεγάλη ποσότητα πού είναι ανεξάντλητα· άλλα πού υπάρχουν σέ λιγότερο σημαντική ποσότητα καί πού δέν μπορούν νά ικανοποιήσουν τίς ανάγκες παρά μονάχα ορισμένων ατόμων. Τά μέν λέγονται *κοινά,* τά δέ *ιδιαίτερα*».

Δέν είναι επακριβώς αιτιολογημένο: τό νερό, ο αέρας καί τό φώς είναι πράγματα *κοινά,* όχι επειδή είναι *ανεξάντλητα,* αλλά επειδή είναι *απαραίτητα,* καί τόσο *απαραίτητα* ώστε φαίνεται ότι γι' αυτό η φύση θά τά έφτιαξε σέ ποσότητα σχεδόν άπειρη, οπότε η απεραντοσύνη τους τά προφυλάει από κάθε ιδιοποίηση. Ομοίως, η γή είναι πράγμα απαραίτητο γιά τήν διατήρησή μας, συνεπώς πράγμα κοινό, συνεπώς πράγμα πού δέν επιδέχεται ιδιοποίηση· όμως η γή είναι τόσο λιγότερο εκτεταμένη από τά άλλα στοιχεία, πού η χρήση τους οφείλει νά ρυθμίζεται, όχι πρός όφελος μερικών, μά πρός τό

συμφέρον καί γιά τήν σιγουριά όλων. Μέ δύο λόγια, η ισότητα τών δικαιωμάτων αποδείχνεται από τήν ισότητα τών αναγκών· όμως, η ισότητα των δικαιωμάτων, άν τό πράγμα είναι περιορισμένο, δέν μπορεί να πραγματοποιηθεί παρά μέ τήν ισότητα τών κατοχών: ένας αγροτικός νόμος βρίσκεται στό βάθος τών επιχειρημάτων κ. Σ. Κόντ

Απ' οποια πλευρά κι άν αντιμετωπίσουμε τό ζήτημα τής ιδιοκτησίας, μόλις θελήσουμε νά εμβαθυνουμε, φτάνουμε στήν ισότητα. Δέν θα επιμείνω περισσότερο στή διάκριση τών πραγμάτων πού μπορούν ή δέν μπορούν νά ιδιοποιηθούν· από τήν άποψη αυτή, οικονομολόγοι καί νομομαθείς κάνουν έφοδο μωρολογίας.

Ο Αστικός Κώδικας, αφού έδωσε τόν ορισμό τής ιδιοκτησίας, σιωπά γιά τά πράγματα πού επιδέχονται ή δέν επιδέχονται ιδιοποίηση καί άν μιλαει γιά κείνα *πού βρίσκονται στό εμπόριο*, τό κάνει χωρίς ποτέ νά προσδιορίζει τίποτα καί χωρίς τίποτα νά ορίζει. Ωστόσο τά φώτα δέν έλλειψαν· ειναι τετριμμένα αποφθέγματα. Ad reges potestas omnium pertinet, ad singulos proprietas. Omnia tex imre!io possidet singulos dominio. Η κοινωνική ανωτερότητα σ' αντίθεση μέ τήν ατομικη ιδιοκτησία! δέν θά λεγαμε προφητεία της ισότητας, δημοκρατικός χρησμός; Τά ίδια τά παραδειγματα παρουσιαζονται πληθώρα· άλλοτε τά αγαθά τής Εκκλησίας, οι περιουσίες του στέμματος, τά φέουδα τής ευγενικης τάξης, ηταν αναλλοιωτα καί απαράγραπτα. Άν, αντι νά καταργεί το προνομιο αυτο, η Συνταγματική τό είχε διευρύνει σε καθε πολιτη αν ειχε δηλώσει πώς τό δικαιωμα στήν εργασια, καθως και στην ελευθερία, δέν μπορεί ποτέ νά χαθεί, από τήν ίδια κιολας στιγμη η επανάσταση ήταν τελειωμένη, δέν θά 'χαμε πιά τίποτα άλλο να κάνουμε παρα μιαν εργασία τελειοποιησης

## §2.
## *Η παγκόσμια συναίνεση δὲν δικαιολογεί τὴν ιδιοκτησία*

Στὸ κείμενο τοὺ Σαί, π' αναφέραμε πιὸ πάνω, δὲν ξεχωρίζουμε καθαρὰ ὰν ο συγγραφέας εξαρτὰ τὸ δικαίωμα ιδιοκτησίας από τὴν όχι φευγαλέα ιδιότητα τοὺ εδάφους ή από τὴν συναίνεση ποὺ διατείνεται ότι δόθηκε απ' όλους τοὺς ανθρώπους γιὰ τὴν ιδιοποίηση αυτή. Τέτοια είναι η κατασκευή τὴς φράσης του, ποὺ παρουσιάζει εξίσου καὶ τὴ μιὰ καὶ τὴν άλλη έννοια ή μάλλον καὶ τὶς δύο ταυτόχρονα· οπότε θὰ μπορούσαμε νὰ υποστηρίξουμε ότι ο συγγραφέας ήθελε νὰ πεὶ: εφόσον τὸ δικαίωμα ιδιοκτησίας προκύπτει πρωταρχικὰ από τὴν άσκηση τὴς θέλησης, η σταθερότητα τοὺ εδάφους έδωσε τὴν ευκαιρία νὰ εφαρμοστεὶ στὴ γὴ καὶ η παγκόσμια συναίνεση από τότε καθιέρωσε τὴν εφαρμογή αυτή.

Όπως κι ὰν έχει τὸ πράγμα, οι άνθρωποι μπορούσαν νὰ νομιμοποιήσουν τὴν ιδιοκτησία μὲ τὴν αμοιβαία τους συγκατάθεση; Αυτὸ τὸ αρνούμαι.

Μπορεί κάποιο συμβόλαιο νὰ 'χε γιὰ συντάκτες του τὸν Γρότιο, τὸν Μοντεσκὲ καὶ τὸν Ζ.-Ζ. Ρουσώ, νὰ συμπληρωνόταν μὲ τὶς υπογραφὲς τοὺ ανθρωπινου γένους, θὰ ήταν ανύπαρκτο σὰν πλήρες δικαίωμα καί, στὴν πράξη, παράνομο. Ο άνθρωπος δὲν μπορεί νὰ αρνηθεὶ περισσότερο τὴν εργασία απ' όσο τὴν ελευθερία· όμως, τὸ ν' αναγνωρίζεις τὸ δικαίωμα τὴς έγγειας ιδιοκτησίας, σημαίνει ν' αρνιέσαι τὴν εργασία, εφόσον αυτὸ σημαίνει ότι αρνιέσαι τὸ μέσον ποὺ φτάνει ὼς εκεί, σημαίνει πὼς ενδίδεις σ' ένα φυσικὸ δικαίωμα καὶ απορρίπτεις τὴν ιδιότητά σου σὰν άνθρωπος.

Θέλω ωστόσο η άρρητη ή ρητή αυτη συναίνεση, γιὰ την οποία καυχιόμαστε, νὰ έχει υπάρξει· τί θὰ πρόκυπτε τότε; Κατὰ πὼς φαίνεται, ότι οι απαρνήσεις ήταν αμοιβαίες: δὲν εγκαταλείπουμε ένα δικαίωμα χωρίς νὰ πετυχαίνουμε σ' αντάλλαγμα κάτι ισότημο. Ξαναπέφτουμε έτσι στὴν ισότητα, προϋπόθεση *απαραίτητη* γιὰ κάθε ιδιοποίηση Ποτὲ δὲν θὰ βγούμε από τούτη τὴ διάλληλο. Πραγματικά, άν, μὲ τοὺς

όρους τού κοινωνικού συμβολαίου, η ισότητα έχει σάν προϋπόθεση τήν ισότητα, από τή στιγμή πού η ισότητα αυτή δέν υπάρχει πιά, τό συμβόλαιο σπάει καί κάθε ιδιοκτησία γίνεται σφετερισμός. Δέν κερδίζουμε λοιπόν τίποτα μέ τούτη τήν δήθεν συναίνεση όλων τών ανθρώπων.

## §3.
## *Η παραγραφή δέν μπορεί ποτέ νά συγκατανεύσει μέ τήν ιδιοκτησία*

Τό δικαίωμα ιδιοκτησίας ήταν η αρχή τού κακού επί τής γής, ο πρώτος κρίκος τής μακριάς αλυσίδας εγκλημάτων καί δυστυχιών πού τ' ανθρώπινο γένος σέρνει από τήν γέννησή του· τό ψέμα τών παραγραφών είναι η ολέθρια γοητεία πού ρίχτηκε στά πνεύματα, η θανατηφόρα λέξη πού εμφυσήθηκε στίς συνειδήσεις γιά νά σταματήσουν τήν πρόοδο τού ανθρώπου πρός τήν αλήθεια καί νά διατηρήσουν τήν ειδωλολατρεία τού σφάλματος.

Ο Κώδικας ορίζει τήν παραγραφή: «Ένα μέσο απόκτησης καί απαλλαγής στό διάστημα τού χρόνου». Μπορούμε, εφαρμόζοντας αυτόν τόν ορισμό στίς ιδέες καί στά πιστεύω, νά χρησιμοποιήσουμε τή λέξη *παραγραφή* γιά νά υποδείξουμε τή σταθερή εύνοια πού αποδίδεται στίς παλιές δεισιδαιμονίες, όποιο κι άν είναι τό αντικείμενό τους· τήν αντίθεση αυτή, συχνά μανιώδη καί αιματηρή, πού, σ' όλες τίς εποχές, αποδέχεται τά νέα φώτα καί κάνει μάρτυρα τόν σώφρονα.

Ούτε μία αρχή, ούτε μία ανακάλυψη, ούτε μία γενναία σκέψη πού, κατά τήν είσοδό της στό κόσμο, νά μήν έχει συναντήσει εκπληκτικό εμπόδιο παραδεγμένων γνωμών, καί σάν ξορκισμένη απ' όλες τίς παλιές προκαταλήψεις. Παραγραφές ενάντιες στή λογική, παραγραφές ενάντιες στά γεγονότα, παραγραφές ενάντιες σέ κάθε προηγουμένως άγνωστη αλήθεια, νά η περίληψη τής φιλοσοφίας τού *καθεστώτος* καί τό σύμβολο τών συντηρητών όλων τών αιώνων.

Όταν η ευαγγελική μεταρρύθμιση ήρθε στόν κόσμο, υπήρχε παραγραφή πρός όφελος τής βίας, τής κραιπάλης καί τού εγωισμού· όταν ο Γαλιλαίος, ο Ντεκάρτ, ο Πασκάλ καί οι οπαδοί τους ανανέωσαν τή φιλοσοφία καί τίς επιστήμες, υπήρχε παραγραφή γιά τή φιλοσοφία τού Αριστοτέλη· όταν οι πατεράδες μας τού 1789 ζήτησαν τήν ελευθερία καί τήν ισότητα, υπήρχε παραγραφή γιά τήν τυραννία καί τό προνόμιο. «Ανέκαθεν υπήρχαν ιδιοκτήτες καί πάντα θά υπάρχουν»: μ' αυτό τό βαθύτερο αξίωμα, τελευταία προσπάθεια τού απελπισμένου εγωισμού, οι δόκτορες τής κοινωνικής ανισότητας νομίζουν ότι απαντούν στίς επιθέσεις τών αντιπάλων τους, φανταζόμενοι χωρίς άλλο πώς οι ιδέες παραγράφονται σάν τίς ιδιοκτησίες.

Φωτισμένοι σήμερα από τήν θριαμβευτική πορεία τών επιστημών, πληροφορημένοι από τίς πιό ένδοξες επιτυχίες νά δυσπιστούμε γιά τίς γνώμες μας, αποδεχόμαστε μέ ζήλο, μέ χειροκρότημα, τόν παρατηρητή τής φύσης πού, μέσ' από χίλια πειράματα στηριζόμενος στήν πιό βαθιά ανάλυση, παρακολουθεί μιά καινούργια αρχή, έναν νόμο δυσδιάκριτο ίσαμε τώρα. Δέν προσέχουμε ν' απωθήσουμε καμιάν ιδέα, κανένα γεγονός, μέ τό πρόσχημα ότι άλλοι πιό επιδέξιοι από μάς υπήρξαν κάποτε καί δέν παρατήρησαν κάν τά ίδια φαινόμενα, ούτε συνέλαβαν τίς ίδιες αναλογίες.

Γιατί, στά ζητήματα πολιτικής καί φιλοσοφίας, δέν έχουμε τήν ίδια επιφύλαξη; Γιατί αυτή η γελοία μανία νά θεβαιώνουμε πώς όλα έχουν ειπωθεί, πράγμα πού σημαίνει πώς όλα είναι γνωστά γύρω από τήν διανόηση καί τήν ηθική; Γιατί η παροιμία *«Τίποτα καινούργιο κάτω από τόν ήλιο»* μοιάζει αποκλειστικά φυλαγμένη γιά τίς μεταφυσικές έρευνες;

Είναι, αυτό νά λέγεται, γιατί φτιάχνουμε ακόμα τή φιλοσοφία μέ τή φαντασία μας, αντί νά τήν κάνουμε μέ τήν παρατήρηση καί τήν μέθοδο· είναι γιατί, μέ τό νά παίρνονται μαζί η φαντασία καί η θέληση σάν κανόνες στή θέση τού συλλογισμού καί τών γεγονότων, ήταν αδύνατο ώς τώρα νά διακρίνουμε τόν τσαρλατάνο από τόν φιλόσοφο, τόν πολυμαθή από τόν δόλιο. Απ' τόν καιρό τού Σολομώντα καί τού Πυθαγόρα,

η φαντασία εξαντλήθηκε στό νά μαντεύει τούς κοινωνικούς καί τούς ψυχολογικούς νόμους· όλα τά συστήματα έχουν προταθεί: από τήν άποψη αυτή είναι πιθανόν *όλα νά έχουν ειπωθεί*, αλλά δέν είναι λιγότερο αλήθεια πώς *όλα απομένουν νά μαθευτούν*. Στήν πολιτική (γιά νά μήν αναφέρουμε εδώ παρά μονάχα τούτον τόν κλάδο της φιλοσοφίας), ο καθένας αποφασίζει ανάλογα τό πάθος του καί τό συμφέρον του· τό πνεύμα υποτάσσεται σέ ό,τι η θέληση τού επιβάλλει· δέν υπάρχει καθόλου γνώση, δέν υπάρχει μάλιστα ούτε αρχίνισμα θεβαιότητας. Έτσι η γενική αμάθεια παράγει τή γενική τυραννία· καί, ενώ η ελευθερία τής σκέψης είναι γραμμένη μές στό Σύνταγμα, η δουλεία σκέψης, μέ τό όνομα *υπεροχή τών πλειονοτήτων*, θεσπίζεται από τό Σύνταγμα.

Γιά νά σταθώ στήν αστική παραγραφή γιά τήν οποία μιλάει ο Κώδικας, δέν θ' ανοίξω συζήτηση γιά τήν παραγραφή πού επικαλούνται οι ιδιοκτήτες· θά παραήταν ανούσιο καί πομπώδες. Ο καθένας ξέρει πώς υπάρχουνε δικαιώματα πού δέν μπορούν νά παραγραφούν· καί, όσον αφορά τά πραγματα πού μπορούμε ν' αποκτήσουμε στό πέρασμα του χρόνου, κανένας δέν αγνοεί πώς η παραγραφή απαιτεί ορισμένες προϋποθέσεις, πού, μιά τους νά παραληφθεί, κάνει τήν παραγραφή άκυρη. Άν είν' αλήθεια, λόγου χάρη, πώς η κατοχή τών ιδιοκτητών υπήρξε *αστική, δημόσια, ειρηνική* καί *αδιάκοπη*, ειναι άλλο τόσο αλήθεια πώς τής λείπει ο *δίκαιος τίτλος*, εφόσον οι τίτλοι καί μόνο που κάνει νά ισχύουν, η απασχόληση καί η εργασία, αποδείχνουν εξίσου τόν προλετάριο ενάγοντα καί τόν ιδιοκτητη κατηγορουμενο. Επιπλέον, η ίδια αυτή κατοχή στερείται από *καλή πίστη*, εφοσον έχει σάν βάση ένα σφάλμα δικαίου, και τό σφάλμα δικαίου εμποδίζει τήν παραγραφή, σύμφωνα μέ τήν γνώμη του Παύλου: Numquam in usucapionibus juris error possessori prodest. Εδώ τό σφάλμα συνίσταται είτε στό τι ο κατηγορουμενος κατέχει σάν ιδιοκτησία, ενώ δέν μπορεί να κατέχει παρα σάν σφετερισμό, είτε στό τί θά αγόραζε πού κανενας δέν θά 'χε τό δικαίωμα νά απαλλοτριώσει ούτε νά πουλησει

Μιά άλλη αιτία γιά τήν οποια η παραγραφη δεν μπορει

νά επικληθεί πρός όφελος τής ιδιοκτησίας, αιτία αντλημένη απ' ό,τι πιό λεπτό τής νομολογίας, είναι τό ότι τό δικαίωμα ακίνητης κατοχής αποτελεί μέρος ενός παγκόσμιου δικαιώματος, τό οποίο, στίς πιό ολέθριες εποχές τής ανθρωπότητας, ποτέ δέν κινδύνεψε ολοκληρωτικά, καθώς καί γιατί είναι αρκετό στούς προλετάριους ν' αποδείξουν ότι ανέκαθεν ασκούσαν κάποιο μέρος από τούτο τό δικαίωμα, γιά νά επιστρέψουν στήν ολότητα. Εκείνος, λόγου χάρη, ο οποίος έχει τό παγκόσμιο δικαίωμα νά κατέχει, νά δίνει, ν' ανταλλάζει, νά δανείζει, νά νοικιάζει, νά πουλά, νά μετατρέπει ή νά καταστρέφει ένα πράγμα, διατηρεί τό δικαίωμα αυτό ακέραιο μέ μόνη τήν πράξη νά δανείσει, έστω κι άν ποτέ δέν εκδήλωσε αλλιώς τήν περιουσία του· ομοίως, θά δούμε πώς η *ισότητα τών αγαθών, η ισότητα τών δικαιωμάτων, η ελευθερία, η θέληση, η προσωπικότητα* είναι ισάριθμες εκφράσεις ταυτόσημες μ' ένα μόνο πράγμα, τού *δικαιώματος διατήρησης* καί *ανάπτυξης*, μέ μιά λέξη, τού δικαιώματος ζωής, ενάντια στό οποίο η παραγραφή δέν μπορεί ν' αρχίσει νά τρέχει παρά μονάχα ύστερ' από τήν εξολέθρεψη τών ατόμων.

Όσον αφορά, τελικά, τόν χρόνο πού απαιτείται γιά νά παραγράψεις, θά ήταν περιττό νά δείξω πώς τό δικαίωμα ιδιοκτησίας γενικά δέν μπορεί ν' αποκτηθεί μέ καμία κατοχή δέκα, είκοσι, εκατό, χιλίων, εκατό χιλιάδων χρόνων, καθώς καί πώς, όσο θά μένει ένα ανθρώπινο κεφάλι ικανό νά καταλαβαίνει καί νά αμφισβητεί τό δικαίωμα ιδιοκτησίας, τό δικαίωμα αυτό δέν θά παραγραφεί ποτέ. Γιατί αυτό δέν είναι νομολογικής αρχής, από αξίωμα λογικής, σάν γεγονός τυχαίο καί ενδεχόμενο: η κατοχή ενός ανθρώπου μπορεί νά παραγράψει ενάντια στήν κατοχή άλλου ανθρώπου· μά, όπως ο κάτοχος δέν θά μπορούσε νά παραγράψει εναντίον τού εαυτού του, έτσι καί η λογική έχει πάντα τήν ικανότητα νά αναθεωρείται καί ν' αναμορφώνει· τό περασμένο σφάλμα δέν τήν υποχρεώνει σέ τίποτα γιά τό μέλλον. Η λογική είναι αιωνια καί πάντα ταυτόσημη· ο θεσμός τής ιδιοκτησίας, έργο τής ανίδεης λογικής, μπορεί νά ακυρωθεί από τήν καλύτερα πληροφορημένη λογική: έτσι η ιδιοκτησία δέν μπορεί νά θεσπι-

στεί από τήν παραγραφή.

Όλ' αυτά είναι τόσο στέρεα καί τόσο αληθινά, πού ακριβώς σέ τούτα τά θεμέλια στηρίχτηκε τό αξίωμα, ότι, όταν υπάρχει παραγραφή, τό σφάλμα τού δικαιώματος δέν επωφελείται.

Θά είμαι όμως άπιστος απέναντι στή μέθοδό μου καί ο αναγνώστης σίγουρα θά μέ κατηγορούσε γιά τσαρλατανισμό καί γιά ψευδολογία, άν δέν είχα τίποτα καλύτερο νά τού πώ σχετικά μέ τήν παραγραφή. Έδειξα προηγουμένως πώς η ιδιοποίηση τής γής είναι άνομη καί πώς, υποθέτοντας ότι δέν είναι, δέν θά προέκυπτε παρά ένα πράγμα, δηλαδή, η ισότητα τών ιδιοκτησιών· κατά δεύτερο λόγο έδειξα πώς η παγκόσμια συναίνεση δέν αποδείχνει τίποτα υπέρ τής ιδιοκτησίας καί πώς, άν μπορούσε νά κάνει τίποτα, αυτό θά ήταν καί πάλι η ισότητα τών ιδιοκτησιών.

Μού απομένει ν' αποδείξω πώς η παραγραφή, άν μπορούσε νά 'ναι δεκτή, θά προϋπόθετε τήν ισότητα τών ιδιοκτησιών.

Η απόδειξη αυτή δέν θά 'ναι ούτε μακροσκελής ούτε δύσκολη: θά είναι αρκετό νά θυμίσω τά αίτια πού έφεραν τήν παραγραφή.

> «Η παραγραφή», λέει ο Ντυνό, «μοιάζει ν' αποστρέφεται τή φυσική ευθύτητα, η οποία δέν επιτρέπει νά στερήσουμε κάποιον από τ' αγαθό του παρά τήν θέλησή του καί χωρίς νά τό ξέρει, καθώς καί ο ένας νά πλουτίζει από τήν απώλεια τού άλλου. Μά όπως θά συνέβαινε συχνά, άν δέν γινόταν η παραγραφή, ένας αγοραστής μέ καλή πίστη θά βρισκόταν αποστερημένος ύστερ' από μακρόχρονη κατοχή· καί μάλιστα εκείνος πού θά είχε αποκτήσει από τόν αληθινό κάτοχο, ή πού θά ελευθερωνόταν από μιάν υποχρέωση μέ νόμιμα μέσα, φτάνοντας νά χάσει τόν τίτλο του, θά ήταν εκτεθιμένος στό νά αποστερηθεί ή υποταχθεί ξανά, τό δημόσιο καλό απαιτούσε νά σταθεροποιήσουν μιά προθεσμία, ύστερ' από τήν οποία δέν θά τού

επιτρεπόταν ν' ανησυχεί τούς κάτοχους καί νά γυρεύει δικαιώματα από πολύν καιρό αμελημένα.

Τό αστικό λοιπόν δίκαιο δέν έκανε άλλο τίποτα από τό νά τελειοποιήσει τό φυσικό δίκαιο καί νά αναπληρώσει τό δικαίωμα τών ανθρώπων, μέ τόν τρόπο πού ρύθμισε τήν παραγραφή· καί καθώς αυτή στηρίζεται στό δημόσιο καλό, πού πάντα είναι προτιμότερο από τό καλό τών ιδιωτών, bono publico usucapio introducta est, πρέπει νά τή μεταχειριστούμε ευνοϊκά όταν τυχαίνει νά συνοδεύεται από τίς προϋποθέσεις πού αξιώνουν οι νόμοι».

Τουλιέ, *Αστικό δίκαιο:*

> «Γιά νά μήν αφήσουμε τήν ιδιοκτησία τών πραγμάτων σέ πολύ μεγάλη αβεβαιότητα, βλαβερή στό δημόσιο καλό, εφόσον θά τάραζε τήν γαλήνη τών οικογενειών καί τήν σταθερότητα τών κοινωνικών συναλλαγών, οι νόμοι ορίσανε μιά προθεσμία, πού, αφού ξεπεραστεί, αρνιόνται νά δεχτούν τήν διεκδίκηση καί αποδίνουν στήν κατοχή τό παλιό της προνόμιο, συνδέοντας σ' αυτό τήν ιδιοκτησία».

Ο Κασιόδωρος έλεγε γιά τήν ιδιοκτησία, είναι τό μόνο σίγουρο λιμάνι ανάμεσα στίς τρικυμίες τής στρεψοδικίας καί τούς αναβρασμούς τής πλεονεξίας.

Έτσι, κατά τή γνώμη τών συγγραφέων, η παραγραφή είναι μέσον δημόσιας τάξης, αποκατάσταση, σ' ορισμένες περιπτώσεις, τού πρωταρχικού τύπου ν' αποκτάς εικονικότητα τού αστικού νόμου, ο οποίος δανείζεται όλη του τή δύναμη από τήν αναγκαιότητα νά τελειώσουν διαφορές πού, αλλιώς, δέν θά μπορούσαν νά ρυθμιστούν. Γιατί, όπως λέει ο Γρότιος, ο χρόνος δέν έχει από μόνος του καμία πραγματική ιδιότητα· όλα συμβαίνουν μές στόν χρόνο, αλλά τίποτα δέν γίνεται από τόν χρόνο· η παραγραφή ή τό δικαίωμα ν' αποχτάς μέ τό διάστημα τού χρόνου είναι λοιπόν εικονικότητα

τού νόμου, συμβατικά υιοθετημένη.

Ωστόσο, κάθε ιδιότητα έχει αρχίσει απαραίτητα από τήν παραγραφή ή όπως έλεγαν οι Λατίνοι από *χρησικτησία*, δηλαδή από τήν συνεχή κατοχή: ρωτάω λοιπόν, κατά πρώτον λόγο, πώς η κατοχή μπορεί νά γίνει μέ τό πέρασμα τού χρονου ιδιοκτησία;

Κάντε τήν κατοχή όσο μεγάλη κι άν θέλετε· συσσωριάστε τά χρόνια καί τούς αιώνες, δέν θά κάνετε ποτε τή διαρκεια, η οποία από μόνη της δέν δημιουργεί τίποτα, δέν αλλάζει τίποτα, δέν τροποποιεί τίποτα, νά μεταμορφώσει τόν σφετεριστή σέ ιδιοκτήτη. Κι άν ο αστικός νόμος αναγνωρίζει σ' έναν κάτοχο καλής πίστης, αποκαταστημένο από χρόνια και χρόνια μές στήν απολαβή του, τό δικαίωμα νά μή μπορει νά στερηθεί τ' αγαθά του από έναν επερχόμενο, μ' αυτό δέν κανει άλλο παρά νά επιθεβαιώνει ένα ήδη σεβαστό δικαίωμα, καί η παραγραφή, εφαρμοσμένη έτσι, σημαίνει απλώς πώς η κατοχή, πού άρχισε πρίν είκοσι, τριάντα ή εκατό χρόνια, θά διατηρηθεί γιά τόν κάτοχο.

Όταν όμως ο νόμος δηλώνει πώς τό πέρασμα τού χρονου μεταβάλλει τόν κάτοχο σέ ιδιοκτήτη, υποθέτει πώς ένα δικαίωμα μπορεί νά δημιουργηθεί χωρίς τήν αιτία πού τό προκαλεί· αλλάζει τήν ιδιότητα τού υποκειμένου χωρίς κανενα κίνητρο· κανονίζει εκείνο πού δέν έχει καθόλου αμφισβητηθεί· θγαίνει από τίς δικαιοδοσίες του . Η δημόσια τάξη και η ασφάλεια τών πολιτών δέν ζητούσαν παρά τήν εγγύηση τών κτήσεων· γιατί ο νόμος δημιούργησε ιδιοκτησίες. Η παραγραφή ήταν σάν μιά ασφάλεια τού μελλοντος· γιατί ο νόμος τήν κάνει αρχή προνομιακή;

Έτσι η ρίζα τής παραγραφής είναι ταυτόσημη μέ τή ρίζα τής ιδιοκτησίας· καί εφόσον η τελευταία δέν μπόρεσε νά μονιμοποιηθεί παρά μέ τήν τυπική προυπόθεση ισότητας, η παραγραφή ειναι μια απο τίς χίλιες μορφές πού τίς φόρεσε η ανάγκη νά διατηρηθεί η πολύτιμη αυτή ισότητα Καί τούτο δέν είναι κάν τεκμήριο μάταιο, συνέπεια αντλημένη από πολύ μακρια: η απόδειξη γι' αυτό είναι γραμμένη σ' όλους τους κώδικες.

Πραγματικά, άν όλοι οι λαοί έχουν παραδεχτεί, μέ τό ένστικτο δικαιοσύνης καί διατήρησης, τήν ωφελιμότητα καί τήν αναγκαιότητα τής παραγραφής, καί άν τό σχέδιο τους ήταν νά προσέχουν έτσι πολύ τά συμφέροντα τού κατόχου, μπορούσαν νά μήν κάνουν τίποτα γιά τόν πολίτη πού απουσιάζει, τόν ριγμένο μακριά από τήν οικογένειά του καί τήν πατρίδα του λόγω τού εμπορίου, τού πολέμου ή τής αιχμαλωσίας, τόν ανίκανο νά ασκήσει πραξη κατοχής; Όχι. Έτσι στό χρονικό διάστημα ακριβώς πού η παραγραφή εισαγότανε στούς νόμους, ο κόσμος δεχόταν η ιδιοκτησία νά διατηρείται μέ τή θέληση καί μόνο, nudo animo. Όμως, άν η ιδιοκτησία διατηρείται μέ τή θέληση καί μόνο, πώς η παραγραφή μπορεί νά είναι χρήσιμη; Πώς ο νόμος τολμά καί υποθέτει πώς ο ιδιοκτήτης, πού διατηρεί μέ τήν πρόθεσή του καί μόνο, είχε τήν πρόθεση νά εγκαταλείψει αυτό πού άφησε νά παραγραφεί; Ποιό χρονικό διάστημα μπορεί νά επιτρέψει έναν τέτοιο συμπερασμό; Καί μέ ποιό δικαίωμα ο νόμος θά τιμωρούσε τήν απουσία τού ιδιοκτήτη στερώντας του τό αγαθό του;

Τί λοιπόν! βρήκαμε προηγουμένως πώς η παραγραφή καί η ιδιοκτησία ήταν ταυτόσημα πράγματα καί νά τώρα που βρίσκουμε ότι είναι αλληλοκαταστρεφόμενα πράγματα!

* * *

Ο Γρότιος πού αισθανόταν τή δυσκολία, απαντά μέ τρόπο τόσο ξεχωριστό, ώστε αξίζει νά τόν αναφέρουμε:

> «Πού είναι ο άνθρωπος», λέει, μέ τήν ελάχιστα χριστιανική ψυχή, «πού, γιά μιάν αθλιότητα, θά ήθελε νά διαιωνίσει τό αμάρτημα ενός κατόχου, πράγμα πού οπωσδήποτε θά συνέβαινε, άν δέν συναινούσε νά εγκαταλείψει τό δικαίωμά του;»

Θεέ μου! Αυτός ο άνθρωπος είμαι εγώ! Ακόμη κι άν ένα εκατομμύριο ιδιοκτήτες έπρεπε νά καίγονται ώς τήν δευτέρα

παρουσία, εγώ θά τούς φόρτωνα στή συνείδηση τό μερίδιό τους γιά τό ότι μού κλέθουν τ' αγαθά αυτού τού κόσμου.

Στήν έντονή του παρατήρηση, ο Γρότιος προσθέτει καί μιάν άλλη: τ' ότι είναι πιό σίγουρο νά εγκαταλείψεις ένα επίδικο δικαίωμα παρά νά συνηγορείς, νά ταράζεις τήν γαλήνη τών εθνών καί νά συνδαυλίζεις τή φωλιά τού εμφύλιου πολέμου. Δέχομαι, άν θέλετε, τούτη τή λογική, αρκεί νά μ' αποζημιώσουν· μά, άν μού αρνηθούν τούτη τήν αποζημίωση, τί μέ νοιάζει εμένα τόν προλετάριο η ανάπαυση καί η σιγουριά τών πλούσιων; Νοιάζομαι γιά τή *δημόσια τάξη* όπως καί γιά τή σωτηρία τών ιδιοκτητών: ζητώ νά ζήσω δουλεύοντας, αλλιώς θά πεθάνω μαχόμενος.

Σέ όποιες λεπτομέρειες κι άν σκαλώσουμε, η παραγραφή είναι η αντίθεση τής ιδιοκτησίας ή μάλλον η παραγραφή καί η ιδιοκτησία είναι δύο μορφές μιάς καί μόνον αρχής, όμως δύο μορφές πού αλληλοχρησιμοποιούνται σάν διορθωτικά. Καί τούτο δέν είναι από τά παραμικρά αστοχήματα τής νομολογίας, αρχαίας καί σύγχρονης, τό ότι ισχυρίστηκε ότι θά τίς συνταιριάξει. Πραγματικά, άν δέν βλέπουμε στήν επικύρωση της ιδιοκτησίας παρά τήν επιθυμία νά εξασφαλίσουν στόν καθένα τό μερίδιο του, στό έδαφος καί τό δικαίωμά του στήν εργασία· στόν διαχωρισμό τής γυμνής κυριότητας καί τής κατοχής παρά ένα άσυλο ανοιχτό στούς απόντες, στούς ορφανούς, σ' όλους όσους μπορούν νά γνωρίσουν ή νά υπερασπίσουν τά δικαιώματά τους· στήν παραγραφή παρά ένα μέσον είτε απόκρουσης άδικων ισχυρισμών καί κυριεύσεων είτε τερματισμού στίς διχόνοιες που ξεπηδούν από τίς μεταπηδήσεις τών κατόχων, θά παραδεχτούμε, στίς διάφορες αυτές μορφές τής ανθρώπινης δικαιοσύνης, τίς αυθόρμητες προσπάθειες τής λογικής πού έρχεται νά βοηθήσει τό κοινωνικό ένστικτο· θά δούμε, σέ τούτη τή διάκριση όλων τών δικαιωμάτων, τό αίσθημα ισότητας, τή σταθερή τάση πρός τήν ισοστάθμιση. Καί, λογαριάζοντας τόν διαλογισμό καί τό ενδόμυχο συναίσθημα, θά βρούμε, στήν υπερβολή μάλιστα τών αρχών, τήν επιβεβαίωση τής θεωρίας μας: εφόσον, εαν η ισότητα τών προϋποθέσεων ζωής καί η παγκόσμια συμφωνία

δέν έχουν πραγματοποιηθεί νωρύτερα, είναι γιατί τό πνεύμα τών νομοθετών καί η ημιμάθεια τών κριτών σίγουρα γιά ένα διάστημα, αποτελούσαν εμπόδιο στήν ορθή λαϊκή κρίση: καί ενώ μία λάμψη αλήθειας φώτιζε τίς πρωταρχικές κοινωνίες, οι πρώτες θεωρίες τών αρχηγών δέν μπορούσαν νά γεννήσουν παρά σκοτάδια.

Ύστερα από τίς πρώτες συνθήκες, ύστερ' από τά προσχεδιάσματα νόμων καί συνταγμάτων, πού υπήρξαν η έκφραση τών πρώτων αναγκών, η αποστολή τών ανθρώπων τού νόμου έπρεπε νά 'ναι ν' αναμορφώσουν, στή νομοθεσία, εκείνο πού ήταν κακό· νά συμπληρώσουν εκείνο πού παρέμενε ελλιπές· νά συμβιβάσουν, μέ τούς καλύτερους ορισμούς, εκείνο πού φαινόταν αντιφατικό: αντί γι' αυτό, στάθηκαν στήν κυριολεξία τών νόμων, αρκούμενοι στόν δουλικό ρόλο τών σχολιαστών. Παίρνοντας γιά αξιώματα τής αιώνιας καί ανελλιπούς αλήθειας τίς εμπνεύσεις μιάς λογικής αναγκαστικά αδύναμης καί σφαλερής, παρασυρμένοι από τή γενική γνώμη, υποδουλωμένοι από τή θρησκεία τών κειμένων, θέσανε σάν αρχή, κατά μίμηση τών θεολόγων, πώς αυτό είναι αδιάσειστα αληθινό, επειδή είναι παγκόσμια δεχτό, παντού καί πάντα, λές καί μιά γενική πίστη, αλλά αυθόρμητη, απόδειχνε τίποτ' άλλο εξόν από μιά γενική φαινομενικότητα.

Άς μή γελιόμαστε: η γνώμη όλων τών λαών μπορεί νά χρησιμέψει στό νά διαπιστώσουμε τήν παρατήρηση ενός γεγονότος, τό αόριστο αίσθημα γιά κάποιον νόμο. Δέν μπορεί νά μάς μάθει τίποτα ούτε γιά τό γεγονός ούτε γιά τό νόμο. Η συναίνεση τού ανθρώπινου γένους είναι ένδειξη τής φύσης καί όχι, όπως λέει ο Κικέρωνας, νόμος τής φύσης. Κάτω απ' τό φαινόμενο μένει κρυμμένη η αλήθεια, πού μπορεί νά τήν πιστεύει η πίστη, αλλά μονάχα ο στοχασμός μπορεί νά τήν γνωρίζει.

Τέτοια ήταν η σταθερή πρόοδος τού ανθρώπινου πνεύματος σέ ό,τι αφορά τά φυσικά φαινόμενα καί τίς δημιουργίες τού πνεύματος: πώς νά 'ταν αλλιώς γιά τά συμβάντα τής συνείδησης καί για τούς κανόνες τών πράξεών μας;

§4

*Η εργασία*

*Η εργασία από μόνη της δέν έχει καμιά δύναμη ιδιοποίησης πάνω στά πράγματα.*

Θ' αποδείξουμε, από τούς ίδιους τούς αφορισμούς τής πολιτικής οικονομίας καί τού δίκαιου, δηλαδή μέ ό,τι η ιδιοκτησία μπορεί πιό πιθανό νά αντιτείνει:

1. πώς η εργασία δέν έχει από μόνη της, πανω στά πράγματα τής φύσης, καμιά δύναμη ιδιοποίησης·

2. πώς παραδεχόμενοι πάντως τούτη τή δύναμη στην εργασία, οδηγούμαστε στήν ισότητα των ιδιοκτησιών, όποια κι άν είναι άλλωστε: τό είδος τής εργασίας, η σπανιότητα τού προϊόντος καί η ανισότητα τών παραγωγικών ικανοτήτων·

3. πώς, στή διάταξη τής δικαιοσύνης, η εργασία *καταστρέφει* τήν ιδιοκτησία.

Κατά τό παράδειγμα τών αντιπάλων μας και προκειμένου νά μήν αφήσουμε στό πέρασμά μας ούτε αγκάθια ούτε εξογκώματα, άς ξαναπάρουμε τό ζήτημα όσο υψηλότερα γίνεται.

Ο κ. Σ. Κόντ στή *«Συνθήκη τής ιδιοκτησίας»* λέει:

> «Η Γαλλία, θεωρημένη σάν έθνος, έχει ένα εδαφος πού είναι δικό της».

Η Γαλλία, σάν ένας μόνον άνθρωπος, κατεχει ένα εδαφος τό οποίο εκμεταλλεύεται· δέν είναι ιδιοκτήτης Με τά εθνη συμβαίνει όπως καί μέ τά άτομα μεταξύ τους: είναι εργατες κι έχουν τό δικαίωμα νά χρησιμοποιούν κάτι. Από κατάχρηση γλωσσικού ιδιώματος τούς αποδίνουμε τήν περιουσια του εδάφους. Τό δικαίωμα νά χρησιμοποιείς καί να φθειρεις δέν ανήκει περισσότερο στόν λαό απ' όσο στόν άνθρωπο· και θα 'ρθει ο καιρός πού ο πόλεμος θ' αναλάβει ν' αναστείλει τήν κατάχρηση τού εδάφους μέσα σ' ένα έθνος, θά είναι πόλεμος ιερός.

Έτσι, ο κ. Σ. Κόντ, που αναλαμβάνει νά εξηγησει πώς διαμορφώνεται η ιδιοκτησια και πού αρχίζει υποθέτοντας

ότι ένα έθνος είναι ιδιοκτήτης, πέφτει στόν σοφισμό τόν αποκαλούμενο *αναφορά αρχής*· από τή στιγμή αυτή όλη η επιχειρηματολογία του καταστρέφεται.

Αν ο αναγνώστης έβρισκε πώς παρατραβιέται η λογική όταν αμφισβητούμε σ' ένα έθνος τήν ιδιοκτησία τού εδάφους του, θά περιοριζόμουν στό νά θυμίσω πώς από τό συμβατικό δικαίωμα εθνικής ιδιοκτησίας προέρχονται, σέ όλες τίς εποχές, οι αξιώσεις χωροδεσποτείας, οι φυλές, διασκεδάσεις, αγγαρείες, κληρωδοτήματα ανθρώπων καί χρημάτων, προμήθειες εμπορευμάτων, κτλ. καί, κατά συνέπεια, οι αρνήσεις φόρων, οι εξεγέρσεις, οι πόλεμοι καί οι ερημώσεις από πληθυσμό.

> «Υπάρχουν, στό μέσον αυτού τού εδάφους, εκτάσεις γής πολύ μεγάλες, πού δέν έχουν μετατραπεί σέ ατομικές ιδιοκτησίες. Οι εκτάσεις αυτές, πού συνίστανται γενικά σέ δάση, ανήκουν στή μάζα τού πληθυσμού καί η κυβέρνηση πού εισπράττει τά έσοδά τους τίς χρησιμοποιεί ή οφείλει νά τίς χρησιμοποιεί πρός τό κοινό συμφέρον».

*Οφείλει νά τίς χρησιμοποιεί*, πολύ σωστά ειπωμένο· σ' εμποδίζει νά πείς ψέματα.

«Νά τεθούν πρός πώληση...».

Γιατί νά τεθούν πρός πώληση; Ποιός έχει δικαίωμα νά τίς πουλά; Ακόμα κι άν ιδιοκτήτης ήταν τό έθνος, η σημερινή γενιά μπορεί νά αποστερήσει τήν αυριανή γενιά; Ο λαός κατέχει σάν σφετεριστής· η κυβέρνηση κυβερνά, επιβλέπει, προστατεύει, κάνει τίς διανεμητικές δικαιοδοσίες· άν κάνει καί παραχωρήσεις εδάφους, δέν μπορεί νά παραχωρεί παρά γιά χρήση· δέν έχει δικαίωμα νά πουλά ούτε ν' απαλλοτριώσει ο,τιδήποτε. Εφόσον δέν θά 'χει τήν ιδιότητα τού ιδιοκτήτη, πώς θά μπορούσε νά μεταβιβάσει τήν ιδιοκτησία;

Τό ότι ενας επιδέξιος αγοράζει ένα μέρος, έναν λαχανόκηπο, λόγου χάρη: εδώ δέν θά υπάρξει κάν επικαρπία, εφόσον τό δημόσιο λαβαίνει τήν ακριβή αξία από τά χέρια τής

κυβέρνησής του καί εφόσον είναι τόσο πλούσιο μετά τήν πώληση όσο ήταν καί πρίν.

Τό πράγμα καταντάει γελοίο. Πώς! επειδή ένας σπάταλος υπουργός, απερίσκεπτος καί αδέξιος, *πουλάει* τά αγαθά τού κράτους, χωρίς εγώ νά μπορώ νά εναντιωθώ στήν πώληση, εγώ, τό ορφανό τού Κράτους, εγώ πού δέν έχω φωνή ούτε συμβουλευτική ούτε βουλευτική στό συμβούλιο τού Κράτους, η πώληση αυτή νά είναι καλή καί νόμιμη; Οι κηδεμόνες τού λαού διαλύουν τήν κληρονομιά του καί δέν έχει κάν πού νά κάνει προσφυγή! — Έχω λάβει, λέτε, από τά χέρια τής κυβέρνησης τό μερίδιό μου από τήν αξία τής πώλησης: όμως, αρχικά, δέν ήθελα νά πουλήσω κι άν θά 'θελα, δέν μπορούσα, δέν είχα τό δικαίωμα. Κι έπειτα, δέν κατάλαβα καθόλου η πώληση αυτή νά μ' έχει ωφελήσει. Οι κηδεμόνες μου ντύσανε μερικούς στρατιώτες, επιδιορθώσανε ένα φρούριο, ανεγείρανε στήν περηφάνεια τους κάποιο δαπανηρό κι ευτελές μνημείο· έπειτα κάνουν ένα πυροτέχνημα καί υψώνουν ένα κοντάρι μέ θραβεία: τί είν' αυτά σέ σύγκριση μέ κεινα πού χάνω;

Ο αγοραστής θέτει όρια, κλείνεται μέσα καί λέει: ετούτο είναι δικό μου, ο καθένας στό σπίτι του, ο καθένας γιά τόν εαυτό του. Νά λοιπόν μία έκταση εδάφους στό οποίο, στό εξής, κανένας δέν έχει τό δικαίωμα νά πατήσει τό πόδι του, άν δέν είναι ο ιδιοκτήτης καί οι φίλοι τού ιδιοκτήτη· πού δέν μπορεί νά ωφελήσει κανέναν, άν όχι τόν ιδιοκτήτη καί τούς υπηρέτες του. Άς πολλαπλασιαστούν αυτές οι πωλήσεις — καί σύντομα ο λαός, πού δέν μπορούσε ούτε ήθελε νά πωλήσει, πού δέν άγγιξε τήν τιμή τής πώλησης, δέν θά έχει πιά πού νά ξεκουραστεί, πού νά στεγαστεί καί πού νά κάνει τή συγκομιδή του: θά πεθάνει τής πείνας έξω από τήν πόρτα τού ιδιοκτήτη, στό χείλος τής ιδιοκτησίας πού υπήρξε η κληρονομιά του· καί ο ιδιοκτήτης, βλέποντας τον νά ξεψυχάει, θά πεί: Αυτού καταλήγουν οι τεμπέληδες καί οι δειλοί!

Γιά νά κάνει παραδεκτή τήν επικαρπία τού ιδιοκτήτη, ο κ. Σ. Κόντ προσποιείται πώς κατεβάζει τήν αξία τών οικοπέδων κατά τή στιγμή τής πώλησης.

«Πρέπει νά φυλαγόμαστε μήν υπερβάλλουμε τή σημασία αυτών τών σφετερισμών: πρέπει νά τίς εκτιμάμε μέ τόν αριθμό ατόμων πού έτρεφαν οι απασχολημένες εκτάσεις καί μέ τά μέσα πού τούς προμήθευαν. Είναι φανερό, λόγου χάρη, πώς άν η έκταση γής πού αξίζει σήμερα χίλια φράγκα δέν άξιζε παρά μονάχα πέντε δεκάρες όταν τήν σφετερίστηκαν, δέν υπάρχει στήν πραγματικότητα παρά η αρπαγμένη αξία τών πέντε δεκάρων».

Ένας χωρικός ομολογούσε στήν εξομολόγησή του ότι είχε καταστρέψει ένα έγγραφο μέ τό οποίο τόν αναγνώριζαν σάν χρεώστη εκατό σκούδων. Ο εξομολόγος έλεγε:

— Πρέπει νά δώσετε πίσω τά εκατό σκούδα.

— Όχι, απάντησε ο χωρικός, θά επιστρέψω μιά πεντάρα γιά τό χαρτί.

Ο συλλογισμός τού κ. Σ. Κόντ μοιάζει μέ τήν καλή πίστη τού χωρικού. Τό έδαφος δέν έχει μονάχα αξία ολοκληρωτική καί σημερινή στήν ισχύ της, έχει καί αξία δυναμική καί μελλοντική, η οποία εξαρτιέται από τήν επιτηδειότητά μας νά τό κάνουμε ν' αξίζει καί νά ενεργοποιείται. Καταστρέψτε μιά συναλλαγματική, ένα γραμμάτιο σέ διαταγή, ένα συστατικό έγγραφο εισοδημάτων. Σάν χαρτί, καταστρέφετε μίαν αξία σχεδόν μηδαμινή· όμως μ' αυτό τό χάρτι, καταστρέφετε τόν τίτλο σας καί, χάνοντας τόν τίτλο σας, χάνετε τά αγαθά σας. Καταστρέψτε τή γή ή ό,τι άλλο όμοιο είναι γιά σάς, πουλείστε την: όχι μονάχα απαρνιέστε μία, δύο ή πολλές συγκομιδές, αλλά καί μηδενίζετε όλα τά προϊόντα πού θά μπορούσατε νά έχετε απ' αυτές, εσείς, τά παιδιά σας καί τά παιδιά τών παιδιών σας.

Όταν ο κ. Σ. Κόντ, ο απόστολος τής ιδιοκτησίας καί ο πανηγυριστής τής εργασίας, υποθέτει μιάν απαλλοτρίωση εδάφους από μέρους τής κυβέρνησης, δέν πρέπει νά πιστεύουμε ότι κάνει τήν υπόθεση αυτή χωρίς κάποιαν αιτία καί από υπερκαθήκον. Τό είχε ανάγκη νά τό κάνει. Καθώς απωθούσε τό σύστημα απασχόλησης καί καθώς εξάλλου ήξε-

ρε πώς η εργασία δέν κάνει τό δικαίωμα, χωρίς τήν προηγούμενη άδεια απασχόλησης, θρέθηκε αναγκασμένος νά μεταφέρει τήν άδεια αυτή στήν εξουσία τής κυθέρνησης, πράγμα πού σημαίνει ότι η ιδιοκτησία έχει σάν αρχή της τήν κυριαρχία τού λαού ή μ' άλλα λόγια τήν παγκόσμια συναίνεση. Τήν έχουμε συζητήσει τούτη τήν προκατάληψη.

Τό νά πούμε ότι η ιδιοκτησία είναι κόρη τής εργασίας, ύστερα νά δώσουμε στήν εργασία μιάν άδεια γιά μέσον άσκησης, είναι, άν δέν κάνω λάθος, τό ίδιο με τό νά φτιάχνουμε έναν φαύλο κύκλο. Οι αντιφάσεις θα επέλθουν

> «Ένας ορισμένος χώρος γής δέν μπορεί νά παράγει τρόφιμα παρά μονάχα γιά τήν καταναλωση ενός ανθρώπου γιά μιά μέρα: άν ο κάτοχος, μέ τήν εργασία του, θρίσκει μέσον νά τόν κάνει νά παράγει γιά δύο μέρες, διπλασιάζει καί τήν αξία του Η νέα αξία είναι τό έργο του, η δημιουργία του· δέν αφαιρείται από κανέναν: είναι ιδιοκτησία του».

Υποστηρίζω πώς ο κάτοχος πληρώνεται για τόν κόπο του καί τήν επιδεξιότητά του μέ τήν διπλή του συγκομιδή, αλλά δέν αποκτά κανένα δικαίωμα στό κεφάλαιο

Τό νά κάνει ο εργαζόμενος τούς καρπούς δικους του, συμφωνώ· μά δέν καταλαθαίνω πώς η ιδιοκτησια των προιοντων παρασύρει μαζί της καί τήν ιδιοκτησια τού υλικού. Ο ψαρας πού ξέρει, στήν ίδια ακτή, νά πιάνει περισσοτερα ψαρια απο τούς συναδέλφους του, γίνεται, λόγω τής επιτηδειότητας του, ιδιοκτήτης τών παραλιών όπου ψαρεύει.

Η επιδεξιότητα ενός κυνηγού θεωρήθηκε ποτέ σαν τίτλος ιδιοκτησίας πάνω στό θήραμα μιάς περιοχής; Η ταύτιση ειναι τέλεια: ο φιλόπονος γεωργός θρίσκει σέ μιάν αφθονη συγκομιδή, καλύτερης ποιότητας, την ανταμοιθη τής εργατικότητάς του· εάν έχει κάνει πάνω στό έδαφος θελτιωσεις, έχει ένα δικαίωμα προτίμησης γιά κάτοχος· ποτέ, με κανέναν τρόπο, δέν επιτρέπεται νά παρουσιάσει τήν επιδεξιότητα του ως γεωργός σάν τίτλο γιά τήν ιδιοκτησία τού εδάφους που καλλιεργεί.

Γιά νά μετατρέψουμε τήν κατοχή σέ ιδιοκτησία χρειάζεται άλλο πράγμα από τήν εργασία, χωρίς τό οποίο ο άνθρωπος θά έπαυε νά 'ναι ιδιοκτήτης αμέσως μόλις θά έπαυε νά είναι εργαζόμενος· όμως, αυτό πού σύμφωνα μέ τόν νόμο κάνει τήν ιδιοκτησία είναι η πανάρχαιη κατοχή, η αδιαφιλονίκητη, μέ μιά λέξη, η παραγραμμένη. Η εργασία δέν είναι παρά τό ευαίσθητο σημάδι, η υλική πράξη μέ τήν οποία εκδηλώνεται η απασχόληση. Άν λοιπόν ο γεωργός παραμένει ιδιοκτήτης κι αφού έπαψε νά εργάζεται καί νά παράγει· άν η κατοχή του, η οποία πρώτα τού παραχωρήθηκε, ύστερα έγινε ανεκτή, γίνεται στό τέλος αναπαλλοτρίωτη, είναι από τό προνόμιο τού αστικού νόμου καί χάρη στήν αρχή τής απασχόλησης. Ετούτο είναι τόσο αληθινό, πού δέν υπάρχει συμβόλαιο πώλησης, εκμίσθωση ή ενοίκιο αγροκτήματος, νόμος εισοδήματος πού νά μήν τό προϋποθέτει. Θ' αναφέρω ένα μόνο γιά παράδειγμα.

Πώς εκτιμάμε ένα ακίνητο; Από τό προϊόν του. Άν μιά γή αποφέρει 1000 φράγκα, λέμε πώς μέ 5% η γή αυτή κάνει 20.000 φρ., μέ 4% 25.000 φρ., κτλ, πράγμα πού μ' άλλα λόγια σημαίνει ότι ύστερ' από είκοσι ή εικοσιπέντε χρόνια η τιμή αυτή θά 'χει αποζημειώσει τόν αγοραστή. Άν λοιπόν, ύστερ' από ένα χρονικό διάστημα, η τιμή ενός ακινήτου έχει πληρωθεί ολοκληρωτικά, γιατί ο αγοραστής συνεχίζει νά 'ναι ιδιοκτήτης; Λόγω τού δικαιώματος απασχόλησης, χωρίς τό οποίο κάθε πώληση θά 'ταν πώληση μέ δικαίωμα εξαγοράς.

Τό σύστημα ιδιοποίησης μέ τήν εργασία βρίσκεται λοιπόν σέ αντίθεση μέ τόν Κώδικα· καί, όταν οι οπαδοί τού συστήματος αυτού ισχυρίζονται πώς τό χρησιμοποιούν γιά νά ερμηνεύσουν τούς νόμους, βρίσκονται σέ αντίφαση μέ τόν ίδιο τόν εαυτό τους.

> «Άν μερικοί άνθρωποι κατορθώνουν νά κάνουν γόνιμη μία γή, πού δέν πρόσφερνε τίποτα, ή πού μάλιστα ήταν καταστρεπτική, όπως ορισμένα τέλματα, δημι

ουργούν απ' αυτό ακριβώς τήν ιδιοκτησία ολόκληρη».

Γιατί λοιπόν νά μεγαλοποιούμε τήν έκφραση καί νά παίζουμε μέ τά αμφίρροπα, σά νά θέλαμε νά απατηθούμε; *Δημιουργούν τήν ιδιοκτησία ολόκληρη*, θέλετε νά πείτε πώς δημιουργούν μιά παραγωγική ικανότητα, η οποία, πρίν, δέν υπήρχε· όμως η ικανότητα αυτή δέν μπορεί νά δημιουργηθεί παρά μέ τήν προϋπόθεση μιάς ύλης πού είναι υποστήριγμά της. Η ουσία τού εδάφους παραμένει η ίδια· μονάχα οι ιδιότητές του καί οι τροποποιήσεις του άλλαξαν.

Ο άνθρωπος δημιούργησε τά πάντα, πλήν τής ύλης. Όμως μέ αφορμή τούτη τήν ύλη είναι πού υποστηρίζω ότι δέν μπορεί νά υπάρχει άλλο από τήν κατοχή καί τή χρήση, μέ τήν συνεχή προϋπόθεση τής εργασίας, πού τής αφήνει γιά μιά στιγμή τήν ιδιοκτησία τών πραγμάτων πού έχει παράγει.

Νά λοιπόν ένα πρώτο αποφασιστικό σημείο: η ιδιοκτησία τού προϊόντος, ακόμα κι άν τήν παραχωρούσαν, δέν παρασύρει μαζί της καί τήν ιδιοκτησία τού οργάνου· αυτό δέν μού φαίνεται νά έχει ανάγκη από ευρύτερη απόδειξη. Υπάρχει ταύτιση ανάμεσα στόν στρατιώτη κάτοχο τών όπλων του, τόν κτίστη κάτοχο τών υλικών πού τού εμπιστευόμαστε, τόν ψαρά κάτοχο τών νερών, τόν κυνηγό κάτοχο τών αγρών καί τών δασών καί τόν γεωργό κάτοχο κτημάτων: όλοι τους θά είναι, άν θέλετε, ιδιοκτήτες τών προϊόντων τους· κανένας δέν είναι ιδιοκτήτης τών οργάνων του. Τό δικαίωμα στό προϊόν είναι αποκλειστικό, ***δικαίωμα μέσα στό πράγμα***. Τό δικαίωμα στό όργανο είναι κοινό, ***δικαίωμα από τό πράγμα***.

## §5
## *Η εργασία οδηγεί στήν ισότητα τών ιδιοκτησιών*

Ας δεχτούμε πάντως πώς η εργασία δίνει ένα δικαίωμα ιδιοκτησίας πάνω στήν ύλη: γιατί η αρχή αυτή δέν ειναι κα-

θολική; Γιατί τό προνόμιο τού δήθεν αυτού νόμου, περιορισμένο στό ελάχιστο, τό αρνιόμαστε στό πλήθος τών εργαζομένων;

Ένας φιλόσοφος, πού ισχυρίζεται πώς όλα τά ζώα γεννήθηκαν κάποτε από τή γή καθώς τή ζέσταιναν οι αχτίδες τού ήλιου, περίπου σάν τά μανιτάρια, καί πού τόν ρώτησαν γιατί δέν παράγει η γή πιά τίποτα μέ τόν ίδιο τρόπο, απάντησε: επειδή γέρασε καί έχει χάσει τήν γονιμότητά της.

Η εργασία, η άλλοτε τόσο γόνιμη, λέτε νά έγινε κι αυτή έτσι άγονη; Γιατί ο αγρότης δέν αποχτά πιά, μέ τήν εργασία, τή γή πού η εργασία παραχώρησε κάποτε στόν ιδιοκτήτη;

Λένε, επειδή ήδη έχει ιδιοποιηθεί. Δέν είναι απάντηση αυτή. Ένα κτήμα εκμισθώνεται πενήντα μόδια τό εκτάριο· η ικανότητα καί η εργασία ενός αγρότη ανεβάζουν τό προϊόν αυτό στό διπλάσιο: η αύξηση αυτή είναι δημιούργημα τού αγρότη. Ας υποθέσουμε ότι ο αφέντης, μέ σπάνια μετριοπάθεια, δέν θά φτάσει νά αρπάξει τό προϊόν αυτό αυξάνοντας τό νοίκι κι ότι θ' αφήσει τόν γεωργό ν' απολαύσει τά έργα του, αυτό δέν σημαίνει πώς η δικαιοσύνη ικανοποιήθηκε. Ο αγρότης βελτιώνοντας τό κεφάλαιο, δημιούργησε μιά καινούργια αξία μέσα στήν ιδιοκτησία, συνεπώς έχει δικαίωμα σέ μιά μερίδα τής ιδιοκτησίας.

Άν τό κτήμα άξιζε αρχικά 100.000 φράγκα, καί μέ τίς εργασίες τού αγρότη, απόκτησε αξία 150.000 φράγκων, ο αγρότης, παραγωγός αυτής τής υπεραξίας, είναι νόμιμος ιδιοκτήτης τού ενός τρίτου από τό κτήμα. Ο κ. Σ. Κόντ δέν θά μπορουσε να κατηγορήσει σάν πλαστή αυτήν τήν θεωρία· γιατί ο ίδιος ειπε

> «Οι άνθρωποι πού κάνουν γονιμότερη τή γή δέν είναι λιγότερο χρήσιμοι στούς όμοιούς τους απ' όσο άν δημιουργούσαν μιά καινούργια έκταση».

Γιατί λοιπον ο κανονας αυτός δέν εφαρμόζεται σέ κεινον που βελτιώνει, καθώς καί σέ κείνον πού ξεχερσώνει; Μέ τή δουλειά του πρώτου, η γή αξίζει 1 καί, μέ τή δουλειά τού

δεύτερου, αξίζει 2. Τόσο απ' τή μεριά τού ενός όσο κι απ' τή μεριά τού άλλου υπάρχει δημιουργία ισης αξίας: γιατί δέν παραχωρούμε καί στούς δύο ισότητα ιδιοκτησιακή; Εκτός κι άν επικαλεστεί κανείς ξανά τό δικαίωμα τού πρώτου απασχολητή, οπότε προκαλώ νά μού αντιτείνουν τίποτα πιό σταθερό.

Μά, θά μού πείτε, άν παραχωρούσαν αυτό πού ζητάνε, δέν θά κατορθώναμε νά πετύχουμε μιά διαίρεση πολύ πιό μεγάλη από τίς ιδιοκτησίες. Οι εκτάσεις τής γής δέν αυξάνουν απεριόριστα τήν αξία τους: ύστερ' από δυό ή τρείς καλλιέργειες, φτάνουν γρήγορα στό μέγιστο τής γονιμότητάς τους. Αυτό πού προσθέτει η αγρονομική τέχνη προέρχεται μάλλον από τήν πρόοδο τών επιστημών καί τή διάδοση τών γνώσεων καί όχι από τήν επιδεξιότητα τών καλλιεργητών. Έτσι, όποιοι εργαζόμενοι κι άν συγκροτηθούν ενάντια στή μάζα τών ιδιοκτητών δέν θ' αποτελούσαν επιχείρημα ενάντιο στήν ιδιοκτησία.

Από μιά τέτοια πάλη, πραγματικά, θά συλλέγαμε καρπούς πολύ αδύναμους, άν οι προσπάθειές μας δέν καταλήγανε παρά μονάχα στό νά διευρύνουμε τό προνόμιο τού εδάφους καί τό μονοπώλιο τής βιομηχανίας, απελευθερώνοντας μονάχα κάποιες εκατοντάδες εργαζομένων μέσ' από εκατομμύρια προλετάριους· αυτό επίσης θά σήμαινε πώς θά παρερμηνεύσουμε τήν ίδια μας τή σκέψη καί θ' αποδείχναμε ελάχιστη νοημοσύνη καί λογική.

Άν ο εργαζόμενος, πού προσθέτει στήν αξία τού πράγματος, έχει δικαίωμα στήν ιδιοκτησία, εκείνος πού συντηρεί αυτή τήν αξία αποχτά τό ίδιο δικαίωμα. Γιατί, τί θά πεί συντηρώ; Θά πεί προσθέτω αδιάκοπα, θά πεί δημιουργώ μ' έναν τρόπο συνεχή. Τί θά πεί καλλιεργώ; Θά πεί δίνω στό έδαφος τήν αξία του κάθε χρόνο· γίνεται από μιά δημιουργία, ανανεωμένη κάθε χρόνο, πού εμποδίζει τήν αξία μιάς γής νά μειωθεί ή νά καταστραφεί. Άν δεχτούμε λοιπόν τήν ιδιοκτησία σάν λογική καί νόμιμη, άν δεχτούμε τήν εκμίσθωση τού αγρού σάν σωστή καί δίκαιη, τότε, λέω εγώ πώς όποιος καλλιεργεί αποχτά τήν ιδιοκτησία κατά τόν ίδιο τίτλο πού τήν

αποκτά καὶ όποιος τὴν ξεχερσώνει καὶ όποιος τὴν βελτιώνει· καθώς καὶ ότι κάθε φορὰ ποὺ ένας αγρότης πληρώνει τὸν τόκο του, κερδίζει, από τὸν αγρὸ ποὺ τοὺ εμπιστεύτηκαν νὰ φροντίζει, ένα κλάσμα ιδιοκτησίας ποὺ η κυριαρχία του είναι ίση μὲ τὸ ανάλογο τοὺ τόκου αυτού. Βγείτε απ' αυτό, θὰ πέσετε στὴν αυθαιρεσία καὶ τὴν τυραννία, παραδέχεστε τὰ προνόμια τῶν κοινωνικῶν τάξεων, επικυρώνετε τὴν δουλεία.

Οποιοσδήποτε εργάζεται, γίνεται ιδιοκτήτης: τὸ γεγονὸς αυτὸ δὲν τὸ αρνούνται στίς τωρινὲς αρχὲς τὴς πολιτικὴς οικονομίας καὶ τοὺ δικαίου. Κι όταν λέω ιδιοκτήτης, δὲν εννοὼ μονάχα, σὰν τοὺς υποκριτὲς οικονομολόγους μας, ιδιοκτήτης τῶν μισθῶν του, τῶν αμοιβῶν του, τῶν μεροκαματῶν του· θέλω νὰ πὼ ιδιοκτήτης τὴς περιουσίας τὴν οποία δημιουργεί καὶ ποὺ μόνον ο αφέντης της αντλεί ωφέλη από αυτήν.

Καθὼς όλα τούτα αγγίζουν τὴ θεωρία τῶν μισθῶν καὶ τὴς διανομὴς τῶν προϊόντων καὶ καθὼς τὸ θέμα αυτὸ δὲν έχει ακόμα αρκετὰ καὶ λογικὰ διαφωτιστεί, ζητὼ τὴν άδεια νὰ επιμείνω· η συζήτηση δὲν θὰ 'ναι ανώφελη στὸν σκοπὸ μας. Πολλοὶ λένε νὰ δεχτούμε τοὺς εργάτες στὴ συμμετοχὴ τῶν προϊόντων καὶ τῶν κερδῶν· ωστόσο η συμμετοχὴ αυτὴ ποὺ ζητάνε γι' αυτοὺς είναι καθαρὴ ευεργεσία· ποτὲ δὲν απόδειξε κάποιος, ούτε καὶ υποψιάστηκε, πῶς μπορεί νὰ είναι ένα φυσικὸ δικαίωμα, απαραίτητο, συναφὲς μὲ τὴν εργασία, αδιαχώριστο από τὴν ιδιότητα τοὺ παραγωγοὺ ως καὶ τοὺ τελευταίου τεχνίτη.

Νὰ η πρότασή μου:

*«Ο εργαζόμενος διατηρεί, ακόμα κι αφού εισπράξει τὸν μισθὸ του, ένα φυσικὸ δικαίωμα ιδιοκτησίας στὸ πράγμα τὸ οποίο έχει παράγει».*

Συνεχίζω αναφερόμενος στὸν Σ. Κόντ:

> «Ορισμένοι εργάτες χρησιμοποιούνται γιὰ ν' αποξεράνουν τούτο τὸ τέλμα, νὰ βγάλουν τὰ δέντρα καὶ τοὺς θάμνους, μὲ μιὰ λέξη, νὰ ξεκαθαρίσουν τὸ έδαφος: μεγαλώνουν τὴν αξία του, τὸ κάνουν πιὸ σημαν-

τική ιδιοκτησία. Η αξία πού τού προσθέτουν τούς πληρώνεται μέ τά τρόφιμα πού τούς δίνονται καί μέ τά μεροκάματά τους: η αξία γίνεται ιδιοκτησία τού καπιταλιστή».

Η τιμή τής πληρωμής τους δέν αρκεί: η εργασία τών εργατών δημιούργησε μιάν αξία· συνεπώς, η αξία αυτή είναι ιδιοκτησία τους. Μά δέν τήν πούλησαν ούτε τήν αντάλλαξαν· καί σύ, κύριε καπιταλιστή, δέν τήν αγόρασες καθόλου γιά νά τήν αποκτήσεις.

Τό ότι έχεις ένα μερικό δικαίωμα στό σύνολο, γιά τά εφόδια πού έδωσες καί τίς τροφοδοσίες πού προμήθευσες, τίποτα πιό δίκαιο: συνέβαλλες στήν παραγωγή, πρέπει νά 'χεις τό μερίδιο σου στήν απολαβή.

Τό δικαίωμά σου όμως δέν μηδενίζει τό δικαίωμα τών εργατών, οι οποίοι, είτε τό θέλεις είτε όχι, ήταν συνέταιροί σου στό παραγωγικό έργο. Τί μιλάς γιά μισθούς; Τά λεφτά μέ τά οποία πληρώνεις τά μεροκάματα τών εργαζομένων μόλις καί μετά βίας θά πλήρωναν μερικά χρόνια από τήν αδιάκοπη κατοχή πού σού παραδίνουν. Ο μισθός είναι τό έξοδο πού απαιτούν η συντήρηση καί η καθημερινή αποκατάσταση τού εργαζομένου· έχεις άδικο νά βλέπεις εδώ τήν τιμή μιάς πώλησης. Ο εργάτης δέν πούλησε τίποτα: δέν ξέρει ούτε τό δικαίωμά του, ούτε τό μέγεθος τής παραχώρησης πού σού έκανε, ούτε τό νόημα τού συμβολαίου πού ισχυρίζεσαι ότι έκανες μαζί του. Από μέρους του, πλήρης άγνοια. Από μέρους σου, σφάλμα καί έκπληξη, άν μάλιστα δέν πρέπει νά πούμε δόλος καί απάτη.

Ας αποδώσουμε μ' άλλο παράδειγμα, όλ' αυτά πιό ξεκάθαρα καί μέ πιό χτυπητή αλήθεια.

Κανένας δέν αγνοεί τί δυσκολίες συναντά η μετατροπή μιάς ακαλλιέργητης γής σέ γή οργώσιμη καί παραγωγική: οι δυσκολίες είναι τέτοιες ώστε τίς περισσότερες φορές ο απομονωμένος άνθρωπος θά χανόταν προτού κάνει τό έδαφος τέτοιο πού νά τού προσφέρει τήν παραμικρή διατροφή. Χρειάζονται οι συγκεντρωμένες καί συνδυασμένες προσπάθειες

τής κοινωνίας, καθώς καί όλα τά μέσα τής τεχνικής. Ο κ. Σ. Κόντ αναφέρει πολλά κι αυθεντικά γεγονότα, χωρίς νά υποψιάζεται ούτε στιγμή ότι συσσωρεύει μαρτυρίες ενάντια στό ίδιο του τό σύστημα.

Άς υποθέσουμε πώς μιά αποικία είκοσι μέ τριάντα οικογένειες εγκαθίσταται σέ μιάν άγρια περιοχή, γεμάτη θάμνους καί δάση κι απ' όπου, οι ιθαγενείς, μέ σύμβαση, δέχονται νά φύγουν. Η κάθε μιά οικογένεια διαθέτει ένα μέτριο κεφάλαιο, αρκετό όμως, τέτοιο τέλος πού μπορεί νά τό διαλέξει ένας άποικος: ζώα, σπόρους φυτών, εργαλεία, λίγα λεφτά καί τρόφιμα. Τό έδαφος μοιράζεται, ο καθένας βολεύεται όπως νομίζει καλύτερα κι αρχίζει νά ξεχερσώνει τό μέρος τού εδάφους πού τού κληρώθηκε. Ύστερα όμως από μερικές βδομάδες ανείπωτης κούρασης, απίστευτων κόπων, ολέθριων εργασιών μέ σχεδόν χωρίς αποτέλεσμα, οι άνθρωποί μας αρχίζουν νά παραπονιούνται μέ τή δουλειά τους· οι συνθήκες φαίνονται σκληρές· καταριόνται τή θλιβερή ζωή τους.

Ξαφνικά, ένας από τούς πιό στοχαστικούς σκοτώνει ένα γουρούνι, λερώνοντας ένα μέρος, καί, αποφασισμένος νά θυσιάσει τίς υπόλοιπες προμήθειές του, πάει νά βρεί τούς δύστυχους σύντροφούς του.

— Φίλοι, τούς λέει σέ τόνο γεμάτο καλοσύνη, τί κόπο πού κάνετε γιά λίγο αποτέλεσμα καί κακή ζωή! Δεκαπέντε μέρες δουλειάς σάς πέθαναν!... Άς κάνουμε μιάν αγορά όπου όλα θά 'ναι πρός όφελός σας. Σάς προσφέρω τό σιτηρέσιο καί τό κρασί· θά κερδίζετε τήν ημέρα τόσα· θά δουλεψουμε μαζί καί, δοξά τώ θεώ, φίλοι μου, θά 'μαστε όλο υγεία καί χαρά!

Νομίζει κανείς πώς χαλασμένα στομάχια αντιστέκονται σέ τέτοια κουβέντα; Οι πιό πεινασμένοι ακολουθούν τόν δόλιο επινοητή: αρχίζει τό έργο: η γοητεία τής κοινωνίας, η άμιλλα, η χαρά, η διαρκής βοήθεια διπλασιάζουν τίς δυνάμεις· η δουλειά προχωρεί οφθαλμοφανώς· δαμάζουν τή φύση μέ τραγούδια καί γέλια· σέ λίγο χρονικό διάστημα τό έδαφος μεταμορφώνεται· η διβολισμένη γή δέν περιμένει πιά παρά τόν σπόρο. Μόλις γίνει κι αυτό, ο ιδιοκτήτης πληρώνει τούς

εργάτες του, πού καθώς αποσύρονται τόν ευχαριστούν καί νοσταλγούν τίς ευτυχισμένες μέρες πού πέρασαν μαζί του.

Άλλοι ακολουθούν τούτο τό παράδειγμα, πάντα μέ τήν ίδια επιτυχία· έπειτα, όταν αυτοί εγκατασταθούν, οι υπόλοιποι διαλύονται: καθένας τους ξαναγυρίζει στούς θάτους του. Βατολογώντας όμως πρέπει νά ζήσουν· ενόσω ξεχερσώνανε γιά λογαριασμό τού γείτονα, δέν ξεχερσώνανε γιά τόν εαυτό τους: μιά χρονιά πήγε κιόλας χαμένη σέ σπορά καί θερισμό. Είχαν υπολογίσει ότι νοικιάζοντας τή χειρωνακτική τους δουλιά δέν μπορούσε παρά νά κερδίσουν, εφόσον θ' αποταμίευαν τίς δικές τους προμήθειες καί, ζώντας καλύτερα, θά 'χαν ακόμα λεφτά. Λάθος υπολογισμός! Δημιούργησαν γιά έναν άλλο ένα όργανο παραγωγής καί δέν έφτιαξαν τίποτα γιά τόν εαυτό τους· οι δυσκολίες τού ξεχερσώματος έμειναν οι ίδιες· τά ρούχα φθείρονται, οι προμήθειες εξαντλούνται, σύντομα τό πουγγί αδειάζει πρός όφελος τού ιδιώτη γιά τόν οποίο δούλεψαν καί πού μόνον αυτός μπορεί νά προμηθεύσει τά εδώδιμα πού λείπουν, εφόσον αυτός μόνον καλλιεργεί. Ύστερα, όταν ο φτωχός ξεχερσωτής φτάνει νά μήν έχει τ' αναγκαία, όμοιος μέ τον δράκο τού παραμυθιού, πού οσφραίνεται από μακριά τό θύμα του, εμφανίζεται ο άνθρωπος μέ τόν σπόρο· προσφέρει στόν ένα νά τόν ξαναπάρει μέ μεροκάματο, στόν άλλο νά αγοράσει, σέ καλή τιμή, ένα μέρος από τό οικόπεδό του πού δέν τό αξιοποίησε καθόλου καί δέν θά τό αξιοποιήσει ποτέ· δηλαδή εκμεταλλεύεται γιά λογαριασμό του τόν αγρό τού ενός καί τού άλλου· οπότε, ύστερ' από είκοσι χρόνια, από τούς τριάντα ιδιώτες πού αρχικά ήταν ίσοι σέ περιουσία, πέντε ή έξι θά γίνουν ιδιοκτήτες όλης τής περιοχής, ενώ οι άλλοι θά στερηθούν μέ φιλανθρωπικό τρόπο.

Σέ τούτον τόν αιώνα τής αστικής ηθικότητας, όπου είχα τήν ευτυχία νά γεννηθώ, τό ηθικό νόημα έχει τόσο αδυνατίσει, πού δέν θά ξαφνιαζόμουν καθόλου άν άκουγα νά μέ ρωτάει κάποιος πολύ τίμιος ιδιοκτήτης τί βρίσκω σ' όλ' αυτά

αδικο καὶ ἀνομο. Λασπωμένη ψυχή! Γαλβανισμένο πτῶμα! Πῶς νὰ ελπίσω νὰ σᾶς πείσω, ἀν η ζωντανὴ κλεψιὰ δὲν σᾶς φαίνεται ἐκδηλη; Ένας ἀνθρωπος, μὲ γλυκὰ καὶ ευπροσήγορα λόγια, βρίσκει τὸ μυστικὸ νὰ κάνει τοὺς ἄλλους νὰ συμβάλλουν στὴν αποκατάστασή του. Ύστερα, ἐτσι καὶ πλουτίσει, ἀπὸ τὴν κοινὴ προσπάθεια, αρνιέται, μὲ τίς ίδιες προϋποθέσεις ποὺ ο ίδιος ἐχει υπαγορέψει, νὰ προσφέρει τὴν ευημερία εκείνων ποὺ ἐφτιαξαν τὴν περιουσία του: καὶ ρωτάτε τί δόλιο ἐχει η συμπεριφορά του αυτή!

Μὲ τὸ πρόσχημα ότι πλήρωσε τοὺς εργάτες του, ότι δὲν τοὺς χρωστάει πιὰ τίποτα, ότι δὲν ξέρει γιατί τάχα νὰ τεθεί στὴν υπηρεσία τοὺ ἄλλου, αφοὺ τὸν ζητοὺν οι δικές του απασχολήσεις, αρνιέται, λέω, νὰ βοηθήσει τοὺς ἄλλους στὴν αποκατάστασή τους, όπως εκείνοι τὸν βοήθησαν γιὰ τὴ δική του. Καὶ όταν, στὴν ανικανότητα τῆς απομόνωσής τους, οι παρατημένοι αυτοί εργάτες πέφτουν στὴν ανάγκη νὰ κάνουν χρήμα τὴν κληρονομιά τους, εκείνος, ο αχάριστος ιδιοκτήτης, ο φτασμένος απατεώνας, είναι έτοιμος νὰ διαπράξει τὴ ληστεία τους καὶ τὴν καταστροφή τους. Κι αυτὸ τὸ βρίσκετε δίκαιο! Προσέξτε, διαβάζω στὰ ἐκπληκτα βλέμματά σας τὴν απειλή μιᾶς πολὺ πιὸ ἐνοχης συνείδησης απ' όσο αθώου ξαφνιάσματος μιᾶς αθέλητης ἀγνοιας.

Ο καπιταλιστής, λένε, πλήρωσε *τὰ μεροκάματα* τῶν εργατῶν· γιὰ νὰ ακριβολογοῦμε, πρέπει νὰ λέμε πὼς ο καπιταλιστής πλήρωσε τόσες φορὲς *ἐνα μεροκάματο* όσες φορὲς χρησιμοποίησε εργάτες κάθε μέρα, πράγμα ποὺ δὲν είναι καθόλου τὸ ίδιο. Γιατί τὴν τεράστια δύναμη, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐνωση καὶ τὴν αρμονία τῶν εργαζομένων, ἀπὸ τὴν κοινὴ κατεύθυνση καὶ τίς ταυτόχρονες προσπάθειες, δὲν τὴν πλήρωσε κάν. Διακόσιοι γρεναδιέροι μέσα σὲ λίγες ὡρες ὑψωσαν τὸν οβελίσκο τοὺ Λούξορ στὴ βάση του· υποθέτει κανείς πὼς ἐνας μόνος ἀνθρωπος, σὲ διακόσιες μέρες, θὰ τὰ κατάφερνε;

Ωστόσο, στὸν λογαριασμὸ τοὺ καπιταλιστή, τὸ ἀθροισμα τῶν μισθῶν θὰ ἠταν τὸ ίδιο.

Ἑ, λοιπόν, μιὰ ἐρημος ποὺ πρέπει νὰ γίνει καλλιεργήσι-

μη, ένα σπίτι πού πρέπει νά χτιστεί, ένα εργοστάσιο νά γίνει εκμεταλλεύσιμο, είναι ο οβελίσκος ο οποίος πρέπει νά υψωθεί, είναι ένα βουνό τό οποίο πρέπει ν' αλλάξει θέση. Η πιό μικρή περιουσία, η πιό λεπτή εγκατάσταση, η κινητοποίηση τής πιό φτωχικής βιομηχανίας, απαιτεί μιά συνδρομή εργασιών καί ικανοτήτων τόσο διάφορων πού ο ίδιος καί μόνον άνθρωπος δέν θά μπορούσε νά επαρκέσει ποτέ. Είναι εκπληκτικό νά μήν τό έχουν προσέξει ακόμα οι οικονομολόγοι. Ἀς ζυγιάσουμε λοιπόν τό τί έλαβε ο καπιταλιστής καί τό τί πλήρωσε.

Χρειάζεται στόν εργαζόμενο ένας μισθός πού νά τόν ζεί ενόσω εργάζεται, γιατί δέν παράγει παρά καταναλώνοντας. Οποιοσδήποτε απασχολεί έναν άνθρωπο τού οφείλει τροφή καί συντήρηση ή ισότιμο μισθό. Είναι τό πρώτο μερίδιο στήν κάθε παραγωγή. Παραδέχομαι, πρός στιγμή, πώς από τούτη τήν άποψη ο καπιταλιστής έχει αθωωθεί δεόντως.

Χρειάζεται ο εργαζόμενος, εξόν από τήν τωρινή διατροφή του, νά βρεί στήν παραγωγή του καί μιάν εγγύηση γιά τήν μελλοντική του διατροφή, μέ ποινή νά δεί τήν πηγή τού προϊόντος νά στερεύει καί τήν παραγωγική του ικανότητα νά μηδενίζεται· μ' άλλα λόγια πρέπει η οφειλόμενη εργασία νά ξαναγεννιέται αδιάκοπα από τήν εκπληρωμένη εργασία: αυτός είναι ο παγκόσμιος νόμος αναπαραγωγής. Κι έτσι, ο ιδιοκτήτης γεωργός βρίσκει:

1. στίς συγκομιδές του, τά μέσα όχι μοναχά νά ζήσει αυτός καί η οικογένειά του, αλλά καί νά διατηρήσει καί νά βελτιώσει τό κεφάλαιό του, νά θρέψει τά ζωντανά του, μέ δυό λόγια νά δουλεύει ακόμα καί νά ξαναπαράγει πάντα·

2. στήν ιδιοκτησία ενός παραγωγικού οργάνου, τήν σταθερή σιγουριά ενός φόντου εκμετάλλευσης καί εργασίας.

Ποιό είναι τό εκμεταλλεύσιμο φόντο εκείνου πού νοικιάζει τίς υπηρεσίες του; Η προϋποθέσιμη ανάγκη πού έχει ο ιδιοκτήτης απ' αυτόν καί η θέληση, τήν οποία αδικαιολόγητα νομίζει ο ιδιοκτήτης πώς ο εργαζόμενος έχει, νά τόν απασχολεί. Ὀπως άλλοτε ο λαουτζίκος κρατούσε τή γή του από τή μεγαλοδωρία καί τήν ευχαρίστηση τού άρχοντα, έτσι καί

σήμερα ο εργάτης στηρίζει τήν εργασία του στήν ευχαρίστηση καί στίς ανάγκες τού αφέντη καί τού ιδιοκτήτη: αυτό θά πεί κατέχω μέ παρακλητό[19] τίτλο. Ωστόσο η παρακλητική αυτή μοίρα είναι άδικη, επειδή υπονοεί ανισότητα στήν αγορά. Ο μισθός τού εργαζόμενου δέν ξεπερνά καί πολύ τήν τρέχουσα κατανάλωσή του καί δέν τού εξασφαλίζει τόν αυριανό μισθό, ενώ ο καπιταλιστής βρίσκει στό όργανο πού παράγει ο εργαζόμενος μιάν εγγύηση ανεξαρτησίας καί σιγουριάς γιά τό μέλλον.

Όμως, ο υποθαλπόμενος παραγωγός ζωής, η προετοιμασία ενός κεφαλαίου καί οργάνων παραγωγής είναι εκείνο πού ο καπιταλιστής οφείλει στόν παραγωγό καί πού δέν τού τό αποδίνει ποτέ: καί η δόλια αυτή αυταπάρνηση είναι η αιτία τής ανέχειας τού εργαζόμενου, τής πολυτέλειας τού αργόσχολου καί τής ανισότητας τών όρων ζωής. Εδώ έγκειται προπαντός ό,τι ονομάστηκε πολύ σωστά εκμετάλλευση τού ανθρώπου από τόν άνθρωπο.

Από τά τρία τό ένα: ή ο εργάτης θά έχει τό μερίδιό του στό αντικείμενο πού παράγει μαζί μέ τό αφεντικό, αφού καθοριστούν όλοι οι μισθοί ή τό αφεντικό θά δώσει στόν εργάτη κάτι ισότιμο μέ τίς παραγωγικές υπηρεσίες του ή τέλος θά υποχρεωθεί νά τού δίνει γιά πάντα δουλειά. Μοιρασιά τού προϊόντος, αμοιβαιότητα στίς υπηρεσίες, ή εγγύηση αδιάκοπης εργασίας, οπότε ο καπιταλιστής δέν θά 'ξερε πώς νά ξεφύγει από τούτη τήν αλληλουχία. Ωστόσο είναι φανερό ότι δέν μπορεί ν' ανταποκριθεί ικανοποιητικά στή δεύτερη καί στήν τρίτη προϋπόθεση: δέν μπορεί ούτε νά μπεί στήν υπηρεσία χιλιάδων εργατών, οι οποίοι, άμεσα ή έμμεσα, τού προμήθευσαν τήν αποκατάστασή του, ούτε νά τούς απασχολήσει όλους καί γιά πάντα. Απομένει λοιπόν η μοιρασιά τής ιδιοκτησίας.

Μά άν μοιραστεί η ιδιοκτησία, όλες οι προϋποθέσεις ζωής θά είναι ίσες· δέν θά υπάρχουν πιά ούτε μεγάλοι καπιταλιστές ούτε μεγάλοι ιδιοκτήτες.

Ακόμη κι άν ο κ. Σ. Κόντ, ακολουθώντας τήν υπόθεσή του, μάς δείχνει τόν καπιταλιστή του ν' αποχτά διαδοχικά

τὴν ιδιοκτησία όλων τών πραγμάτων τά οποία αγοράζει, δέν παύει νά βυθίζεται όλο καί πιό πολύ στόν αξιοθρήνητο παραλογισμό του· καί καθώς τά επιχειρήματά του δέν αλλάζουν, η απάντησή μας είναι πάντα η ίδια.

> «Άλλοι εργάτες χρησιμοποιούνται γιά νά χτίσουν οικοδομήματα· οι μέν βγάζουν πέτρες από τό λατομείο, οι δέ τίς μεταποιούν, άλλοι τίς κόβουν, άλλοι τίς τοποθετούν. Ο καθένας προσθέτει στήν ύλη πού περνά από τά χέρια του μιά κάποια αξία καί η αξία αυτή, προϊόν τής δουλιάς του, είναι ιδιοκτησία του. Τήν πουλάει, ενόσω τήν διαμορφώνει, στόν ιδιοκτήτη τού κεφαλαίου, ο οποίος τού πληρώνει τήν τιμή της σέ τρόφιμα καί μισθούς».

***Διαίρει καί βασίλευε.*** Διαίρει καί θά γίνεις πλούσιος. Διαίρει καί θά εξαπατάς τούς ανθρώπους καί θά γοητέψεις τή λογική τους καί θά κοροϊδέψεις τήν δικαιοσύνη. Χώρισε τούς εργαζόμενους τόν ένα από τόν άλλο, μπορεί τό ημερομίσθιο τού καθενός νά ξεπεράσει τήν αξία τού κάθε ατομικού προϊόντος: αλλά δέν πρόκειται γι' αυτό. Μιά δύναμη χίλιων ανθρώπων, η οποία ενεργούσε επί είκοσι μέρες, πληρώθηκε σάν τήν δύναμη ενός μόνον γιά πενήντα πέντε χρόνια· όμως η δύναμη τών χίλιων έκανε σέ είκοσι μέρες εκείνο τό οποίο η δύναμη ενός μόνον, επαναλαμβάνοντας τήν προσπάθειά του ένα εκατομμύριο αιώνες, δέν θά τό κατόρθωνε: η αγορά είναι δίκαιη; Άλλη μιά φορά όχι. Όταν πληρωσατε όλες τίς ατομικές δυνάμεις, δέν πληρώσατε τήν ομαδική δύναμη. Συνεπώς υπολοίπεται πάντα ενα δικαίωμα ομαδικής ιδιοκτησίας πού δέν τό αγοράσατε καθόλου καί τό οποίο απολαμβάνετε άδικα.

Θέλω ένας μισθός είκοσι ημερών νά επαρκεί σέ τουτο το πλήθος γιά νά τρέφεται, νά στεγάζεται, νά ντύνεται επί είκοσι μέρες: έτσι κι η εργασία τελειώσει στήν προθεσμία αυτή, τί θ' απογίνει τό πλήθος, άν, ενόσω δημιουργεί, εγκαταλείπει καί τά έργα της σέ ιδιοκτήτες πού σύντομα θά τήν παραμε-

λήσουν; Ενώ ο ιδιοκτήτης, σταθερά ενισχυμένος, χάρη στή συνδρομή όλων τών εργατών, ζεί μές στή σιγουριά καί δέν φοβάται πιά μήπως η δουλιά ή τό ψωμί τού λείψουν, ο εργάτης δέν έχει νά ελπίζει παρά στήν ευεργεσία τού ιδιοκτήτη, στόν οποίο πούλησε καί παραχώρησε τήν ελευθερία του. Άν λοιπόν ο ιδιοκτήτης οχυρωμένος μέσα στήν επάρκεια του καί μέσα στό δικαίωμά του, αρνηθεί ν' απασχολήσει τόν εργάτη, πώς ο εργάτης θά μπορέσει νά ζήσει; Θά έχει προετοιμάσει ένα εξαιρετικό έδαφος καί δέν θά σπείρει. Θά έχει κτισει ένα θαυμάσιο άνετο σπίτι καί δέν θά τό κατοικήσει· θά 'χει παράγει από τό καθετί καί δέν θ' απολαύσει τίποτα.

Βαδίζουμε από τήν εργασία στήν ισότητα· κάθε βήμα μας μάς φέρνει καί πιό κοντά σ' αυτήν· καί άν η δύναμη, η προθυμία, η επιδεξιότητα τών εργατών ήταν ίσες, είναι προφανές ότι καί οι περιουσίες θά ήταν ομοίως ίσες. Πραγματικά, άν, όπως ισχυρίζονται κι όπως καί μείς συμφωνήσαμε, ο εργάτης είναι ιδιοκτήτης τής αξίας πού δημιουργεί, από τούτο προκύπτει:

1. πώς ο εργαζόμενος αποχτά σέ βάρος· τού αργόσχολου ιδιοκτήτη·

2. πώς εφόσον όλη η παραγωγή είναι αναγκαστικά ομαδική, ο εργάτης έχει δικαίωμα ανάλογα μέ τήν εργασία του, στή συμμετοχή στά προϊόντα καί στίς ευεργεσίες·

3. πώς, αφού όλο τό συσσωρευμένο κεφάλαιο είναι κοινωνική ιδιοκτησία, κανένας δέν μπορεί νά τό έχει αποκλειστικά δικό του.

Οι συνέπειες αυτές είναι αναμφισβήτητες. Αυτές καί μόνο θά αρκούσαν γιά ν' αναστατώσουν όλη μας τήν οικονομία καί ν' αλλάξουν τούς θεσμούς καί τούς νόμους μας. Γιατί εκείνοι ακριβώς πού έθεσαν τούτη τήν αρχή, τώρα αρνούνται νά τήν ακολουθήσουν; Γιατί ο Σαί, ο Κόντ, ο Ενεκέν καί άλλοι, αφού πρώτα είπαν πώς η ιδιοκτησία προέρχεται από τήν εργασία, ψάχνουν έπειτα νά τήν ακινητοποιήσουν με τήν απασχόληση καί τήν παραγραφή;

Άς παρατήσουμε όμως τούς σοφισμούς στίς αντιφάσεις τους καί στήν τυφλότητά τους· η λαϊκή ορθοφροσύνη θά

βρεί δικαιοσύνη μέ τά αμφιλεγόμενά τους. Ἀς βιαστούμε νά φωτίσουμε τόν λαό καί νά τού δείξουμε τόν δρόμο. Η ισότητα πλησιάζει· ήδη δέν μάς χωρίζει απ' αυτήν παρά ένα ελάχιστο διάστημα, αύριο τό κενό θά έχει υπερπηδηθεί.

## §6

### *Στήν κοινωνία, όλοι οι μισθοί είναι ίσοι*

Ὀταν οι σαινσιμονικοί, οι φουριεριστές καί γενικά όλοι όσοι, στίς μέρες μας, ανακατεύονται μέ τήν κοινωνική οικονομία καί αναμόρφωση, γράφουν στή σημαία τους:

> *Στόν καθένα, ανάλογα μέ τήν ικανότητα του, στήν κάθε ικανότητα, ανάλογα μέ τά έργα της.*
>
> (ΣΑΙΝ ΣΙΜΟΝ)
>
> *Στόν καθένα, ανάλογα μέ τό κεφάλαιό του, τήν εργασία του καί τό ταλέντο του.*
>
> (ΦΟΥΡΙΕ)

εννοούν, έστω κι άν δέν τό λένε μέ τόσο σαφή τρόπο, πώς τά προϊόντα τής φύσης τά οποία προκαλούν η εργασία καί η επιδεξιότητα είναι μιά ανταμοιβή, μιά γαλήνη, ένα στέμμα τό οποίο προτείνεται σ' όλα τά είδη υπεροχής καί ανωτερότητας· βλέπουν τή γή σάν απέραντη κονίστρα, όπου γίνονται φιλονικίες, όχι τώρα πιά, είν' αλήθεια, γιά τίς τιμές, μέ κονταριές καί σπαθιές, μέ βία καί προδοσία, αλλά μέ τόν αγορασμένο πλούτο, μέ τή γνώση, μέ τήν επιδεξιότητα, ακόμα καί μέ τήν αρετή. Μέ δυό λόγια, εννοούν, κι όλος ο κόσμος τό καταλαβαίνει μαζί τους, πώς στήν μεγαλύτερη ικανότητα οφείλεται η μεγαλύτερη μισθοδοσία, καί γιά νά χρησιμοποιήσω τό εμπορικό ύφος, πού ωστόσο αξίζει επειδή δέν είναι διφορούμενο, πώς οι *μισθοί* οφείλουν νά 'ναι ανάλογοι μέ τό έργο καί τήν επιδεξιότητα.

Οι οπαδοί τών δύο αυτών δήθεν αναμορφωτών δέν μπορούν ν' αρνηθούν πώς τέτοια είναι η σκέψη τους, γιατί έτσι

θά πέφτανε σέ αντίφαση πρός τίς ίδιες τίς επίσημες ερμηνείες και θά έσπαγαν τήν ισότητα τών συστημάτων τους. Άλλωστε, μιά τέτοια απάρνηση από μέρους τους δέν είναι καθόλου φοβερή: οι δύο αιρέσεις τής φύσης, η οποία, λένε, θέλησε μόνη της τήν ανισότητα στίς ικανότητες· δέν κολακεύονται παρά γιά ένα μόνον πράγμα, ότι πετυχαίνουν, μέ τήν πολιτική τους οργάνωση, ώστε οι κοινωνικές ανισότητες νά 'ναι πάντα σύμφωνες μέ τίς φυσικές ανισότητες. Όσο γιά τό ζήτημα τής ανισότητας τών όρων ζωής, θέλω νά πώ γιά τούς μισθούς, είναι πιθανό ότι δέν νοιάζονται περισσότερο γι' αυτούς απ' όσο γιά τό νά καθορίσουν τό μέτρο τών ικανοτήτων[20].

*Στόν καθένα, ανάλογα μέ τήν ικανότητά του, στήν κάθε ικανότητα, ανάλογα μέ τά έργα της.*

*Στόν καθένα, ανάλογα μέ τό κεφάλαιό του, τήν εργασία του και τό ταλέντο του.*

Αφότου ο Σαίν-Σιμόν πέθανε και ο Φουριέ αυτοδιαιρείται, κανένας, από τούς πολυάριθμους μύστες τους, δέν προσπάθησε νά δώσει στό κοινό επιστημονική απόδειξη τούτου τού αξιώματος. Και θά στοιχηματίσω εκατό πρός ένα, πώς κανένας φουριεριστής, δέν υποψιάζεται μονάχα πώς ο δίμορφος αυτός αφορισμός μπορει νά επιδέχεται δύο διαφορετικές ερμηνείες.

*Στόν καθένα, ανάλογα μέ τήν ικανότητά του, στήν κάθε ικανότητα, ανάλογα μέ τά έργα της.*

*Στόν καθένα ανάλογα μέ τό κεφάλαιό του, τήν εργασία του και τό ταλέντο του.*

Η πρόταση αυτή, άν τήν πάρουμε, όπως λένε, μέ τήν πρόχειρη έννοιά της, τήν προφανή και τετριμμένη, είναι ψεύτικη, άδικη, αντιφατική, εχθρική πρός τήν ελευθερία, συνένο-

χη τής τυραννίας, αντικοινωνική καί μοιραία παρμένη από τήν κατηγορηματική επίδραση τής ιδιοκτησιακής προκατάληψης.

Καί πρώτα πρώτα, τό *κεφάλαιο* πρέπει νά διαγραφεί από τά στοιχεία τής μισθοδοσίας. Οι φουριεριστές, όσο μπόρεσα νά πληροφορηθώ απ' ορισμένα βιβλία τους, αρνούνται τό δικαίωμα απασχόλησης καί, δέν αναγνωρίζουν άλλην αρχή ιδιοκτησίας παρά τήν εργασία: μέ δυό τέτοιες πρώτες προτάσεις συλλογισμού, θά είχαν καταλάβει, άν είχαν συλλογιστεί, πώς ένα κεφάλαιο δέν παράγει γιά τόν ιδιοκτήτη του παρά χάρη στό δικαίωμα απασχόλησης, επομένως πώς η παραγωγή αυτή είναι παράνομη. Πραγματικά, άν η εργασία είναι η μόνη αρχή τής ιδιοκτησίας, παύω νά είμαι ιδιοκτήτης τού κτήματός μου όσο ένας άλλος εκμεταλλευτής μού πληρώνει μίσθωμα: τό έχουμε αποδείξει μέ τό παραπάνω· όμως, τό ίδιο συμβαίνει μέ όλα τά κεφάλαια· έτσι πού τό νά τοποθετήσεις ένα κεφάλαιο σέ μιάν επιχείρηση, είναι, σύμφωνα μέ τό κύρος τού δικαιώματος, νά αλλάζεις τό κεφάλαιο μέ ισότιμο ποσό προϊόντων. Δέν θά ξαναγυρίσω στήν ανώφελη πιά συζήτηση, αφού άλλωστε έχω σκοπό νά μελετήσω βαθύτερα, στό επόμενο κεφάλαιο, αυτό πού λέμε *δημιουργώ μέ κεφάλαιο*.

Λοιπόν, τό κεφάλαιο μπορεί να μετατραπεί· δέν μπορεί νά είναι πηγή εσόδων.

Απομένουν η *εργασία* καί τό *ταλέντο* ή, όπως λέει ο Σαίν-Σιμόν, τά *έργα* καί οι *ικανότητες*. Θά τά εξετάσω τό ένα μετά τό άλλο.

Οι μισθοί πρέπει νά είναι ανάλογοι μέ τήν εργασία; Μ' άλλα λόγια, είναι δίκαιο όποιος φτιάχνει περισσότερα, νά αποχτά περισσότερα; Εξορκίζω τόν αναγνώστη νά διπλασιάσει εδώ τήν προσοχή του.

Γιά νά χαράξω μιά κι έξω τό πρόβλημα, αρκεί νά θέσω στόν εαυτό μου τό εξής ερώτημα:

— Η εργασία είναι *προϋπόθεση* ή *αγώνας;*

Η απάντηση δὲν μοὺ φαίνεται αμφίβολη.

Ο Θεός είπε στὸν ἄνθρωπο: *Θὰ κερδίζεις τὸ ψωμί σου μὲ τὸν ιδρώτα τοὺ προσώπου σου*, δηλαδή: θὰ παράγεις εσὺ ο ίδιος τὸ ψωμί σου: μὲ λιγότερη ἡ περισσότερη ευχαρίστηση, ανάλογα μὲ τὸ πὼς θὰ κατευθύνεις καὶ θὰ συνδυάζεις τὶς προσπάθειές σου, θὰ δουλέψεις. Ο Θεός δὲν είπε: θὰ διαφιλονικήσεις τὸ ψωμί σου μὲ τὸν διπλανό σου, αλλά: νὰ δουλέψεις πλάι στὸν διπλανό σου καὶ θὰ ζήσετε οι δυὸ σας ειρηνικά. Ἂς αναπτύξουμε τὸ νόημα αυτοὺ τοὺ νόμου, ποὺ η ακρως απλοϊκότητα μπορεί νὰ προκαλέσει διφορούμενα.

Πρέπει νὰ διακρίνουμε στὴν εργασία δύο πράγματα, τὸν *συνεταιρισμὸ* καὶ τὴν *εκμεταλλεύσιμη ύλη*.

Σὰν συνέταιροι, οι εργαζόμενοι είναι ίσοι καὶ υπάρχει αντίφαση στὸ νὰ πληρώνεται ο ένας καλύτερα από τὸν άλλο: γιατί εφόσον τὸ προϊὸν ενός εργαζόμενου δὲν μπορεί νὰ πληρωθεί παρά μονάχα μὲ τὸ προϊὸν ενός άλλου εργαζόμενου, άν καὶ τὰ δύο προϊόντα είναι άνισα, τὸ υπόλοιπο ἡ η διαφορά τοὺ πιὸ μεγάλου από τὸ πιὸ μικρὸ δὲν θὰ αγοραστεί από τὴν κοινωνία, συνεπὼς, μὲ τὸ νὰ μὴν τὸ ανταλλάξουνε, δὲν θὰ αποτελέσει καθόλου τὴν ισότητα τὼν μισθών. Από τούτο θὰ προκύψει, άν θέλετε, γιὰ τὸν πιὸ ικανό εργαζόμενο, μιὰ φυσική ανισότητα, αλλά όχι καὶ κοινωνική ανισότητα, εφόσον κανένας δὲν ζημιώθηκε από τὴν δύναμη του καὶ τὴν παραγωγική του δραστηριότητα. Μὲ δύο λόγια, η κοινωνία δὲν ανταλλάζει παρά προϊόντα ίσα, δηλαδή δὲν πληρώνει παρά τὶς εργασίες ποὺ έγιναν γι' αυτήν· συνεπὼς πληρώνει εξίσου όλους τοὺς εργαζόμενους: ό,τι θὰ μπορούσαν νὰ παράγουν έξω από τὸν χώρο της, δὲν τὴν αγγίζει περισσότερο από τὴ διαφορά τὼν φωνών τους καὶ τὼν μαλλιών τους.

Φαίνεται πὼς μόλις τώρα εγὼ ο ίδιος έθεσα τὴν αρχή τὴς ανισότητας: συμβαίνει ακριβὼς τὸ αντίθετο. Τὸ σύνολο τὼν εργασιών ποὺ μπορούν νὰ γίνουν γιὰ τὴν κοινωνία, δηλαδή εργασίες ποὺ νὰ επιδέχονται ανταλλαγή, μὲ τὸ νὰ είναι, σ' ένα δεδομένο φόντο εκμετάλλευσης, τόσο πιὸ μεγάλο όσο ο αριθμὸς τὼν εργαζομένων πιὸ πολυπληθής, καὶ μὲ τὸ νὰ είναι η προσπάθεια τοὺ καθενός, έτσι, πιὸ περιορισμένη, προ-

κύπτει ότι η φυσική ανισότητα μηδενίζεται όσο ο συνεταιρισμός διευρύνεται καί ότι μιά μεγαλύτερη ποσότητα καταναλώσιμων αξιών είναι προϊόντα κοινωνικά: έτσι, μές στήν κοινωνία, τό μόνο πού θά μπορούσε νά μάς ξαναφέρει τήν ανισότητα τής εργασίας, θά ήταν τό δικαίωμα απασχόλησης, τό δικαίωμα ιδιοκτησίας.

Όμως, άς υποθέσουμε πώς η καθημερινή κοινωνική προσπάθεια, εκτιμημένη σέ όργωμα, κτλ., είναι δύο τετραγωνικά δεκάμετρα καί πώς ο μέσος απαραίτητος χρόνος γιά νά τήν πετύχουμε είναι επτά ώρες: ο ένας εργαζόμενος θά 'χει τελειώσει σέ έξη ώρες, ο άλλος σέ οκτώ ώρες: μά, αρκεί ο καθένας νά προσφέρει τήν ποσότητα εργασίας πού τού ζητάνε, όσο χρόνο κι άν χρειαστεί, καί έχει τό δικαίωμα στήν ισότητα τού μισθού.

Ο ικανός εργαζόμενος νά προσφέρει τήν προσπάθειά του σέ έξη ώρες, θά έχει τό δικαίωμα, μέ τό πρόσχημα τής πιό μεγάλης του δύναμης καί δραστηριότητας, νά σφετεριστεί τήν προσπάθεια τού λιγότερο επιδέξιου εργαζόμενου καί νά τού αφαιρέσει έτσι τή δουλειά καί τό ψωμί;

Ποιός θά τολμούσε νά τό ισχυριστεί αυτό;

Άς ξεκουράζεται όποιος τελειώνει πρίν τούς άλλους, άν θέλει· άς επιδίνεται, γιά τήν διατήρηση τών δυνάμεών του καί τήν καλλιέργεια τού πνεύματός του, γιά τήν άνεση τής ζωής του, σέ ασκήσεις καί απασχολήσεις ωφέλιμες. Μπορεί νά τό κάνει χωρίς νά βλάπτει κανέναν: αλλά άς φυλάει τίς υπηρεσίες του πού τίς προσφέρει από συμφέρον. Τό σφρίγος, η ευφυΐα, η δεξιοτεχνία καί όλα τ' άλλα προσωπικά προσόντα πού προκύπτουν απ' αυτά είναι έργο τής φύσης καί, ώς έναν βαθμό, καί τού ατόμου: η κοινωνία τά εκτιμά όσο αξίζουν· αλλά τό νοίκι πού τούς παραχωρεί είναι ανάλογο, όχι μέ ό,τι μπορούν, αλλά μέ ό,τι παράγουν. Όμως, τό προϊόν τού καθενός περιορίζεται από τό δικαίωμα όλων.

Άν η έκταση τού εδάφους ήταν άπειρη καί η ποσότητα τών εκμεταλλεύσιμων υλικών ανεξάντλητη, δέν θά μπορούσαμε ακόμα νά εκμεταλλευόμαστε τούτο τό αξίωμα: ***Στόν καθένα ανάλογα μέ τήν εργασία του.*** Καί γιατί; Γιατί γι' άλλη

μιά φορά η κοινωνία, όποιος κι άν είναι ο αριθμός τών υπηκόων της, δέν μπορεί νά δίνει σ' όλους παρά τόν ίδιο μισθό, εφόσον δέν τούς πληρώνει παρά μονάχα μέ τά προϊόντα τους. Μονάχα, στήν υπόθεση πού κάναμε, εφόσον τίποτα δέν θά μπορούσε νά εμποδίσει τούς ισχυρούς νά χρησιμοποιούν όλα τους τά προσόντα, θά βλέπαμε, στό κέντρο ακριβώς τής κοινωνικής ισότητας, νά ξαναγεννιώνται τά δυσάρεστα τής φυσικής ανισότητας. Όμως η γή, δεδομένης τής παραγωγικής δύναμης τών κατοίκων της καί τής ικανότητας τους νά πολλαπλασιάζονται, είναι πολύ περιορισμένη· επιπλέον, λόγω τής απέραντης ποικιλίας τών προϊόντων καί τής μέγιστης διαίρεσης τής εργασίας, η κοινωνική προσπάθεια εύκολα εκπληρώνεται· όμως, χάρη στόν περιορισμό τών παραγωγικών πραγμάτων καί στήν ευκολία νά τά παράγουμε, μάς δίνεται ο απόλυτος νόμος ισότητας.

Ναί, η ζωή είναι αγώνας: ο αγώνας όμως αυτός δέν είναι καθόλου τού ανθρώπου ενάντια στόν άνθρωπο, είναι τού ανθρώπου ενάντια στή φύση καί ο καθένας μας οφείλει νά πληρώσει μέ τό άτομό του. Άν, στόν αγώνα, ο ισχυρός έρχεται καί βοηθά τόν αδύναμο, η ευεργεσία του αξίζει έπαινο κι αγάπη· όμως η βοήθειά του πρέπει νά γίνεται δεκτή ελεύθερα, οχι νά επιβάλλεται μέ τή βία καί νά τιμολογείται. Γιά όλους η σταδιοδρομία είναι η ίδια, ούτε πολύ μακρόχρονη ούτε πολύ δύσκολη: όποιος τήν προσφέρει βρίσκει τήν ανταμοιβή του στόν σκοπό· δέν είναι απαραίτητο νά φτάσεις πρώτος.

Στό τυπογραφείο, όπου οι εργαζόμενοι είναι ο καθένας στό στέκι του, ο στοιχειοθέτης δέχεται κατά χιλιάδες τά τυπωμένα γράμματα, ο πιεστής κατά χιλιάδες τά τυπωμένα φύλλα χαρτί. Κι εκεί, όπως κι αλλού, συναντάμε ανισότητες ικανότητας καί επιδεξιότητας. Όταν δέν φοβόμαστε τή σχόλη κι όταν η εκτύπωση καί τά στοιχεία τού τυπογράφου δέν λείπουν, ο καθένας είν' ελεύθερος νά αφεθεί στόν ζήλο του καί ν' αναπτύξει τή δύναμη τών ικανοτήτων του: τότε, όποιος κάνει περισσότερα, κερδίζει περισσότερα, όποιος κάνει λιγότερα, κερδίζει λιγότερα. Μόλις αρχίσει νά λιγοστεύει η δου-

λιά, στοιχειοθέτης καί πιεστής μοιράζονται τόν κόπο· κάθε σφετεριστής γίνεται μισητός ίσα μ' έναν κλέφτη κι έναν απατεώνα.

Στήν συμπεριφορά αυτή τών τυπογράφων υπάρχει μία φιλοσοφία όπου ούτε οικονομολόγοι ούτε νομομαθείς υψώθηκαν ποτέ. Άν οι νομοθέτες μας είχαν εισάγει στούς κώδικές τους τήν αρχή δικαιοσύνης στή μοιρασιά πού κυβερνά τούς τυπογράφους· άν είχαν παρατηρήσει τά ανθρώπινα ένστικτα, όχι γιά νά τά περιορίσουν δουλικά, αλλά γιά νά τά αναμορφώσουν καί νά τά γενικεύσουν, από πολύν καιρό η ελευθερία καί η ισότητα θά πατούσαν σέ αδιάσειστη βάση καί δέν θά τσακωνόμασταν πιά γιά τό δικαίωμα ιδιοκτησίας καί γιά τήν αναγκαιότητα κοινωνικών διακρίσεων.

Έχει υπολογιστεί πώς άν η εργασία είχε διαμοιραστεί ανάλογα μέ τόν αριθμό τών υγιών ατόμων, η μέση διάρκεια τής καθημερινής προσπάθειας, στή Γαλλία, δέν θά ξεπερνούσε τίς πέντε ώρες. Μέ τί μούτρα, ύστερ' απ' αυτό, τολμούν καί μιλάνε γιά τήν ανισότητα τών εργαζομένων; Η *εργασία* τού Ρομπέρ-Μακαίρ είναι πού κάνει τήν ανισότητα

Η αρχή: *Στόν καθένα ανάλογα μέ τήν εργασία του*, ερμηνευμένη κατά τήν έννοια: *Όποιος εργάζεται περισσότερο, οφείλει νά λαβαίνει περισσότερα*, προϋποθέτει λοιπόν δυό γεγονότα προφανώς ψεύτικα: τό ένα οικονομικό, δηλαδή πώς σέ μιά κοινωνική εργασία οι προσπάθειες μπορεί να μην είναι ίσες· τό άλλο φυσικό, δηλαδή πώς η ποσότητα τών πραγμάτων πού μπορεί νά παραχθούν είναι περιορισμένη

Μά, θά μού πεί κάποιος, άν βρεθούν καί άνθρωποι που δέν θά θέλουν νά κάνουν παρά τή μισή τους προσπάθεια;. Σάς στενοχωρεί κάτι τέτοιο; Καθώς φαίνεται, ο μισός μισθος τούς αρκεί. Μισθοδοτημένοι ανάλογα μέ τήν εργασία πού θά 'χουν προσφέρει, γιατί νά παραπονεθούν; Και ποιό άδικο θα 'χουν κάνει στούς άλλους; Μέ τήν έννοια αυτή, δίκαιο είναι νά πούμε τήν παροιμία: *Στόν καθένα κατά τά έργα του*. Να η ισότητα.

Άλλωστε, ένα πλήθος δυσκολίες, όλες σχετικες με τήν αστυνομία καί τήν οργάνωση τής βιομηχανίας, μπορούν εδώ

νά παρουσιαστοῦν: θ' απαντήσω σ' όλες μ' αυτά καί μόνο τά λόγια, ότι πρέπει νά λυθοῦν όλες σύμφωνα μέ τήν αρχή τής ισότητας. Ἔτσι, θά μποροῦσε κανείς νά παρατηρήσει, υπάρχει κάποια προσπάθεια νά αναθληθεί χωρίς νά κινδυνέψει η παραγωγή: η κοινωνία θά πρέπει τότε νά υποφέρει από τήν αμέλεια μερικών καί, από σεβασμό πρός τό δικαίωμα τής εργασίας, δέν θά τολμήσει νά εξασφαλίσει μέ τά ίδια της τά χέρια, τό προϊόν πού τής αρνοῦνται; Στήν περίπτωση αυτή, σέ ποιόν θ' ανήκει ο μισθός;

Στήν κοινωνία, πού θά εκτελέσει τήν εργασία η οποία εκκρεμεί είτε μόνη της είτε μέ εντολή της, αλλά πάντοτε έτσι ώστε η γενική ισότητα νά μήν παραβιάζεται ποτέ καί ο τεμπέλης νά τιμωρείται γιά τήν τεμπελιά του. Κατά τά άλλα, άν η κοινωνία δέν μπορεί νά χρησιμοποιήσει εξαιρετική αυστηρότητα γιά τούς βραδυπόρους, έχει τό δικαίωμα, γιά τό συμφέρον τής ίδιας τής ύπαρξής της, νά επιβλέπει γιά τίς καταχρήσεις.

Πρέπει, θά ποῦν ακόμα, σέ κάθε βιομηχανία, νά βρεθοῦν εργοδηγοί, εκπαιδευτές, επόπτες κλπ. Αυτοί θ' ανήκουν στήν προσπάθεια; — Ὄχι, εφόσον η προσπάθειά τους είναι νά καθοδηγοῦν, νά επιβλέπουν καί νά πληροφοροῦν. Μά πρέπει νά εκλεγοῦν μέσ' από τούς εργάτες τούς ίδιους καί νά εκπληρώσουν τίς προϋποθέσεις τής εκλογιμότητας. Τό ίδιο συμβαίνει μέ κάθε δημόσια λειτουργία είτε διοικητική είτε διδακτική.

Συνεπώς, άρθρο πρώτο τοῦ παγκόσμιου κανονισμοῦ:

Η περιορισμένη ποσότητα τής εκμεταλλεύσιμης ύλης αποδείχνει τήν αναγκαιότητα νά διαιρέσουμε τήν εργασία μέ τόν αριθμό τών εργαζομένων: η δεδομένη ικανότητα όλων προκειμένου νά εκτελέσουν μιά κοινωνική προσπάθεια, δηλαδή μιά ίση προσπάθεια, καθώς καί τό αδύνατο νά πληρωθεί ένας εργάτης αλλιώς παρά από τό προϊόν ενός άλλου, δικαιολογοῦν τήν ισότητα τών μισθών.

## §7
### *Η ανισότητα τών ικανοτήτων είναι η απαραίτητη προϋπόθεση τής ισότητας τών περιουσιών*

Αντιτείνουν, καί η αντίρρηση αυτή αποτελεί τό δεύτερο μέρος τής σαινσιμονικής παροιμίας καί τό τρίτο τής φουριεριστικής: όλες οι εργασίες πού πρέπει νά γίνουν δέν είναι εξίσου εύκολες: μερικές απαιτούν μεγάλη ανωτερότητα ταλέντου καί νοημοσύνης καί μάλιστα η ανωτερότητα αυτή αποτελεί καί τήν τιμή τους· ο καλλιτέχνης, ο σοφός επιστήμονας, ο ποιητής, ο άνθρωπος τού Κράτους, δέν εχτιμούνται παρά χάρη, στήν εξαιρετικότητά τους καί η εξαιρετικότητά τους αυτή καταστρέφει κάθε ταύτιση μεταξύ αυτών καί τών άλλων ανθρώπων: μπροστά στίς κορυφές τής επιστήμης καί τού νού εξαφανίζεται ο νόμος τής ισότητας· όμως άν η ισότητα δέν είναι απόλυτη, δέν υπάρχει ισότητα· από τόν ποιητή, θά κατέθουμε στόν μυθιστοριογράφο· από τόν γλύπτη, στόν λιθοκόπο· από τόν αρχιτέκτονα, στόν χτίστη· από τόν χημικό, στόν μάγειρα, κλπ. Οι ικανότητες ταξινομούνται καί υποδιαιρούνται σέ τάξεις, σέ γένη, σέ είδη. Τά δύο άκρα αντίθετα τού ταλέντου συνδέονται μέ άλλα, ενδιάμεσα, ταλέντα· η ανθρωπότητα παρουσιάζει απέραντη ιεραρχία, όπου τό άτομο εκτιμιέται από σύγκριση καί θρίσκει τήν τιμή τής αξίας του από τή γνώμη γι' αυτό πού πραγματοποιεί.

Η αντίρρηση αυτή ανέκαθεν φαινόταν καταπληκτική: είναι η πέτρα τού σκανδάλου γιά τούς οικονομολόγους, καθώς καί γιά τούς οπαδούς τής ισότητας. Ώθησε τούς πρώτους σέ μέγιστα σφάλματα καί χρέωσε τούς άλλους μέ ασημαντοτητες. Ο Γκρακύς Μπαμπέφ[21] ήθελε κάθε ανωτερότητα νά *καταργηθεί αυστηρά* καί μάλιστα νά *διώκεται σάν κοινωνικός όλεθρος*· γιά νά εγκαταστήσει τό οικοδόμημα τής κοινότητάς του, υποθίβαζε όλους τούς πολίτες στό ανάστημα τού πιό μικρού. Είδανε στίς μέρες του ανίδεους ψηφοφόρους νά απωθούν τήν ανισότητα τής επιστήμης καί δέν θά μού έκανε καθόλου κατάπληξη άν άλλοι επαναστατούσαν καποια μέρα ενάντια στήν ανισότητα τών αρετών.

Ο Αριστοτέλης εξορίστηκε, ο Σωκράτης ήπιε τό κώνειο, ο Επαμεινώνδας παραπέμφθηκε σέ δίκη, από παλιάνθρωπους δηγωγούς καί θλάκες, επειδή θεωρήθηκαν από τόν κόσμο ανώτεροι σέ λογική καί αρετή. Παρόμοιες τρέλες θά ξαναγίνονται, όσο σ' έναν λαό, τυφλωμένο καί καταπιεσμένο από τά πλούτη, η ανισότητα τών περιουσιών θά γίνεται αφορμή φόβου γιά τό ανέβασμα νέων τύραννων.

Τίποτα δέν μοιάζει πιό τερατώδες από κείνο πού τό θλέπουμε πάρα πολύ κοντά: συχνά τίποτα δέν είναι λιγότερο αληθοφανές από τήν αλήθεια. Άλλωστε, σύμφωνα μέ τόν Ζ.-Ζ. Ρουσώ,

> «χρειάζεται πολλή φιλοσοφία γιά νά μάθουμε νά παρατηρήσουμε μιά φορά εκείνο πού τό θλέπουμε κάθε μέρα».

Καί, σύμφωνα μέ τόν ντ' Αλαμπέρ,

> «τό αληθινό πού μοιάζει νά δείχνεται απ' όλες τίς μεριές στούς ανθρώπους, δέν τούς εντυπωσιάζει καθόλου, εκτός κι άν είναι ειδοποιημένοι γι' αυτό».

Ο πατριαρχης τών οικονομολόγων, ο Σαί, από τόν οποίο δανείζομαι τά δύο αυτά αποσπάσματα, θά μπορούσε νά επωφεληθεί μά, όποιος γελάει μέ τούς τυφλούς θά 'πρεπε νά φοράει γυαλια και όποιος παρατηρεί, τόν έχει προσθάλει η μυωπία.

Πράγμα μοναδικό! ό,τι τρόμαξε τόσο τά πνεύματα, δέν είναι κάποια αντίρρηση· είναι η προυπόθεση της ισότητας!...

Η ανισότητα τής φύσης, προϋπόθεση τής ισότητας τών περιουσιών!... τι παράδοξο!... — Επαναλαμθάνω τή διαθεθαίωσή μου, γιά νά μή νομίζει κανείς πώς ξεγελιέμαι: η ανισότητα τών ικανοτήτων είναι η *απαραίτητη* προυπόθεση της ισότητας τών περιουσιων

Πρέπει νά διακρίνουμε μές στήν κοινωνία δύο πραγματα: τις *υπηρεσίες* καί τά *εισοδήματα*.

*1. Υπηρεσίες*

Κάθε εργαζόμενος θεωρείται ικανός γιά τό έργο μέ τό οποίο επιφορτίζεται ή γιά νά εκφραστώ όπως ο πιό κοινός άνθρωπος, κάθε τεχνίτης πρέπει νά ξέρει τή δουλειά του. Όταν ο εργάτης είναι επαρκής στό έργο του, υπάρχει ισότητα ανάμεσα στόν εργαζόμενο καί τήν εργασία του.

Σέ μιά κοινωνία ανθρώπων, οι υπηρεσίες δέν μοιάζουνε μεταξύ τους: σίγουρα λοιπόν θά υπάρχουν διαφορετικές ικανότητες. Επιπλέον, ορισμένες υπηρεσίες απαιτούν νοημοσύνη καί ικανότητες μεγαλύτερες. Υπάρχουνε λοιπόν υπήκοοι μέ πνεύμα καί ταλέντο ανώτερο. Γιατί τό έργο πού πρέπει να εκπληρωθεί δημιουργεί αναγκαστικά τόν εργατη: η ανάγκη δίνει τήν ιδέα καί η ιδέα φτιάχνει τόν παραγωγό. Δεν ξέρουμε παρά ό,τι η διέγερση τών αισθήσεών μας μάς κάνει νά επιθυμήσουμε καί πού ζητά η νοημοσύνη μας· δέν επιθυμούμε ζωηρά παρά μονάχα ό,τι καταλαβαίνουμε καλά· και όσο καλύτερα καταλαβαίνουμε, τόσο πιό ικανοί είμαστε νά παράγουμε.

Έτσι, εφόσον οι υπηρεσίες δίνονται από τίς ανάγκες, οι ανάγκες από τίς επιθυμίες καί οι επιθυμίες απο τήν αυθόρμητη αντίληψη, από τήν φαντασία, η ίδια νοημοσύνη πού φαντάζεται μπορεί καί νά παράγει· συνεπώς, καμιά δουλειά που πρόκειται νά γίνει δέν είναι ανώτερη από τόν εργατη.

Ωστόσο, άς θαυμάσουμε τήν οικονομία τής φύσης: μές στό πλήθος αυτό τών διάφορων αναγκών που μας έχουνε δοθεί καί πού μέ μόνες τίς δυνάμεις του ο μεμονωμενος ανθρωπος δέν θά μπορούσε νά τίς ικανοποιήσει, η φύση έπρεπε να παραχωρήσει στό είδος τήν δύναμη η οποία δέν δόθηκε στό άτομο: απ' όπου καί η αρχή τής *διαίρεσης τής εργασίας*, αρχή βασισμένη στήν *ειδικότητα τών κλίσεων*.

Ακόμα περισσότερο, η ικανοποίηση ορισμένων αναγκων απαιτεί από τόν άνθρωπο συνεχή δημιουργία, ενώ άλλες μπορούν, μέ τήν εργασία ενος καί μόνου, νά ικανοποιηθούν σέ εκατομμύρια ανθρώπους καί γιά χιλιάδες αιώνες. Λόγου χάρη, η ανάγκη τών ρούχων καί τής τροφής ζητά αδιάκοπη αναπαραγωγή· ενώ η γνώση τού συστήματος τού κόσμου

μπορούσε ν' αποκτηθεί μιά γιά πάντα από δυό-τρείς επιφανείς ανθρώπους. Έτσι, ο αδιάκοπος ρούς τών ποταμών διατηρεί τό εμπόριό μας καί θάζει σέ κίνηση τίς μηχανές μας· όμως ο ήλιος, μόνος στό μέσον τού διαστήματος, φωτίζει τόν κόσμο. Η φύση, πού θά μπορούσε νά δημιουργήσει Πλάτωνες καί Βιργίλιους, Νεύτωνες καί Κυθιέρηδες, όπως δημιουργεί γεωργούς καί πάστορες, δέν τό κάνει, κάνοντας ανάλογη τή σπανιότητα τών ευφυιών μέ τή διάρκεια τών προϊόντων της καί ζυγιάζοντας τόν αριθμό τών ικανοτήτων μέ τήν επάρκεια τής καθεμιάς τους.

Δέν εξετάζω άν η απόσταση πού υπάρχει ανάμεσα στόν τάδε καί τόν δείνα άνθρωπο, γιά τό ταλέντο καί τή νοημοσύνη, προέρχεται από τόν αξιολύπητο πολιτισμό μας καί άν αυτό πού σήμερα τό αποκαλούμε *ανισότητα τών ικανοτήτων,* σέ συνθήκες πιό ευνοϊκές, θά ήταν κάτι περισσότερο από *ποικιλία ικανοτήτων:* παίρνω τά πράγματα στή χειρότερή τους κατάσταση καί, προκειμένου νά μήν μέ κατηγορήσουν ότι αποφεύγω καί παρακάμπτω τίς δυσκολίες, δέχομαι όλες τίς ανισότητες ταλέντων πού θέλετε[22].

Μερικοί φιλόσοφοι, εραστές τής ισοπέδωσης, ισχυρίζονται πώς όλες οι νοημοσύνες είναι ίσες καί πώς κάθε διαφορά ανάμεσά τους προέρχεται από τήν εκπαίδευση. Απέχω πολύ, τ' ομολογώ, από τό νά συμμερίζομαι τούτη τή θεωρία, η οποία, άλλωστε, άν ήταν αληθινή, θά οδηγούσε σέ αποτέλεσμα κατ' ευθείαν αντίθετο από κείνο τό οποίο προτείνουμε. Γιατί, άν οι ικανότητες είναι ίσες, όποιος κι άν είναι εξάλλου ο βαθμός τής δύναμής τους, εφόσον κανένας δέν μπορεί νά είναι περιορισμένος, τότε ακριβώς οι υπηρεσίες οι θεωρούμενες σάν χονδροειδείς, βρώμικες ή πολύ κουραστικές είναι πού πρέπει νά πληρώνονται καλύτερα, πράγμα τό οποίο δέν αντιτείνεται λιγότερο στήν ισότητα απ' όσο στήν αρχη: *στήν κάθε ικανότητα ανάλογα μέ τά έργα της.*

Απεναντίας, δώστε μου μιά κοινωνία όπου καθε είδους ταλέντο θά θρίσκεται σ' αναλογία αριθμητική μέ τίς ανάγκες καί όπου δέν απαιτούν από τόν κάθε παραγωγό παρα ο,τι η ειδικότητά του τόν καλεί νά παράγει καί πάντα μέ σεβασμό

πρός τήν ιεραρχία τών υπηρεσιών, οπότε θά σάς συμπεράνω και τήν ισότητα τών περιουσιών.

Ετούτο είναι τό δεύτερό μου σημείο.

2. *Εισοδήματα*

Μελετώντας τό στοιχείο τής εργασίας, έδειξα πώς, μές στό ίδιο είδος παραγωγικών υπηρεσιών, όταν η ικανότητα προσφοράς μιάς κοινωνικής προσπάθειας δίνεται σέ όλους, η ανισότητα τών ατομικών δυνάμεων δέν μπορεί νά στηρίξει καμία ανισότητα μισθοδοσίας. Ωστόσο, είναι δίκαιο νά πούμε πώς ορισμένες ικανότητες φαίνονται εντελώς ανίκανες γιά κάποιες υπηρεσίες, τόσο πού άν η ανθρώπινη βιομηχανία περιοριζότανε ξαφνικά σ' ένα μόνο είδος προϊόντων, αμέσως θά ξεπροβάλλουνε πολυάριθμες ανικανότητες καί συνεπώς καί η μεγαλύτερη κοινωνική ανισότητα.

Όλος ο κόσμος όμως βλέπει, χωρίς νά τό πώ εγώ, πώς η ποικιλία τών βιομηχανιών προλαβαίνει τίς αχρηστίες. Κι αυτό είναι τόσο κοινή αλήθεια πού δέν θά σταθώ καθόλου γιά νά τήν εξηγήσω. Συνεπώς τό ζήτημα ανάγεται στό ν' αποδείξουμε πώς οι υπηρεσίες είναι ίσες μεταξύ τους, όπως, μέσα σέ μιάν υπηρεσία, οι εργαζόμενοι είναι μεταξύ τους ίσοι.

Κάνει κατάπληξη πού αρνιέμαι στήν ευφυΐα, στή γνώση, στό θάρρος, μέ δυό λόγια σέ όλες τίς ανωτερότητες πού ο κόσμος θαυμάζει, τήν τιμητική διάκριση τών αξιών, τίς διακρίσεις τής εξουσίας καί τής ευπορίας. Δέν αρνιέμαι εγώ αλλά η οικονομία, η δικαιοσύνη, η ελευθερία· μάλιστα τά απαγορεύουν. Η ελευθερία! για πρώτη φορά επικαλούμαι τ' όνομά της στήν συνομιλία μας αυτή: άς σηκωθεί μές στό δίκιο της κι άς αποτελειώσει τή νίκη της.

Εφόσον κάθε συναλλαγή έχει σάν σκοπό της τήν ανταλλαγή προιόντων ή υπηρεσιών, μπορεί νά χαρακτηριστεί *επιχείρηση εμπορίου*.

Όποιος λέει εμπόριο λέει ανταλλαγή ισότιμων αξιών· γιατί άν οι αξίες δέν είναι ίσες καί ο προσβλημένος συμβαλλόμενος τό αντιληφθεί, δέν θά συμφωνήσει τήν ανταλλαγη

καί δέν θά γίνει κανένα εμπόριο. Τό εμπόριο δέν υφίσταται παρά ανάμεσα σ' ανθρώπους ελεύθερους: ειδαλλιώς μπορεί νά υπάρξει συναλλαγή αλλά μέ βία ή μέ δόλο, όχι όμως εμπόριο.

Είναι ελεύθερος: ο άνθρωπος πού απολαμβάνει τή λογική του καί τίς ικανότητές του, πού δέν τυφλώνεται ούτε από τό πάθος, ούτε αναγκάζεται ή εμποδίζεται από τό φόβο, ούτε απογοητεύεται από κάποια ψεύτικη γνώμη.

Έτσι, σέ κάθε συναλλαγή, υπάρχει ηθική υποχρέωση ώστε ο ένας συμβαλλόμενος νά μήν κερδίζει σέ θάρος τού άλλου· δηλαδή, γιά νά είναι γνήσιο καί νόμιμο, τό εμπόριο πρέπει ν' αποκλείεται από κάθε ανισότητα· νά, η πρώτη προϋπόθεση τού εμπορίου. Η δεύτερη προϋπόθεση είναι νά γίνεται θεληματικά, δηλαδή τά μέλη ν' ανταλλάζουν ελεύθερα καί μέ πλήρη γνώση.

Ορίζω λοιπόν τό εμπόριο ή τήν ανταλλαγή σάν πράξη κοινωνική.

Ο νέγρος πού πουλάει τή γυναίκα του γιά ένα μαχαίρι, τά παιδιά του γιά κόκκους γυαλιού καί τόν ίδιο τόν εαυτό του γιά ένα μπουκάλι ρακί, δέν είναι ελεύθερος. Ο έμπορος ανθρώπινης σάρκας μέ τόν οποίο διαπραγματεύεται δέν είναι συνέταιρός του, είναι εχθρός του.

Ο στρατιώτης πού υπηρετεί τήν πατρίδα του από φόβο αντί νά τήν υπηρετεί από αγάπη, δέν είναι ελεύθερος· οι συνάδελφοί του καί οι αρχηγοί του, υπουργοί ή όργανα τής στρατιωτικής δικαιοσύνης, όλοι τους είναι εχθροί του.

Ο χωρικός, πού εκμισθώνει κτήματα, ο βιομήχανος πού νοικιαζει κεφάλαια, ο φορολογούμενος πού πληρώνει διόδια, φόρους για επιτηδεύματα, γιά άδειες εισαγωγής κι εξαγωγής εμπορευμάτων κλπ, καί ο θουλευτής πού τόν ψηφίζουν δέν εχουν ουτε τήν επίγνωση ούτε τήν ελευθερία τών πράξεών τους. Οι εχθροί τους είναι οι ιδιοκτήτες, οι καπιταλιστές, η κυθέρνηση

Δωστε στούς ανθρωπους τήν ελευθερία, φωτίστε τήν αντίληψή τους, ώστε νά γνωρίζουν τήν έννοια τών συμβόλαιων τους, καί θά δείτε την πιό τέλεια ισότητα νά κυριαρχεί στίς

ανταλλαγές τους, χωρίς καμιά διάκριση γιά τήν ανωτερότητα τών ταλέντων καί τών γνώσεων· καί θ' αναγνωρίσετε ότι στήν τάξη τών εμπορικών ιδεών, δηλαδή στή σφαίρα τής κοινωνίας, η λέξη ανωτερότητα είναι κενή από νόημα.

Όταν ο Όμηρος μού απαγγέλλει τούς στίχους του, ακούω τήν υπέροχη αυτή διάνοια, σέ σύγκριση μέ τήν οποία εγώ, απλός βοσκός, ταπεινός γεωργός, δέν είμαι τίποτα. Πραγματικά, άν συγκρίνουμε έργο πρός έργο, τί είναι τά τυριά μου καί τά κουκιά μου μπροστά στήν αξία τής *Ιλιάδας;* Μά, γιά μισθό τού αμίμητου ποιήματός του, ο Όμηρος νά θέλει νά μού πάρει ό,τι όλο κι όλο έχω καί νά μέ κάνει σκλάβο του, παραιτούμαι από τήν απόλαυση αυτών τών ποιημάτων καί τόν ευχαριστώ πολύ. Μπορώ νά ζήσω καί χωρίς τήν *Ιλιάδα* καί νά περιμένω, άν χρειαστεί, τήν *Αινειάδα*. Ο Όμηρος δέν μπορεί νά ζήσει ούτε είκοσι τέσσερις ώρες χωρίς τά προιόντα μου. Άς δεχτεί λοιπόν τά λίγα πού μπορώ νά τού προσφέρω κι ύστερα η ποίησή του άς μέ μορφώσει, άς μ' ενθαρρύνει, άς μέ παρρηγορήσει.

Πώς! θά πείτε, αυτή θά είναι η μοίρα εκείνου πού ύμνησε τούς ανθρώπους καί τούς θεούς! τήν ελεημοσύνη μέ τίς ταπεινώσεις της καί τίς δυστυχίες της! τή βάρβαρη γεναιοδωρία!...

Μή θαυμάζετε, σάς παρακαλώ: η ιδιοκτησία κάνει τόν ποιητή Κροίσο ή ζητιάνο· μόνο ή ισότητα ξέρει νά τόν τιμά καί νά τόν χειροκροτεί. Γιά τί πρόκειται; Γιά το νά ρυθμίσουμε τό δικαίωμα εκείνου πού υμνεί καί τό καθήκον εκείνου πού ακούει. Ομως, προσέξτε τό σημείο αυτό, τό πολύ σημαντικό γιά τή λύση τής υπόθεσης τούτης: καί οι δυό τους είναι ελεύθεροι, ο ένας νά πουλά, ο άλλος ν' αγοράζει· απ' αυτήν κιόλας τή στιγμή οι σεβαστές απαιτήσεις τους δέν λογαριάζονται γιά τίποτα καί η σωστή γνώμη ή η υπερβολικη εκτίμηση πού μπορεί νά έχουν, ο ένας γιά τούς στίχους του, ο άλλος γιά τή φιλοδωρία του, δέν μπορεί νά επηρεασει τούς όρους τού συμβολαίου. Όχι πιά στήν εκτίμηση τού ταλέντου αλλά στήν εκτίμηση τών προιόντων οφείλουμε νά βρούμε τά αίτια τής αγοραπωλησίας μας.

Γιά νά πετύχει ο υμνωδός τού Αχιλλέα τήν ανταμοιβή πού τού πρέπει, οφείλει λοιπόν ν' αρχίσει από τό νά γίνει δεκτός: έτσι καί γίνει αυτό, η ανταλλαγή τών στίχων του μέ κάποια πληρωμή, όντως πράξη ελεύθερη, οφείλει νά είναι συγχρόνως καί πράξη δίκαιη, δηλαδή η πληρωμή τού ποιητή πρέπει νά είναι ίση μέ τό προϊόν του. Όμως ποιά είναι η αξία τού προϊόντος του;

Υποθέτω πρώτα πώς τό αριστούργημα η *Ιλιάδα,* πού πρόκειται νά πληρωθεί δίκαια, είναι στήν πραγματικότητα άπειρης αξίας· δέν θά μπορούσε κανείς ν' απαιτήσει τίποτα περισσότερο απ' αυτό.

Αν τό κοινό, τό οποίο είναι ελεύθερο, αρνιέται νά τήν αγοράσει, είναι φανερό ότι τό ποίημα δέν μπορεί νά γίνει μέσον ανταλλαγής, αλλά καί η ουσιαστική του αξία ή η παραγωγική του χρησιμότητα μηδενίζεται. Συνεπώς, ανάμεσα στό άπειρο, από τή μιά, καί στό χάος, από τήν άλλη, (εφόσον όλα τά δικαιώματα καί όλες οι ελευθερίες θέλουν νά είναι σεβαστά) είναι πού πρέπει ν' αναζητήσουμε τήν αναλογία τού επικυρώσημου μισθού. Μ' άλλα λόγια, όχι τήν ουσιαστική αξία αλλά τή σχετική τού πράγματος τό οποίο πουλιέται χρειάζεται νά καθορίσουμε. Τό ζήτημα αρχίζει ν' απλοποιείται: ποιά είναι τώρα η σχετική αξία; ποιόν μισθό αποδίδει στόν συγγραφέα του ένα ποίημα σάν τήν *Ιλιάδα;*

Τό πρόβλημα τούτο, μετά τούς καθορισμούς, ήταν τό πρώτο πού θά 'πρεπε νά λύσει η πολιτική οικονομία· όμως, όχι μόνο δέν τό έλυσε, αλλά καί τό δήλωσε άλυτο. Σύμφωνα μέ τούς οικονομολόγους, η σχετική ή ανταλλάξιμη αξία τών πραγμάτων δέν μπορεί νά προσδιοριστεί μ' απόλυτο τρόπο· ποικίλλει ουσιαστικά.

> «Η αξία ενός πράγματος», λέει ο Σαί, «είναι ποσοτητα θετική, αλλά μονάχα γιά μιά δεδομένη στιγμή. Η φύση της είναι διαρκώς μεταβλητή, αλλάζει απο τόπο σέ τόπο. Τίποτα δέν μπορεί νά τήν καθορίσει αμετάβλητα, επειδή στηρίζεται σέ ανάγκες καί σέ μέσα παραγωγής πού ποικίλλουν κάθε λεπτό. Οι ποικιλό-

τητες αυτές περιπλέκουν τά φαινόμενα τής πολιτικής οικονομίας καί τά καθιστούν συχνά πάρα πολύ δύσκολα στήν παρατήρηση καί στή λύση τους. Δέν ξέρω πώς θά μπορούσα νά διορθώσω εδώ τά πράγματα· δέν είναι στό χέρι μας ν' αλλάξουμε τή φύση τών πραγμάτων».

Αλλού, ο Σαί λέει καί ξαναλέει πώς εφόσον η αξία έχει σάν βάση τήν ωφελιμότητα καί η ωφελιμότητα εξαρτιέται ολοκληρωτικά από τίς ανάγκες μας, από τά καπρίτσια μας, από τήν μόδα κτλ., η αξία είναι μεταβλητή όσο καί η γνώμη. Όμως, εφόσον η πολιτική οικονομία είναι η επιστήμη τών αξιών, τής παραγωγής τους, τής διανομής τους, τής ανταλλαγής καί κατανάλωσής τους, άν η ανταλλάξιμη αξία δέν μπορεί νά καθοριστεί απόλυτα, πώς γίνεται δυνατή η πολιτική οικονομία; Πώς νά είναι επιστήμη; Πώς νά κοιταχτούν δυό οικονομολόγοι χωρίς νά γελάσουν; Μέ τί πρόσωπο θά τολμήσουν νά προσβάλλουν τούς μεταφυσικούς καί τούς ψυχολόγους; Πώς! Ο τρελός ο Ντεκάρτ φανταζόταν πώς η φιλοσοφία έχει ανάγκη από ακλόνητη βάση, από *κάτι άσειστο* πάνω στό οποίο νά μπορεί κανείς νά στηρίξει τό οικοδόμημα τής γνώσης καί είχε τήν αγαθότητα νά τό γυρεύει· καί ο Ερμής τής οικονομίας, ο τρισμέγιστος Σαί, αφιερώνοντας μισό τόμο στήν ανάπτυξη τού εμφαντικού αυτού κειμένου *η πολιτική οικονομία είναι επιστήμη*, έχει τό θάρρος νά επιβεβαιώνει ύστερα πώς η επιστήμη αυτή δέν μπορεί νά προσδιορίσει τό αντικείμενό της, σά νά λέμε τής λείπει καί η αρχή καί η βάση! Αγνοούσε λοιπόν, ο λαμπρός Σαί, τί πράγμα είναι η επιστήμη ή μάλλον δέν ήξερε γιά τί πράγμα ανακατευόταν κι ο ίδιος κι έλεγε.

Τό παράδειγμα πού δόθηκε από τόν Σαί είχε τούς καρπούς του: η πολιτική οικονομία, στό σημείο όπου έχει φτάσει, μοιάζει μέ τήν οντολογία· διαλεγόμενη γιά αιτίες κι αποτελέσματα, δέν ξέρει τίποτα, δέν συμπεραίνει τίποτα. Ό,τι τό έχουν στολίσει μέ τό όνομα τών οικονομικών νόμων περιορίζεται σέ μερικές τετριμμένες γενικότητες, στίς

οποίες νομίζουν ότι έδωσαν έναν αέρα βάθους, ντύνοντάς τις μ' ένα ύφος πολυτιμότητας καί λαϊκότητας. Όσον αφορά τίς λύσεις πού οι οικονομολόγοι προσπάθησαν νά δώσουν στά κοινωνικά προβλήματα, ότι όλο κι όλο μπορούμε νά πούμε γι' αυτές είναι, ότι, άν τά γραφτά τους θγαίνουν καμιά φορά από τήν μωρολογία, είναι γιά νά πέσουν αμέσως στόν παραλογισμό. Επί είκοσι πέντε τώρα χρόνια η πολιτική οικονομία, σάν πυκνή ομίχλη, θαραίνει πάνω στή Γαλλία, σταματώντας τήν ανάπτυξη τών πνευμάτων καί συνθλίβοντας τήν ελευθερία.

Καθε θιομηχανική δημιουργία έχει αξία πού μπορεί νά πουληθεί, απόλυτη, αμετακίνητη, δηλαδή νόμιμη κι αληθινή; — Ναί.

Κάθε προϊόν ανθρώπου μπορεί ν' ανταλλαγεί μέ προϊόν τού ανθρώπου; — Ξανά ναί.

Πόσες πρόκες αξίζει ένα ζευγάρι μπότες;

Άν μπορούσαμε νά λύσουμε τό τρομερό ετούτο πρόθλημα, θά θρίσκαμε καί τό κλειδί τού κοινωνικού συστήματος πού έξη χιλιάδες χρόνια τώρα τό γυρεύει η ανθρωπότητα.

Μπροστά στό πρόθλημα αυτό, ο οικονομολόγος μπερδεύεται καί πισωπατεί· ο χωρικός, μή ξέροντας νά διαθάσει, ούτε νά γράψει, απαντά χωρίς νά παραπατεί: Όσα μπορούμε νά φτιάξουμε στόν ίδιο χρόνο καί μέ τό ίδιο έξοδο.

Η απόλυτη αξία ενός πράγματος είναι λοιπόν ό,τι αυτό στοιχίζει σέ χρόνο καί έξοδο:

— Πόσο στοιχίζει ένα διαμάντι πού δέν στοίχισε παρά τό νά τό μαζέψουν από τήν άμμο;

— Τίποτα· δέν είναι προϊόν τού ανθρώπου.

— Πόσο θ' αξίζει, όταν θά 'ναι επεξεργασμένο;

— Τόν χρόνο καί τά έξοδα πού θά 'χει στοιχίσει στόν εργάτη.

— Γιατί λοιπόν πουλιέται τόσο ακριθά;

— Επειδή οι άνθρωποι δέν είναι ελεύθεροι. Η κοινωνία οφείλει νά ρυθμίσει τίς συναλλαγές καί τή μοιρασιά τών πιό σπάνιων πραγμάτων όπως καί τών πιό κοινών, έτσι ώστε ο καθένας νά τά 'χει καί νά τ' απολαμθάνει.

— Τί είναι λοιπόν η γνωμοδότηση;

— Ένα ψέμα, μιά αδικία καί μιά ψευτιά.

Σύμφωνα μ' αυτό, εύκολο είναι νά φιλιώσουμε όλον τόν κόσμο. Άν ο μέσος όρος πού γυρεύουμε ανάμεσα σέ μιάν αξία άπειρη καί μιάν αξία μηδαμινή εκφραστεί, γιά κάθε προϊόν, μέ τό ποσό χρόνου καί εξόδου πού τό προϊόν αυτό στοιχίζει, ένα ποίημα πού θά στοιχίζει στόν συγγραφέα του τριάντα χρόνια εργασίας καί 10.000 φράγκα σε ταξίδια, βιβλία κτλ. πρέπει νά πληρωθεί μέ τριάντα χρόνων μισθούς ενός εργάτη, σύν 10.000 φράγκα αποζημιώσεις.

Άς υποθέσουμε πώς τό ολικό ποσό είναι 50.000 φραγκα Άν η κοινωνία πού αποκτά τό αριστούργημα έχει ένα εκατομμύριο ανθρώπους, εγώ γιά λογαριασμό μου χρωστάω 5 δεκάρες.

Αυτό δίνει αφορμή γιά κάποιες παρατηρήσεις:

1. Τό ίδιο προϊόν, σέ διαφορετικές εποχές, καί σέ διαφορετικούς τόπους, μπορεί νά κοστίζει λίγο περισσότερο ή λιγότερο χρόνο κι έξοδα· από τήν άποψη αυτή είναι αλήθεια πώς η αξία είναι ποσότητα μεταβλητή.

Ωστόσο η διαφορά αυτή δέν είναι καθόλου η διαφορα των οικονομολόγων, οι οποίοι, στίς αιτίες τής διαφοράς των αξιών, συγχέουν τά μέσα παραγωγής καί τό γούστο, τήν ιδιοτροπία, τή μόδα, τή γνώμη. Μέ δυό λόγια, η αληθινη αξία ενός πράγματος είναι αμετάβλητη στήν αλγεβρική της έκφραση, μολονότι μπορεί νά ποικίλλει στήν νομισματικη της έκφραση.

2. Κάθε προιόν πού ζητειται πρέπει νά πληρώνεται όσο κόστισε σέ χρόνο καί σέ έξοδα, ούτε παραπάνω ούτε παρακάτω: κάθε προϊόν πού δέν ζητείται είναι απώλεια για τον παραγωγό, μιά έλλειψη αξίας εμπορικής.

3. Η άγνοια τής αρχής τής εκτίμησης καί, σέ πολλές περιπτώσεις, η δυσκολία τής εφαρμογής της, είναι η πηγή τών λαθρεμποριών καί μία απ' τίς ισχυρότερες αιτίες τής ανισότητας τών περιουσιών.

4. Γιά νά πληρωθούν ορισμένες βιομηχανίες, ορισμένα προιόντα, χρειάζεται μιά κοινωνία τόσο πιό πολυάριθμη όσο

τά ταλέντα είναι πιό σπάνια, τά προϊόντα πιό δαπανηρά, οι τέχνες και οι γνώσεις πιό πολλαπλές στά είδη τους. Άν, λόγου χάρη, μιά κοινωνία μέ 50 γεωργούς μπορεί νά συντηρήσει έναν δάσκαλο τού σχολείου, θά πρέπει νά είναι 100 γιά νά 'χουν έναν τσαγκάρη, 150 γιά νά ζήσουν έναν σιδερά, 200 γιά έναν ράφτη κτλ., όσο ο αριθμός τους μεγαλώνει, πρέπει ο αριθμός τών δημόσιων υπάλληλων πρώτης ανάγκης νά μεγαλώνει μέ τήν ίδια αναλογία: έτσι ώστε οι πιό υψηλές υπηρεσίες νά μήν υπάρχουν παρά μονάχα στίς πιό ισχυρές κοινωνίες[23]. Σέ τούτο συνίσταται η διάκριση τών ικανοτήτων: ο χαρακτήρας τής ευφυΐας, η σφραγίδα τής δόξας της, είναι τό ότι δέν μπορεί νά γεννηθεί και ν' αναπτυχθεί παρά μονάχα στούς κόλπους ενός απέραντου έθνους.

Η φυσιολογική όμως αυτή προϋπόθεση τής ευφυΐας δέν προσθέτει τίποτα στά κοινωνικά της δικαιώματα: κάθε άλλο· η αργοπορία τής εμφάνισής της αποδείχνει ότι, στήν οικονομική και στήν αστική τάξη, κι η υψηλότερη νοημοσύνη υπόκειται στήν ισότητα τών αγαθών, ισότητα πού είναι προηγούμενη απ' αυτήν και τής οποίας, ετούτη, αποτελεί τό στεφάνωμα.

Πράγμα σκληρό γιά τήν αλαζονεία μας αλλά αδυσώπητα αληθινό. Και εδώ η ψυχολογία έρχεται νά στηρίξει τήν κοινωνική οικονομία, δίνοντάς μας νά καταλάβουμε πώς, ανάμεσα σέ μιάν υλική ανταμοιβή και στό ταλέντο, δέν υπάρχει κοινό μέτρο· πώς, από τήν άποψη αυτή, η μοίρα όλων τών παραγωγών είναι ίση· συνεπώς, πώς κάθε σύγκριση μεταξύ τους και κάθε διάκριση τών περιουσιών είναι αδύνατη.

Πραγματικά, εφόσον κάθε έργο βγαίνει απ' τά χέρια τού ανθρώπου, συγκρινόμενο μέ τήν ακατέργαστη ύλη από τήν οποία έχει διαμορφωθεί, είναι ανεκτίμητης αξίας: από τήν άποψη αυτή, η απόσταση είναι εξίσου μεγάλη ανάμεσα σ' ένα ζευγάρι παπούτσια και έναν κορμό καρυδιάς, κι ανάμεσα σ' ένα άγαλμα τού Σκόπα και ένα κομμάτι μάρμαρο. Τό πνεύμα τού απλοϊκού τεχνίτη τόν κάνει νά υπερέχει απέναντι στά υλικά πού εκμεταλλεύεται τό ίδιο όσο και τό πνεύμα ενός

Νεύτονα τὸν κάνει νὰ υπερέχει απέναντι στίς αδρανείς σφαίρες πού υπολογίζει τίς αποστάσεις τους, τίς μάζες καί τίς τροχιές τους.

Ζητάτε γιά τὸ ταλέντο καί τὴν ευφυΐα τίς ανάλογες τιμές καί τὰ ανάλογα αγαθά: ορίστε μου τὴν αξία τοῦ ταλέντου ενός ξυλοκόπου καί θὰ σάς ορίσω τὴν αξία τοῦ ταλέντου ενός Ομήρου. Ἀν κάτι τί μπορεί νὰ μισθοδοτήσει τὴν εξυπνάδα, αυτό είναι η εξυπνάδα. Αυτό ακριβώς συμβαίνει όταν οι παραγωγοί διαφόρων τάξεων πληρώνονται μεταξύ τους ἑναν αμοιβαίο φόρο θαυμασμού κι επαίνων. Μά, πρόκειται γι' ανταλλαγή προϊόντων, μὲ σκοπὸ νὰ ικανοποιήσουν αμοιβαίες ανάγκες; Η ανταλλαγή αυτή δὲν μπορεί νὰ πραγματοποιείται παρά γιά μιάν οικονομία αδιάφορη πρός τίς εκτιμήσεις ταλέντου καί ευφυΐας, καί πού οι νόμοι της καταστρέφονται, όχι από ακαθόριστο καί ασήμαντο θαυμασμό, αλλά από σωστό ζύγιασμα ανάμεσα στό *δοῦναι* καί *λαβεῖν*, μὲ δυό λόγια από εμπορική αριθμητική.

Ὅμως προκειμένου νὰ μὴ φανταστεί κανείς πώς η ελευθερία αγοράς καί πώλησης, αποτελεί όλη τὴν αιτία τής ισότητας τών μισθών καί πώς η κοινωνία δὲν έχει καταφύγιο ενάντια στὴν ανωτερότητα τοῦ ταλέντου παρά μονάχα σὲ μιάν ορισμένη δύναμη αδράνειας, πού δὲν έχει τίποτα κοινό μὲ τὸ δικαίωμα, θὰ εξηγήσω τώρα γιατί η ίδια μοιρασιά μισθοδοτεί όλες τίς ικανότητες, γιατί η ίδια η διαφορά στὸν μισθό είναι μιά αδικία. Θὰ δείξω, συναφή μὲ τὸ ταλέντο, τὴν ικανότητα υποταγής κάτω απ' τὴν κοινωνική στάθμη· καί, στὴν ανωτερότητα ακριβώς τής ευφυΐας, θὰ ρίξω τὸ θεμέλιο τής ισότητας τών περιουσιών. Ἔδωσα πρίν λίγο τὴν αρνητική αιτία τής ισότητας τών μισθών ανάμεσα σ' όλες τίς ικανότητες, τώρα θὰ δώσω τὴν άμεση καί θετική αιτία.

Ἀς ακούσουμε πρώτα τὸν οικονομολόγο: είναι πάντα ευχάριστο νὰ βλέπεις πώς συλλογίζεται καί πώς ξέρει νὰ είναι δίκαιος. Χωρίς αυτόν, άλλωστε, χωρίς τίς διασκεδαστικές του αβλεψίες καί τὰ εκπληκτικά του επιχειρήματα, δὲν θὰ

μάθουμε τίποτα. Η ισότητα, η τόσο απεχθής στόν οικονομολόγο, οφείλει τά πάντα στήν πολιτική οικονομία.

> «Όταν η οικογένεια ενός γιατρού (τό κείμενο λέει ενός *δικηγόρου*, πράγμα πού δέν είναι καί τόσο καλό παράδειγμα) ξόδεψε γιά τήν εκπαίδευσή του 40.000 φράγκα, μπορούμε νά δούμε τό ποσόν αυτό σάν τοποθέτηση κεφαλαίου χαμένου στό κεφάλι του. Οπότε επιτρέπεται νά τό θεωρούμε σάν τέτοιο πού νά οφείλει ν' αποφέρει κάθε χρόνο 4.000 φράγκα. Άν ο γιατρός κερδίζει 30, μένουν ακόμα 26.000 φράγκα σάν έσοδο τού προσωπικού του ταλέντου, όπως τού τό 'δωσε η φύση. Καί στόν λογαριασμό, άν εκτιμήσουμε τό φυσικό τούτο κεφάλαιο, έχουμε τότε 260.000 φράγκα καί μέ τό κεφάλαιο πού τού έδωσαν οι γονείς του, γιά τά έξοδα τής σπουδής του, 40.000 φράγκα. Τά δύο κεφάλαια, ενωμένα, αποτελούν τήν περιουσία του». (Σαί, *«Πλήρες μάθημα, κτλ.»).*

Ο Σαί χωρίζει τήν περιουσία τού γιατρού σέ δύο μέρη: τό ένα αποτελεί αυτά πού πλήρωσε γιά τήν εκπαίδευσή του, τό άλλο αποτελεί τό προσωπικό του ταλέντο. Η διαίρεση είναι δίκαιη: είναι σύμφωνη μέ τή φύση τών πραγμάτων· είναι παγκόσμια δεκτή· χρησιμεύει σάν τό μέγιστο μέρος στο μεγάλο επιχείρημα τής ανισότητας τών ικανοτήτων. Δέχομαι ανεπιφύλακτα τό μέγιστο αυτό μέρος. Άς δούμε τίς συνέπειες.

1 Ο Σαί τοποθετεί στό *λαβείν* τού γιατρού τά 40.000 φραγκα πού κόστισε η σπουδή του: τά 40.000 φράγκα πρέπει να μεταφερθούν στά *χρεωστικά* του. Γιατί, άν τό έξοδο έγινε γι' αυτόν, δέν έγινε απ' αυτόν: συνεπώς, κάθε άλλο από τό νά ιδιοποιηθεί αυτα τά 40.000 φράγκα, ο γιατρός οφείλει νά τά αφαιρέσει από τό προιόν του καί νά τ' αποδώσει δίκαια σέ κάποιον Ας παρατηρήσουμε άλλωστε πώς ο Σαί μιλάει γιά *έσοδο* καί όχι γιά *εξόφληση*, συλλογιζόμενος σύμφωνα μέ τήν ψευδή αρχή πώς τά κεφάλαια είναι παραγωγικά. Έτσι,

τό έξοδο γιά τήν εκπαίδευση ενός ταλέντου είναι χρέος τό οποίο έχει συναφθεί από τό ταλέντο τό ίδιο: από τό γεγονός καί μόνον ότι υπάρχει, βρίσκεται χρεώστης ενός ποσού ίσου μέ κείνο πού κόστισε γιά νά παράγει. Αυτό είναι τόσο αλήθεια, τόσο μακρινό από κάθε υπεξαίρεση, ώστε άν σέ μιάν οικογένεια η εκπαίδευση ενός παιδιού κόστισε τά διπλά ή τά τριπλά απ' όσα στοίχισε η εκπαίδευση τών αδελφών του, εκείνοι έχουν τό δικαίωμα νά ζητήσουν αναλογική επανάληψη τής από κοινού κληρονομιάς προτού διαμοιραστεί η διαδοχή.

2. Ό,τι τώρα είπα γιά τήν υποχρέωση πού έχει συναφθεί από τό ταλέντο νά εξοφλήσει τά έξοδα τής εκπαίδευσής του, ο οικονομολόγος ούτε πού τό σκέφτεται: ο άνθρωπος τού ταλέντου, κληρονόμος τής οικογένειάς του, κληρονομεί καί τήν πίστωση τών 40.000 φράγκων πού βαραίνει επάνω του καί, κατά συνέπεια, γίνεται ιδιοκτήτης της. Βγαίνουμε απ' τό δικαίωμα απασχόλησης καί όλα τά ζητήματα πού θέσαμε στό κεφάλαιο 2 ξαναπαρουσιάζονται: τί είναι τό δικαίωμα απασχόλησης; τί είναι η κληρονομιά; Τό δικαίωμα διαδοχής είναι δικαίωμα συσσώρευσης ή μονάχα δικαίωμα εκλογής: Από ποιόν ο πατέρας τού γιατρού είχε πάρει τήν περιουσία του; Ήταν ιδιοκτήτης ή μονάχα σφετεριστής; Άν ήταν πλούσιος, άς εξηγήσουμε τόν πλούτο του· άν ήταν φτωχός, πώς μπόρεσε καί σύντρεξε σ' ένα έξοδο τόσο σημαντικό; Άν έλαβε βοήθειες, πώς οι βοήθειες αυτές νά δημιούργησαν πρός όφελος τού υποχρεωμένου ένα προνόμιο ενάντια στούς ευεργέτες του; κτλ.

3. «Μένουν 26.000 φράγκα, γιά τό έσοδο του προσωπικου ταλέντου πού τό έδωσε η φύση». (Σαί). Ύστερ' απ' αυτό, ο Σαί συμπεραίνει πώς τό ταλέντο τού γιατρού μας αντιστοιχει σ' ένα κεφάλαιο 260.000 φρ. Ο επιδέξιος υπολογιστής μας παίρνει μιά συνέπεια γιά αρχή: δέν πρέπει τό κέρδος νά εκτιμάει τό ταλέντο· απεναντίας, από τό ταλέντο νά εκτιμούνται οι πληρωμές. Γιατί μπορεί νά συμβαίνει, μ' όλη του τήν αξία, ο εν λόγω γιατρός νά μήν κερδίζει απολυτως τίποτα. θά πρέπει νά συμπεράνουμε ότι τό ταλέντο ή η περιουσία αυτου

τού γιατρού αντιστοιχεί στό μηδέν; Σέ ποιάν ευλογοφανή αιτία θασιζόμενοι θ' αποδείχναμε πώς ένας γιατρός πρέπει νά κερδίζει τά διπλά, τά τριπλά ή τά εκατονταπλά απ' έναν χωρικό; Μπερδεμένη δυσκολία, πού ποτέ δέν λύθηκε παρά μέ τήν απληστεία, τήν ανάγκη, τήν καταπίεση. Δέν πρέπει νά προσδιορίζεται έτσι τό δίκαιο τού ταλέντου. Μά πώς νά κάνουμε τούτον τόν προσδιορισμό;

4. Είπα, στήν αρχή, ο γιατρός δέν μπορεί ν' αντιμετωπιστεί λιγότερο ευνοϊκά από κάθε άλλον παραγωγό, δέν μπορεί νά μείνει κάτω από τήν ισότητα: δέν θά σταθώ καθόλου γιά νά τ' αποδείξω. Προσθέτω όμως πώς άλλο τόσο δέν μπορεί ν' ανεθεί πάνω απ' τήν ίδια αυτή τήν ισότητα, επειδή τό ταλέ ντο του είναι ιδιοκτησία ομαδική, τήν οποία δέν έχει κάν πληρώσει καί πού γι' αυτήν παραμένει αδιάκοπα χρεώστης.

Όπως η δημιουργία κάθε παραγωγικού όργανου είναι τό αποτέλεσμα μιάς ομαδικής δύναμης, έτσι καί τό ταλέντο καί η γνωση σ' έναν άνθρωπο είναι τό προϊόν τής παγκόσμιας νοημοσύνης καί μιάς γνώσης γενικής πού αργά-αργά αφομοιώθηκε από ένα πλήθος δασκάλων καί χάρη στή βοήθεια ενός πλήθους από κατώτερες βιομηχανίες.

Όταν ο γιατρός πλήρωσε τούς καθηγητές του, τά βιβλία του, τά διπλώματά του καί όλα τ' άλλα του έξοδα, δέν πλήρωσε περισσότερο τό ταλέντο του ή τόν πύργο του μισθοδοτώντας τούς εργάτες του. Ο άνθρωπος μέ τό ταλέντο συνέβαλλε νά δημιουργήσει μέσα του ένα ωφέλιμο όργανο: είναι λοιπόν σύν-κάτοχος, δέν είναι ιδιοκτήτης. Συγχρόνως υπάρχει μέσα του ένας ελεύθερος εργαζόμενος κι ένα αφομοιωμένο κοινωνικό κεφάλαιο: σάν εργαζόμενος είναι τοποθετημένος γιά τήν χρήση κάποιου οργάνου, γιά τή διεύθυνση μιάς μηχανής, πού είναι η ικανότητά του η ίδια· σάν κεφάλαιο, δέν ανήκει στόν εαυτό του, δέν εκμεταλλεύεται τόν εαυτό του γιά τόν εαυτό του, αλλά γιά τούς άλλους.

Θά βρίσκαμε μάλλον στό ταλέντο αίτια υποβίβασης του μισθου του παρά αύξησης πανω από τήν κοινή μοίρα, άν, από τήν πλευρά του, τό ταλέντο δέν έβρισκε στήν εξαιρετικότητά του κάποιο καταφύγιο ενάντια στήν επίπληξη για τις

στερήσεις πού απαιτεί. Κάθε παραγωγός δέχεται κάποια εκπαίδευση, κάθε εργαζόμενος είναι ταλέντο, ικανότητα, δηλαδή μιά ομαδική ιδιοκτησία, πού η δημιουργία της όμως δέν είναι εξίσου δαπανηρή. Λίγοι δάσκαλοι, λίγα χρόνια, λίγες παραδοσιακές αναμνήσεις, είναι πράγματα απαραίτητα γιά νά διαμορφώσουν τόν καλλιεργητή καί τόν τεχνίτη: η γεννήτρια προσπάθεια καί, άν τολμήσω νά χρησιμοποιήσω τή γλώσσα, η διάρκεια τής κοινωνικής εγκυμοσύνης, είναι ικανότητες λόγω τής μετουσίωσης. Ενώ όμως ο γιατρός, ο ποιητής, ο καλλιτέχνης, ο επιστήμονας παράγουν λίγα καί αργά, η παραγωγή τού γεωργού είναι πολύ λιγότερο τυχερή καί δέν περιμένει τόν αριθμό τών χρόνων. Όποια λοιπόν κι άν είναι η ικανότητα ενός ανθρώπου, μόλις η ικανότητα δημιουργηθεί, δέν ανήκει πιά στόν εαυτό του· όμοιος μέ τήν ύλη πού ένα επιδέξιο χέρι τή διαπλάθει, είχε τήν ικανότητα νά *γίνει*, η κοινωνία τόν έκανε *νά είναι*. Τό δοχείο θά πεί στόν αγγειοπλάστη: Είμαι αυτό πού είμαι καί δέν σού χρωστάω τίποτα;

Ο καλλιτέχνης, ο επιστήμονας, ο ποιητής λαθαίνουν τή σωστή τους αμοιβή καί μόνο πού η κοινωνία τούς επιτρέπει νά επιδίνονται αποκλειστικά στήν επιστήμη τους καί στήν τέχνη τους: έτσι ώστε στήν πραγματικότητα δέν δουλεύουν γιά τόν εαυτό τους, αλλά γιά τήν κοινωνία πού τούς δημιουργεί καί τούς απαλλάσσει από κάθε άλλο ενδεχόμενο. Η κοινωνία μπορεί στό κάτω-κάτω νά ζήσει καί χωρίς πεζό ή έμμετρο λόγο, μουσική καί ζωγραφική, νά ξέρει πώς προχωρούν η σελήνη, τά άστρα... καί δέν μπορεί νά ζήσει ούτε μιά μέρα χωρίς τροφή καί χωρίς κατοικία.

Χωρίς άλλο, ο άνθρωπος δέν ζεί μονάχα μέ ψωμί· οφείλει ακόμα, κατά τό Ευαγγέλιο, *νά ζήσει μέ τόν λόγο τού Θεού*, δηλαδή ν' αγαπήσει τό καλό καί νά τό κάνει, νά γνωρίσει καί νά θαυμάσει τό ωραίο, νά μελετήσει τά θαύματα τής φύσης. Μά, γιά νά καλλιεργήσει τήν ψυχή του, πρέπει βέβαια ν' αρχίσει μέ τό νά φροντίζει τό σώμα του: τό τελευταίο αυτό τόν παρασύρει τόσο μέ τήν ανάγκη όσο καί η ψυχή τόν παρασύρει μέ τήν ευγένεια. Άν είναι ένδοξο τό νά γοητεύεις

καί νά μορφώνεις τούς ανθρώπους, είναι εξίσου τιμητικό νά τούς τρέφεις. Αφού λοιπόν η κοινωνία, πιστή στήν αρχή τής διαίρεσης τής εργασίας, εμπιστεύεται μία αποστολή τέχνης ή γνώσης σ' ένα μέλος της: επιτρέποντάς του νά εγκαταλείψει τήν κοινή εργασία, τού οφείλει αποζημείωση γιά όλα όσα τόν εμποδίζει νά δημιουργήσει βιομηχανικά, αλλά δέν τού οφείλει παρά αυτό καί μόνο. Άν εκείνος απαιτούσε περισσότερα, η κοινωνία, καθώς θά αρνιόταν τίς υπηρεσίες του, θά περιόριζε τίς αξιώσεις του στό μηδέν.

Λένε πώς κάποια περίφημη τραγουδίστρια ζήτησε από τήν αυτοκρατόρισσα τής Ρωσίας Αικατερίνη Β', είκοσι χιλιάδες ρούβλια:

— Είναι περισσότερα κι απ' όσα δίνω στούς στρατάρχες μου, είπε η Αικατερίνη.

— Δέν έχει η Μελειότης Σας, απάντησε η τραγουδίστρια, παρά νά ζητήσετε νά σάς τραγουδήσουν οι στρατάρχες σας.

Άν η Γαλλία, ισχυρότερη από τήν Αικατερίνη Β', έλεγε στή δεσποινίδα Ρασέλ:[24]

— Θά παίζετε γιά 100 λουδοβίκια ή θά γνέθετε βαμβάκι.

Στόν κ. Ντυπρέ:

— Θά τραγουδήσετε γιά 2.400 φράγκα ή θά πάτε στ' αμπέλια.

Νομίζετε πώς η τραγωδός Ρασέλ καί ο τραγουδιστής Ντυπρέ θά εγκαταλείπανε τό θέατρο; Πρώτοι αυτοί θά μετανοούσαν.

Η μαμζέλ Ρασέλ εισπράττει, λένε, από τήν Κομεντί Φρανσαίζ, 60.000 φράγκα τόν χρόνο: γιά ένα ταλέντο σάν τό δικό της, είναι συμβολικός μισθός. Γιατί όχι 100.000 φρ., 200.000 φρ.; Γιατί όχι βασιλική επιχορήγηση; Τί ταπεινότητα! Παζαρεύουνε ποτέ μέ μιά καλλιτέχνιδα σάν τήν μαμζέλ Ρασέλ;

Απαντούν πώς η διοίκηση δέν θά μπορούσε νά δώσει περισσότερα χωρίς νά πέσει σέ πτώχευση, πώς αναγνωρίζουν τό ανώτερο ταλέντο τής νεαρής ηθοποιού· μά, πώς, ρυθμίζοντας τόν μισθό της, έπρεπε νά λάβουν υπόψη τους καί τό τιμολόγιο τών εσόδων καί τών εξόδων τής εταιρίας.

Όλ' αυτά είναι σωστά καί δίκαια, όμως όλα επιβεβαιώνουν ό,τι είπα, δηλαδή: πώς τό ταλέντο ενός καλλιτέχνη μπορεί νά είναι άπειρο, αλλά οι μισθοδοτικές αξιώσεις του είναι αναγκαστικά περιορισμένες· απ' τή μιά, από τήν ωφελιμότητα πού παράγει στήν εταιρία πού τόν μισθοδοτεί· απ' τήν άλλη, από τά έσοδα τής εταιρίας τής ίδιας· μ' άλλα λόγια, πώς η αίτηση τού πωλητή ζυγιάζεται μέ τό δικαίωμα τού αγοραστή.

Η μαμζέλ Ρασέλ, λένε, φέρνει στό Τεάτρ Φρανσαί πάνω από 60.000 φρ. έσοδα. Συμφωνώ. Μά καί επιτίθεμαι στό θέατρο: από ποιόν τό Τεάτρ Φρανσαί αφαιρεί αυτόν τόν φόρο; — Από άπληστους ολότελα ελεύθερους — Ναί, αλλά οι εργάτες, οι ενοικιαστές, οι αγρότες, δανειζόμενοι μέ τοκο καί μέ ενέχυρα, από τούς οποίους οι άπληστοι ξαναπαίρνουν όλα όσα πληρώνουν στό θέατρο, είναι ελεύθεροι; Καί όταν τό μεγαλύτερο μέρος τού προϊόντος τους καταναλώνεται, χωρίς αυτούς, στό θέαμα, θά 'ρθείτε νά μέ βεβαιώσετε πώς στίς οικογένειές τους δέν λείπει τίποτα; Ώσπου ο γαλλικός λαός, όντας ελεύθερος ν' αποφασίζει γιά τούς μισθούς πού θα δίνονται στούς καλλιτέχνες, στούς επιστήμονες καί τούς δημόσιους υπάλληλους, ώσπου νά εχει εκφράσει ξεκάθαρα τή θέλησή του καί νά κρίνει μέ επιγνωση τών πραγμάτων, τα έσοδα τής μαμζέλ Ρασέλ καί όλων τών ομοιών της θα είναι αναγκαστική συνεισφορά, θ' αποσπάται μέ τη βία, γιά ν' αμοιβεται η περηφάνεια καί νά διατηρείται η ακολασια.

Επειδή δέν είμαστε ούτε ελεύθεροι ούτε αρκετά διαφωτισμένοι, δεχόμαστε παθητικά τό εμποριο τής απάτης· ο εργαζόμενος παραχωρεί τούς μισθούς πού τό κύρος τής εξουσίας καί ο εγωισμός τού ταλέντου αντλούν γιά χάρη τής απληστίας τού αργόσχολου. Καί ζούμε στό αδιάκοπο σκάνδαλο τών τερατωδών ανισοτήτων, πού τίς ενθαρρύνει καί τίς χειροκροτεί η κοινή γνώμη.

Ολόκληρο τό έθνος καί μόνο τό έθνος πληρώνει τούς συγγραφείς του, τούς επιστήμονές του, τούς καλλιτέχνες του, τούς δημόσιους υπάλληλούς του, όποια κι άν ειναι τα χέρια μέσ' από τά οποία τούς έρχονται οι μισθοί. Μέ ποιό

μέτρο πρέπει νά τούς πληρώνει; Μέ τό μέτρο τής ισότητας. Τό απόδειξα μέ τήν εκτίμηση τών ταλέντων. Θά τό επιβεβαιώσω, στό επόμενο κεφάλαιο, μέ τό αδύνατο κάθε κοινωνικής ανισότητας.

Τί έχουμε αποδείξει μέ όσα προηγηθήκανε; Πράγματα τόσο απλά πού, αλήθεια, είναι θλακώδη:

ότι, όπως ο ταξιδιώτης δέν ιδιοποιείται τόν μεγάλο δρόμο πάνω στόν οποίο περνάει, έτσι κι ο γεωργός δέν ιδιοποιείται τόν αγρό πάνω στόν οποίο σπέρνει·

ότι άν, εν τούτοις, λόγω τής εργασίας του, ένας εργαζόμενος μπορεί νά ιδιοποιείται τό υλικό πού εκμεταλλεύεται, κάθε εκμεταλλευόμενος γίνεται, μέ τόν ίδιο τίτλο, ιδιοκτήτης τού υλικού αυτού·

ότι κάθε κεφάλαιο, είτε υλικό, είτε διανοητικό, μέ τό νά είναι ομαδικό έργο, αποτελεί κατά συνέπεια ιδιοκτησία ομαδική·

ότι ο ισχυρός δέν έχει τό δικαίωμα νά εμποδίζει μέ τίς εισβολές του τήν εργασία τού αδύναμου, ούτε ο επιδέξιος νά αιχμαλωτίζει τήν καλή πίστη τού απλοϊκού·

τέλος, ότι κανένας δέν μπορεί νά θιάζεται ν' αγοράζει εκείνο πού δέν επιθυμεί, ακόμα περισσότερο νά πρέπει νά πληρώνει αυτό πού δέν αγόρασε: δηλαδή ότι η ανταλλάξιμη αξία ενός προϊόντος, μέ τό νά μήν έχει σάν μέτρο τή γνώμη ούτε τού αγοραστή ούτε τού πωλητή, αλλά τό άθροισμα τού χρόνου καί τών εξόδων πού κόστισε, η ιδιοκτησία τού καθενός παραμένει ίση.

Όλ' αυτά δέν είναι θέθαια αλήθειες πολύ χαζές, Ἐ, λοιπόν, όσο χαζές καί νά σού φαίνονται, αναγνώστη, θά δεις κι άλλες πού τίς ξεπερνούν σέ χαζομάρα καί ρηχότητα. Γιατί προχωράμε γεωμετρικά ανάποδα. Για τούς γεωμέτρες, οσο εκείνοι προχωρούν, τά προβλήματα γίνονται όλο καί πιο δύσκολα· εμείς, απεναντίας, αφού αρχίσουμε από τίς πιό δυσνόητες προτάσεις, θά τελειώσουμε μέ αξιώματα.

Ωστόσο, πρέπει, γιά νά τελειώσουμε τό κεφάλαιο αυτό, νά εκθέσω μιάν ακόμα υπέρμετρη αλήθεια, τέτοια πού ποτέ δέν αποκάλυψαν ούτε οι νομολόγοι ούτε οι οικονομολόγοι.

## §8

### *Στὴν τάξη τῆς δικαιοσύνης, η εργασία καταστρέφει τὴν ιδιοκτησία*

Η πρόταση τούτη είναι η συνέπεια στίς δύο προηγούμενες παραγράφους πού θά τίς συνοψίσουμε πρώτα.

Ο μεμονωμένος άνθρωπος δέν μπορεί ν' ανταπεξέλθει παρά μονάχα σ' ένα ελάχιστο μέρος τών αναγκών του· όλη του η δύναμη θρίσκεται στὴν κοινωνία καί στόν έξυπνο συνδυασμό τῆς παγκόσμιας προσπάθειας. Η διαίρεση καί ο συγχρονισμός τῆς εργασίας πολλαπλασιάζουν τὴν ποσότητα καί τὴν ποικιλία τών προϊόντων· η ειδίκευση τών υπηρεσιών αυξάνει τὴν ποιότητα τών καταναλώσιμων ειδών.

Ούτ' ένας άνθρωπος λοιπόν πού νά μή ζεί από το προϊόν, πολλών χιλιάδων διαφορετικών εργαζόμενων. Ούτ' ένας εργαζόμενος πού νά μή λαθαίνει από τὴν κοινωνία ολόκληρη τὴν κατανάλωσή του καί, μέ τὴν κατανάλωσή του, τά μέσα αναπαραγωγής. Πραγματικά, ποιός θά τολμούσε νά πεί:

— Παράγω μόνος αυτό πού καταναλώνω, δέν έχω ανάγκη κανέναν!

Ο γεωργός; πού οι παλιοί οικονομολόγοι τόν θλέπανε σάν τόν μόνο παραγωγό; Ο γεωργός, στεγασμένος, επιπλωμένος, ντυμένος, θρεμμένος, θοηθημένος από τόν χτίστη, τόν κρεοπώλη, τόν επιπλοποιό, τόν ράφτη, τόν φούρναρη, τόν μπακάλη, τόν σιδηρουργό, κλπ., ο γεωργός, λέω, μπορεί νά κανακευτεί πώς παράγει μόνος;

Η κατανάλωση δίνεται στόν καθένα απ' όλον τόν κόσμο· γιά τόν ίδιο λόγο, η παραγωγή τού καθενός προϋποθέτει τὴν παραγωγή όλων. Ένα προϊόν δέν πάει χωρίς άλλο προϊόν· εργασία απομονωμένη είναι πράγμα αδύνατο. Ποιά θά ήταν η συγκομιδή τού γεωργού, άν άλλοι δέν κατασκεύαζαν γιά λογαριασμό του σιτοθολώνες, αμάξια, άροτρα, ρούχα κλπ. Τί θά έκανε ο επιστήμονας χωρίς τόν θιβλιοπώλη, ο τυπογράφος χωρίς τόν χύτη καί τόν μηχανικό, κι αυτοί χωρίς ένα πλήθος άλλους εργαζόμενους;... Άς μήν παρατείνουμε τὴν απαρίθμηση, εφόσον είναι τόσο εύκολη νά τὴν εννοήσουμε

από φόβο μήν μάς κατηγορήσουν πώς περιττολογούμε. Όλες οι βιοτεχνίες συνδέονται, μέ σχέσεις αδιάκοπες, σ' έναν καί μοναδικό σύνδεσμο· όλες οι παραγωγές αλληλοεξυπηρετούνται αμοιβαία σέ σκοπό καί σέ μέσα· όλες οι ποικιλίες ταλέντων δέν είναι άλλο παρά σειρά μεταμορφώσεων τού κατώτερου πρός τό ανώτερο.

Όμως, τό αναμφισβήτητο καί αδιαφιλονίκητο αυτό γεγονός τής γενικής συμμετοχής σέ κάθε είδους προϊόν έχει σάν αποτέλεσμα νά κάνει κοινές όλες τίς ιδιαίτερες παραγωγές: έτσι πού κάθε προϊόν, βγαίνοντας από τά χέρια τού παραγωγού, βρίσκεται από τά πρίν υποθηκευμένο από τήν κοινωνία. Ο παραγωγός ο ίδιος δέν έχει δικαίωμα στό προϊόν του παρά μονάχα γιά ένα κλάσμα που ο παρανομαστής του είναι ίσος μέ τόν αριθμό τών ατόμων από τά οποία αποτελείται η κοινωνία. Είναι αλήθεια ότι, σ' αντάλλαγμα, ο παραγωγός αυτός έχει δικαίωμα σέ όλα τ' άλλα προϊόντα πού δέν είναι δικά του, έτσι πού η πράξη υποθήκης τού παραχωρείται απέναντι σ' όλους, όπως δίνεται καί σ' όλους απέναντί του· όμως, δέν τό βλέπουμε πώς η υποθηκευτική αμοιβαιότητα, απέχοντας πολύ από τό νά επιτρέπει τήν ιδιοκτησία, καταστρέφει ώς καί τήν κατοχή; Ο εργαζόμενος δέν είναι μάλιστα ούτε κάτοχος τού προϊόντος του· δέν προλαβαίνει νά τό αποτελειώσει καί η κοινωνία τού τό ζητα.

Θά μού πείτε, ωστόσο, πώς άν ήταν έτσι, ακόμα κι όταν το προιόν δέν θ' ανήκε στόν παραγωγό, εφόσον η κοινωνία δινει στον κάθε εργαζόμενο ένα ισότιμο τού προϊόντος του, το ισότιμο αυτό, ο μισθός, η ανταμοιβή, η απολαβή γίνεται ιδιοκτησία. Θά αρνηθείτε πώς η ιδιοκτησία αυτή τέλος πάντων δέν είναι νόμιμη; Κι άν ο εργαζόμενος, αντί νά καταναλώνει ολότελα τόν μισθό του, κάνει οικονομίες, ποιός θά τολμήσει λοιπόν νά τού τίς διεκδικήσει;

Ο εργαζόμενος δέν είναι ούτε καί τής τιμής τής εργασίας του ιδιοκτήτης καί δέν έχει ούτε τήν απόλυτη διάθεσή της. Μήν αφηνόμαστε νά μάς τυφλώνει μιά ψεύτικη δικαιοσύνη: εκείνο πού προσφέρεται στόν εργαζόμενο σ' αντάλλαγμα μέ τό προϊόν του δέν τού δίνεται σάν ανταμοιβή μιάς εκτελε-

σμένης εργασίας αλλά σάν προμήθεια καί προκαταβολή γιά μιάν εργασία πού πρέπει νά κάνει. Καταναλώνουμε προτού παράγουμε: ο εργαζόμενος, στό τέλος τής μέρας, μπορεί νά πεί: πλήρωσα τό χθεσινό μου έξοδο· αύριο, θά πληρώσω τό σημερινό μου έξοδο. Κάθε στιγμή τής ζωής του, ο εταίρος προηγείται στόν τρεχούμενο λογαριασμό του· πεθαίνει χωρίς νά μπορέσει νά ξεχρεωθεί: πώς θά μπορούσε νά κάνει κομπόδεμα;

Μιλάνε γιά οικονομίες: ιδιοκτησιακό στύλ. Σ' ένα καθεστώς ισότητας, κάθε αποταμίευση πού δέν έχει σάν σκοπό κάποια μελλοντική παραγωγή ή απόλαυση είναι αδύνατη: γιατί; γιατί, εφόσον η αποταμίευση αυτή δέν μπορεί νά κεφαλοποιηθεί, βρίσκεται ευθύς αμέσως χωρίς σκοπό καί δέν έχει *τελική αιτία*. Τό πράγμα θά γίνει κατανοητότερο στό διάβασμα τού επόμενου κεφάλαιου.

Συμπεραίνουμε:

Ο εργαζόμενος είναι, απέναντι στήν κοινωνία, χρεώστης πού πεθαίνει αναγκαστικά όχι αξιόχρεως: ο ιδιοκτήτης είναι άπιστος θεματοφύλακας πού αρνιέται τήν κατάθεση η οποία έγινε στή φύλαξή του καί θέλει νά τού πληρώνουν τίς μέρες, τούς μήνες καί τά χρόνια τής υπηρεσίας του σάν φύλακας.

Οι αρχές πού εκθέσαμε πρίν λίγο μπορεί νά φαίνονται ακόμα πολύ μεταφυσικές σέ κάποιους αναγνώστες. Θά τίς ξαναπαρουσιάσω μέ πιό συγκεκριμένη μορφή, πιό αντιληπτή καί γιά τούς χοντροκέφαλους καί πιό γόνιμη σέ συμπεράσματα ως πρός τό μεγαλύτερο συμφέρον μας.

Ίσαμε δώ θεώρησα τήν ιδιοκτησία σάν ικανότητα *αποπομπής*, τώρα θά τήν εξετάσω σάν ικανότητα εισβολής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

# *Η ιδιοκτησία είναι πράγμα αδύνατο*

Η τελευταία δικαιολογιατών ιδιοκτητών, τό κεραυνοβόλο επιχείρημα πού η ακαταμάχητη δύναμή του τούς καθησυχάζει, είναι ότι, κατά τή γνώμη τους, η ισότητα τών προϋποθέσεων ζωής είναι χίμαιρα, φωνάζουνε μέ ύφος ικανοποιημένων· μοιράστε σήμερα τά αγαθά σέ ίσα μέρη, αύριο η ισότητα θά 'χει εξαφανιστεί.

Στήν κοινοπληκτική τους αντιλογία, πού τήν λένε καί τήν ξαναλένε σ' οποιαδήποτε περίπτωση μέ απίστευτη σιγουριά, δέν παραλείπουν ποτέ νά προσθέσουν τήν εξής επεξήγηση, σέ στύλ *Δόξα Πατρί:*

— Άν όλοι οι άνθρωποι ήταν ίσοι, κανένας δέν θά 'θελε νά δουλέψει.

Τό τροπάριο τούτο ψέλνεται σέ πολλούς ρυθμούς.

Άν όλος ο κόσμος ήταν αφέντες, κανένας δέν θά 'θελε νά υπακούσει.

Άν δέν υπήρχαν πιά πλούσιοι, ποιός θά 'δινε δουλιά στούς φτωχούς;

Κι άν δέν υπήρχαν πιά φτωχοί, ποιός θά δούλευε γιά τούς πλούσιους;... Μά, καθόλου κατηγορίες: τό καλύτερο πού έχουμε νά κάνουμε είναι ν' απαντήσουμε.

Ἀν αποδείξω πώς η ιδιοκτησία είναι αυτή καθ' εαυτή αδυνατη· η ιδιοκτησία είναι αντίφαση, χίμαιρα, ουτοπία· κι άν τό αποδείξω, όχι πλέον μέ μεταφυσικές καί δικαιωματικές θεωρήσεις, αλλά μέ τή λογική τών αριθμών, μέ εξισώσεις καί υπολογισμούς, ποιά θά 'ναι αμέσως η φρίκη τού κατάπληκτου ιδιοκτήτη; Καί σύ, αναγνώστη, τί νομίζεις γιά τήν αντιστροφή τών επιχειρημάτων;

Οι αριθμοί κυβερνούν τόν κόσμο: απόφθεγμα αληθινό τόσο γιά τόν ηθικό καί πολιτικό κόσμο όσο καί γιά τόν αστρικό καί τόν μοριακό. Τά στοιχεία τού δίκαιου είναι τά ίδια μέ τής άλγεβρας· η νομοθεσία καί η διακυβέρνηση δέν είναι άλλο τίποτα παρά η τέχνη νά κάνεις ταξινομήσεις καί νά εξισορροπείς τίς δυνάμεις: όλη η νομολογία βρίσκεται μές στούς κανόνες τής αριθμητικής. Τό κεφάλαιο αυτό καί τό επόμενο θά χρησιμέψουν γιά ν' απορρίψουμε τά θεμέλια τής απίστευτης αυτής θεωρίας. Καί τότε θ' αποκαλυφτεί στά μάτια τού αναγνώστη ένα απέραντο καί καινούργιο πεδίο: τότε θ' αρχίσουμε νά βλέπουμε στίς αναλογίες τών αριθμών τή συνθετική ενότητα τής φιλοσοφίας καί τών επιστημών καί, γεμάτοι ενθουσιασμό καί θαυμασμό μπροστά στή βαθειά καί μεγαλειώδη απλοϊκότητα τής φύσης, θ' αναφωνάξουμε μαζί μέ τόν Απόστολο: «Ναί, ο Αιώνιος έφτιαξε τά πάντα μέ αριθμό, μέ βάρος, μέ μέτρο». Θά καταλάβουμε πώς η ισότητα τών προϋποθέσεων ζωής όχι μονάχα είναι δυνατή αλλά καί πώς είναι η μόνη δυνατή· πώς η φαινομενική αδυνατότητα πού τής ψεγαδιάζουν τής αποδίδεται γιατί τήν βλέπουμε πάντα είτε μέσα στήν ιδιοκτησία είτε μέσα στήν κοινότητα, πολιτικές μορφές εξίσου αντίθετες, καί η μιά καί η άλλη, πρός τή φύση τού ανθρώπου. Τέλος θά παραδεχτούμε πώς όλες οι μέρες, κι άς μήν τό ξέρουμε, στόν χρόνο μάλιστα κατά τόν οποίο επιβεβαιώνουμε, ότι είναι όχι πραγματοποιήσιμη, η ισότητα αυτή πραγματοποιείται. Επίσης πώς πλησιάζει ο καιρός, πού, χωρίς νά τήν αναζητήσουμε ούτε καί νά τήν θελήσουμε μάλιστα, θά τήν έχουμε εγκαταστήσει παντού· καί πώς μ' αυτήν, μέσα σ' αυτήν καί μέσ' απ' αυτήν, οφείλει νά εκδηλωθεί η πολιτική τάξη σύμφωνα μέ τή φύση καί τήν αληθεια.

Έχει ειπωθεί, μιλώντας γιά τή τύφλωση καί τό πείσμα τών παθών, πώς άν ο άνθρωπος είχε κάποιο συμφέρον νά αρνηθεί τίς αλήθειες τής αριθμητικής, θά έβρισκε τρόπο νά κλονίσει τήν θεβαιότητα· νά η ευκαιρία νά κάνουμε τό περίεργο αυτό πείραμα. Προσθάλλω τήν ιδιοκτησία, όχι πιά μέ τούς ίδιους της τούς αφορισμούς, αλλά μέ υπολογισμούς. Ας είναι έτοιμοι λοιπόν οι ιδιοκτήτες νά επαληθεύσουν τίς πράξεις μου: γιατί άν από κακοτυχία γιά κείνους, θρεθούν νά 'ναι σωστές, πάνε χαμένοι.

Καί αποδείχνοντας τό αδύνατο τής ιδιικτησίας, αποτελειώνω μέ τήν απόδειξη τής αδικίας της· πραγματικά:

Ό,τι είναι *δίκαιο,* γιά πολύ σπουδαιότερο λόγο είναι *ωφέλιμο·*

ό,τι είναι ωφέλιμο, γιά πολύ σπουδαιότερο λόγο είναι *αληθινό·*

ό,τι είναι αληθινό, γιά πολύ σπουδαιότερο λόγο είναι *δυνατό·*

συνεπώς, ό,τι προέρχεται από τό δυνατό νά γίνει προέρχεται, απ' αυτό ακριβώς, από τήν αλήθεια, τήν ωφελιμότητα, τή δικαιοσύνη. Συνεπώς, *από τά πρίν,* μπορούμε νά κρίνουμε γιά τή δικαιοσύνη ενός πράγματος από τό αδύνατό της νά πραγματοποιηθεί· έτσι ώστε άν τό πράγμα αυτό είναι είναι εξόχως αδύνατο, νά είναι καί εξόχως άδικο.

## *Η Ιδιοκτησία είναι Φυσικά καί Μαθηματικά Αδύνατη*

### ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Αξίωμα: ***Η ιδιοκτησία είναι τό δικαίωμα ξενοκληρίας πού ο ιδιοκτήτης αποδίδει στόν εαυτό του γιά ένα πράγμα σημαδεμένο απ' αυτόν μέ τήν υπογραφή του.***

Η πρόταση αυτή είναι γνήσιο αξίωμα, γιατί:

1. Δέν είναι καθόλου ορισμός, εφόσον δέν εκφράζει το κάθε τι πού περιέχεται στό δικαίωμα ιδιοκτησίας: δικαίωμα πώλησης, ανταλλαγής, δωρεάς· δικαίωμα μεταποιησης, αλλοίωσης, κατανάλωσης, φθοράς, χρήσης, κατάχρησης κλπ. Όλα τά δικαιώματα αυτά είναι ισάριθμα διαφορετικά αποτελέσματα τής ιδιοκτησίας, πού μπορούμε νά τά θεωρήσουμε ξέχωρα, αλλά τά παραλείπουμε εδώ για ν' ασχοληθούμε μ' ένα μονάχα, γιά τό δικαίωμα ξενοκληρίας.

2. Η πρόταση αυτή είναι παγκόσμια παραδεκτή· κανένας δέν μπορεί νά τήν αρνηθεί χωρίς νά αρνηθεί τά γεγονότα, χωρίς τήν ίδια στιγμή νά διαψεύδεται από τήν παγκόσμια εφαρμογή.

3. Η πρόταση αυτή είναι άμεσα έκδηλη, εφόσον τό γεγονός πού εκφράζει συνοδεύει πάντοτε, είτε πραγματικά, είτε προαιρετικά, τήν ιδιοκτησία κι εφόσον κυρίως απ' αυτό εκείνη εκδηλώνεται, αποτελείται, τίθεται.

4. Τέλος, η άρνηση τής πρότασης αυτής περιέχει αντίφαση: τό δικαίωμα ξενοκληρίας είναι πραγματικά συναφές, τόσο οικείο πρός τήν ιδιοκτησία, ώστε, εκεί πού εκείνο δέν υπάρχει, η ιδιοκτησία είναι ανύπαρκτη.

*Παρατηρήσεις:* Η ξενοκληρία λαβαίνει διάφορα ονόματα, ανάλογα μέ τά πράγματα πού τήν δημιουργούν: *μίσθωση κτήματος, νοίκι* σπιτιών και επίπλων, *πρόσοδος* για τα επ' αόριστο καταθεμένα κεφάλαια, *τόκος* γιά τά χρήματα, *κέρδη, οφέλη* (πράγματα πού δέν πρέπει νά τά μπερδεύουμε με τόν μισθό ή νόμιμη τιμή τής εργασίας), γιά τίς ανταλλαγές.

Η ξενοκληρία, είδος φιλοδωρήματος, εκτίμησης απτής καί καταναλώσιμης, ανήκει δικαιωματικά στόν ιδιοκτήτη χάρη στήν ονομαστική καί μεταφυσική του απασχόληση: η σφραγίδα του αποθέτεται πάνω στό αντικειμενο· αυτό αρκεί ώστε κανένας νά μή μπορεί νά απασχολήσει τό αντικείμενο χωρίς τήν άδειά *του*.

Τήν άδεια απασχόλησης τού αντικείμενού του, ο ιδιοκτήτης μπορεί νά τήν παραχωρήσει γιά τό τίποτα: συνήθως τήν πουλάει. Στήν πράξη, η πώληση αυτή είναι δόλια πώληση

ξένου πράγματος καὶ αισχροκέρδεια. Ωστόσο, μὲ τὸ νόμιμο επινόημα τῆς περιουσίας τῆς ιδιοκτησίας, η πώληση αυτὴ ακριβῶς, αυστηρὰ τιμωρούμενη, δὲν ξέρουμε καὶ καλὰ γιατί, σὲ ἄλλες περιπτώσεις, γίνεται γιὰ τὸν ιδιοκτήτη πηγὴ κέρδους καὶ εκτίμησης.

Η ευγνωμοσύνη ποὺ ο ιδιοκτήτης απαιτεί γιὰ τὸ δάνεισμα τοῦ δικαιώματός του εκφράζεται είτε μὲ χρήματα είτε μὲ μέρισμα σὲ είδος ἀπὸ τὸ υποτιθέμενο είδος. Έτσι, μὲ τὸ δικαίωμα ξενοκληρίας, ο ιδιοκτήτης θερίζει χωρίς νὰ σπέρνει, συνάζει χωρίς νὰ καλλιεργεί, καταναλώνει χωρίς να παράγει, απολαμβάνει χωρίς νὰ εξασκεί τίποτα. Πολυ διαφορετικοί ἀπὸ τὰ είδωλα τοῦ Ψαλμωδοῦ είναι οι θεοί της ιδιοκτησίας: εκείνα είχαν χέρια αλλὰ δὲν ἄγγιζαν ετουτοι, απεναντίας, *έχουν χέρια καὶ ψαύουν.*

Όλα είναι μυστηριώδη καὶ υπερφυσικα στὸ δικαιωμα ξενοκληρίας. Τρομερές τελετουργίες συνοδεύουν τὴν εγκαινίαση ενός ιδιοκτήτη, ὅπως ἄλλοτε συνέβαινε μὲ την υποδοχη ενός μεμυημένου. Αρχικά, είναι η *αγίαση* τοῦ αντικειμενου, αγιασμός μὲ τὸν οποίο γίνεται γνωστὸ σὲ ολους πῶς έχουν νὰ πληρώσουν ακριβὸ τάμα στὸν ιδιοκτήτη, παντα και ὁποτε θὰ θελήσουν, μὲ παροχὴ δική του καὶ συμβόλαιο, νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ αντικείμενό του.

Ύστερα, τὸ *ανάθεμα*, ποὺ, εκτος από την προαναφερομένη περίπτωση, απαγορεύει ν' αγγιξεις καὶ τριχα από το αντικείμενο, ακόμα καὶ κατὰ τὴν απουσία του ιδιοκτήτη, και δηλώνει ιερόσυλο, άτιμο, τιμωρητέο μὲ πρόστιμο, δικάσιμο καθε παραβιαστὴ τῆς ιδιοκτησίας

Έπειτα, η *αφιέρωση*, μὲ τὴν οποία ο ιδιοκτήτης ή ο υποδεικνυόμενος άγιος, ο θεὸς προστάτης τοῦ πράγματος, ενυπάρχει στὸ αντικείμενο νοερὰ σὰν θεότητα μὲς στὸ ιερό της Μὲ τὴν πράξη τῆς αφιέρωσης, η υπόσταση τοῦ αντικειμένου είναι ἂς ποῦμε μεταστραμμένη στὸ ατομο τοῦ ιδιοκτήτη, του πάντα παρόντα στὰ είδη ή στίς όψεις τοῦ εν λόγω πράγματος

Αυτὸ είναι η καθαρὴ θεωρία τῶν νομομαθῶν.

«Η ιδιοκτησία, λέει ο Τουλιέ, είναι *ηθική ιδιότητα* συναφής μὲ τὸ πράγμα, *πραγματικὸς δεσμὸς* ποὺ τὸ συνδέει μὲ τὸν ιδιοκτήτη καὶ ποὺ δὲν μπορεί νὰ λυθεί χωρὶς δική του πράξη».

Ο Λὸκ αμφέβαλλε, μὲ όλον του τὸ σεβασμό, ἀν ο Θεὸς δὲν μπορούσε νὰ κάνει τὴν ὕλη *σκεπτόμενη*· ο Τουλιὲ βεβαιώνει πὼς ο ιδιοκτήτης τὴν κάνει *ηθική*· τί τῆς λείπει γιὰ νὰ θεοποιηθεί; Βέβαια, δὲν τῆς λείπουν οι λατρείες.

*Η ιδιοκτησία είναι τὸ δικαίωμα ξενοκληρίας*, δηλαδὴ η δύναμη νὰ παράγεις χωρὶς νὰ εργάζεσαι· όμως, τὸ νὰ παράγεις χωρὶς νὰ εργάζεσαι, σημαίνει πὼς κάνεις απὸ τὸ τίποτα κάτι, μὲ μιὰ λέξη, νὰ δημιουργείς: αυτὸ ακριβὼς δὲν πρέπει νὰ 'ναι πιὸ δύσκολο απὸ τὸ νὰ ηθικοποιήσεις τὴν ὕλη. Οι νομομαθείς έχουνε λοιπὸν δίκιο ποὺ αποδίνουν στοὺς ιδιοκτήτες τούτα τὰ λόγια τῆς Αγίας Γραφής: «Είπα: είστε Θεοί καὶ όλοι σας γιοὶ τοὺ Ὑψιστου».

*Η ιδιοκτησία είναι τὸ δικαίωμα ξενοκληρίας:* τὸ αξίωμα αυτὸ θὰ 'ναι γιὰ μὰς τὸ όνομα τοὺ ζώου τῆς Αποκάλυψης, όνομα μέσα στὸ οποίο όμως κλείνεται όλο τὸ μυστήριο αυτοὺ τοὺ κόσμου. Ξέρουμε ότι όποιος θὰ εισέδυε μέσα στὸ μυστήριο τοὺ ονόματος αυτοὺ θὰ αποχτούσε τὸ νόημα όλης τῆς προφητείας καὶ θὰ νικούσε τὸ ζώο. Ἐ, λοιπόν, μὲ τὴν βαθειὰ ερμηνεία τοὺ αξιώματός μας, εμείς θὰ σκοτώσουμε τὴ σφίγγα τῆς προφητείας. Ξεκινώντας απὸ τὸ τόσο εξαιρετικὰ χαρακτηριστικὸ γεγονός, *τὸ δικαίωμα ξενοκληρίας,* θ' ακολουθήσουμε τὰ ανθρωποκτόνα καμώματα τῆς τρομερής ταινίας, ποὺ τὸ κεφάλι της, μὲ τὶς χίλιες ρουφήκτρες, πάντα ξεγλυστρούσε απὸ τὴ ρομφαία τῶν πιὸ σφοδρών της εχθρών, αφήνοντάς τους τεράστια κομμάτια απὸ τὸ πτώμα της. Είναι γιατί χρειαζόταν άλλο πράγμα, έξω απ' τὸ θάρρος, γιὰ νὰ νικήσεις τὸ τέρας: ήταν γραφτὸ ότι δὲν θὰ έσκαγε προτοὺ ένας προλετάριος, οπλισμένος μὲ μαγικὸ ραβδί, θὰ τὸ καταμετρούσε.

1./*Τὸ μέγεθος τῆς ξενοκληρίας είναι ανάλογο μὲ τὸ αντικείμενο.* Όποιος κι ἀν είναι ο τόκος, κι ἀς τὸν υψώσουμε στὸ 3,5 ἢ στὸ 10% ἢ κι ἀς τὸν κατεβάσουμε στὸ 1/2, 1/4, 1/10, δὲν ἔχει σημασία, ο νόμος τῆς επαύξησής του παραμένει ο ίδιος. Νὰ ποιός είναι αυτός ο νόμος.

Κάθε κεφάλαιο εκτιμημένο σὰν νόμιμο μπορεί νὰ θεωρηθεί σὰν όρος τῆς αριθμητικῆς προόδου ποὺ ἔχει σὰν λόγο τὸ 100, καὶ η πρόσοδος τοῦ κεφάλαιου αποφέρει σὰν ο αντίστοιχος όρος μιᾶς ἄλλης αριθμητικής προόδου ποὺ θὰ είχε σὰν λόγο τὸν τόκο. Έτσι, ένα κεφάλαιο 500 φρ., όντας ο πέμπτος όρος τῆς αριθμητικῆς προόδου ποὺ ο λόγος της είναι 100, η πρόσοδός του 3% θὰ υποδηλώνεται μὲ τὸν πέμπτο όρο τῆς αριθμητικής προόδου ποὺ ο λόγος της είναι 3:

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| 100. | 200. | 300. | 400. | 500. |
| 3. | 6. | 9. | 12. | 15. |

Η γνώση αυτοῦ τοῦ είδους τῶν ***λογαρίθμων***, ποὺ οι ιδιοκτήτες ἔχουν στήσει καὶ υπολογίσει στὰ σπίτια τους σὲ πολὺ υψηλὸ βαθμό, θὰ μᾶς δώσει τὸ κλειδὶ τῶν περίεργων αινιγμάτων καὶ θὰ μᾶς πάει απὸ ἔκπληξη σὲ ἔκπληξη.

Σύμφωνα μὲ τούτη τὴ ***λογαριθμικὴ*** θεωρία τοῦ δικαιώματος ξενοκληρίας, μιὰ ιδιοκτησία μὲ τὴν πρόσοδό της μπορεί νὰ καθοριστεί σὰν ένας ***αριθμὸς τοῦ οποίου ο λογάριθμος είναι ίσος μὲ τὸ σύνολο τῶν μονάδων του διαιρεμένο μὲ τὸ 100 καὶ πολλαπλασιασμένο επὶ τὸν τόκο.*** Παραδείγματος χάρη:

Ένα σπίτι αξίας 100.000 φρ., νοικιάζεται μὲ λόγο 5% καὶ αποφέρει 5.000 φρ. έσοδα: σύμφωνα μὲ τὸν τύπο $\frac{100.000 \times 5}{100}$ = 5.000. Αντίστοιχα, ένα οικόπεδο τῶν 3.000 φρ. έσοδα, εκτιμημένο πρὸς 2,5%, αξίζει 120.000 φρ., σύμφωνα μὲ τὸν

τύπο: $\frac{3.000 \times 100}{2,5} = 120.000$

Στήν πρώτη περίπτωση, η πρόοδος πού δείχνει τήν αύξηση του τόκου έχει σάν λόγο τό 5, στήν δεύτερη τό 2,5.

*Παρατήρηση:* Η ξενοκληρία, η γνωστή μέ τά ονόματα μίσθωση αγρού, πρόσοδος, τόκος, πληρώνεται κάθε χρόνο· τά νοίκια τρέχουν μέ τή βδομάδα, τόν μήνα, τόν χρόνο· τά κέρδη καί οι ευεργεσίες κάθε πού γίνεται ανταλλαγή. Έτσι πού η ξενοκληρία είναι συγχρόνως καί ως πρός τόν χρόνο καί ως πρός τό αντικείμενο αυτό πού έγινε αφορμή νά ειπωθεί ότι η τοκογλυφία αυξάνεται σάν τόν καρκίνο.

2. *Η ξενοκληρία πού πληρώνεται στόν ιδιοκτήτη από τόν κάτοχο είναι πράγμα χαμένο γιά τόν τελευταίο.* Γιατί άν ο ιδιοκτήτης έπρεπε, σ' αντάλλαγμα μέ τήν ξενοκληρία πού λαβαίνει, νά δίνει κάτι περισσότερο από τήν άδεια πού παραχωρεί, τό δικαίωμά του ιδιοκτησίας δέν θά ήταν τέλειο· δέν θά κατείχε *δίκαια, τέλεια,* δηλαδή δέν θά ήταν πραγματικά ιδιοκτήτης. Συνεπώς, ό,τι περνάει από τά χέρια τού κατόχου στά χέρια τού ιδιοκτήτη ως ξενοκληρία καί σάν τιμή γιά τήν αδεια απασχόλησης, αποδίνεται αμετάκλητα στόν δεύτερο, χάνεται, μηδενίζεται γιά τόν πρώτο, στόν οποίο τίποτα δέν μπορεί νά ξανάλθει απ' αυτό, άν δέν είναι σάν δωρεά, ελεημοσύνη, μισθός γιά υπηρεσίες ή τιμή γιά εμπορεύματα δοσμένα απ' αυτόν. Μέ δυό λόγια, η ξενοκλήρία χάνεται γιά τον δανειζόμενο ή όπως θά 'λεγε ενεργητικά ο Λατίνος *τό πράγμα καταστρέφει όποιον δέν τό 'χει.*

3. *Τό δικαίωμα ξενοκληρίας γίνεται ενάντια στόν ιδιοκτήτη όπως κι ενάντια στόν ξένο.* Ο κύριος τού πράγματος, διακρίνοντας τόν κάτοχο από τόν ιδιοκτήτη, επιβάλλει στόν εαυτό του, γιά τήν επικαρπία τής ιδιοκτησίας του, έναν δασμό ίσο μέ κείνον πού θά μπορούσε νά λάβει από κάποιον τρίτο· έτσι ώστε ένα κεφάλαιο φέρνει κέρδος στά χέρια τού κεφαλαιοκράτη όπως καί στά χέρια τού δανειζόμενου καί τού μέτοχου. Πραγματικά, άν αντί νά δέχομαι 500 φρ. νοίκι από τό

διαμέρισμά μου, προτιμώ νά τό απασχολώ καί νά τό απολαμβάνω, είναι φανερό πώς γίνομαι χρεώστης απέναντι στόν εαυτό μου γιά μιά πρόσοδο ίση μέ κείνη πού αρνιέμαι: η αρχή αυτή ακολουθείται παγκόσμια στό εμπόριο, καί θεωρείται σάν αξίωμα από τούς οικονομολόγους. Έτσι, οι βιομήχανοι πού έχουν τό προνόμιο νά είναι ιδιοκτήτες τών διαθέσιμων χρημάτων τους, μολονότι δέν οφείλουν τόκους σέ κανέναν, δέν υπολογίζουν τά ωφέλη τους παρά αφού αφαιρέσουν, μέ τούς μισθούς τους καί τά έξοδά τους, τούς τόκους τού κεφάλαιού τους.

Γιά τόν ίδιο λόγο, οι δανειστές χρημάτων διατηρούν κοντά τους όσο γίνεται λιγότερα χρήματα· γιατί εφόσον κάθε κεφάλαιο φέρνει αναγκαστικά τόκο, άν ο τόκος αυτός δέν υπηρετείται από κανέναν, θά σκαλώσει στό κεφάλαιο, τό οποίο έτσι θά βρεθεί αναλόγως μειωμένο. Έτσι μέ τό δικαίωμα ξενοκληρίας τό κεφάλαιο θ' αποκοβόταν μόνο του: αυτό θά 'θελε νά εκφράσει ο Πιπιπιανός[25] χωρίς άλλο στήν τόσο κομψή όσο καί δραστήρια διατύπωσή του: *Ο τόκος δαγκώνει τό ακέραιο.* Ζητώ συγνώμη πού αναφέρομαι τόσο συχνά στά λατινικά γιά τό θέμα μας αυτό: είναι μιά τιμή πού αποδίνω στόν πιό τοκογλυφικό λαό πού υπήρξε ποτέ.

## ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

## *Η ιδιοκτησία είναι αδύνατη, επειδή από τό τίποτα απαιτεί κάτι*

Η εξέταση τής πρότασης αυτής είναι η ίδια μέ τής καταγωγής τής μίσθωσης αγρού, τής τόσο συζητημένης από τούς οικονομολόγους. Όταν διαβάζω τά όσα έχουνε γράψει σχετικά οι περισσότεροί τους, δέν μπορώ νά μή νιώσω περιφρόνηση ανάκατη μέ θυμό, μπροστά στόν σωρό από μωρολογίες τους, όπου η βδελυγμία παλεύει μέ τόν παραλογισμό. Θά 'λεγες η ιστορία του ελέφαντα στο φεγγαρι, άν δεν υπήρχε η φρικαλεότητα τών συνεπειών Τό νά γυρεύεις καταγωγή λογική καί νόμιμη σέ ό,τι δέν είναι καί δέν μπορεί να ειναι

παρά κλοπή, αισχροκέρδεια καί λεηλασία, αυτό σίγουρα θά 'ναι τό άκρον άωτο τής ιδιοκτησιακής τρέλας, ο ανώτερος βαθμός μαγείας όπου θά μπορούσε νά 'χε ρίξει τά άλλοτε φωτισμένα μυαλά η διαστροφή τού εγωισμού.

> «Ένας γεωργός», λέει ο Σαί, «είναι κατασκευαστής σταριού, ο οποίος, μαζί μέ τά εργαλεία πού τού χρησιμεύουν γιά νά τροποποιήσει τήν ύλη μέ τήν οποία φτιάχνει τό στάρι του, χρησιμοποιεί κι ένα μεγάλο εργαλείο πού τ' ονομάσαμε αγρό. Όταν δέν είναι ο ιδιοκτήτης τού αγρού καί δέν είναι παρά μονάχα ο αγρότης του, πρόκειται γιά ένα εργαλείο, πού πληρώνει, εκείνος, γιά τήν παραγωγική του υπηρεσία, στόν ιδιοκτήτη. Ο αγρότης κάνει ν' αποζημιωθεί από τόν αγοραστή, δηλαδή από έναν τρίτο, ώσπου τό προϊόν νά φτάσει στά χέρια τού καταναλωτή, ο οποίος πληρώνει τήν πρώτη προσαυξημένη προκαταβολή απ' όλες εκείνες μέσω τών οποίων τό προϊόν έφτασε ίσαμε αυτόν».

Άς αφήσουμε κατά μέρος τίς επόμενες προκαταβολές μέ τίς οποίες τό προϊόν φτάνει στόν καταναλωτή κι άς μήν ασχοληθούμε πρός στιγμή παρά μέ τήν πρώτη απ' όλες, γιά τήν πρόσοδο πού πληρώνεται στόν ιδιοκτήτη από τόν αγρότη. Ρωτάμε πάνω σέ τί στηριζόμενος ο ιδιοκτήτης ζητα νά τού πληρώνουν αυτήν τήν πρόσοδο.

Σύμφωνα μέ τούς Ρικάρντο, Μακκούλοχ καί Μίλλ, η μίσθωση αγροκτήματος δέν είναι στήν κυριολεξία άλλο τιποτα από τό *πλεόνασμα τού προϊόντος τής πιό γόνιμης γής απέναντι σ' άλλα κομμάτια γής κατώτερης ποιότητας*· έτσι ωστε η μίσθωση αγρού δέν αρχίζει νά γίνεται, στήν πρώτη γη, παρά μονάχα όταν είμαστε αναγκασμενοι, μέ τήν αύξηση του πληθυσμού, ν' ανατρέξουμε στήν καλλιεργεια τών άλλων κομματιών γής.

Είναι δύσκολο νά βρείς σ' αυτό κάποιο νοημα. Πως απο τίς διάφορες ποιότητες γής μπορεί νά προκύπτει δικαιωμα

πάνω σ' ένα οικόπεδο; Πώς από τίς ποικιλίες τού *χώματος* θά γεννιόταν μιά αρχή νομοθεσίας καί πολιτικής; Η μεταφυσική αυτή είναι γιά μένα τόσο λεπτή ή τόσο πλατιά, πού χάνομαι όλο καί πιό πολύ όσο τήν σκέφτομαι.

Ας πούμε ότι υπάρχουν η γή Α, ικανή νά θρέψει 10.000 κατοίκους, καί η γή Β, ικανή νά θρέψει μονάχα 9.000, τόσο η μία όσο κι η άλλη τής ίδιας έκτασης: όταν, λόγω τής αύξησης τού αριθμού τους, οι κάτοικοι τής γής Α θά είναι αναγκασμένοι νά καλλιεργούν τή γή Β, οι γαιοκτήμονες τής Α θά πληρώνονται από τούς αγρότες τής γής αυτής μέ μιά πρόσοδο υπολογισμένη στήν αναλογία 10 πρός 9. Νά, νομίζω, τί θέλουν νά πούν ο Ρικάρντο, ο Μακκούλοχ καί ο Μίλλ. Αν όμως η γή Α μπορεί νά θρέφει τούς κατοίκους πού περιέχει, δηλαδή άν οι κάτοικοι τής γής Α δέν έχουν ακριβώς, δεδομένου τού αριθμού τους, παρά ό,τι τούς είναι απαραίτητο γιά νά ζήσουν, πώς θά μπορούν τά πληρώνουν τό μίσθωμα;

Αν ήμασταν περιορισμένοι νά πούμε πώς η διαφορά τών εκτάσεων ήταν η *ευκαιρία* γιά τό μίσθωμα, αλλά όχι πώς ήταν καί η *αιτία*, θά λαθαίναμε απ' τήν απλή αυτή παρατήρηση ένα πολύτιμο μάθημα, τό ότι ο θεσμός τού μισθώματος θά είχε τήν αρχή του στήν επιθυμία γιά ισότητα. Πραγματικά, άν τό δικαίωμα όλων τών ανθρώπων στήν κατοχή τών καλών κτημάτων είναι ίσο, κανένας δέν μπορεί, χωρίς αποζημίωση, ν' αναγκάζεται νά καλλιεργεί τά κακά κτήματα. Τό μίσθωμα, σύμφωνα μέ τούς Ρικάρντο, Μακκούλοχ καί Μίλλ, θά ήταν λοιπόν αποζημίωση, έχοντας σάν σκοπό ν' αντισταθμίζει οφέλη καί κόπους. Τελικά όμως η πρόθεση θά ήταν καλή: ποιά συνέπεια, ο Ρικάρντο, ο Μικκούλοχ καί ο Μίλλ, μπορεί νά περίμεναν πρός όφελος τής θεωρίας; Η θεωρία τους λοιπόν στρέφεται εναντίον τους καί τούς σταματά.

Ο Μάλθους πιστεύει πώς η πηγή τού μισθώματος βρίσκεται στήν ικανότητα πού έχει η γή νά προμηθεύει περισσότερα αγαθά απ' όσα χρειάζονται γιά νά τραφούν οι άνθρωποι πού τήν καλλιεργούν. Θά ρωτήσω τόν Μάλθους, γιατί η επι-

τυχία τής εργασίας νά στήριζε, πρός όφελος τής σχόλης, ένα δικαίωμα συμμετοχής στά προϊόντα;

Μά ο κύριος Μάλθους πέφτει έξω στήν έκθεση τού γεγονότος γιά τό οποίο μιλάει: ναί, η γή έχει τήν ικανότητα νά προμηθεύει περισσότερα αγαθά απ' όσα χρειάζονται σέ κείνους πού τήν καλλιεργούν, άν μέ τή λέξη *καλλιεργητής* δέν εννοούμε παρά μονάχα τούς αγρότες. Μά κι ο ράφτης φτιάχνει περισσότερα ρούχα απ' όσα χρησιμοποιεί ο ίδιος καί ο μαραγκός περισσότερα έπιπλα απ' όσα τού χρειάζονται. Αφού όμως τά διάφορα επαγγέλματα προυποθέτουν καί υποστηρίζουν τό ένα τ' άλλο, αποτέλεσμα είναι, όχι μονάχα ο γεωργός, αλλά καί όλα τά σώματα τεχνών καί επαγγελμάτων, μέχρι κι ο γιατρός κι ο δάσκαλος, είναι τέτοια καί οφείλουν νά θεωρούνται ότι *καλλιεργούν τή γή*. Η αρχή πού ο Μάλθους προσυπογράφει στό μίσθωμα αγρού είναι η αρχή τού εμπόριου: όμως ο βασικός νόμος τού εμπόριου είναι η ισοτιμία τών προϊόντων πού ανταλλάζονται· καί ό,τι καταστρέφει αυτήν τήν ισοτιμία παραβιάζει τόν νόμο· οπότε έχουμε ένα σφάλμα εκτίμησης νά διορθώσουμε.

Ο Μπουχάναμ, σχολιαστής τού Σμίθ, δέν έβλεπε στή μίσθωση αγρού παρά τ' αποτέλεσμα ενός μονοπώλιου καί ισχυριζόταν πώς μονάχα η εργασία είναι παραγωγική. Κατά συνέπεια, πίστευε ότι, χωρίς αυτό τό μονοπώλιο, τά προϊόντα θά κόστιζαν φθηνότερα καί δέν έβρισκε στήριγμα γιά τή μίσθωση αγρού παρά μονάχα στόν αστικό νόμο. Η γνώμη αυτή είναι πόρισμα τής γνώμης πού θεωρεί, τόν αστικό νόμο, βάση τής ιδιοκτησίας. Γιατί όμως ο αστικός νόμος, πού οφείλει νά είναι η γραπτή λογική, επέτρεψε τό μονοπώλιο αυτό; Όποιος λέει μονοπώλιο, αποκλείει αναγκαστικά τή δικαιοσύνη· τό νά πείς πάντως πώς τό μίσθωμα αγρού είναι μονοπώλιο επικυρωμένο από τόν νόμο είναι σά νά λές πώς η αδικία έχει σάν αρχή της τή δικαιοσύνη, πράγμα αντιφατικό.

Ο Σαί απαντά στόν Μπουχάναμ ότι ο ιδιοκτήτης δέν είναι κάν μονοπωλητής, επειδή ο μονοπωλητής «είναι εκείνος πού δέν προσθέτει κανέναν βαθμό ωφελιμότητας σ' ένα εμπόρευμα».

«Ο γεωκτήμονας προσθέτει στὴν ωφελιμότητα τῶν εμπορευμάτων διαμέσου τοὺ οργάνου του, ποὺ είναι η γὴ. Τὸ όργανο αυτὸ δέχεται τὶς ὺλες από τὶς οποίες αποτελείται τὸ στάρι σὲ μία κατάσταση καὶ τὶς επιστρέφει σὲ μιὰν άλλη. Η ενέργεια τὴς γὴς είναι χημικὴ αντίδραση, από τὴν οποία προκύπτει γιὰ τὴν ὺλη τοὺ σταριοὺ μιὰ τέτοια τροποποίηση, ποὺ, ενὼ τὸ καταστρέφει, συγχρόνως τὸ πολλαπλασιάζει. Το έδαφος λοιπὸν είναι παραγωγὸς ωφελιμότητας· καὶ όταν (τὸ έδαφος;) ζητάει νὰ πληρωθεί, με τὴν μορφὴ όφελους ὴ μισθώματος γιὰ λογαριασμό του ιδιοκτήτη του, δὲν είναι κάτι άσκοπο, χωρὶς νὰ δίνει δηλαδὴ στὸν καταναλωτὴ γι' αντάλλαγμα κάτι, απέναντι σ' αυτό ποὺ ο καταναλωτὴς τοὺ πληρώνει. Του δίνει μια παραγμένη ωφελιμότητα καὶ επειδὴ παραγει τὴν ωφελιμότητα αυτὴ, γι' αυτό η γὴ είναι καὶ παραγωγικὴ, τόσο όσο καὶ η εργασία».

Ἀς τὸ διευκρινίσουμε αυτό.

Ο σιδηρουργός, ποὺ κατασκευάζει γιὰ τον γεωργό γεωργικά εργαλεία, ο αμαξοποιός ποὺ τοὺ φτιάχνει ένα όχημα, ο χτίστης ποὺ τοὺ χτίζει τὸν σιτοβολώνα του, ο ξυλουργός, ο καλαθοποιός κλπ, ποὺ όλοι τους συμβάλλουν στὴ γεωργικὴ παραγωγὴ μὲ τὰ εργαλεία ποὺ παρασκευάζουν, εχουν δικαιωμα σ' ένα μέρος από τὰ προιόντα.

«Χωρὶς αμφιβολία», λεει ο Σαί, «αλλά και η γὴ ειναι όργανο ποὺ η υπηρεσία του πρέπει νὰ πληρωθεί, συνεπώς...»

Συμφωνὼ πὼς η γὴ είναι όργανο· μὰ ποιός είναι ο εργάτης της; Ο ιδιοκτήτης; Αυτός, μὲ τὴν αποτελεσματικὴ τάχα ιδιότητα τοὺ δικαιώματος ιδιοκτησίας, μὲ τούτη τὴν *ηθικὴ ιδιότητα* φυτεύει στὸ έδαφος, τοὺ μεταδίνει τὸ σφρίγος καὶ τὴ γονιμότητα; Νὰ ακριβὼς σὲ τὶ συνισταται τὸ μονοπωλιο τοὺ ιδιοκτήτη, ο οποίος, ενὼ δὲν έχει κατασκευασει τὸ όργανο, πληρώνεται γιὰ τὴν υπηρεσία τοὺ οργάνου.

Νά 'ρθει ο Πλάστης καί νά ζητήσει, ο ίδιος, τό μίσθωμα τής γής καί θά βρούμε τόν λογαριασμό μαζί του ή καλύτερα ο ιδιοκτήτης, ο τάχα πληρεξούσιος, νά 'ρθει νά μάς δείξει τό πληρεξούσιό του.

> «Η υπηρεσία τού ιδιοκτήτη», προσθέτει ο Σαί, «είναι βολική γιά τόν ίδιο, τ' ομολογώ».

Αφελής ομολογία.

> «Μά, δέν μπορούμε καί χωρίς αυτήν. Χωρίς τήν ιδιοκτησία, ο ένας γεωργός θά χτυπιότανε μέ τόν άλλο γιά νά καλλιεργήσουν έναν αγρό, πού δέν θά 'χε κάν ιδιοκτήτη καί ο αγρός θά 'μενε χέρσος...»

Έτσι, ο ρόλος τού ιδιοκτήτη συνίσταται νά κάνει σύμφωνους τούς γεωργούς γδέρνοντάς τους όλους... Ώ, λογική! Ώ, δικαιοσύνη! Ώ, θαυμαστή επιστήμη τών οικονομολόγων! Ο ιδιοκτήτης, γι' αυτούς, είναι σάν τόν Περέν-Νταντέν, πού, αφού δυό ταιδιώτες τού άρχισαν καυγά γιά ένα στρείδι, εκείνος τ' ανοίγει, τό τραγανίζει καί τούς λέει:

— Η αυλή δίνει καί στούς δυό σας ένα όστρακο.

Ήταν δυνατό νά πεί τίποτα χειρότερο γιά τήν ιδιοκτησία;

Ο Σαί θά μάς εξηγούσε πώς δυό γεωργοί οι οποίοι, χωρίς τούς ιδιοκτήτες, χτυπιόντανε μεταξύ τους γιά τήν κατοχή τού εδάφους, δέν χτυπιούνται σήμερα ενάντια στούς ιδιοκτήτες γιά τήν ίδια ακριβώς κατοχή; Προφανώς γιατί τούς θεωρούν νόμιμους κάτοχους καί ο σεβασμός κάποιου κατά φαντασία δικαιώματος τούς κάνει νά αισθάνονται ένοχοι. Απόδειξα στό Δεύτερο Κεφάλαιο πώς η κατοχή χωρίς τήν ιδιοκτησία αρκεί γιά τή διατήρηση της κοινωνικής τάξης: θά 'ταν λοιπόν πιό δύσκολο νά κάνουμε νά συμφωνήσουν οι κάτοικοι χωρίς αφέντες απ' όσο οι αγρότες πού έχουν ιδιοκτήτες; Απ' τούς ανθρώπους τής δουλειάς, οι οποίοι σέβονται σέ βάρος τους τό δήθεν δικαίωμα τού αργόσχολου, θα παραβίαζαν τό φυσικό δικαίωμα τού παραγωγικού καί τού βιομηχανι-

κού; Πώς! Άν ο κληρούχος έχανε τά δικαιώματά του πάνω στή γή από τή στιγμή πού θά έπαυε νά τήν απασχολεί, θά γινόταν πιό άπληστος! καί η αδυναμία ν' απαιτήσει κάποια ξενοκληρία, νά προσβάλλει κάποια συνεισφορά στήν εργασία τού πλησίον, θά ήταν πηγή καυγάδων καί δικών! Η λογική τών οικονομολόγων είναι μοναδική! Μά δέν τελειώσαμε. Άς παραδεχτούμε πώς ο ιδιοκτήτης είναι ο μόνιμος αφέντης τής γής.

«Η γή είναι όργανο παραγωγής», λένε· αυτό είν' αλήθεια. Μά όταν, μεταβάλλοντας τό ουσιαστικό σέ ποιοτικό, κάνουν τήν εξής μεταστροφή: «Η γή είναι όργανο παραγωγικό», εκφράζουν ένα καταδικάσημο λάθος.

Σύμφωνα μέ τόν Κεσναί καί τούς αρχαίους οικονομολόγους, κάθε παραγωγή προέρχεται από τήν χώρα. Ο Σμίθ, ο Ρικάρντο καί ο Τρέϊσυ καί οι περισσότεροι μετά απ' αυτόν, διδάσκουν ότι, και η γή είναι παραγωγική, και η εργασία παραγωγική, και τά κεφάλαια είναι παραγωγικά. Εκλεκτισμός στήν πολιτική οικονομία. Η αλήθεια είναι ότι ουτε η γή είναι παραγωγική, ουτε η εργασία ότι ουτε τά κεφάλαια είναι παραγωγικά· η παραγωγή προκύπτει απ' τά τρία αυτά εξίσου απαραίτητα στοιχεία, πού, άν όμως τά πάρουμε ξεχωριστά, είναι εξίσου άγονα.

Πραγματικά, η πολιτική οικονομία διαπραγματεύεται γιά τήν παραγωγή, τήν διανομή καί τήν κατανάλωση τού πλούτου και των αξιών μα ποιών αξιών; τών αξιών πού παράγονται απο την ανθρώπινη εργασία, δηλαδή τών μεταμορφώσεων που ο ανθρωπος επιφέρει στήν ύλη γιά νά τήν ιδιοποιηθει προς χρηση του, καί καθόλου τών αυθόρμητων παραγωγων της φυσης Η εργασία τού ανθρώπου δέν υπήρξε παρα απλή αντιληψη του χεριού, δέν υπάρχει γι' αυτόν παραγομενη αξία παρα μονάχα όταν έχει λάβει αυτόν τον κόπο ισαμε τοτε το αλατι τής θάλασσας, το νερό τών πηγών, το χορτο των αγρων, το ξύλο των δασών, είναι γι' αυτον σάν να μην υπήρχαν Η θαλασσα, χωρίς τόν ψαρα και τά δίχτυα του, δεν δίνει ψάρια· το δασος, χωρίς τόν ξυλοκόπο και τό τσεκουρι του, δέν προμηθευει ούτε ξύλα γιά τη φωτια ούτε

ξύλα γιά δουλειές· τό λιβάδι, χωρίς τόν χορτοκόπο, δέν αποδίνει ούτε σανό ούτε χόρτο. Η φύση είναι σάν μιά τεράστια ύλη εκμετάλλευσης καί παραγωγής· όμως η φύση δέν παράγει τίποτα παρά μονάχα γιά τήν φύση· από τήν οικονομική έννοια, τά προιόντα της, όσον αφορά τόν άνθρωπο, δέν είναι ακόμα προιόντα.

Τά κεφάλαια,τά εργαλεία καί οι μηχανές είναι κι αυτά απαράγωγα. Τό σφυρί καί τό αμόνι, χωρίς σιδηρουργό, δέν σφυρηλατούν· ο μύλος, χωρίς τόν μυλωνά καί χωρίς σπόρο, δέν αλέθει, κλπ. Βάλτε μαζί εργαλεία καί πρώτες ύλες· ρίξτε ένα άροτρο καί σπόρους σέ γόνιμο έδαφος· φτιάξτε σιδηρουργείο, ανάψτε φωτιά καί κλείστε τό μαγαζί, δέν θά παράγεται τίποτα. Η παρατήρηση αυτή έγινε από έναν οικονομολόγο τού οποίου η ορθοφρόσυνη ξεπερνά τό μέτρο τών συναδέλφων του:

> «Ο Σαί κρίνει πώς τά κεφάλαια παίζουν ρόλο ενεργητικό πού δέν τόν περιέχει η φύση τους, είναι όργανα αδρανή από μόνα τους». (Ζ. Ντρόζ: *«Πολιτική οικονομία»*).

Τέλος, η εργασια και τά κεφάλαια ενωμένα, αλλά συνδυασμένα κακως, δέν παράγουν πάλι τίποτα.

Οργωστε μιάν έρημο αμμώδη, περάστε στό κόσκινο χαρακτηρες του τυπογραφείου, ανακινείστε τό νερό τών ποταμων, όλ' αυτά δέν θά παράγουν ούτε στάρι, ούτε βιβλία, ούτε ψάρια. Ο κόπος σας θά 'ναι απαράγωγος όπως κι η μεγάλη δουλεια της στρατιάς τού Ξέρξη, πού, κατά τά γραφόμενα τού Ηρόδοτου, έβαλε νά χτυπήσουν μέ βέργες τόν Ελλήσποντο επί είκοσι τέσσερις ώρες οι τρία εκατομμύρια στρατιώτες του, γιά νά τόν τιμωρήσει πού έσπασε καί διάλυσε τήν αλυσιδένια λωριδα, τήν οποία ο μεγάλος βασιλιάς είχε διατάξει νά φτιαξουν.

Τά οργανα καί τά κεφάλαια, η γή, η εργασια, ξέχωρα καί ανεξάρτητα θεωρημενα, δέν είναι παραγωγικά παρά μεταφορικώς. Ο ιδιοκτήτης πού απαιτει ξενοκληρία γιά τήν υπηρε-

σία τού οργάνου του, γιά τήν παραγωγική δύναμη τής γής του, προϋποθέτει λοιπόν ένα γεγονός ριζικά ψεύτικο, δηλαδή, πώς τά κεφάλαια παράγουν από μόνα τους κάτι· καί ζητώντας νά πληρωθεί γιά τό φανταστικό αυτό προϊόν, λαθαίνει, κυριολεκτικά, κάτι γιά τό τίποτα.

*Αντίρρηση*. Μά άν ο σιδηρουργός, ο αμαξοποιός, κάθε τεχνίτης μέ μιά λέξη, καί άν η γή είναι όργανο παραγωγής, γιατί αυτό τό όργανο δέν θά 'ξιζε γιά τόν ιδιοκτήτη του, αληθινό ή υποτιθέμενο, ένα μέρος από τά προιόντα, όπως συμβαίνει γιά τούς κατασκευαστές αρότρων καί αμαξιών;

*Απάντηση*. Εδώ βρίσκεται ο κόμπος τού αινίγματος, τό μυστήριο τής ιδιοκτησίας, πού είναι ουσιώδες νά τό ξεμπερδέψουμε, άν θέλουμε νά καταλάβουμε κάτι από τά παράξενα αποτελέσματα τής ξενοκληρίας.

Ο εργάτης πού κατασκευάζει ή επιδιορθώνει τά όργανα τού καλλιεργητή, λαθαίνει τόν τιμή τους *μία φορά*, είτε κατά τή στιγμή τής απόδοσης, είτε από πολλές πληρωμές· κι όταν πληρωθεί μιά φορά στόν εργάτη η τιμή αυτή, τά εργαλεία πού έδωσε δεν τού ανήκουν πιά. Ποτέ δέν ζητά διπλό μισθό γιά τό ίδιο εργαλείο, γιά τήν ίδια επιδιόρθωση: άν όλα τά χρόνια μοιράζεται κάτι μέ τόν αγρότη, είναι γιατί όλα τά χρόνια κάνει κάτι γιά τόν αγρότη.

Ο ιδιοκτήτης, αντίθετα, δέν παραχωρεί τίποτα από τό εργαλείο του: αιώνια ζητάει νά τόν πληρώνουν, αιώνια τό διατηρεί.

Πραγματικά, τό νοίκι πού λαθαίνει ο ιδιοκτήτης δέν έχει σάν αντικείμενο τά έξοδα συντήρησης κι επιδιόρθωσης τού οργάνου· τά έξοδα αυτά παραμένουν σέ θάρος τού νοικάρη καί δέν αφορούν τόν ιδιοκτήτη παρά μονάχα σάν ενδιαφερόμενο γιά τή διατήρηση τού πράγματος. Άν αναλάθει νά τό προνοήσει, φροντίζει νά αποζημιωθεί γιά όσα ξοδεύει.

Τό νοίκι αυτό δέν αντιπροσωπεύει ούτε καί τό προϊόν τού οργάνου, εφόσον τό όργανο από μόνο του δέν παράγει τίποτα: τό είδαμε πρίν λίγο καί θά τό δούμε καί πάλι καλυτερα μέ τίς συνέπειές του.

Τέλος, τό νοίκι αυτό δέν αντιπροσωπεύει τή συμμετοχή

τοὺ ιδιοκτήτη στὴν παραγωγή, εφόσον η συμμετοχή αυτή δὲν θὰ μποροὺσε νὰ συνίσταται, όπως τοὺ σιδηρουργοὺ και τόναμαξά, παρά στὴν παραχώρηση τοὺ όπλου ἡ ενός μέρους τοὺ οργάνου του, περίπτωση κατά τὴν οποία θὰ έπαυε νὰ 'ναι ιδιοκτήτης, πράγμα ποὺ θὰ υπονοούσε αντίφαση στὴν ιδέα τὴς ιδιοκτησίας.

Συνεπώς, ανάμεσα στὸν ιδιοκτήτη καὶ τὸν αγρότη δὲν υπάρχει κὰν ανταλλαγή αξιών ούτε υπηρεσιών. Ἔτσι, καθὼς τὸ είπαμε καὶ στὸ αξίωμα, τὸ μίσθωμα είναι αληθινή ξενοκληρία, εκβιασμός θασισμένος αποκλειστικά στὸν δόλο καὶ τὴ βία, από τὴ μιά, καὶ στὴν αδυναμία καὶ τὴν άγνοια, από τὴν άλλη. Τὰ ***προϊόντα,*** λένε οι οικονομολόγοι, ***δὲν αγοράζονται παρά μὲ προϊόντα.*** Ο αφορισμός ετούτος είναι η καταδίκη τὴς ιδιοκτησίας. Εφόσον ο ιδιοκτήτης δὲν παράγει ούτε από μόνος του ούτε μὲ τὸ όργανό του καὶ λαθαίνει προϊόντα σ' αντάλλαγμα μὲ τὸ τίποτα, είναι ἡ παρασιτικός ἡ κλέφτης. Συνεπώς, ἂν η ιδιοκτησία δὲν μπορεί νὰ υπάρχει παρά σὰν δικαίωμα, η ιδιοκτησία είναι πράγμα αδύνατο.

## ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

1. Τὸ δημοκρατικό πολίτευμα τοὺ 1793, ποὺ όρισε τὴν ιδιοκτησία σὰν «τὸ δικαίωμα ν' απολαμβάνεις τὸν καρπό τὴς εργασίας σου» γελάστηκε χονδροειδώς· έπρεπε νὰ λέει: Η ιδιοκτησία είναι τὸ δικαίωμα ν' απολαμβάνεις καὶ νὰ διαθέτεις ανάλογα μὲ τὴ θέλησή σου τὸ αγαθό τοὺ άλλου, τὸν καρπό τὴς εργασίας καὶ τὴν εργασία τοὺ άλλου.
2. Κάθε κάτοχος οικοπέδων, σπιτιών, επίπλων, μηχανών, εργαλείων, χρημάτων κλπ, ο οποίος νοικιάζει τὸ αντικείμενό του σὲ τιμή ποὺ ξεπερνάει τὰ έξοδα επιδιόρθωσης, οι οποίες επιδιορθώσεις επιθαρύνουν τὸν δανειζόμενο, καὶ ποὺ θρίσκονται στὰ προϊόντα ποὺ ανταλλάζει μὲ άλλα προϊόντα, είναι δόλιος πωλητής ξένου πράγματος, ένοχος γιὰ αισχροκέρδεια καὶ κατάχρηση. Μὲ δυὸ λόγια, κάθε νοίκι ποὺ εισπράττει, σὰν αποζημιώσεις λόγω θλάβης, σὰν τιμή τοὺ δανείου, είναι πράξη ιδιοκτησίας, κλεψιά.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΧΟΛΙΟ

Οι δασμοί πού ένα νικηφόρο έθνος επιβάλλει σέ κάποιο νικημένο έθνος είναι αληθινό μίσθωμα. Τά δεσποτικά δικαιώματα, πού η επανάσταση τού 1789 κατάργησε, οι δεκάτες, οι δουλοπαροικίες, οι αγγαρείες, κλπ, ήταν διάφορες μορφές τού δικαιώματος ιδιοκτησίας· καί όσοι, κάτω απ' τά ονόματα τών ευγενών, αρχόντων, προσοδούχων, δικαιούχων κλπ, απολάμβαναν τούτα τά δικαιώματα, δέν ήταν τίποτα περισσότερο από ιδιοκτήτες. Σήμερα, τό νά υποστηρίζεις τήν ιδιοκτησία σημαίνει πώς καταδικάζεις τήν επανάσταση.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

## *Η ιδιοκτησία είναι πράγμα αδύνατο, γιατί όπου είναι δεκτή εκείνη, η παραγωγή κοστίζει περισσότερο απ' όσο πρέπει.*

Η προηγούμενη πρόταση ήταν νομοθετικής φύσης· ετούτη είναι οικονομικής. Χρησιμεύει σάν απόδειξη ότι η ιδιοκτησία, πού έχει γιά ρίζα της τήν βία, έχει σάν αποτέλεσμα νά δημιουργεί μιάν μή-αξία.

> «Η παραγωγή», λέει ο Σαί, «είναι μεγάλη ανταλλαγή: γιά νά είναι η ανταλλαγή παραγωγική, πρέπει η αξία όλων τών υπηρεσιών νά βρίσκεται ζυγιασμένη από τό παραγόμενο πράγμα. Άν δέν εκπληρώνεται η προϋπόθεση αυτή, η ανταλλαγή είναι άνιση, ο παραγωγός δίνει περισσότερα απ' όσα παίρνει».

Επειδή όμως η αξία έχει σάν απαραίτητη βάση τήν ωφελιμότητα, προκύπτει ότι καθε ανώφελο προϊόν είναι αναγκαστικά χωρίς αξία, δέν μπορει ν' ανταλλαγεί, δηλαδή δέν μπορεί νά χρησιμέψει σάν *πληρωμή* γιά τίς υπηρεσίες τής παραγωγής.

Συνεπώς, άν η παραγωγή μπορεί νά εξισωθεί μέ τήν κατανάλωση, δέν θά τήν ξεπεράσει ποτέ· γιατί δέν υπάρχει πραγματική παραγωγή παρά μονάχα όπου υπάρχει παραγωγή ωφελιμότητας, καί δέν υπάρχει ωφελιμότητα παρά μονάχα όπου υπάρχει δυνατότητα κατανάλωσης. Έτσι κάθε προϊόν πού μιά υπερβολική αφθονία τό κάνει μή-καταναλώσιμο, γίνεται, χωρίς αξία, μή-ανταλλάξιμο, δηλαδή ακατάλληλο για νά πληρώσει ό,τι καί νά 'ναι· δέν είναι πιά ένα προϊόν.

Η κατανάλωση, μέ τή σειρά της, γιά νά είναι νόμιμη, γιά νά είναι αληθινή κατανάλωση, πρέπει νά είναι αναπαραγωγική σέ ωφελιμότητα· γιατί, άν είναι μή-αναπαραγωγική, τά προϊόντα πού καταστρέφει είναι αξίες μηδενισμένες, πράγματα παραγόμενα μέσα σέ πλήρη απώλεια, περίπτωση που υποβιβάζει τά προϊόντα κάτω από τήν αξία τους. Ο άνθρωπος έχει τή δύναμη νά καταστρέφει, δέν καταναλώνει παρά εκείνο πού αναπαράγει. Μέσα σέ μιά σωστή οικονομία, υπάρχει λοιπόν εξίσωση ανάμεσα σέ παραγωγή καί κατανάλωση.

Μ' όλα αυτά τά σημεία αποκαταστημένα, υποθέτω μιά φυλή μέ χίλιες οικογένειες κλεισμένη σ' ένα περιφραγμένο μερος καθορισμένου εδάφους καί στερημένη απο εξωτερικό εμπόριο. Η φυλή αυτή θά μάς αναπαρασταίνει τήν ανθρωπότητα ολόκληρη, πού, εξαπλωμένη, σ' όλη τήν επιφάνεια τής υδρόγειας σφαίρας, είναι στ' αλήθεια απομονωμενη. Πραγματικά, εφόσον η διαφορά μιάς φυλής από τό ανθρώπινο γενος βρίσκεται στίς αριθμητικες αναλογίες, τά οικονομικα αποτελέσματα θά είναι απολύτως τά ίδια.

Υποθέτω λοιπόν πώς οι χίλιες οικογενειες, άν ασχοληθούν αποκλειστικά μέ τήν καλλιέργεια του σταριου, οφειλουν νά πληρώνουν κάθε χρόνο, σέ είδος, μιά πρόσοδο 10%, από τά προϊόντα, από εκατό ιδιώτες τών οικογενειών αυτων. Βλέπουμε ότι εδώ τό δικαίωμα ξενοκληρίας θά έμοιαζε με προαφαίρεση άπό τήν κοινωνική παραγωγή. Σέ τί θά χρησιμέψει η προαφαίρεση τούτη;

Δέν μπορεί νά είναι για προμήθεια τής φυλης, γιατι η προμήθεια αυτή δέν έχει τίποτα κοινό με τή μίσθωση· δεν σημαίνει πώς πληρώνεις υπηρεσιες καί προιόντα, γιατί οι

ιδιοκτήτες, δουλεύοντας σάν τούς άλλους, δέν δούλεψαν παρά γιά κείνους. Τέλος, η προαφαίρεση αυτή θά γίνει χωρίς όφελος γιά τούς εισοδηματίες, οι οποίοι, έχοντας μαζέψει στάρι σέ ποσότητα ικανοποιητική γιά τήν κατανάλωσή τους, καί, εφόσον σέ μιά κοινωνία χωρίς εμπόριο καί χωρίς βιομηχανία δέν μπορούν νά προμηθευτούν άλλο τίποτα, θά χάσουν μέ τό γεγονός αυτό τό προνόμιο τών προσόδων τους.

Σέ μιά τέτοια κοινωνία, εφόσον τό δέκατο τού προϊόντος είναι όχι καταναλώσιμο, υπάρχει ένα δέκατο τής εργασίας πού δέν πληρώνεται: η παραγωγή κοστίζει περισσότερο απ' όσο πρέπει.

Ἀς μεταβάλλουμε τώρα 300 από τούς παραγωγούς μας σιταριού σέ βιομήχανους κάθε είδους: 100 κηπουρούς καί αμπελουργούς, 60 υποδηματοποιούς καί ράφτες, 50 επιπλοποιούς καί σιδηρουργούς, 80 μέ διάφορα επαγγέλματα καί, γιά νά μή λείπει τίποτα, 7 δάσκαλους, 1 δήμαρχο, 1 ανακριτή, 1 ιερέα· κάθε επάγγελμα, στά πλαίσιά του, παράγει γιά όλη τή φυλή. Ὅμως, εφόσον η ολική παραγωγή είναι 1000, η κατανάλωση γιά τόν κάθε εργαζόμενο είναι 1, δηλαδή: σιτάρι, κρέας, δημητριακά, 0,700· κρασί καί κηπουρική 0,100· παπούτσια καί ρουχισμός 0,060· σιδηρικά καί έπιπλα 0,050· διάφορα προϊόντα 0,080· παιδεία 0,007· διοίκηση 0,002· λειτουργία 0,001. Σύνολο 1.

Ὅμως η κοινωνία οφείλει μιά πρόσοδο 10% καί παρατηρούμε ότι μικρή σημασία έχει άν τήν πληρώνουν μόνο οι γεωργοί ή άν όλοι οι εργαζόμενοι είναι αλληλέγγυοι μεταξύ τους· τό αποτέλεσμα είναι τό ίδιο. Ο αγρότης αυξάνει τήν τιμή τών εδώδιμών του ανάλογα μέ κείνο πού οφείλει· οι βιομηχανικοί ακολουθούν τήν κίνηση τής αύξησης, ύστερα, μετά από κάποιες αυξομειώσεις, η ισορροπία αποκαθίσταται καί ο καθένας πλήρωσε μιά κάπως ίση ποσότητα. Θά 'ταν σοβαρό λάθος νά πιστέψουμε πώς σ' ένα έθνος μόνον οι αγρότες πληρώνουνε μίσθωμα αγροκτήματος· ολόκληρο τό έθνος πληρώνει.

Λέω λοιπόν ότι δεδομένης τής προαφαίρεσης τού 10%, η

κατανάλωση τού κάθε εργαζόμενου ανάγεται κατά τόν ακόλουθο τρόπο:

| | |
|---|---|
| Σιταρι | 0.6300 |
| Κρασί και κηπουρικα | 0.0900 |
| Ρουχα και παπουτσια | 0.0540 |
| Επιπλα και σιδηρικα | 0.0450 |
| Αλλα προϊοντα | 0.0720 |
| Παιδεια | 0.0063 |
| Διοικηση | 0.0018 |
| Λειτουργια | 0.0009 |

Ο εργαζόμενος παρήγε 1, δέν κατανάλωσε παρά 0,9. Χάνει λοιπόν ένα δέκατο από τήν τιμή τής εργασίας του. Η παραγωγή του στοιχίζει πάντα περισσότερο απ' όσο αξίζει. Εξάλλου, τό δέκατο πού λαθαίνουν οι ιδιοκτήτες δέν είναι λιγότερο μιά μή-αξία. Γιατί, εφόσον οι ίδιοι είναι εργαζόμενοι, έχουν τά πρός τό ζείν μέ τά εννέα δέκατα τού προϊόντος του, όπως κι οι άλλοι, τίποτα δέν τούς λείπει. Σέ τί χρησιμεύει πού τό μερίδιό τους στό ψωμί, τό κρασί, τό κρέας, τά ρούχα, τήν κατοικία, κτλ., διπλασιάζεται, άν δέν μπορούν νά τό καταναλώσουν ούτε νά τό ανταλλάξουν; Η τιμή τού μισθώματος παραμένει λοιπόν, γι' αυτούς όπως καί γιά τούς υπόλοιπους εργαζόμενους, μιά μή-αξία καί φθείρεται μές στά χέρια τους. Ευρύνετε τήν υπόθεση, πολλαπλασιάζετε τόν αριθμό καί τά είδη τών προϊόντων, δέν θ' αλλάξετε τίποτα στό αποτέλεσμα.

Ίσαμε δώ πήρα τόν ιδιοκτήτη σάν συμμέτοχο στήν παραγωγή, όχι μόνον, όπως λέει ο Σαί, μέ τήν υπηρεσία τού οργάνου του, αλλά μέ τρόπο αποτελεσματικό καί μέ τήν εργασία τών χεριών του· όμως είναι εύκολο νά δούμε ότι μέ παρόμοιες προϋποθέσεις η ιδιοκτησία δέν θά υπάρξει ποτέ. Τί συμβαίνει;

Ο ιδιοκτήτης, ζώον ουσιαστικά ακόλαστο, χωρίς αρετή ούτε ντροπή, δέν συμφωνεί καθόλου γιά μιά ζωή ταχτική καί

πειθαρχική· άν αγαπάει τήν ιδιοκτησία, είναι γιά νά τήν κάνει ό,τι τού αρέσει, όταν θέλει καί όπως θέλει. Σίγουρος ότι έχει τά πρός τό ζείν, αφήνεται στήν ματαιότητα, στή μαλθακότητα· παίζει, μωρολογεί, αναζητεί αξιοπερίεργα καί νέες συγκινήσεις. Η ιδιοκτησία, γιά ν' απολαύσει τόν εαυτό της, πρέπει ν' απαρνηθεί τήν κοινή μοίρα καί ν' απασχοληθεί μέ πολυτέλειες καί άκοσμες απολαύσεις.

Αντί ν' απαρνηθούν ένα μίσθωμα πού φθειρόταν μές στά χέρια τους καί νά ελαττώνουν έτσι τήν κοινωνική εργασία, οι εκατό ιδιοκτήτες μας επαναπαύονται. Μέ τούτη τήν αποχώρηση, εφόσον η απόλυτη παραγωγή μειώνεται κατά εκατό, ενώ η κατανάλωση παραμένει ίδια, η παραγωγή καί η κατανάλωση φαίνονται νά εξισορροπούνται. Όμως, πρώτα, εφόσον οι ιδιοκτήτες δέν εργάζονται πιά, η κατανάλωση τους είναι μή-αναπαραγωγική σύμφωνα μέ τίς αρχές τής οικονομίας· συνεπώς, υπάρχουνε μές στήν κοινωνία, όχι πιά οπως πρώτα, εκατό υπηρεσίες πού δέν πληρώνονται από τό προϊόν, αλλά εκατό προϊόντα καταναλωμένα χωρίς υπηρεσία· τό έλλειμα είναι πάντα τό ίδιο, όποια κι άν είναι η στήλη τού προϋπολογισμου πού τό εκφράζει Ή οι αφορισμοι τής πολιτικής οικονομίας ειναι ψεύτικοι ή η ιδιοκτησία, πού αντιλεγει σ' αυτούς, είναι κάτι αδύνατο

Οι οικονομολόγοι, θλέποντας κάθε μή-αναπαραγωγική κατανάλωση σάν ένα κακό, σάν κλεψιά σέ θάρος τού ανθρώπινου γενους, δέν κουράζονται νά προτρέπουν τούς ιδιοκτήτες στή μετριοπαθεια, στή δουλειά, στήν φειδώ· τούς κηρύττουν την ανάγκη νά είναι ωφέλιμοι, νά προσφέρουν στήν παραγωγη αυτο πού λαθαίνουν απ' αυτήν· δημοσιεύουν αφορισμούς ενάντια στήν πολυτέλεια καί τήν οκνηρία, τούς απευθυνουν τίς πιό τρομερες καταρες. Η ηθική αυτή είναι παρα πολυ ωραία, σίγουρα· κρίμα πού δέν είναι τού κοινου νού Ο ιδιοκτήτης πού δουλεύει ή όπως λένε οι οικονομολόγοι *γινεται ωφέλιμος*, ζητά νά πληρωθεί γιά τήν δουλειά καί τήν ωφελιμότητά του: είναι γι' αυτό λιγότερο αργόσχολος σέ σχέση μέ τίς ιδιοκτησίες που δεν εκμεταλλεύεται καί πού εισπραττει τά έσοδά τους; Η προυπόθεση τής ζωής του, ό, τι

κι άν κάνει είναι η μή-παραγωγή καί η *απατεωνιά·* δέν μπορεί νά πάψει νά σπαταλά καί νά καταστρέφει παρά άν πάψει νά είναι ιδιοκτήτης.

Μά, ακόμα δέν πρόκειται κι εδώ παρά γιά τό ελαχιστότερο κακό πού μπορεί νά προξενήσει η ιδιοκτησία. Αντιλαμβανόμαστε μέ κάθε λεπτομέρεια πώς η κοινωνία διατηρεί τούς αργόσχολους· θά 'χει πάντα τυφλούς, κουλούς, τρελούς καί θλάκες· μπορεί νά θρέφει καί μερικούς τεμπέληδες. Νά πού μπερδεύονται κι αφομοιώνονται οι δυσκολίες.

## ΤΡΙΤΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

## *Η ιδιοκτησία είναι πράγμα αδύνατο, γιατί σ' ένα δεδομένο κεφάλαιο, η παραγωγή είναι αποτέλεσμα εργασίας καί όχι αποτέλεσμα ιδιοκτησίας*

Γιά νά πληρωθεί ένα μίσθωμα τών 100, μέ 10% τού προϊόντος, πρέπει τό προϊόν νά 'ναι 1000 εργαζομένων. Από τούτο προκύπτει, ότι δίνοντας άδεια στούς 100 εργαζόμενους ιδιοκτήτες μας, πού όλοι τους είχαν ίσο δικαίωμα νά κάνουν ζωή εισοδηματία, βρεθήκαμε στήν αδυναμία νά πληρώσουμε τά έσοδά τους. Πραγματικά, η παραγωγική δύναμη, που ηταν πρώτα 1000, εφόσον δέν είναι πιά παρά 900, βρίσκεται κι αυτή μειωμένη στά 900, πού τό δέκατό της είναι 90. Πρέπει λοιπόν ή 10 ιδιοκτήτες από τούς εκατό νά μήν πληρωθούν, εάν οι άλλοι 90 θέλουν ακέραιο τό μίσθωμά τους, ή όλοι νά συμφωνήσουν ν' ανεχθούν μιά μείωση κατά 10%. Γιατι δέν πρέπει ο εργαζόμενος, πού δέν παράλειψε καμία από τίς υπηρεσίες του, πού παρήγε όπως στό παρελθόν, νά υποστεί την αποχώρηση τού ιδιοκτήτη· ο ιδιοκτήτης πρέπει νά υποστεί τίς συνέπειες τής σχόλης του. Τότε όμως ο ιδιοκτήτης βρίσκεται πιό φτωχός, απ' τό γεγονός ακριβώς ότι θέλει ν' απολαμβάνει· ασκώντας τό δικαίωμά του, τό χάνει, τόσο πού η ιδιοκτησία μοιάζει νά μειώνεται καί νά σβήνει καθώς προσ-

παθούμε νά τήν συλλάβουμε: όσο τήν επιδιώκεις, τόσο πιό λίγο μπορείς νά τήν πιάσεις. Τί είναι ένα δικαίωμα υποκείμενο στό νά ποικίλλει σύμφωνα μέ τίς σχέσεις τών αριθμών καί πού ένας αριθμητικός συνδυασμός μπορεί νά τό καταστρέψει;

Ο ιδιοκτήτης εργαζόμενος λάθαινε:

1. σάν εργαζόμενος, τό 0,9 τού μισθού·
2. σάν ιδιοκτήτης, 1 μίσθωμα.

Έλεγε: τό μίσθωμά μου είναι αρκετό· δέν έχω ανάγκη νά δουλεύω γιά νά 'χω τά επιπλέον. Καί νά πού τό έσοδο, στό οποίο υπολόγιζε, μειώνεται κατά τό ένα δέκατο, χωρίς ούτε νά φαντάζεται πώς έγινε η μείωση αυτή. Είναι γιατί παίρνοντας μέρος στήν παραγωγή, ήταν δημιουργός ο ίδιος τού ενός δεκάτου αυτού, πού δέν τό ξαναβρίσκει πιά· καί όταν πίστευε πώς δέν εργαζόταν παρά γιά τόν εαυτό του, δεχόταν, χωρίς νά τό καταλαβαίνει, στήν συναλλαγή μέ τά προϊόντα του, κάποιαν απώλεια, αποτέλεσμα τής οποίας ήταν νά πληρώνει στόν εαυτό του τό ένα δέκατο τού δικού του μισθώματος. Σάν κάθε άλλον δημιουργούσε 1 καί δέν λάθαινε παρά μονάχα 0,9.

Άν, αντί γιά 900 εργαζόμενοι, υπήρχαν μονάχα 500, τό σύνολο τού μισθώματος θά περιοριζότανε στό 50. Άν υπήρχαν μονάχα 100, θά περιοριζότανε στό 10. Άς θέσουμε λοιπόν σάν νόμο ιδιοκτησιακής οικονομίας τό ακόλουθο αξίωμα: ***Η ξενοκληρία πρέπει νά μειώνεται καθώς ο αριθμός τών αργόσχολων αυξάνεται.***

Τό πρώτο αυτό αποτέλεσμα θά μάς οδηγήσει σ' ένα άλλο πολύ πιό εκπληκτικό: πρόκειται γιά τό ν' απαλλαγούμε μεμιάς απ' όλα τά βάρη τής ιδιοκτησίας, χωρίς νά τήν καταργήσουμε, χωρίς ν' αδικήσουμε τούς ιδιοκτήτες καί μέ μέθοδο καταφανώς συντηρητική.

Μόλις τώρα είδαμε πώς άν τό μίσθωμα μιάς κοινωνίας 1000 εργαζομένων είναι σάν 100, τό μίσθωμα τών 900 θά ήταν σάν 90, τών 800 σάν 80, τών 100 σάν 10, κτλ. Έτσι ώστε άν η κοινωνία δέν ήταν πιά παρά τού 1 εργαζομένου, τό μίσθωμα θά ήταν 0,10, όποιες κι άν ήταν άλλωστε η έκταση καί

η ιδιοκτησία τού ιδιοποιημένου εδάφους. Συνεπώς, *όταν τό εδαφικό κεφάλαιο είναι δεδομένο, η παραγωγή θά είναι συνέπεια τής εργασίας καί όχι συνέπεια τής ιδιοκτησίας.*

Σύμφωνα μέ τούτη τήν αρχή, άς βρούμε ποιό πρέπει νά είναι τό μέγιστο τής ξενοκληρίας γιά κάθε ιδιοκτησία.

Στή ρίζα του, τί είναι τό μίσθωμα αγρού; Είναι συμβόλαιο μέ τό οποίο ο ιδιοκτήτης παραχωρεί σ' έναν αγρότη τήν κατοχή τής γής του, μέ κάποιο μερίδιο πού ο ιδιοκτήτης λαβαίνει γιά τόν λόγο αυτό. Άν, μέ τόν πολλαπλασιασμό τής οικογένειάς του, ο αγρότης βρεθεί νά 'ναι δέκα φορές ισχυρότερος από τόν ιδιοκτήτη του, θά παράγει δέκα φορές περισσότερα: θά 'ναι αυτό η αιτία γιά νά 'ρθει ο ιδιοκτήτης νά δεκαπλασιάσει τό μίσθωμα; Τό δικαίωμά του δέν τόν κάνει νά λέει: όσο πιό πολλά παράγεις, τόσο πιό πολλά απαιτώ. Τό δικαίωμά του λέει: όσο πιό πολύ εγκαταλείπω, τόσο πιό πολύ απαιτώ. Η αύξηση τής οικογένειας τού αγρότη, ο αριθμός τών χεριών πού διαθέτει, τά μέσα συντήρησης τής εργασίας του, αιτία τής αύξησης τής παραγωγής, όλ' αυτά είναι ξένα γιά τόν ιδιοκτήτη· οι απαιτήσεις του πρέπει νά μετριόνται πάνω στήν παραγωγική δύναμη πού βρίσκεται στά χέρια του, όχι στήν παραγωγική δύναμη πού βρίσκεται στά χέρια τών άλλων. Η ιδιοκτησία είναι τό δικαίωμα τής ξενοκληρίας, δέν είναι τό δικαίωμα κεφαλικού φόρου.

Πώς ένας άνθρωπος, μόλις καί μετά βίας ικανός μόνος του νά καλλιεργήσει μερικά στρέμματα, νά απαιτεί από τήν κοινωνία, επειδή η ιδιοκτησία του είναι άς πούμε 10.000 εκτάρια, 10.000 φορές ό,τι είναι ανίκανος νά παράγει μιά φορά;

Πώς η τιμή τού δάνειου νά μεγαλώσει σέ σχέση μέ τό ταλέντο καί τή δύναμη τού δανειζόμενου μάλλον καί όχι σύμφωνα μέ τήν ωφελιμότητα, πού μπορεί ν' αντλεί απ' αυτό ο ιδιοκτήτης; Είναι ανάγκη λοιπόν νά παραδεχτούμε τόν εξής δεύτερο οικονομικό νόμο: *Η ξενοκληρία έχει γιά μέτρο ένα κλάσμα από τήν παραγωγή τού ιδιοκτήτη.*

Όμως ποιά είναι η παραγωγή αυτή; Μ' άλλα λόγια, τί ο αφέντης καί κύριος ενός κεφαλαίου, πού τό δανείζει σ' έναν

αγρότη, μπορεί νά πεί μέ τό δίκιο του ότι εγκαταλείπει;

Η παραγωγική δύναμη ενός ιδιοκτήτη, όπως κι ενός εργαζόμενου, όταν είναι 1, τό προϊόν τό οποίο στερείται παραχωρώντας τή γή είναι κι αυτό σάν 1. Άν λοιπόν ο τόκος από τήν ξενοκληρία είναι 10%, τό μέγιστο τής κάθε ξενοκληρίας θά είναι 0,1.

Έχουμε δεί όμως όλες τίς φορές πού ένας ιδιοκτήτης αποσύρεται από τήν παραγωγή, τό σύνολο τών προϊόντων μειώνεται κατά μιά μονάδα: συνεπώς η ξενοκληρία πού τού δίνεται είναι ίση μέ 0,1, ενώ παραμένει ανάμεσα στούς εργαζόμενους, όταν όμως θ' αποσυρθεί, σύμφωνα μέ τόν νόμο τής μείωσης τού μισθώματος, θά είναι ίση μέ 0,09. Πράγμα πού μάς οδηγεί στήν εξής τελευταία διατύπωση: *Τό μέγιστο τής προσόδου ενός ιδιοκτήτη είναι ίσο μέ τήν τετραγωνική ρίζα τού προϊόντος 1 εργαζόμενου* (εφόσον τό προϊόν αυτό εκφράζεται μ' έναν συμφωνημένο αριθμό)· *η μείωση πού επιδέχεται η πρόσοδος, άν ο ιδιοκτήτης είναι αργόσχολος, είναι ίση μέ κλάσμα πού έχει γιά αριθμητή τήν μονάδα καί γιά παρονομαστή τόν αριθμό πού θά χρησιμεύει γιά νά εκφράζει τό προϊόν.*

Έτσι τό μέγιστο τής προσόδου ενός αργόσχολου ιδιοκτήτη ή πού εργάζεται γιά λογαριασμό του έξω από τήν κοινωνία, εκτιμημένο πρός 10% σέ μιά μέση παραγωγή 1000 φρ. κατά εργαζόμενο, θά είναι 90 φρ. Άν λοιπόν η Γαλλία έχει 1 εκατομμύριο ιδιοκτήτες πού απολαμβάνουν, ο ένας χάρη στόν άλλο, 1000 φρ. έσοδα, καί τά καταναλώνουν μή-παραγωγικά, αντί γιά 1 δισεκατομμύριο πού ζητούν νά πληρώνονται κάθε χρόνο, δέν τούς οφείλονται, σύμφωνα μ' όλο τό κύρος τού δικαιώματος καί μέ τόν πιό ακριβή υπολογισμό, παρά 90 εκατομμύρια.

Κάτι είναι κι αυτό, μιά έκπτωση 910 εκατομμυρίων πάνω σ' όσα βαραίνουν κυρίως τήν εργαζόμενη τάξη· ωστόσο, δέν φτάσαμε στό τέλος τών υπολογισμών, καί ο εργαζόμενος δέν γνωρίζει ακόμα όλη τήν έκταση τών δικαιωμάτων του.

Τί είναι τό δικαίωμα ξενοκληρίας, μειωμένο, όπως τό δώσαμε πρίν λίγο, στό σωστό του μέτρο μές στόν αργόσχολο

ιδιοκτήτη; Μιά αναγνώριση τού δικαιώματος απασχόλησης. Μά, εφόσον τό δικαίωμα απασχόλησης είναι ίσο γιά όλους, κάθε άνθρωπος θά είναι, κατά τόν ίδιο τίτλο, ιδιοκτήτης. Κάθε άνθρωπος θά 'χει δικαίωμα σέ μιά πρόσοδο ίση μέ ένα κλάσμα τού προϊόντος του. Άν λοιπόν ο εργαζόμενος είναι υποχρεωμένος από τό δικαίωμα ιδιοκτησίας νά πληρώνει ένα ποσό στόν ιδιοκτήτη, ο ιδιοκτήτης είναι υποχρεωμένος, απ' τό ίδιο δικαίωμα, νά πληρώνει τό ίδιο ποσό στόν εργαζόμενο· καί εφόσον τά δικαιώματά τους ισοζυγιάζονται, η διαφορά μεταξύ τους είναι μηδέν.

*Σχόλιο.* Άν τό μίσθωμα δέν μπορεί νά είναι νόμιμα παρα ένα κλάσμα τού υποτιθέμενου προϊόντος τού ιδιοκτήτη, όποια κι άν είναι η έκταση καί η σπουδαιότητα τής ιδιοκτησίας, τό ίδιο πράγμα συμβαίνει γιά έναν μεγάλο αριθμό ιδιοκτήτες ξεχωριστούς: γιατί, μολονότι ένας άνθρωπος μπορεί νά εκμεταλλεύεται ξεχωριστά τήν κάθε μία, ο ίδιος άνθρωπος δέν μπορεί νά τίς εκμεταλλευτεί συγχρόνως ολες.

Άς συνοψίσουμε: τό δικαίωμα ξενοκληρίας, πού δέν μπορεί νά υπάρξει παρά μονάχα μέσα σέ πολύ περιορισμένα όρια, επισημασμένα από τούς νόμους παραγωγής, μηδενίζεται από τό δικαίωμα απασχόλησης· όμως, στό δικαίωμα ξενοκληρίας, δέν υπάρχει ιδιοκτησία· συνεπώς η ιδιοκτησία είναι πράγμα αδύνατο

## ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

## *Η ιδιοκτησία είναι πράγμα αδύνατο, επειδή είναι ανθρωποκτόνος*

Άν τό δικαίωμα ξενοκληρίας μπορούσε νά υποταχθεί στους νόμους τής λογικής καί τής δικαιοσύνης, θά περιοριζότανε σέ μίαν αποζημίωση ή μίαν αναγνώριση πού τό *μέγιστό* της δέν θά ξεπερνούσε ποτέ, γιά έναν εργαζόμενο, ένα κάποιο κλάσμα σέ ό,τι είναι ικανός νά παράγει· μόλις πιο πρίν τό αποδείξαμε.

Γιατί όμως τό δικαίωμα ξενοκληρίας, κι άς μή φοβηθούμε νά τό πούμε μέ τ' όνομά του, τό δικαίωμα τής κλεψιάς, θά αφηνόταν νά κυβερνηθεί από τή λογική, μέ τήν οποία δέν έχει τίποτα κοινό;

Ο ιδιοκτήτης δέν μένει ευχαριστημένος μέ τήν ξενοκληρία έτσι όπως η ορθοφροσύνη καί η φύση τών πραγμάτων τού τήν προσδιορίζουν: ζητάει νά πληρωθεί γι' αυτήν δέκα φορές, εκατό φορές, ένα εκατομμύριο φορές. Μόνος του, δέν θά αντλούσε από τό αντικείμενό του παρά 1 από τό προϊόν, καί απαιτεί ώστε η κοινωνία, πού δέν τήν έφτιαξε καθόλου αυτός, νά τού πληρώσει, όχι πιά ένα δικαίωμα ανάλογο μέ τήν παραγωγική του δύναμη σάν ιδιοκτήτη, αλλά ένα φόρο κατά κεφαλή· φορολογεί τούς αδελφούς του ανάλογα μέ τή δύναμή τους, τόν αριθμό τους καί τήν εργασία τους. Γεννάει έναν γιό ο γεωργός; Ωραία, λέει ο ιδιοκτήτης, μιά ακόμα ξενοκληρία. Πώς μεταμορφώθηκε τό μίσθωμα σέ κεφαλικό φόρο;

Ο ιδιοκτήτης υπολογίζοντας, σύμφωνα μέ τήν παραγωγική του καπατσοσύνη, πόσοι εργαζόμενοι χρειάζονται γιά ν' απασχολήσουν τήν ιδιοκτησία του, τήν διαιρεί σέ τόσα μέρη καί λέει:

— Ο καθένας τους θά μού πληρώσει τήν ξενοκληρία.

Γιά νά πολλαπλασιάσει τά έσοδά του, τού είναι αρκετό λοιπόν νά διαιρέσει τήν ιδιοκτησία του. Αντί νά κάνει εκτίμηση τού τόκου πού τού οφείλεται πάνω στήν εργασία του, κάνει τήν εκτίμηση αυτή πάνω στό κεφάλαιό του· καί μέ τήν αντικατάσταση αυτή, η ίδια ιδιοκτησία η οποία στά χέρια τού αφέντη της δέν μπορεί ποτέ νά παράγει άλλο τίποτα από ένα, αξίζει γιά τόν αφέντη αυτόν δέκα, εκατό, χίλια, ένα εκατομμύριο. Στό εξής, δέν έχει πιά παρά νά είναι έτοιμος νά καταγράψει τά ονόματα τών εργαζόμενων πού τού έρχονται· η προσπάθειά του περιορίζεται στό νά εκδίδει άδειες καί εξοφλήσεις.

Μή ευχαριστημένος πάλι από μιά τόσο πρόσφορη υπηρεσία, ο ιδιοκτήτης δέν εννοεί καθόλου νά υποστεί τό έλλειμμα πού προκύπτει από τήν αδράνειά του: ξαναρίχνεται στόν

παραγωγό, από τόν οποίο απαιτεί πάντα τήν ίδια πληρωμη. Όταν τό μίσθωμα μιάς γής έχει ανεβαστεί στόν πιό υψηλό της βαθμό ικανότητας, ο ιδιοκτήτης δέν τό ελαττώνει ποτέ· η ακρίβεια τών υλών, η σπανιότητα τών χεριών, οι δυσχέρειες τών εποχών, ακόμα κι ο θάνατος, δέν τόν αφορούν καθόλου: γιατί αυτός νά υποφέρει από τίς κακοτυχίες εφόσον δέν εργάζεται;

Εδώ αρχίζει μιά καινούργια σειρά φαινομένων.

Ο Σαί, πού συλλογίζεται υπέροχα κάθε φορά πού προσβάλλει τόν φόρο, αλλά πού δέν θέλει ποτέ νά καταλάβει πώς ο ιδιοκτήτης ασκεί, απέναντι στόν αγρότη, τήν ίδια πράξη ληστείας όπως κι ο εισπράκτορας τών φόρων, λέει στόν Μάλθους:

> «Άν ο εισπράκτορας τών φόρων, οι εντολοδότες του κτλ., καταναλώνουν ένα έκτο από τά προϊόντα, αναγκάζουνε μ' αυτό τούς παραγωγούς νά τρέφονται, νά ντύνονται, νά ζούν τέλος μέ πέντε έκτα απ' όσα παράγουν. Ο κόσμος τό δέχεται, αλλά συγχρόνως λένε πώς είναι δυνατό στόν καθένα νά ζήσει μέ τά πέντε έκτα από κείνα πού παράγει. Θά τό δεχτώ κι εγώ άν τό θέλουν· μά θά ρωτήσω μέ τή σειρά μου, άν ο παραγωγός θά ζούσε τόσο καλά, στήν περίπτωση πού θά τού ζητούσαν, αντί γιά ένα έκτο, δύο έκτα ή τό ένα τρίτο τής παραγωγής του; — Όχι, αλλά πάλι θά ζούσε. — Τότε, θά ρωτήσω άν θά ζούσε πάλι στήν περίπτωση πού θά τού αφαιρούσαν τά δύο τρίτα... ύστερα τά τρία τέταρτα; Μά, βλέπω, πώς δέν απαντούν γιά τίποτα».

Άν ο πατρόνος τών Γάλλων οικονομολόγων ήταν λιγότερο τυφλωμένος από τίς ιδιοκτησιακές προκαταλήψεις του, θά έβλεπε ποιό είναι ακριβώς τ' αποτέλεσμα πού φέρνει τό μίσθωμα.

Άς πάρουμε μιάν οικογένεια χωρικών αποτελούμενη από έξη άτομα, τόν πατέρα, τή μητέρα καί τέσσερα παιδιά, πού

ζοὺν στὴν εξοχὴ χάρη σ' ἑνα κληροδότημα ποὺ τὸ εκμεταλλεύονται. Υποθέτω πὼς δουλεύοντας καλά, κατορθώνουν νὰ τὰ βγάζουν, ὅπως λέμε, πέρα· στεγάζονται, θερμαίνονται, ντύνονται καὶ τρέφονται, δὲν κάνουν καθόλου χρέη αλλὰ καὶ καθόλου οικονομίες. Βρέξει-χιονίσει, ζοὺν. Ἀν η χρονιὰ είναι καλή, ο πατέρας πίνει λίγο παραπάνω κρασί, τὰ κορίτσια αγοράζουν ἑνα φουστάνι, τὰ αγόρια ἑνα καπέλο· τρώνε λίγο στάρι, καμιὰ φορὰ καὶ κρέας. Λέω πὼς οι ἄνθρωποι αυτοὶ καταστρέφονται καὶ χάνονται.

Γιατί, σύμφωνα μὲ τὸ τρίτο πόρισμα τοὺ αξιώματός μας, οφείλουν στὸν εαυτό τους ἑναν τόκο γιὰ τὸ κεφάλαιο τοὺ οποίου είναι ιδιοκτήτες: εκτιμώντας τὸ κεφάλαιο αυτὸ μονάχα πρὸς 8.000 φρ., μὲ 2,5%, αυτὰ τὰ 200 φρ., αντὶ νὰ προαφαιροὺνται απὸ τὸ ακαθάριστο προιὸν γιὰ νὰ μποὺν στὴν οικονομία καὶ νὰ κεφαλαιοποιηθοὺν σ' αυτήν, περνοὺν στὴν κατανάλωση, υπάρχει ετήσιο ἐλλειμμα 200 φρ. στὸ ενεργητικὸ τὴς οικογένειας, τόσο ποὺ ὕστερ' απὸ σαράντα χρόνια οι ἄνθρωποί μας αυτοί, ποὺ δὲν υποψιάζονται κὰν τίποτα, ἐχουνε φάει τὴν περιουσία τους κι ἐχουνε χρεωκοπήσει.

Τὸ αποτέλεσμα αυτὸ μοιάζει μπουφόνικο αλλὰ είναι μιὰ θλιβερὴ πραγματικότητα.

Η στρατολόγηση πλησιάζει... Τί είναι η στρατολόγηση; Μία πράξη ιδιοκτησίας ποὺ ασκείται απρόοπτα απὸ τὴν κυβέρνηση πάνω στὶς οικογένειες, μιὰ απογύμνωση ανθρώπων καὶ χρήματος. Οι χωρικοὶ δὲν θέλουν καθόλου ν' αφήσουν τοὺς γιούς τους νὰ φύγουν: σ' αυτὸ βρίσκω πὼς δὲν ἐχουν καθολου αδικο. Είναι δύσκολο ἑνας ἀντρας είκοσι χρονὼν να κερδίζει παραμένοντας στοὺς στρατώνες· ὅταν δὲν διαφθείρεται εκεὶ μέσα, σιχαίνεται τουλάχιστον τὸν εαυτό του. Κρίνετε γενικὰ τὴν ηθικὴ τοὺ στρατιώτη απὸ τὸ μίσος του γιὰ τὴ στολή: δυστυχισμένο ἢ κακὸ υποκείμενο, αυτὴ είναι η μοίρα τοὺ Γάλλου κάτω απὸ τὶς σημαίες. Δὲν θὰ 'πρεπε νὰ 'ναι ἐτσι, αλλὰ είναι. Ρωτείστε εκατὸ χιλιάδες ανθρώπους καὶ νὰ 'στε σίγουροι ὅτι οὔτε ἑνας δὲν θὰ μὲ διαψεύσει

Ο χωρικός μας γιὰ νὰ εξαγοράσει τὶς δυὸ στρατεύσεις πληρώνει 4.000 φρ. ποὺ τὰ δανείζεται μὲ 5%, νὰ τὰ 200 φρ.

πού λέγαμε πρὶν λίγο. Ἀν ὡς τὴ στιγμὴ αυτὴ η παραγωγὴ τῆς οικογένειας, κανονικὰ ζυγιασμένη μὲ τὴν κατανάλωσή της, ήταν 1200 φρ. είτε 200 κατὰ άτομο, θὰ πρέπει γιὰ νὰ δώσει τὸν τόκο αυτὸ ἢ οι ἔξη εργαζόμενοι νὰ παράγουν σὰν επτὰ ἢ νὰ μὴν καταναλώνουν παρὰ σὰν πέντε. Ν' αφαιρέσουν ἀπὸ τὴν κατανάλωση δὲν γίνεται· πῶς ν' αφαιρέσουν ἀπὸ τὸ απαραίτητο; Νὰ παράγουν περισσότερα είναι αδύνατο· δὲν θὰ μπορούσαν νὰ εργαστοῦν οὔτε καλύτερα οὔτε περισσότερο. Θὰ προσπαθήσουν μὲ μιὰ διάμεση απόφαση νὰ καταναλώνουν σὰν πεντέμισυ παράγοντας σὰν εξήμισυ; Θὰ διαπιστώσουν γρήγορα πῶς μὲ τὸ στομάχι δὲν γίνονται παιχνίδια, πῶς πέρ' ἀπὸ έναν βαθμὸ στέρησης δὲν μπορεῖς νὰ κατέβεις, πῶς εκεῖνο πού μπορεῖ ν' αφαιρεθεῖ ἀπὸ τὸ αυστηρὰ απαραίτητο, χωρὶς νὰ εκθέτεις σὲ κίνδυνο τὴν υγεία, είναι πράγμα μηδαμινό· καί, όσον αφορὰ τὴν επαύξηση τοῦ προϊόντος, έρχεται ένας χιονιάς, μιὰ ξηρασία, μιὰ επιζωοτία καὶ κάθε ελπίδα τοῦ γεωργοῦ χάνεται.

Μὲ δυὸ λόγια, τὸ ποσὸ δὲν θὰ πληρωθεῖ, οι τόκοι θὰ πολλαπλασιασθοῦν, η μικρὴ αγροικία θὰ κατασχεθεῖ, και ο παλιὸς κάτοχος θὰ διωχθεῖ. Ἔτσι μιὰ οικογένεια πού έζησε ευτυχισμένη όσο δὲν ασκοῦσε τὸ δικαίωμα ιδιοκτησίας, πέφτει μὲς στὴ δυστυχία μόλις η άσκηση τοῦ δικαιώματος αυτου γίνει ανάγκη. Η ιδιοκτησία, γιὰ νὰ ικανοποιηθεῖ, θα απαιτοῦσε νὰ έχει ο άποικος διπλὴ ικανότητα νὰ ευρυνει το έδαφος καὶ νὰ γονιμοποιεῖ μὲ τὸν λόγο. Απλὸς κάτοχος τῆς γῆς, ο άνθρωπος βρίσκει σ' αυτὴν τὰ πρὸς τὸ ζῆν· θὰ αξιώσει το δικαίωμα τοῦ ιδιοκτήτη; εκείνη δὲν τοῦ φτάνει πιά. Μὴ μπορώντας νὰ παράγει παρὰ ό,τι καταναλώνει, ο καρπὸς πού μαζεύει ἀπὸ τὸν μόχθο του είναι η ανταμοιβὴ τῆς εργασίας του: τίποτα δὲν υπάρχει γιὰ τὸ όργανο.

Νὰ πληρώνει αυτὸ πού δὲν μπορεῖ νὰ παράγει, αυτὴ είναι η μοίρα τοῦ αγρότη, αφοῦ ο ιδιοκτήτης αποσυρθεῖ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ παραγωγὴ γιὰ νὰ εκμεταλλευτεῖ τὸν εργαζόμενο μὲ νέες μεθόδους.

Ἀς ξανάρθουμε τώρα στὴν πρώτη μας υπόθεση

Οι εννιακόσιοι εργαζόμενοι, σίγουροι ότι έχουν παράγει

όσα καί στό παρελθόν, καταπλήσσονται, αφού πρώτα εξοφλήσουν τό μίσθωμά τους, πού βρίσκονται πιό φτωχοί κατά ένα δέκατο από τήν προηγούμενη χρονιά. Πραγματικά, τό δέκατο αυτό, εφόσον έχει παραχθεί καί πληρωθεί από τόν ιδιοκτήτη-εργαζόμενο, πού τότε συμμετείχε στήν παραγωγή καί στά δημόσια πράγματα, τώρα τό ίδιο αυτό δέκατο δέν έχει παραχθεί αλλά έχει πληρωθεί· σίγουρα λοιπόν θά βρίσκεται στό μείον τής κατανάλωσης τού παραγωγού. Γιά νά καλύψει τό ακατανόητο αυτό έλλειμμα, ο εργαζόμενος δανείζεται, μέ πλήρη σιγουριά ότι θά τά επιστρέψει, σιγουριά πού ανάγεται στόν επόμενο χρόνο μέ καινούργιο δάνειο αυξημένο κατά τούς τόκους τού πρώτου. Από ποιόν δανείζεται; Από τόν ιδιοκτήτη. Ο ιδιοκτήτης δανείζει στόν εργαζόμενο τό επιπλέον πού έλαβε απ' αυτόν· καί τό επιπλέον πού εισέπραξε, καί πού θά 'πρεπε νά τό επιστρέψει, έρχεται πρός ώφελος του καθώς παίρνει τή μορφή δανείου μέ τόκο. Τότε τά χρέη μεγαλώνουν απεριόριστα· ο ιδιοκτήτης κουράζεται νά δίνει προκαταβολές σ' έναν παραγωγό πού δέν εξοφλεί ποτέ καί ο παραγωγός, πάντα κλεμμένος καί πάντα δανειζόμενος εκείνο πού τού κλέβουν, καταλήγει σέ χρεωκοπία γιά όλα τ' αγαθά πού τού έχουνε πάρει.

Ας υποθέσουμε πώς τότε ο ιδιοκτήτης πού, γιά ν' απολαύσει τά έσοδά του, έχει ανάγκη από τόν αγρότη, τόν αφήνει ελεύθερο: θά έχει κάνει μιά πράξη υψηλής ευεργεσίας, γιά τήν οποία ο κ. επίσκοπος θά τόν φέρει σάν παράδειγμα από τόν άμβωνά του· ενώ ο φτωχός ο αγρότης, ταραγμένος από τούτη τήν ανεξάντλητη ευσπλαχνία, μαθημένος από τόν κατηχητή του νά προσεύχεται γιά τούς ευεργέτες του, θά υποσχεθεί στόν εαυτό του νά διπλασιάσει τό θάρρος του καί τίς στερήσεις του προκειμένου νά ξεχρεωθεί απέναντι σ' έναν τόσο άξιο αφέντη.

Αυτή τή φορά παίρνει τά μέτρα του· ανεβάζει τήν τιμή τών σιτηρών. Ο τεχνίτης κάνει τό ίδιο γιά τά προϊόντα του· γίνεται η αντίδραση καί, ύστερ' από μερικές ταλαντεύσεις, τό μίσθωμα, πού ο χωρικός νόμιζε ότι θάραινε τόν τεχνίτη, βρίσκεται περίπου ισορροπημένο. Τόσο πού, ενώ χειροκρο-

τεί μόνος του τὴν επιτυχία του, βρίσκεται ακόμα πιό φτωχός, αλλά σὲ αναλογία κάπως μικρότερη από πρίν. Γιατί, εφόσον η άνοδος ήταν γενική, ο ιδιοκτήτης έχει προσβληθεί: έτσι ώστε οι εργαζόμενοι, αντί νά είναι πιό φτωχοί κατά ένα δέκατο, τώρα πιά είναι φτωχότεροι κατά εννέα εκατοστά. Μά πρόκειται πάντα γιά χρέος πού εξαιτίας του θά πρέπει νά δανείζεται, νά πληρώνει τόκους, νά κάνει οικονομίες καί νά νηστεύει. Νηστεία γιά τά εννέα εκατοστά πού δὲν θά 'πρεπε νά πληρώνει καί πού πληρώνει. Νηστεία γιά τὴν απόσβεση τών οφειλών· νηστεία γιά τούς τόκους τους: καί η συγκομιδή νά λείπει καί η νηστεία νά οδηγήσει ὡς τὴν εξασθένηση. Λένε: Πρέπει νά δουλεύεις περισσότερο. Μά, πρώτα-πρώτα, η πολλή δουλειά σκοτώνει όπως καί η νηστεία· τί θά συμβεί άν αυτά τά δυό ενωθούν;

*Πρέπει νά δουλεύεις περισσότερο·* αυτό ολοφάνερα σημαίνει πώς *πρέπει νά παράγεις περισσότερο.* Μὲ τή συνδυασμένη ενέργεια τής εργασίας, τών κεφαλαίων καί τού εδάφους. Γιά τὴν εργασία, ο αγρότης αναλαμβάνει νά τὴν προσφέρει. Όμως τά κεφάλαια διαμορφώνονται μονάχα μὲ τὴν εξοικονόμηση. Όμως, άν ο αγρότης μπορούσε νά μαζέψει κάτι τί, θά ξοφλούσε τά χρέη του. Άς δεχτούμε τέλος ότι τά κεφάλαια δὲν τού λείπουν: σὲ τί θά τού χρησιμέψουν, άν η έκταση τής γής πού καλλιεργεί παραμένει πάντα η ίδια; Τό έδαφος είναι πού πρέπει νά πολλαπλασιάσει.

Θά πεί κανείς πώς πρέπει νά δουλεύει καλύτερα καί πιό επωφελώς· Μά τό μίσθωμα έχει υπολογιστεί πάνω σ' έναν μέσον όρο παραγωγής ο οποίος δὲν μπορεί νά ξεπεραστεί: άν ήταν αλλιώς τά πράγματα, ο ιδιοκτήτης θά μεγάλωνε τό μίσθωμα. Έτσι δὲν είναι πού οι μεγάλοι ιδιοκτήτες κτημάτων μεγάλωναν διαδοχικά τὴν τιμή τών αγαθών τους ενόσω η αύξηση τού πληθυσμού καί η ανάπτυξη τής βιοτεχνίας τούς μάθαιναν ότι η κοινωνία μπορούσε ν' αντλήσει από τίς ιδιοκτησίες τους;

Ο ιδιοκτήτης μένει ξένος από τὴν κοινωνική δραστηριότητα: όμως, σάν τον γύπα, μὲ τά μάτια καρφωμένα πάνω στη λεία, είναι έτοιμος νά ριχτεί επάνω τηζ καί νά την καταβροχθίσει.

Τά γεγονότα πού παρατηρήσαμε σέ μιά κοινωνία χίλιων ατόμων επαναλαμβάνονται μεγενθυμένα μέσα σέ κάθε έθνος καί στήν ανθρωπότητα ολόκληρη, αλλά μέ άπειρες παραλλαγές καί πολλαπλούς χαρακτήρες, τούς οποίους δέν έχω σκοπό νά περιγράψω.

Συνολικά, η ιδιοκτησία, αφού πρώτα μάδησε τόν εργαζόμενο μέ τήν τοκογλυφία, τόν δολοφονεί αργά-αργά μέ τήν εξασθένηση.

Όμως, χωρίς τή ληστεία καί τή δολοφονία, η ιδιοκτησία δέν είναι τίποτα· μέ τή ληστεία καί τή δολοφονία, καταστρέφεται γρήγορα χωρίς υποστήριξη: συνεπώς είναι αδύνατη.

## ΠΕΜΠΤΗ ΠΡΟΤΑΣΗ
## *Η ιδιοκτησία είναι αδύνατη, επειδή, μ' αυτήν η κοινωνία αυτοκαταβροχθίζεται*

Όταν τό γαϊδούρι είναι παραφορτωμένο, σωριάζεται· ο άνθρωπος προχωρεί πάντα.

Τό αδάμαστο θάρρος του, πολύ γνωστό στόν ιδιοκτήτη, στηρίζει τήν ελπίδα τής κερδοσκοπικής θεωρίας του.

Ο ελεύθερος εργαζόμενος παράγει 10. Γιά μένα, σκέφτεται ο ιδιοκτήτης, θά παράγει 12.

Πραγματικά, προτού συναινέσει στή δήμευση τού αγρού του, προτού πεί αντίο στήν πατρική στέγη, ο χωριάτης, τού οποίου διηγηθήκαμε τήν ιστορία, κάνει μιάν απελπισμένη προσπάθεια· εκμισθώνει καινούργια κτήματα.

Θά σπείρει ένα επιπλέον τρίτο, θά συνάξει ένα έκτο επιπλέον καί θά πληρώσει τόν τόκο του. Πόσα δεινά! Γιά νά προσθέσει ένα έκτο στήν παραγωγή του, ο γεωργός πρέπει νά προσθέσει, όχι ένα έκτο, αλλά δύο έκτα στήν εργασία του. Μ' αυτή τήν τιμή μαζεύει καί πληρώνει ένα μίσθωμα πού, ενώπιον τού Θεού, δέν χρωστάει.

Ό,τι κάνει ο αγρότης, ο τεχνίτης τό δοκιμάζει κι αυτός μέ τή σειρά του: ετούτος δώ πολλαπλασιάζει τά οργωμένα

χωράφια του καί γδύνει τούς γειτονές του· κατεβάζει τήν τιμή τών εμπορευμάτων του, προσπαθεί νά προαγοράσει τήν κατασκευή καί τήν πώληση, νά συντρίψει τούς ανταγωνιστές του.

Γιά νά ικανοποιήσει τήν ιδιοκτησία, πρέπει πρώτ' απ' όλα ο εργαζόμενος νά παράγει πάνω από τίς δυνάμεις του· γιατί, μέ τή μετάθαση τών εργαζόμενων πού έγιναν ιδιοκτήτες, τό ένα είναι πάντοτε η συνέπεια τού άλλου. Μά, γιά νά παράγεις πάνω από τίς δυνάμεις σου καί τίς ανάγκες σου, πρέπει νά κυριεύσεις τήν παραγωγή τού άλλου καί συνεπώς νά μειώσεις τόν αριθμό τών παραγωγών: έτσι ο ιδιοκτήτης, αφού πρώτα κατέβασε τήν παραγωγή τοποθετούμενος στήν άκρη, τήν κατεβάζει ακόμα υποθάλποντας τήν προαγορά τής εργασίας. Ἀς υπολογίσουμε.

Τό έλλειμμα πού διαπίστωσε ο εργαζόμενος αφού η πληρωμή τού τόκου έγινε, όπως παραδεχτήκαμε, δηλαδή τό ένα δέκατο, η ποσότητα αυτή θά είναι εκείνη τής οποίας θά προσπαθήσει ν' αυξήσει τήν παραγωγή. Γι' αυτό, δέν βλέπει άλλο μέσον από τό ν' αυξήσει τήν προσπάθειά του: αυτό και κάνει. Η δυσαρέσκεια τών ιδιοκτητών πού δέν μπόρεσαν νά πληρώσουν ολοκληρωτικά, οι προνομιακές προσφορές καί οι υποσχέσεις πού τούς κάνουν άλλοι αγρότες, τούς οποίους υποθέτουν πιό φιλόπονους, πιό εργατικους, πιό σίγουρους: οι κρυφές πονηριές καί οι ίντριγκες, όλ' αυτά καθορίζουν μιά κίνηση στήν κατανομή τών εργασιών καί τήν εξάλειψη κάποιου αριθμού παραγωγών. Στούς 900, 90 θά αποδιωχθούν, προκειμένου νά προσθέσουν ένα δέκατο στην παραγωγή των άλλων. Μά, τό ολικό προϊόν θά αυξηθει; Ούτε κάν: θά υπάρχουν 810 εργαζόμενοι πού θά παραγουν σάν 900, ενώ θά 'πρεπε νά παράγουν σάν 1000.

Ὅμως, τό μίσθωμα έχει θεσπιστεί λόγω του γηινου κεφαλαιου, όχι λόγω τής εργασίας, καί καθώς δέν μειώνεται, τα χρέη συνεχίζουν όπως καί στό παρελθόν, μέ επαύξηση κουρασης.

Νά λοιπόν μια κοινωνία πού αποδεκατίζεται και ολο αποδεκατίζεται: θά μηδενιζόταν άν οι φτωχεύσεις, οι χρεωκο-

πίες, οι πολιτικές καὶ οικονομικές καταστροφές δὲν ἔρχονταν κατὰ περιόδους ν' αποκαταστήσουν τὴν ισορροπία καὶ νὰ αποσπάσουν τὴν προσοχὴ από τὶς αληθινὲς αιτίες τῆς παγκόσμιας δυσμένειας.

Μετὰ τὴν προαγορὰ τῶν κεφαλαίων καὶ τῶν εδαφῶν ἔρχονται οι οικονομικὲς μέθοδοι, τῶν οποίων τὸ αποτέλεσμα είναι πάλι νὰ θάλουν έναν αριθμὸ εργαζόμενων ἔξω από τὴν παραγωγή. Καὶ καθὼς ο τόκος ακολουθεί παντοὺ τὸν αγρότη καὶ τὸν μεσολαβητή, ο καθένας λέει μὲ τὴ σειρὰ του στὸν εαυτό του: θὰ είχα κάπως νὰ πληρώσω τὸ μίσθωμά μου καὶ τοὺς τόκους μου, ἂν πλήρωνα λιγότερα μεροκάματα. Τότε οι θαυμαστὲς επινοήσεις, οι προορισμένες νὰ κάνουν τὴν εργασία εὔκολη καὶ γρήγορη, γίνονται ισάριθμες καταχθόνιες μηχανὲς ποὺ σκοτώνουν κατὰ χιλιάδες τοὺς εργαζόμενους.

> «Πρὶν λίγα χρόνια η κόμισσα τοῦ Στράφορντ έδιωξε 15.000 άτομα από τὰ χτήματά της ποὺ τὰ αξιοποιοῦσαν σὰν αγρότες. Η ιδιωτικὴ αυτὴ πράξη διοίκησης ανανεώθηκε τὸ 1820 από άλλον, έναν καινούργιο σκωτσέζο ιδιοκτήτη, σχετικὰ μὲ 600 αγροτικὲς οικογένειες». (Τισσό: «Αυτοκτονία καὶ Επανάσταση»).

Ο συγγραφέας ποὺ αναφέρω καὶ ο οποίος έγραψε σελίδες γεμάτες ευφράδεια γιὰ τὸ επαναστατικὸ πνεῦμα ποὺ ξεσηκώνει τὶς σύγχρονες κοινωνίες δὲν λέει ἂν θὰ αποδοκίμαζε μιὰν επανάσταση από μέρους τῶν προγραμμάτων. Εγὼ δηλώνω μεγαλόφωνα πὼς η επανάσταση θὰ ἦταν τὸ πρῶτο δικαίωμα καὶ τὸ αγιότερο καθῆκον. Κι ό,τι εὔχομαι, σήμερα είναι νὰ τὸ εννοηθεί η πίστη μου.

Η κοινωνία αυτοκαταβροχθίζεται:

1. Από τὴ θίαιη καὶ περιοδικὴ κατάργηση των εργαζομένων, τὸ είδαμε αυτὸ καὶ θὰ τὸ ξαναδοῦμε.

2. Από τὴν κράτηση ποὺ ασκεί η ιδιοκτησία στὴν κατανάλωση τοῦ παραγωγοῦ.

Οι δυὸ αυτοὶ τύποι αυτοκτονίας είναι αρχικὰ ταυτόχρονοι, μὰ σύντομα ο πρῶτος λαμβάνει μιὰν καινούργια δραστηριότητα από τὸν πρῶτο καθὼς η πείνα συνδέεται μὲ τὴν φθο-

ρά γιά νά κάνουν τήν εργασία ταυτόχρονα πιό αναγκαία και πιό σπάνια.

Σύμφωνα μέ τίς αρχές τού εμπορίου καί τής πολιτικής οικονομίας γιά νά είναι καλή μιά βιομηχανική επιχείρηση, πρέπει τό προϊόν της νά είναι ίσο:

1. μέ τόν τόκο τού κεφάλαιου·

2. μέ τήν συντήρηση αυτού τού κεφάλαιου·

3. μέ τό άθροισμα τών μισθών όλων τών εργατών καί τών μεσολαθητών επιπλέον, χρειάζεται ένα όσο γίνεται περισσότερο πραγματοποιημένο όφελος.

Ἀς θαυμάσουμε τήν φορολογική καί αρπαχτική ευφυΐα τής ιδιοκτησίας: όσες φορές η ξενοκληρία παίρνει διαφορετικά ονόματα, τόσες φορές ο ιδιοκτήτης διατείνεται νά τήν εισπράττει:

1. υπό μορφή τόκων,

2. υπό μορφή ευεργετημάτων.

Γιατί λέει, ο τόκος τών κεφάλαιων αποτελεί μέρος τών προκαταβολών κατασκευής. Ἀν έχεις βάλει 100.000 φράγκα σ' ένα εργοστάσιο καί όταν έχουν αφαιρεθεί τά έξοδα εισπράττεις 5.000 φρ. τόν χρόνο, δέν έχεις κέρδος, έχεις μονάχα τόν τόκο τού κεφάλαιου. Ὅμως ο ιδιοκτήτης δέν είναι άνθρωπος πού δουλεύει γιά τό τίποτα: όμοιος μέ τό λιοντάρι τού μύθου, ζητάει νά πληρωθεί γιά τούς τίτλους του, έτσι ώστε αφού εξυπηρετηθεί, δέν μένει τίποτα όμορφο από τόν μύθο:

Είμαι μεσολαθητής, παίρνω τό πρώτο μερίδιο  
είμαι εργαζόμενος, παίρνω τό δεύτερο  
είμαι κεφαλαιούχος, παίρνω τό τρίτο  
είμαι ιδιοκτήτης, τά παίρνω όλα.

Μέσα σέ τέσσερις στίχους, ο Φαίδρος[26] συνόψισε όλες τίς μορφές τής ιδιοκτησίας.

Λέω πώς αυτός ο τόκος, καί πολύ περισσότερο αυτό τό κέρδος, είναι πράγμα αδύνατο. Τί είναι οι εργαζόμενοι σέ σχέση μέ τούς άλλους;

Διάφορα μέλη μιάς μεγάλης βιομηχανικής κοινωνίας επιφορτισμένοι ο καθένας ξεχωριστά μ' ένα μέρος από τή γενική παραγωγή, σύμφωνα μέ τήν αρχή τής διαίρεσης τής εργασίας καί τών υπηρεσιών· Ας υποθέσουμε πρώτα πώς η κοινωνία αυτή περιορίζεται στά τρία ακόλουθα άτομα: έναν κτηνοτρόφο, ένα θυρσοδέψη κι έναν παπουτσή. Η κοινωνική βιομηχανία συνίσταται στό νά φτιάχνουν παπούτσια. Άν ρωτούσα πιό πρέπει νά 'ναι τό μερίδιο κάθε παραγωγού από τό προϊόν τής εταιρίας, ο πρώτος τυχόν μαθητής θά μού απαντούσε μ' έναν κανόνα εμπορίου ή εταιρίας, πώς τό μερίδιο αυτό είναι ίσο μέ τό ένα τρίτο.

Μά, εδώ δέν πρόκειται γιά τό νά εξιχνιάσουμε τά δικαιώματα εργατών πού συμβατικά έχουνε συνεταιριστεί: πρέπει νά αποδείξουμε πώς συνέταιροι ή όχι οι τρείς μας τεχνίτες είναι αναγκασμένοι νά πράξουν σάν νά ήταν συνέταιροι πώς είτε τό θέλουν είτε όχι η δύναμη τών πραγμάτων, η μαθηματική αναγκαιότητα τούς συνεταιρίζει. Τρείς ενέργειες είναι απαραίτητες γιά νά παράγεις παπούτσια: η κτηνοτροφία, η προετοιμασία τών δερμάτων τό κόψιμο καί τό ράψιμο.

Άν τό δέρμα βγαίνοντας από τό σταύλο τού αγρότη, αξίζει 1, αξίζει 2 βγαίνοντας από τόν λάκκο τού θυρσοδέψη, 3 βγαίνοντας από τό παπουτσάδικο. Κάθε εργαζόμενος έχει παράγει έναν βαθμό ωφελιμότητας. Οπότε προσθέτοντας όλους τούς βαθμούς ωφελιμότητας έχουμε τήν αξία τού πράγματος. Γιά νά έχουμε μιά κάποια ποσότητα αυτού τού πράγματος πρέπει λοιπόν κάθε παραγωγός νά πληρώνεται πρώτα τή δική του εργασία, καί μετά τήν εργασία τών άλλων παραγωγών.

Έτσι γιά νά έχει 10 σέ δέρμα σέ παπούτσια, ο αγρότης θά δώσει 30 σέ δέρμα ακατέργαστο, ο θυρσοδέψης 20 σέ δέρμα κατεργασμένο.

Γιατί 10 σέ δέρμα παπουτσιών αξίζουν 30 σέ δέρμα ακατέργαστο, μέ τίς δύο διαδοχικές ενέργειες πού έγιναν, όπως πάλι 20 σέ δέρμα κατεργασμένο αξίζουν 30 σέ δέρμα ακατέργαστο μέ τήν εργασία τού θυρσοδέψη. Μά άν ο παπουτσής απαιτήσει 33 από τόν πρώτο καί 22 γιά τό δεύτερο γιά 10 από

τά εμπορεύματά του η συναλλαγή δὲν θά γίνει. Γιατί ἀν συνέβαινε ο αγρότης καὶ ο θυρσοδέψης, αφού πρώτα πληρώσουν 10 γιά τὴν εργασία του νά ἐπρεπε νά ξαναγοράσουν πρός 11 αυτό πού οι ίδιοι ἐδωσαν πρός 10. Αυτό θά ήταν πράγμα αδύνατο.

Ἐ, λοιπόν! αυτό συμβαίνει κάθε φορά πού μιά ευεργεσία πραγματοποιείται από κάποιον βιοτέχνη είτε αυτή η ευεργεσία λέγεται εισόδημα είτε μίσθωμα, τόκος ή κέρδος. Στή μικρή κοινωνία γιά τὴν οποία μιλάμε ἀν ο παπουτσής για νά προμηθευτεί τά εργαλεία τής δουλειάς του γιά νά αγοράσει τίς πρώτες προμήθειες σὲ δέρμα καὶ νά ζήσει λιγο καιρό πρὶν τὴν επιστροφή τού κεφαλαίου του δανείζεται χρήματα μὲ τόκο είναι φανερό ότι γιά νά πληρώσει τόν τόκο από τά χρήματα αυτά θά αναγκαστεί νά επωφεληθεί σὲ βάρος τού θυρσοδέψη καὶ τού αγρότη, καθώς όμως αυτό τό όφελος ειναι κάτι αδύνατο χωρίς απάτη ο τόκος θά ξαναπέσει πάνω στό δύστυχο παπουτσή καὶ θά τόν καταβροχθίσει.

Πήρα γιά παράδειγμα μιά φανταστική περιπτωση και υπὲρ απλοϊκή: δὲν υπάρχει ανθρώπινη κοινωνία περιορισμένη σὲ τρείς υπηρεσίες. Ακόμα και η λιγότερο πολιτισμένη κοινωνία προϋποθέτει πολυάριθμες εργασίες· σήμερα ο αριθμός τών βιοτεχνικών υπηρεσιών (εννοώ σάν βιοτεχνική υπηρεσία κάθε ωφέλιμη υπηρεσία) υψώνεται ίσως πανω απο το χίλια. Μά όποιος κι ἀν είναι ο αριθμός τών υπαλλήλων, ο οικονομικός νόμος παραμένει ο ίδιος: *Γιά νά ζήσει ο παραγωγός πρέπει ο μισθός του νά ξαναγοράζει τό προϊόν του.*

Οι οικονομολόγοι δὲν μπορουν νά αγνοήσουν τὴν στοιχειώδη αυτή αρχή τής δήθεν επιστήμης τους. Γιατί λοιπόν επιμένουν νά υποστηρίζουν καὶ τὴν ιδιοκτησία καὶ τὴν ανισότητα τών μισθών καὶ τή νομιμότητα τής τοκογλυφίας καὶ τὴν τιμιότητα τού κέρδους, πράγματα πού όλα αντιλέγουν στόν οικονομικό νόμο πού κάνουν αδύνατες τίς συναλλαγές; Ἑνας εργολάβος αγοράζει πρός 100.000 φρ. πρώτες ύλες· πληρώνει 50.000 φρ. μισθούς καὶ μεροκάματα καὶ ύστερα θέλει νά βγάλει 200.000 φρ. από τό προιόν, δηλαδή θέλει νά επωφεληθεί καὶ από τὴν ύλη καὶ από τὴν υπηρεσια τών εργα-

τών του μά άν ο προμηθευτής πρώτων υλών και οι εργαζόμενοι δέν μπορούν μ' ενωμένους τούς μισθούς τους νά ξαναγοράσουν αυτό πού έχουν παράγει γιά τόν εργολάβο, πώς μπορούν νά ζήσουν;

Θά αναπτύξω τό θέμα μου· οι λεπτομέρειες γίνονται εδώ απαραίτητες.

Άν ο εργάτης λαβαίνει γιά τήν εργασία του κατά μέσον όρο 3 φρ. τήν ημέρα, γιά νά κερδίσει ο αστός πού τόν απασχολεί εκτός από τά έξοδά του κάτι παραπάνω, έστω τόν τόκο τού υλικού του, χρειάζεται ξαναπουλώντας μέ τή μορφή εμπορεύματος, τό μεροκάματο τού εργάτη του, νά βγάζει πάνω από 3 φρ. Ο εργάτης λοιπόν δέν μπορεί νά ξαναγοράσει αυτό πού παράγει γιά λογαριασμό τού αφεντικού του. Τό ίδιο συμβαίνει καί μ' όλα τά σώματα χωρίς εξαίρεση ο ράφτης, ο καπελάς, ο επιπλοποιός, ο σιδεράς, ο βυρσοδέψης, ο χτίστης, ο κοσμηματοπώλης, ο υπάλληλος κλπ. ώς τόν γεωργό καί τόν αμπελουργό δέν μπορούν νά ξαναγοράσουν τά προϊόντα τους εφόσον παράγονται γιά ένα αφεντικό πού μέ τή μιά μορφή ή τήν άλλη επωφελείται, θά χρειάζονταν νά πληρώσουν τήν ίδια τους τή δουλειά ακριβότερα απ' όσα τούς δίνουν γιά αυτήν.

Στήν Γαλλία 20 εκατομμύρια εργαζόμενοι σκορπισμένοι στούς διάφορους κλάδους τής επιστήμης τής τέχνης καί τής βιομηχανίας παράγουν όλα τά ωφέλιμα είδη στή ζωή τού ανθρώπου· τό σύνολο τών ημερομισθίων τους ισοδυναμεί, κάθε χρόνο, υποθετικά, 20 δισεκατομμύρια· όμως λόγω τού δικαιώματος ιδιοκτησίας καί τής πολλαπλότητας τών ξενοκληριών, επιδοτημάτων, φόρων δεκάτης, τόκων, φιλοδωρημάτων, κερδών, μισθωμάτων, ενοικίων, εξόδων, εσόδων, ωφελημάτων κάθε λογής, τά προιόντα εκτιμούνται από τούς ιδιοκτήτες καί αφεντικά 25 δισεκατομμύρια: τί πάει νά πεί αυτό; πώς οι εργαζόμενοι πού είναι υποχρεωμένοι νά ξαναγοράσουν αυτά ακριβώς τά προιόντα γιά νά ζήσουν οφείλουν νά πληρώσουν 5 αυτό πού έχουν παράγει πρός 4 ή νά νηστεύουν μιά μέρα στίς πέντε.

Άν υπάρχει ένας οικονομολόγος στήν Γαλλία ικανός να

αποδείξει τήν πλαστογραφία τού υπολογισμού αυτού, τού παραγγέλνω απειλητικά νάρθει νά τόν γνωρίσουμε κι αναλαμβάνω τήν ευθύνη νά αναιρέσω όλα όσα άδικα καί μέ κακία θά έχω πεί ώς τότε ενάντια στήν ιδιοκτησία.

Ἀς δούμε τίς συνέπειες τώρα τού όφελους. Ἀν σ' όλα τά επαγγέλματα ο μισθός τού εργάτη ήταν ίδιος, τό έλλειμμα πού δημιουργείται από τήν προαφαίρεση τού ιδιοκτήτη θά γινόταν εξίσου αισθητό παντού· αλλά καί η αιτία τού κακού θά ήταν τόσο προφανής, πού από καιρό θά τήν είχαν καταλάβει καί θά τήν είχαν καταργήσει. Μά, όπως μεταξύ τών μισθών, από τού υπουργού μέχρι τού αγρότη, βασιλεύει η ίδια ανισότητα πού βασιλεύει κι ανάμεσα στούς ιδιοκτήτες, δημιουργείται αντανάκλαση λήστεψης τού πιό ισχυρού στόν πιό αδύναμο τόσο πού ο εργαζόμενος δοκιμάζοντας όλο καί πιό πολλές στερήσεις όσο πιό χαμηλά τοποθετημένος είναι στήν κοινωνική κλίμακα, η τελευταία τάξη τού λαού είναι κυριολεκτικά ξεγυμνωμένη καί τήν τρώνε ζωντανή οι άλλες.

Ο εργαζόμενος λαός δέν μπορεί ν' αγοράσει ούτε τά υφάσματα πού γνέθει, ούτε τά έπιπλα πού κατασκευάζει, ούτε τά μέταλλα πού φτιάχνει, ούτε τούς πολύτιμους λίθους πού κατεργάζεται, ούτε τίς γκραβούρες πού χαράζει· δέν τού επιτρέπεται νά κατοικεί στά σπίτια πού χτίζει, νά παρευρίσκεται στά θεάματα πού πληρώνει, ν' απολαμβάνει τήν ανάπαυση πού ζητά τό κορμί του· δέν μπορεί νά προμηθευτεί ούτε τό σιτάρι πού σπέρνει, ούτε τό κρασί πού φτιάχνει, ούτε τό δέρμα τών ζώων πού τρέφει: καί γιατί; Γιατί γιά νά τά χαρεί όλ' αυτά θά έπρεπε νά τά αγοράσει στήν τιμή τού κόστους τους, αλλά τό δικαίωμα ξενοκληρίας δέν τό επιτρέπει.

Στήν ταμπέλα τών πομπώδικων αυτών μαγαζιών πού η ανέχειά του τό θαυμάζει ο εργαζόμενος διαβάζει μέ μεγάλα γράμματα: ΑΥΤΟ ΕΙΝΑΙ ΕΡΓΟ ΣΟΥ, ΑΛΛΑ ΔΕΝ ΘΑ ΠΑΡΕΙΣ ΤΙΠΟΤΑ: Sic vos non vobis[1]

Κάθε εργοστασιάρχης πού θάζει νά δουλεψουν 1 000 εργατες καί κερδίζει από τόν καθένα μιά δεκάρα την ημέρα, είναι ένας άνθρωπος ο οποίος προετοιμάζει τήν απόγνωση

1.000 εργατών· κάθε ευεργετούμενος έχει ορκιστεί τήν πράξη πού θά φέρει πείνα.

Μά ο λαός δέν έχει ούτε καί τήν εργασία πού μέ τήν βοήθειά της η ιδιοκτησία ευημερεί· καί γιατί; Γιατί ο ανεπαρκής μισθός αναγκάζει τούς εργάτες στήν προαγορά τής εργασίας καί γιατί προτού αποδεκατιστούν από τήν έλλειψη τροφίμων αποδεκατίζονται μεταξύ τους μέ τόν ανταγωνισμό. Ἀς μήν κουραζόμαστε νά γυρεύουμε περισσότερο αυτήν τήν αλήθεια.

Ἀν ο μισθός τού εργάτη δέν μπορεί ν' αγοράσει τό προϊόν του από αυτό προκύπτει πώς τό προϊόν δέν είναι καμωμένο από τόν παραγωγό. Γιά ποιόν είναι λοιπόν; Γιά τόν πλουσιότερο καταναλωτή, δηλαδή μονάχα γιά ένα κλάσμα τής κοινωνίας. Ὅταν όμως όλη η κοινωνία εργάζεται παράγει γιά όλη τήν κοινωνία· άν λοιπόν μονάχα ένα μέρος τής κοινωνίας καταναλώνει πρέπει αργά ή γρήγορα ένα μέρος τής κοινωνίας ν' αναπαυτεί. Ὅμως τό ν' αναπαυτεί σημαίνει τήν καταστροφή τόσο τού εργαζόμενου όσο καί τού ιδιοκτήτη: δέν ξεφεύγεις απ' αυτό.

Τό πιό θλιβερό θέαμα πού μπορεί νά φανταστεί κανείς, είναι νά βλέπεις τούς παραγωγούς νά σκληραίνουν καί νά παλεύουν ενάντια σέ τούτη τή δύναμη τών αριθμών πού οι απασχολήσεις τους τούς εμποδίζουν νά τά δούν.

Ἀν 100.000 εργάτες τυπογράφοι μπορούν νά προσφέρουν στήν φιλολογική κατανάλωση 34.000.000 ανθρώπων καί η τιμή τών βιβλίων δέν είναι προσιτή παρά μονάχα γιά τό ένα τρίτο τών καταναλωτών, είναι φανερό οι 100.000 εργάτες θά παράγουν τρείς φορές περισσότερα απ' όσα μπορούν οι βιβλιοπώλες νά πουλήσουν.

Γιά νά μήν ξεπεράσει ποτέ η παραγωγή τους τίς ανάγκες τής κατανάλωσης πρέπει ή νά αργήσουν δυό μέρες στίς τρείς ή νά απολύονται ανά τρίτη βδομάδα πρός βδομάδα, μήνα πρός μήνα, δηλαδή τά δύο τρίτα τής ζωής τους νά μήν ζούν. Ὅμως η βιοτεχνία κάτω από τήν ιδιοκτησιακή επίδραση, δέν προβαίνει μέ τούτη τήν ικανότητα: είναι μέσα στήν ουσία της νά παράγει πολλά μέσα σέ λίγο χρόνο γιατί όσο πιό

μεγάλη είναι η μάζα τών προϊόντων, όσο πιό γρήγορη είναι η εκτέλεση, τόσο πιό πολύ τό κόστος εμπορεύματος γιά κάθε αντίτυπο λιγοστεύει.

Κατά τό πρώτο σημάδι εξάντλησης, τά εργαστήρια γεμίζουν, όλος ο κόσμος αναλαμβάνει δουλειά· τότε τό εμπόριο πάει φίνα καί κυβερνώντες καί κυβερνημένοι χειροκροτούνται. Όμως όσο πιό πολύ αναπτύσσουν τήν δραστηριότητά τους τόσο πιό πολύ προετοιμάζονται γιά ανεργία, όσο περισσότερο γελάν, τόσο περισσότερο θά κλάψουν.

Κάτω από τό καθεστώς τής ιδιοκτησίας τά άνθη τής βιοτεχνίας δέν χρησιμεύουν παρά νά πλέκουν επικήδεια στεφάνια:

Ο εργάτης πού δουλεύει σκάβει τό λάκο του.

Όταν τό εργαστήριο αργεί, ο τόκος τού κεφαλαίου τρέχει: ο αφέντης παραγωγός ψάχνει φυσικά νά διατηρήσει τήν παραγωγή του μειώνοντας τά έξοδά του. Τότε έρχονται οι μειώσεις τών μισθών, η εισαγωγή τών μηχανών, η εισβολη τών παιδιών καί τών γυναικών σέ αντρικά επαγγέλματα, η υποτίμηση τής εργασίας, η κακή κατασκευή. Παράγουν ακόμα, επειδή η πτώση τών εξόδων παραγωγής επιτρέπει τήν διεύρυνση τής σφαίρας τής λιανικής πωλησης. Ομως δέν παράγουν γιά πολύ γιατί εφόσον η φτηνεια του κόστους στηρίζεται στήν ποσότητα καί στήν ταχύτητα τής παραγωγης, η παραγωγική δύναμη τείνει περισσότερο από τότε να ξεπεράσει τήν κατανάλωση. Καί όταν η παραγωγή σταματάει μπροστά σέ εργαζόμενους, πού ο μισθός τους μόλις καί μετά βιας αρκεί γιά φυτοζωή τής μέρας τότε οι συνέπειες τής αρχης καί τής ιδιοκτησίας γίνονται φριχτές: καμιά οικονομια, καμιά εξοικονόμηση, κανένα κεφαλαιο δέν φτανει για νά ζησεις. Σήμερα κλείνει τό εργαστήριο· αυριο μια δημόσια επιχείρηση, μεθαύριο θάνατος στό νοσοκομείο ή αναπαυλα στη φυλακή.

Καινούργια δυστυχήματα έρχονται, νά δυσκολεψουν την τρομερή κατάσταση. Μετά τήν συσσώρευση τών εμπορευματων καί τήν ακραία πτώση τών τιμών ο εργολάβος βρίσκεται αδύναμος νά υπηρετήσει τούς τοκους τών κεφαλαιων πού εκ-

μεταλλεύεται· τότε οι μέτοχοι τρομαγμένοι τσακίζονται νά αποσύρουν τά κεφάλαιά τους, η παραγωγή αναβάλλεται, η δουλειά σταματάει. Ύστερα μάς ξαφνιάζει πού τά κεφάλαια λιποτακτούν από τό εμπόριο γιά νά τρέξουν στό χρηματιστήριο κι άκουγα τόν κ. Μπλανκί νά οικτίρει πικρά τήν άγνοια καί τόν παραλογισμό τών καπιταλιστών. Η αιτία αυτής τής κίνησης τών κεφαλαίων είναι πολύ απλή· μά γι' αυτό ακριβώς ένας οικονομολόγος δέν μπορούσε νά τό δεί ή μάλλον δέν έπρεπε νά τό πεί: η αιτία αυτή βρίσκεται ολοκληρωτικά στόν συναγωνισμό.

Ονομάζω συναγωνισμό όχι μονάχα τόν ανταγωνισμό τών βιοτεχνιών ίδιου είδους αλλά τή γενική ταυτότητα αυτών τών ιδιοκτητών. Η προσπάθεια αυτή είναι τέτοια σήμερα, πού η τιμή τών εμπορευμάτων μόλις καί μετά βίας μπορεί νά καλύψει τά έξοδα κατασκευής καί πώλησης τότε, όταν οι μισθοί όλων τών εργαζόμενων έχουν αφαιρεθεί δέν απομένει πιά τίποτα ούτε κι ο τόκος, γιά τούς καπιταλιστές.

Η πρώτη αιτία τών εμπορικών καί τών βιοτεχνικών αδρανειών είναι λοιπόν τό συμφέρον τών κεφάλαιων, τό συμφέρον πού όλη η αρχαιότητα συμφωνεί νά καταδικάσει μέ τό όνομα ΤΟΚΟΓΛΥΦΙΑ όταν χρησιμεύει γιά νά πληρωθεί η τιμή τού χρήματος, αλλά πού ποτέ δέν τόλμησαν νά τό καταδικάσουν μέ τίς ονομασίες: νοίκι, μίσθωμα ή κέρδος λές καί τό είδος τών δανεισμένων πραγμάτων μπορούσε νά νομιμοποιήσει τήν τιμή τού δανείου καί τής κλεψιάς.

Τέτοια είναι η ξενοκληρία όπως τήν βλέπει ο καπιταλιστής: δεδομένης τής πρώτης μπορούμε πάντα νά καθορίσουμε τίς άλλες δύο καί αντιστρόφως.

Θέλετε νά γνωρίσετε τόν ρυθμιστή μιάς εταιρείας; Πληροφορηθείτε γιά τό σύνολο τών ενεργών κεφαλαίων, δηλαδή πού φέρνουν κέρδος, καί γιά τόν νόμιμο τόκο τους. Η ροή τών εκφράσεων δέν θά είναι πλέον παρά μία σειρά πτώσεων, πού ο αριθμός κι ο πάταγός τους οφείλονται στήν ενέργεια τών κεφαλαίων.

Τό 1839, ο αριθμός τών φτωχεύσεων, γιά τήν έδρα καί μόνο τού Παρισιού, ήταν 1064. Η αναλογία αυτή κρατήθηκε

στούς πρώτους μήνες τού 1840 καί, τή στιγμή πού γράφω αυτές τίς γραμμές, η κρίση δέν φαίνεται νά 'χει φτάσει στό τέρμα της. Βεβαιώνουν, επιπλέον, πώς ο αριθμός τών οίκων πού «ξεπουλούν» είναι πολύ μιό σημαντικός από τόν αριθμό τών οίκων πού οι φτωχεύσεις τους έχουνε δηλωθεί. Ἀς κρίνουμε, απ' αυτόν τόν κατακλυσμό, τή δύναμη αναρρόφησης πού έχει η αντλία αυτή.

Ο αποδεκατισμός τής κοινωνίας άλλοτε είναι ανεπαίσθητος καί διαρκής άλλοτε περιοδικός κι αιφνίδιος: αυτό εξαρτιέται από τούς διάφορους τρόπους μέ τούς οποίους ενεργεί η ιδιοκτησία.

Σέ μιά χώρα μέ περιουσία τεμαχισμένη καί μικρή βιομηχανία, όπου τά δικαιώματα καί οι αξιώσεις αποτελούν αντίβαρο, η δύναμη εισβολής αλληλοκαταστρέφεται: εκεί, γιά νά λέμε τήν αλήθεια, η ιδιοκτησία δέν υπάρχει, εφόσον μόλις καί μετά βίας ασκείται τό δικαίωμα ξενοκληρίας.

Η μοίρα τών εργαζομένων, όσον αφορά τήν ασφάλεια τής ζωής, είναι περίπου η ίδια σά νά υπήρχε μεταξύ τους απόλυτη ισότητα· στερούνται όλα τά προνόμια ενός ελεύθερου καί ολοκληρωμένου συνεταιρισμού, αλλά η ύπαρξή τους τουλάχιστον δέν απειλείται. Εκτός απ' ορισμένα μεμονωμένα θύματα τού δικαιώματος ιδιοκτησίας, γιά τή δυστυχία τών οποίων κανένας δέν βλέπει τήν πρώτη αιτία, η κοινωνία φαίνεται γαλήνια στόν κόλπο αυτού τού είδους τής ισότητας: μά προσέξτε, ισορροπεί στήν κόψη ενός σπαθιού· μέ τό παραμικρό, θά πέσει καί θά χτυπήσει θανάσιμα.

Συνήθως, ο στρόβιλος τής ιδιοκτησίας εντοπίζεται: απ' τή μιά, τό μίσθωμα σταματά σ' ένα καθορισμένο σημείο· απ' τήν άλλη, σ' αποτέλεσμα τών ανταγωνισμών καί τής υπεραφθονίας τής παραγωγής, η τιμή τών βιομηχανικών εμπορευμάτων δέν αυξάνεται· έτσι ώστε η ζωή τού χωρικού παραμένει η ίδια καί δέν εξαρτιέται πιά περισσότερο παρά από τίς εποχές. Συνεπώς, στήν βιομηχανία κυρίως επιδρά σάν καταβρόχθρια η ιδιοκτησία. Οπότε λέμε από κοινού *εμπορικές κρίσεις* καί όχι *γεωργικές κρίσεις*, επειδή, ενώ ο αγρότης φθείρεται απ' τό δικαίωμα ξενοκληρίας, ο βιομηχανικος

καταβροχθίζεται μιά κι έξω· από δώ προέρχονται καί οι ανεργίες στά εργοστάσια, οι καταστροφές περιουσιών, ο αποκλεισμός τής εργατικής τάξης, ένα μέρος τής οποίας σβήνει κανονικά στούς δρόμους, στά νοσοκομεία, στίς φυλακές καί στά κάτεργα.

Ἀς συνοψίσουμε τήν πρόταση αυτή:

Η ιδιοκτησία πουλάει στόν εργαζόμενο τό προϊόν ακριβότερα απ' όσα τού πληρώνει· άρα είναι πράγμα αδύνατο.

*Προσθήκη στήν 5η πρόταση*

1. Ορισμένοι αναμορφωτές καί μάλιστα η πλειοψηφία τών συγγραφέων οι οποίοι, χωρίς ν' ανήκουν σέ καμία σχολή, ασχολούνται μέ τήν καλυτέρευση τής πιό πολυάριθμης καί πιό φτωχής τάξης, υπολογίζουν πολύ σήμερα σέ μιά καλύτερη οργάνωση τής εργασίας. Οι οπαδοί τού Φουριέ προπαντός δέν παύουν νά μάς φωνάζουν: *Συνεργαστήριο!*[27] ενώ συγχρόνως λύνουν τά δεσμά τους ενάντια στήν ανοησία καί τήν γελοιότητα τών άλλων θεωριών.

Υπάρχουν έξη ασύγκριτες ευφυΐες πού μάντεψαν ότι ***πέντε καί τέσσερα κάνουν εννέα, αφαιρέστε δύο, μένουν εννέα*** καί πού κλαίνε γιά τήν τύφλωση τής Γαλλίας, η οποία αρνιέται νά δει τήν απίστευτη αυτή αριθμητική[28].

Πραγματικά, οι φουριεριστές δηλώνουν, απ' τή μιά, σάν συντηρητές τής ιδιοκτησίας, τού δικαιώματος ξενοκληρίας, δηλώνοντάς το έτσι· ***Ο καθένας ανάλογα μέ τό κεφάλαιο, τήν εργασία καί τό ταλέντο του·*** απ' τήν άλλη, θέλουν ο εργατης νά φτασει στήν απολαυή όλων τών αγαθών τής κοινωνίας, δηλαδή, αναγάγοντας τήν έκφραση, στήν ολοκληρωτική απολαυή του δικού του προιόντος.

Δεν είναι σά νά λέγανε: Δούλευε, θά 'χεις 3 φρ. τήν ημέρα· θα ζεις μέ 55 δεκυρες, θά δίνεις τά υπολοιπα στόν ιδιοκτητη και θά έχεις καταναλωσει 3 φρ.,

Αν αυτός ο διάλογος δέν είναι η πιο ακριβής περίληψη τού συστήματος τού Σάρλ Φουριέ, θέλω νά υπογραψω μέ το αιμα μου όλες τις φαλανστεριανές τρελες.

Τι οφελος νά μεταρρυθμίσουμε τή βιομηχανια καί τη

γεωργία, ποιό τό ὠφελος νά δουλεύεις, μέ δυό λόγια, ἀν η ιδιοκτησία υποτηρίζεται, άν η δουλειά δέν μπορεί ποτέ νά καλύψει τό έξοδο; Χωρίς τήν κατάργηση τής ιδιοκτησίας, η οργάνωση τής εργασίας δέν είναι παρά μιά επιπλέον απογοήτευση. Όταν θά τετραπλασιάζαμε τήν παραγωγή, πράγμα πού τελικά δέν τό θεωρώ αδύνατο, θά ήταν κόπος χαμένος· άν η αύξηση τού προϊόντος δέν καταναλώνεται, δέν έχει καμιά αξία καί ο ιδιοκτήτης τήν αρνιέται γιά τόκο· άν καταναλώνεται, όλα τά δυσάρεστα τής ιδιοκτησίας ξαναπαρουσιάζονται.

Πρέπει νά ομολογήσουμε πώς η θεωρία τών εμπαθητικών έλξεων βρίσκεται εδώ ελαττωματική καί πώς, γιά νά θελησει νά εναρμονίσει τό *πάθος* τής ιδιοκτησίας, πάθος κακό, ό,τι κι άν λέει ο Φουριέ, έριξε ένα δοκάρι στίς ρόδες του αμαξιού του.

Ο παραλογισμός τής φαλανστεριανής οικονομίας ειναι τόσο χονδροειδής πού πολλοί άνθρωποι υποπτευονται τόν Φουριέ, παρά τίς τόσες του υποκλίσεις στούς ιδιοκτήτες, σάν κρυφό αντίπαλο τών ιδιοκτητών. Η γνώμη, αυτή πρέπει νά υποστηριχθεί από πιθανές αιτίες· πάντως δέν θα μπορούσα νά τή συμμεριστώ. Τό τσαρλατάνικο μέρος στον ανθρωπο αυτόν θά ήταν πολύ μεγάλο καί τό μέρος τής καλής πιστης πάρα πολύ μικρό.

Προτιμώ νά πιστεύω στήν, εξάλλου αποδειγμενη, αμάθεια τού Φουριέ παρά στήν δολιότητά του. Οσο για τους οπαδούς του, προτού μπορέσουμε νά διατυπώσουμε καμια γνώμη γιά λογαριασμό τους, είναι απαραίτητο να δηλώσουν καλή πίστη, κατηγορηματικά καί χωρίς πνευματικό περιορισμό, άν εννοούν, ναί ή όχι, νά διατηρήσουν τήν ιδιοκτησία καί τί σημαίνει τό περίφημο έμβλημά τους: *Στόν καθένα ανάλογα μέ τό κεφάλαιο, τήν εργασία καί τό ταλέντο του.*

2. Ωστόσο, θά παρατηρήσει κάποιος μισο-μετεστραμμένος ιδιοκτήτης, δέν θά ήταν δυνατό, καταργώντας τήν τράπεζα, τά εισοδήματα, τά μισθώματα, τά νοίκια, όλες τίς τοκογλυφίες, τήν ιδιοκτησία τέλος πάντων, νά διαμοιράζουν τα

προϊόντα σ' αναλογία μέ τίς ικανότητες: Ήταν η σκέψη τού Σαίν-Σιμόν, τού Φουριέ· είναι η ευχή τής ανθρώπινης συνείδησης καί δέν θά τολμούσαμε ευπρεπώς ν' αναγκάσουμε νά ζεί ένας υπουργός σάν χωρικός.

Άχ, Μίδα, πόσο μακριά είναι τ' αυτιά σου! Τί! Δέν θά καταλάβεις ποτέ πώς ανώτερος μισθός καί δικαίωμα ξενοκληρίας είναι τό ίδιο πράγμα; Βέβαια, αυτό δέν ήταν τό ελάχιστο αστόχημα τού Σαίν-Σιμόν, τού Φουριέ καί τών προβάτων τους, ότι θέλησαν νά συσσωρεύσουν, ο ένας τήν ανισότητα καί τήν κοινότητα, ο άλλος τήν ανισότητα καί τήν ιδιοκτησία: όμως εσύ, άνθρωπε τού υπολογισμού, άνθρωπε τής οικονομίας, άνθρωπε πού ξέρεις απ' έξω τους *λογαριθμικούς* πίνακες, πώς μπορείς νά ξεγελιέσαι τόσο βαριά; Δέν θυμάσαι πιά ότι από τήν άποψη τής πολιτικής οικονομίας τό προϊόν ενός ανθρώπου, όποιες κι άν είναι οι ατομικές του ικανότητες, δέν αξίζει παρά όσο η εργασία ενός ανθρώπου καί ότι η εργασία ενός ανθρώπου δέν αξίζει επίσης παρά όσο η κατανάλωση ενός ανθρώπου; Μού θυμίζεις εκείνον τόν μεγάλο κατασκευαστή συνταγμάτων, τόν φτωχό Πινέρο-Φερέρα, τόν Σιεγές τού δέκατου ένατου αιώνα, ο οποίος, διαιρώντας ένα έθνος σέ δώδεκα τάξεις πολιτών ή δώδεκα βαθμίδες, όπως θέλεις πέστο, προσυπόγραφε σ' άλλους 100.000 φρ. μισθό, σ' άλλους 80.000 , ύστερα 25.000, 15.000, 10.000, κλπ, ίσαμε 1.500 καί 1.000 φρ. ελάχιστο μισθό γιά έναν πολίτη. Ο Πινέρο αγαπούσε τίς διακρίσεις καί δέν εννοούσε περισσότερο ένα Κράτος χωρίς μεγάλους αξιωματούχους, απ' όσο έναν στρατό χωρίς αρχιτυμπανιστές. Καί καθώς αγαπούσε επίσης ή νόμιζε πώς αγαπούσε τήν ελευθερία, τήν ισότητα, τήν αδελφοσύνη, έπαιρνε τά καλά καί τά δεινά τής γηραιάς μας κοινωνίας σάν εκλεκτισμό, τού οποίου εκείνος συνέθετε τήν σύσταση.

Θαυμαστέ Πινέρο! Ελευθερία ώς τήν παθητική υπακοή, αδελφοσύνη ώς τήν ταύτιση τής διαλέκτου, ισότητα ώς τήν εξεταστική επιτροπή καί τήν κρεμάλα, νά ποιό υπήρξε τό ιδεώδες τής δημοκρατίας. Ευφυΐα παραγνωρισμένη, πού ο παρόντας αιώνας δέν ήταν άξιός της καί πού τό μέλλον θά εκδικηθεί.

Άκουσε, ιδιοκτήτη. Πραγματικά, η ανισότητα τών ικανοτήτων υπάρχει. Στό δίκαιο, δέν είναι καθόλου παραδεχτή, δέν λογαριάζεται γιά τίποτα, δέν τήν υποθέτουν. Αρκεί ένας Νεύτωνας τόν αιώνα γιά 30 εκατομμύρια ανθρώπους. Ο ψυχολόγος θαυμάζει τή σπανιότητα μιάς τόσο ωραίας ευφυΐας, ο νομοθέτης δέν βλέπει παρά τή σπανιότητα τής υπηρεσίας. Όμως, η σπανιότητα τής υπηρεσίας δέν δημιουργεί προνόμιο γιά τό ώφελος τού μισθωτού κι αυτό γιά πολλούς λόγους, όλους εξίσου αναντίρρητους.

α) Η σπανιότητα τής ευφυΐας δέν ήταν καθόλου, στίς προθέσεις τού Δημιουργού, αιτία ώστε η κοινωνία νά πέσει στά γόνατα μπροστά στόν άνθρωπο τόν προικισμένο μέ έξοχες ικανότητες, αλλά ένα προνομιούχο μέσον ώστε κάθε υπηρεσία νά εκπληρώνεται πρός τό μεγαλύτερο όφελος όλων.

β) Τό ταλέντο είναι δημιούργημα πολύ περισσότερο τής κοινωνίας παρά δώρο τής φύσης· είναι κεφάλαιο συσσωρευμένο, πού εκείνος πού τό δέχεται δέν είναι καί καταθέτης του. Χωρίς τήν κοινωνία, χωρίς τήν παιδεία πού αυτή δίνει καί τίς ισχυρές της βοήθειες, τό πιό ωραίο φυσικό θά παρέμενε, στό είδος ακριβώς πού θά πρέπει νά είναι η δόξα του, κάτω κι από τίς πιό μέτριες ικανότητες. Όσο πιό πλατιά είναι η γνώση ενός θνητού, πιό ωραία η φαντασία του, πιό γόνιμο τό ταλέντο του, πιό πολυδάπανη η παιδεία του, πιό λαμπροί καί πιό πολλοί οι προκάτοχοι καί τά πρότυπά του, τόσο πιό μεγάλο είναι τό χρέος του.

Ο γεωργός παράγει απ' όταν βγεί από τήν κούνια κι ώς τό χείλος τού τάφου: οι καρποί τής τέχνης καί τής επιστήμης είναι αργοί καί σπάνιοι, συχνά τό δέντρο μαραίνεται προτού ωριμάσει. Η κοινωνία, καλλιεργώντας τό ταλέντο, κάνει μιά θυσία στήν ελπίδα.

γ) Τό μέτρο σύγκρισης τών ικανοτήτων δέν υπάρχει: η ανισότητα τών ταλέντων δέν είναι μάλιστα, σέ ίσες συνθήκες ανάπτυξης, παρά η ειδικότητα τών ταλέντων.

δ) Η ανισότητα τών μισθών, καθώς καί τό δικαίωμα ξενοκληρίας, είναι οικονομικά αδύνατη.

Υποθέτω τὴν πιὸ ευνοϊκή περίπτωση, εκείνη κατὰ τὴν οποία όλοι οι εργαζόμενοι ἔχουν προσφέρει τὸ μέγιστό τους τῆς παραγωγής: γιὰ νὰ είναι δίκαιη η μοιρασιά τῶν προϊόντων μεταξύ τους, πρέπει τὸ μερίδιο τοὺ καθενὸς νὰ είναι ισο μὲ τὴν καθημερινή παραγωγή διαιρεμένη μὲ τὸν αριθμό τῶν εργαζομένων. Μόλις γίνει αυτό, τί μένει γιὰ νὰ τελειοποιήσουμε τοὺς ανώτερους μισθούς; Απολύτως τίποτα.

Θὰ πείτε πὼς πρέπει ν' αφαιρέσουμε μιὰ συνεισφορά απ' όλους τοὺς εργαζόμενους; Μά, τότε η κατανάλωσή τους δὲν θὰ είναι πιὰ ιση μὲ τὴν παραγωγή τους, ο μισθὸς δὲν θὰ πληρώσει τὴν παραγωγική υπηρεσία, ο εργαζόμενος δὲν θὰ μπορεί νὰ ξαναγοράσει τὸ προϊὸν του καὶ θὰ ξαναπέσουμε σ' όλες τὶς δυστυχίες τῆς ιδιοκτησίας. Δὲν μιλάω γιὰ τὴν αδικία ποὺ γίνεται στὸν απογυμνωμένο εργαζόμενο, γιὰ τοὺς ανταγωνισμούς, γιὰ τὶς εξημμένες φιλοδοξίες, τ' αναμμένα μίση: όλες αυτές οι αιτίες μπορεί νὰ 'χουν τὴ σπουδαιότητά τους, αλλὰ δὲν πάνε κατ' ευθείαν στὸ γεγονός.

Απ' τὴ μιά, εφόσον η προσπάθεια τοὺ κάθε εργαζόμενου είναι σύντομη καὶ εὔκολη καὶ τὰ μέσα εκπλήρωσής της μὲ επιτυχία ίσα, πὼς νὰ υπάρχουν μεγάλοι καὶ μικροί παραγωγοί; Απ' τὴν άλλη, εφόσον όλες οι υπηρεσίες είναι ίσες μεταξύ τους, είτε απὸ τὴν πραγματική ισοτιμία τῶν ταλέντων καὶ τῶν ικανοτήτων, είτε απὸ τὴν κοινωνική σύμπραξη, πὼς ένας υπάλληλος θὰ μπορούσε νὰ ελέγξει τὴν εξαιρετικότητα τῆς ευφυΐας του γιὰ νὰ ζητήσει έναν ανάλογο μισθό;

Μά, τί λέω; Στὴν ισότητα, οι μισθοί είναι πάντα ανάλογοι μὲ τὶς ικανότητες. Τί είναι ο μισθὸς στὴν οικονομία; Είναι εκείνο ποὺ συνθέτει τὴν αναπαραγωγική κατανάλωση τοὺ εργαζόμενου. Η πράξη εκείνη μὲ τὴν οποία ο εργαζόμενος παράγει είναι λοιπὸν η κατανάλωση αυτή, ιση μὲ τὴν παραγωγή του, ποὺ τὴν γυρεύουμε: όταν ο αστρονόμος παράγει παρατηρήσεις, ο ποιητής στίχους, ο σοφὸς εμπειρίες, καταναλώνουν όργανα, βιβλία, ταξίδια, κλπ. Όμως ἀν η κοινωνία προσφέρει σὲ τούτη τὴν κατανάλωση, ποιὰ άλλη αναλογία πληρωμών ο αστρονόμος, ο σοφός, ο ποιητής, θὰ ἀπαιτούσαν;

Ἀς συμπεράνουμε λοιπόν ότι στήν ισότητα καί μόνο στήν ισότητα, τό αξίωμα τού Σαίν-Σιμόν, ***Στόν καθένα ανάλογα μέ τήν ικανότητά του, στήν κάθε ικανότητα ανάλογα μέ τά έργα της,*** βρίσκει τήν πλήρη καί ολοκληρωτική του εφαρμογή.

3. Η μεγάλη πληγή, η πάντα τρομερή καί ανοιχτή πληγή τής ιδιοκτησίας, είναι ότι μ' αυτήν ο πληθυσμός, σ' όποια ποσότητα κι άν τόν πάρουμε, παραμένει γιά πάντα καί αναγκαστικά υπεράφθονη. Σ' όλους τούς καιρούς παραπονιούνται γιά τό υπέρμετρο τού πληθυσμού· σ' όλους τούς καιρούς η ιδιοκτησία βρίσκεται ενοχλημένη από τήν παρουσία τής φτωχολογιάς, χωρίς νά καταλαβαίνει πώς η ίδια, ήταν η αιτία, γι' αυτήν: έτσι τίποτα δέν είναι πιό περίεργο από τήν ποικιλία τών μέσων πού φαντάστηκε γιά νά τή σβήσει. Τό φρικαλέο καί τό παράλογο τσακώνονται ποιό θά πάρει τή δάφνη.

Η εγκατάλειψη τών παιδιών υπήρξε η διαρκής μέθοδος τής αρχαιότητας. Η εξολόθρεψη χονδρική καί λιανική τών σκλάβων, ο εμφύλιος καί κάθε πόλεμος πρόσφεραν επίσης τή βοήθειά τους. Στή Ρώμη, όπου η ιδιοκτησία ήταν ισχυρή καί αμείλικτη, τά τρία αυτά μέσα γιά τόσον καιρό καί τόσο αποτελεσματικά χρησιμοποιούνταν, πού τελικά η αυτοκρατορία βρέθηκε χωρίς κάτοικους. Ὅταν έφτασαν οι Βάρβαροι, δέν βρήκαν κανέναν: οι εξοχές δέν καλλιεργούνταν πιά· τό χορτάρι φύτρωνε στούς δρόμους τών ιταλικών πόλεων

Στήν Κίνα, από αμνημόνευτο καιρό, η πείνα αναλαβε το ξεκαθάρισμα από τούς φτωχούς. Ὅντας τό ρυζι η μονη σχεδόν τροφή τού λαού, έτσι κι αποτύχει η συγκομιδή, μέσα σέ λίγες μέρες η πείνα σκοτωνει τούς κατοίκους ανά μυριαδες και ο μονδαρίνος ιστοριογράφος γράφει στα χρονικά τής Αυτοκρατορίας τού Μέσου[29], ότι τήν τάδε χρονιά τού ταδε αυτοκράτορα, η έλλειψη τροφίμων πήρε 20, 30, 50, 100 000 κάτοικους. Ὑστερα θάβουν τους νεκρους, ξαναγυρίζουν να κάνουν παιδιά, ώσπου μια άλλη έλλειψη τροφων ξαναφερει τό ίδιο αποτέλεσμα Τέτοια φαίνεται νά ήταν σ' όλους τούς

καιρούς η κονφουκιανή οικονομία.

Δανείζομαι τίς παρακάτω λεπτομέρειες από έναν σύγχρονο οικονομολόγο.

> «Ήδη από τόν δέκατο τέταρτο καί τόν δέκατο πέμπτο αιώνα, η Αγγλία κατακλύζεται από τή φτωχολογιά· βγάζουν αιματηρούς νόμους ενάντια στούς ζητιάνους». (Ωστόσο ο πληθυσμός της δέν ήταν τό τέταρτο τού σημερινού).
>
> «Ο Εδουάρδος απαγορεύει τήν ελεημοσύνη μέ ποινή φυλάκισης... Τά διατάγματα τού 1547 καί τού 1656 παρουσιάζουν ανάλογες διαθέσεις, σέ περίπτωση υποτροπής. Η Ελισσάβετ διατάζει κάθε ενορία νά θρέψει τούς φτωχούς της. Μά τί είναι φτωχός; Ο Κάρολος Β΄ ορίζει πώς μιά κατοίκηση *όχι αμφισβητημένη* γιά σαράντα μέρες βεβαιώνει τήν αποκατάσταση μές στήν κοινότητα· ωστόσο, γίνονται αμφισβητήσεις καί ο νεόφερτος αναγκάζεται νά ξεκουμπιστεί. Ο Ιάκωβος Β΄ τροποποιεί τήν απόφαση αυτή, πού τροποποιείται πάλι από τόν Γουλιέλμο. Μέσα στίς εξετάσεις, τίς αναφορές, τίς τροποποιήσεις, η φτωχολογιά μεγαλώνει, ο εργάτης μαραίνεται καί πεθαίνει.
>
> Η διατίμηση τών φτωχών, τό 1774, ξεπερνά τά 40 εκατομμύρια φράγκα· τό 1783, τό 1784, τό 1785 στοίχισαν 53 εκατομμύρια· τό 1813 πάνω από 187.500.000 φρ., τό 1816 250 εκατομμύρια, τό 1817, υποθέτουν, 317 εκατομμύρια.
>
> Τό 1821, η μάζα τών φτωχών εγγραμένων στίς ενορίες έφτασε τά 4 εκατομμύρια, τά τρία τέταρτα τού πληθυσμού.
>
> *Γαλλία*. Τό 1544, ο Φραγκίσκος Α΄ θεσπίζει έναν φόρο ελεημοσύνης γιά τούς φτωχούς, μέ δυσκολία γιά τήν εξόφληση. Τό 1566 καί 1586 ανακαλούν τήν αρχή εφαρμόζοντάς την σ' ολόκληρο τό βασίλειο.
>
> Στή βασιλεία τού Λουδοβίκου ΙΔ΄, 40.000 φτωχοί

γέμιζαν τὴν πρωτεύουσα (όσοι, αναλογικά, καὶ σήμερα). Αυστηρά διατάγματα ανακοινώθηκαν γιὰ τὴν επετεία. Τὸ 1740, η βουλὴ τοῦ Παρισιοῦ επαναφέρει γιὰ τὴ δικαιοδοσία της τὴν αναγκαστικὴ συνεισφορά.

Η Συνέλευση, τρομαγμένη απὸ τὸ μέγεθος τοῦ κακοῦ καὶ τὶς δυσκολίες τῆς θεραπείας, διατάζει τὸ status quo.

Η Συνθήκη κηρύσσει σὰν *εθνικὸ χρέος* τὴ συμπαράσταση στὴ φτωχειά. Ο νόμος της μένει χωρὶς εκτέλεση.

Ακόμα κι ο Ναπολέων θέλει νὰ θεραπέψει τὸ κακό: η σκέψη τοῦ νόμου του είναι η φυλάκιση. "Έτσι, έλεγε, θὰ προφυλάξω τοὺς πλούσιους απὸ τὶς ενοχλητικὲς ικεσίες τῶν ζητιάνων κι απὸ τὴν αηδιαστικὴ εικόνα τῶν ασθενειῶν τῆς μεγάλης αθλιότητας"». Ώ, μεγάλε άντρα!

Απὸ τὰ γεγονότα αυτά, ποὺ θὰ μπορούσα νὰ τὰ πολλαπλασιάσω πολὺ περισσότερο, προκύπτουν δύο πράγματα: τὸ ένα είναι ότι η φτωχολογιὰ είναι ανεξάρτητη απὸ τὸν λαό· τὸ άλλο, ότι όλα τὰ φάρμακα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ νὰ τὴν εξαφανίσουν έμειναν χωρὶς αποτέλεσμα.

Ο καθολικισμὸς ίδρυσε νοσοκομεία, μοναστήρια, παράγγειλε τὴν ελεημοσύνη, δηλαδὴ ενθάρρυνε τὴν ελεημοσύνη: τὸ πνεῦμα του, μιλώντας μέσ' απὸ τοὺς ιερεῖς, δὲν πῆγε πιὸ μακριά.

Η λαϊκὴ δύναμη τῶν χριστιανικῶν εθνῶν διέταζε πότε φόρους στοὺς πλούσιους, πότε τὴν εκδίωξη καὶ τὴν κάθειρξη τῶν φτωχῶν, δηλαδὴ απ' τὴ μιὰ τὸν βιασμὸ τοῦ δικαιώματος εξουσίας, απ' τὴν άλλη τὸν αστικὸ θάνατο καὶ τὴ δολοφονία.

Οι σύγχρονοι οικονομολόγοι, φανταζόμενοι ότι η αιτία τῆς φτωχολογιᾶς βρίσκεται ολόκληρη στὴν υπεραφθονία τοῦ πληθυσμοῦ, αφοσιώθηκαν προπαντὸς νὰ καταστείλουν

τήν ανάπτυξή του. Άλλοι θέλουν ν' απαγορεύσουν τόν γάμο στούς φτωχούς, έτσι ώστε αφού πρώτα καταθρίσανε τή θρησκευτική αγαμία, προτείνουν μίαν αναγκαστική αγαμία, πού αναγκαστικά θά γίνει ακόλαστη αγαμία.

Οι άλλοι δέν επιδοκιμάζουν τό πολύ βίαιο αυτό μέσον, πού αφαιρεί, λένε, από τόν φτωχό *τήν μόνη ευχαρίστηση πού γνωρίζει στόν κόσμο.* Θά ήθελαν μοναχά νά τού συστήσουν τή *σύνεση:* είναι η γνώμη τών κ.κ. Μάλθους, Σισμοντί, Σαί, Ντρόζ, Ντυσατέλ, κλπ. Μά, άν θέλουν ο φτωχός νά είναι συνετός, πρέπει ο πλούσιος νά τού δίνει τό παράδειγμα: γιατί η ηλικία γιά γάμο νά καθορίζεται γιά κείνον στά 18 καί γιά τούτον στά 30;

Ύστερα, θά 'ταν εύλογο νά εξηγηθούμε όσον αφορά τήν πατρογονική αυτή σύνεση πού συστήνουν τόσο έντονα στόν εργάτη· γιατί εδώ έχουμε νά φοβόμαστε τό πιό οδυνηρό διφορούμενο καί υποψιάζομαι πώς οι οικονομολόγοι δέν έχουν συνεννοηθεί μεταξύ τους στήν εντέλεια.

> «Εκκλησιαστικοί ελάχιστα φωτισμένοι ανησυχούν όταν μιλάμε γιά σύνεση στόν γάμο· φοβούνται μήν ξεσηκωθουμε ενάντια στή θεία διαταγή, *αυξάνεσθε καί πληθύνεστε.* Γιά νά 'ναι συνεπείς, θά 'πρεπε ν' αναθεματίζουν τους ανύπαντρους» (Ζ. Ντρόζ, *«Πολιτική οικονομία»*)

Ο κ. Ντρόζ ειναι εξαιρετικά τίμιος άνθρωπος και πάρα πολυ λίγο θεολογος για να 'χει καταλάβει τήν αιτία τών ανησυχιών τών καζουϊστών[30], καί η αγνή αυτή άγνοια είναι η ωραιότερη μαρτυρια τής καθαρότητας τής καρδιάς του. Η θρησκεια ποτέ δεν ενθάρρυνε τήν πρωιμότητα τών γάμων καί το είδος *σύνεσης* πού ψεγει είναι εκείνο πού εκφράζεται σ' αυτή τή λατινική πρόταση τού Σανσέζ:[31] An licet sb metum liberorum semen extra vas ejicere;

Ο Ντεστύτ ντε Τρασύ δέν φαίνεται νά ταυτίζεται ούτε μέ τη μια ούτε μέ τήν άλλη σύνεση Λέει:

> «Ομολογώ πώς δέν συμμερίζομαι περισσότερο τόν ζήλο τών ηθικολόγων γιά νά λιγοστέψουμε καί νά ενοχλήσουμε τίς ευχαριστήσεις μας, απ' όσο τών πολιτικών γιά νά αυξήσουμε τή γονιμότητά μας καί νά επιταχύνουμε τόν πολλαπλασιασμό μας».

Η γνώμη του είναι λοιπόν νά κάνουμε έρωτα καί νά παντρευόμαστε όσο μπορούμε. Μά τά επακόλουθα τού έρωτα καί τού γάμου η ταχεία αύξηση τής δυστυχίας· ο φιλόσοφός μας δέν νοιάζεται γι' αυτό.

Πιστός στό δόγμα τής αναγκαιότητας του κακού, περιμένει από τό κακό τή λύση όλων τών προβλημάτων. Έτσι, προσθέτει:

> «Εφόσον ο πολλαπλασιασμός τών ανθρώπων συνεχίζεται σ' όλες τίς τάξεις τής κοινωνίας, τό περισσευούμενο από τίς πρώτες ρίχνεται διαδοχικά στίς κατώτερες τάξεις, καί τό περισσευούμενο τής τελευταίας καταστρέφεται αναγκαστικά από τήν αθλιότητα».

Η φιλοσοφία αυτή μετράει ελάχιστους ομολογημενους οπαδούς· μά, απέναντι σέ κάθε άλλη, έχει τό αναμφισβήτητο προνόμιο ότι αποδείχνεται από τήν πράξη. Επίσης ειναι εκείνη πού η Γαλλία άκουσε νά κηρύχνεται κάποτε στή βουλή, τότε πού γινόταν συζήτηση γιά τήν εκλογική αναμόρφωση: *Πάντα θά υπάρχουνε φτωχοί:* αυτός είναι ο πολιτικός αφορισμός μέ τόν οποίο ο υπουργός σύντριψε τά επιχειρήματα τού κ. Αραγκό. *Πάντα θά υπάρχουνε φτωχοί!* ναί, μέ τήν ιδιοκτησία.

Οι φουριεριστές, *εφευρέτες* τόσων θαυμάτων, δέν μπορούσαν, στήν περίπτωση, νά διαψεύσουν τόν χαρακτήρα τους. Επινόησαν λοιπόν τέσσερα μέσα νά σταματήσουν, κατά βούληση, τήν ανάπτυξη τού πληθυσμού:

1. *Τό σφρίγος τών γυναικών*. Η πείρα τούς έρχεται αντίθετη στό σημείο αυτό· γιατί, άν οι ρωμαλέες γυναίκες δέν

είναι πάντοτε καί οι πιό πρόθυμες νά συλλαμβάνουν, τουλάχιστον αυτές είναι πού κάνουν τά πιό βιώσιμα παιδιά, έτσι ώστε τό προνόμιο τής μητρότητας παραμένει σ' αυτές.

2. *Πλήρης άσκηση* ή ίση ανάπτυξη όλων τών φυσικών ικανοτήτων. Αν η ανάπτυξη αυτή είναι ίση, πώς η δύναμη αναπαραγωγής θά ήταν μειωμένη;

3. *Η γαστρονομική δίαιτα,* στά γαλλικά, φιλοσοφία τού στόματος. Οι φουριεριστές βεβαιώνουν πώς μιά άφθονη τροφοδότηση θά έκανε τίς γυναίκες άγονες, όπως η πληθώρα χυμού κάνει τά άνθη πιό πλούσια καί πιό όμορφα κάνοντας τα νά γεννούν γρήγορα. Όμως η αναλογία είναι ψεύτικη: η αποβολή τών λουλουδιών προέρχεται από τό ότι τά «στραγγιχτήρια» ή αρσενικά όργανα μεταβάλλονται σέ πέταλα, όπως μπορούμε νά βεβαιωθούμε παρατηρώντας ένα τριαντάφυλλο, καθώς κι από τό ότι από τήν υπερβολική υγρότητα η γονιμοποιούσα σκόνη έχει χάσει τήν πολλαπλασιαστική της ιδιότητα. Γιά νά προκαλέσει η γαστρονομική δίαιτα τά αποτελέσματα πού ελπίζουμε, δέν αρκεί λοιπόν νά λιπαίνουμε τά θηλυκά, πρέπει νά κάνουμε ανίκανα τά αρσενικά.

4. *Τά φανερόγαμα ήθη* ή η δημόσια συμβίωση: δέν ξέρω γιατί οι φαλανστεριανοί χρησιμοποιούν λέξεις ελληνικές γιά ιδέες πού αποδίνονται πολύ καλά στά γαλλικά. Τό μέσον αυτό, καθώς καί τό προηγούμενο, τό μιμούνται οι πολιτισμένες μέθοδοι: ο Φουριέ αναφέρει σάν απόδειξη τό παράδειγμα τών δημόσιων κοριτσιών. Όμως, η πιό μεγάλη αβεβαιότητα βασιλεύει ακόμα στά γεγονότα πού αναφέρει· αυτό ακριβώς λέει ρητώς ο Παράν Ντυσατελέ στό βιβλίο του *«Γιά τήν πορνεία».*

Σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες πού μπόρεσα νά συγκεντρώσω, τά φάρμακα τής φτώχειας καί τής γονιμότητας, πού ενδείκνυνται από τήν σταθερή χρήση τών εθνών, από τή φιλοσοφία, από τήν πολιτική οικονομία καί από τούς πιό πρόσφατους μεταρρυθμιστές, συμπεριλαμβάνονται στόν εξής κατάλογο: Αυνανισμός, πρωκτοσυνουσία, παιδεραστία, τριβαδισμός, πολυανδρία[32], πορνεία, ευνουχισμός, κάθειρξη, έκτρωση, παιδοκτονία[33].

Η ανεπάρκεια όλων αυτών τών μέσων έχει αποδειχτεί καί απομένει η προγραφή.

Δυστυχώς η προγραφή, καταστρέφοντας τούς φτωχούς, δέν θά έκανε άλλο απ' τό νά αυξάνει τήν αναλογία. Άν ο προαφαιρεμένος από τόν παραγωγό τόκος από τό προϊόν είναι μονάχα ίσος μέ τό εικοστό τού προϊόντος αυτού (σύμφωνα μέ τόν νόμο, είναι ίσος μέ τό εικοστό τού κεφάλαιου), προκύπτει ότι 20 εργαζόμενοι δέν παράγουν παρά γιά 19, επειδή υπάρχει ένας ανάμεσά τους πού τόν λένε ιδιοκτήτη καί ο οποίος τρώει γιά δύο. Άς υποθέσουμε πώς ο 20ος εργαζόμενος, ο ενδεής, σκοτώνεται· η παραγωγή τής επόμενης χρονιάς θά μειωθεί κατά ένα εικοστό· συνεπώς, ο 19ος θά παραχωρήσει τή δόση του καί θά κινδυνέψει. Γιατί, καθώς δέν είναι τό ένα 20ο τού προϊόντος τών 19 πού πρέπει νά πληρωθεί στόν ιδιοκτήτη, αλλά τό 20ο τού προϊόντος τών 20 (δές τήν 3η πρόταση), πρόκειται γιά ένα 20ο σύν ένα 400ο τού προϊόντος του πού κάθε επιζώντας εργαζόμενος οφείλει νά στερηθεί. Μ' άλλα λόγια, ένας άνθρωπος στούς 19 πρέπει νά φονευθεί. Συνεπώς μέ τήν ιδιοκτησία, όσο σκοτώνεις τούς φτωχούς, τόσο πιό φτωχοί γεννιόνται σέ αναλογία.

Ο Μάλθους, πού ήξερε τόσο σοφά ν' αποδείξει ότι ο πληθυσμός αυξάνει κατά γεωμετρική πρόοδο, ενώ η παραγωγή δέν αυξάνει παρά κατά αριθμητική πρόοδο, δέν πρόσεξε τήν *φτωχοτρομαχτική* δύναμη τής ιδιοκτησίας. Χωρίς αυτή τήν παράλειψη, θά είχε καταλάβει ότι προτού επιζητήσει νά καταστείλει τή γονιμότητά μας, θά πρέπει ν' αρχίσουμε καταργωντας τό δικαίωμα ξενοκληρίας, γιατί όπου τό δικαίωμα αυτό γίνεται ανεκτό, όποια κι άν είναι η έκταση καί ο πλούτος τού εδάφους, υπάρχουν πάντα υπέρ-πολλοί κάτοικοι.

Θά ρωτήσει κανείς ποιό μέσο θά πρότεινα εγώ γιά νά διατηρήσουμε τήν ισορροπία τού πληθυσμού· γιατί αργά ή γρήγορα τό πρόβλημα θά πρέπει νά λυθεί.

Τό μέσον αυτό, ο αναγνώστης θά μού επιτρέψει νά μήν τό ονομάσω εδώ. Γιατί, κατά τή γνώμη μου, δέν σημαίνει τίποτα τό νά λές, άν δέν αποδείχνεις: όμως, γιά νά εκθέσω μέσα

σ' όλη του τὴν αλήθεια τὸ μέσον γιὰ τὸ οποίο μιλῶ, θὰ μοῦ χρειαζόταν παραπάνω από μιὰ πραγματεία γιὰ τοὺς τύπους. Είναι κάτι τόσο απλὸ καὶ τόσο μεγάλο, τόσο κοινὸ καὶ τόσο ευγενές, τόσο αληθινὸ καὶ τόσο παραγνωρισμένο, τόσο άγιο καὶ τόσο κοσμικό, ποὺ νὰ τ' ονομάσω, χωρὶς ανάπτυξη καὶ χωρὶς αποδείξεις, δὲν θὰ χρησίμευε παρὰ γιὰ νὰ προκαλέσει τὴν περιφρόνηση καὶ τὴν απιστία. Ἂς μᾶς είναι αρκετὸ ένα πράγμα: ἂς αποκαταστήσουμε τὴν ισότητα καὶ θὰ δοῦμε νὰ εμφανίζεται τὸ φάρμακο· γιατί οι αλήθειες αλληλοακολουθοῦνται, όπως ακριβῶς καὶ τὰ σφάλματα καὶ τὰ εγκλήματα.

## ΕΚΤΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

## *Η ιδιοκτησία είναι αδύνατη, επειδὴ είναι μητέρα τῆς τυραννίας*

Τί είναι η κυβέρνηση; Κυβέρνηση είναι η δημόσια οικονομία, η υπέρτατη διοίκηση τῶν εργασιῶν καὶ τῶν αγαθῶν όλου τοῦ έθνους.

Ὅμως, τὸ έθνος είναι σὰ μεγάλη εταιρία όπου όλοι οι πολίτες είναι μέτοχοι: ο καθένας έχει βουλευτικὴ φωνὴ στὴ συνέλευση καί, ἂν οι μετοχὲς είναι ίσες, διαθέτει ψῆφο. Ὡστόσο, κάτω από τὸ σύστημα ιδιοκτησίας, οι καταθέσεις τῶν μετόχων είναι μεταξύ τους εξαιρετικὰ άνισες· συνεπῶς ο τάδε μπορεί νὰ έχει δικαίωμα σὲ πολλὲς εκατοντάδες φωνές, ενῶ ο δείνα άλλος δὲν θὰ έχει παρὰ μονάχα μία.

Ἄν, γιὰ παράδειγμα, απολαμβάνω ένα εκατομμύριο έσοδα, δηλαδὴ ἂν είμαι ιδιοκτήτης μιᾶς περιουσίας 30 μὲ 40 εκατομμυρίων αγαθῶν καὶ η περιουσία αυτὴ αποτελεί μόνη της τὸ 30.000ον μέρος τοῦ εθνικοῦ κεφάλαιου, είναι φανερὸ πῶς η υψηλὴ διοίκηση τοῦ αγαθοῦ μου αποτελεί τὸ 30.000ον μέρος τῆς κυβέρνησης καί, ἂν τὸ έθνος περιλαμβάνει 34 εκατομμύρια άτομα, πῶς εγὼ μόνος μου αξίζω όσο 1.133 απλοί μέτοχοι.

Ἔτσι, όταν ο κ. Αραγκὸ ζητὰ τὴν εκλογικὴ ψῆφο γιὰ

όλους τούς εθνοφύλακες, είναι ολότελα δίκαιος, εφόσον κάθε πολίτης είναι εγγραμένος τό λιγότερο γιά μιάν εθνική μετοχή, η οποία τού δίνει δικαίωμα σέ μιά ψήφο· όμως ο περίφημος ρήτορας έπρεπε συγχρόνως νά ζητούσε κάθε εκλογέας νά έχει τόσες ψήφους όσες μετοχές διαθέτει, όπως βλέπουμε νά γίνεται στίς εμπορικές εταιρίες. Γιατί διαφορετικά θά ήταν σά νά ισχυριζόταν ότι τό έθνος έχει τό δικαίωμα νά διαθέτει τά αγαθά τών ιδιωτών χωρίς νά τούς συμβουλεύεται, πράγμα αντίθετο στό δικαίωμα ιδιοκτησίας. Σέ μιά χώρα ιδιοκτησίας, η ισότητα τών εκλογικών δικαιωμάτων ειναι παραβίαση τής ιδιοκτησίας.

Όμως, άν η εξουσία δέν μπορεί καί δέν πρέπει νά αποδίνεται στόν κάθε πολίτη παρά λόγω τής ιδιοκτησίας του, προκύπτει ότι οι μικροί μέτοχοι είναι στό έλεος τών πιό ισχυρών, οι οποίοι θά μπορούν, μόλις τό θελήσουν, νά τούς κάνουν σκλάβους τους, νά τούς παντρεύουν παρά τή θέλησή τους, νά παίρνουν τίς γυναίκες τους, νά ευνουχίζουν τά αγόρια τους, νά πορνεύουν τά κορίτσια τους, νά ρίχνουν τούς γέρους στά ψάρια, καί θά 'ναι μάλιστα νά φτάσουν ίσαμε κεί, άν δέν θέλουν νά φορολογούνται μόνοι τους γιά νά θρέφουν τούς υπηρέτες τους. Είναι η περίπτωση όπου βρίσκεται σήμερα η Μεγάλη Βρετανία: Ο Τζών Μπούλ, ελάχιστα περίεργος γιά ελευθερία, ισότητα, αξιοπρέπεια, προτιμά νά υπηρετεί καί νά ζητιανεύει: όμως εσύ, άνθρωπάκο μου Ζακ:

Η ιδιοκτησία είναι ασυμβίβαστη μέ τήν πολιτική καί αστική ισότητα, συνεπώς η ιδιοκτησία είναι πραγμα αδυνατο.

*Ιστορικό σχόλιο.*

1. Όταν ο διπλασιασμος του *τρίτου* αποφασιστηκε απο τά γενικά κράτη[34] τού 1789, διαπράχτηκε μεγάλος παραβιασμός τής ιδιοκτησίας. Η ευγενική τάξη και ο κληρος, κατείχαν μόνοι τους αυτοί, τά τρία τεταρτα τού γαλλικου εδαφους· η ευγενική τάξη καί ο κλήρος έπρεπε ν' αποτελεσουν τά τρια τέταρτα της εθνικής αντιπροσωπείας. Ο διπλασιασμος τού *τρίτου* ήταν δίκαιος, λενε, επειδή ο λαός πλήρωνε σχεδον

μόνος του τούς δασμούς. Ο λόγος θά ήταν καλός, άν επρόκειτο νά ψηφίσουν γιά τούς φόρους: αλλά μιλούσαν γιά αναμόρφωση τής κυβέρνησης καί τού συντάγματος· από τότε ο διπλασιασμός τού *τρίτου* ήταν υφαρπαγή καί επίθεση στήν ιδιοκτησία.

2. Άν οι τωρινοί αντιπρόσωποι τής ριζοσπαστικής αντιπολίτευσης έφταναν στήν εξουσία, θά έκαναν μιά μεταρρύθμιση μέ τήν οποία κάθε εθνοφύλακας θά ήταν εκλογέας καί κάθε εκλογέας εκλέξιμος: επίθεση στήν ιδιοκτησία.

Θά μετατρέπανε τήν πρόσοδο: επίθεση στήν ιδιοκτησία.

Θά έκαναν, πρός τό γενικό συμφέρον, νόμους γιά τήν εξαγωγή τών ζώων καί τών σιτηρών: επίθεση στήν ιδιοκτησία.

Θά μετατρέπανε τόν καθορισμό τού δασμού: επίθεση στήν ιδιοκτησία.

Θά διαμοίραζαν δωρεάν τήν παιδεία στόν λαό: συνωμοσία κατά τής ιδιοκτησίας.

Θά διοργάνωναν τήν εργασία, δηλαδή θά εξασφάλιζαν δουλειά στόν εργάτη καί θά τόν έκαναν νά συμμετέχει στά κέρδη: κατάργηση τής ιδιοκτησίας.

Όμως οι ριζοσπάστες αυτοί είναι οι θερμοί υπερασπιστές τής ιδιοκτησίας, απόδειξη ριζική ότι δέν ξέρουν ούτε τί κάνουν ούτε τί θέλουν.

3. Εφόσον η ιδιοκτησία είναι η μεγάλη αιτία τού προνόμιου καί τού δεσποτισμού, η διατύπωση τού δημοκρατικού όρκου πρέπει ν' αλλάξει. Αντί νά λέει: ***Ορκίζομαι μίσος στήν βασιλεία,*** στό εξής τό νέο μέλος μιάς μυστικής εταιρίας πρέπει νά λέει: ***Ορκίζομαι μίσος στήν ιδιοκτησία.***

## ΕΒΔΟΜΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

### *Η ιδιοκτησία είναι πράγμα αδύνατο επειδή, καταναλώνοντας αυτό πού παίρνει, τό χάνει· αποταμιεύοντάς το, τό μηδενίζει· κεφαλαιοποιώντας το, τό στρέφει ενάντια στήν παραγωγή·*

1. Άν θεωρήσουμε, μαζί μέ τούς οικονομολόγους καί μείς, τόν εργαζόμενο σάν ζωντανή μηχανή, ο μισθός πού εγκρίνεται γι' αυτόν θά μάς φανεί σάν τό απαραίτητο έξοδο γιά τήν συντήρηση καί τήν επιδιόρθωση αυτής τής μηχανής. Ένας εργοστασιάρχης πού έχει εργάτες καί υπάλληλους μέ 3, 5, 10, καί 15 φρ. τήν ημέρα καί πού σφετερίζεται ο ίδιος 20 φρ. γιά τήν υψηλή του διεύθυνση, δέν κοιτάζει όλους τούς καταβάλλοντές του σάν χαμένους, επειδή ξέρει πώς θά τού επιστρέψουν μέ μορφή προϊόντων. Έτσι, *εργασία* καί *αναπαραγωγική κατανάλωση* είναι τό ίδιο πράγμα.

Τί είναι ο ιδιοκτήτης; Μιά μηχανή πού δέν λειτουργεί ή πού, λειτουργώντας γιά ευχαρίστηση δική της κι ανάλογα μέ τό κέφι της, δέν παράγει τίποτα.

Τί είναι καταναλώνω ιδιοκτησιακώς; Είναι καταναλώνω χωρίς νά εργάζομαι, καταναλώνω χωρίς νά αναπαράγω. Γιατί, ακόμα μιά φορά, αυτό πού ο ιδιοκτήτης καταναλώνει σάν εργαζόμενος, ζητάει κι αποζημιώνεται γι' αυτό· δέν δίνει τήν εργασία του σ' αντάλλαγμα μέ τήν ιδιοκτησία του, εφόσον έτσι θά έπαυε νά 'ναι ιδιοκτήτης. Καταναλώνοντας σάν εργαζόμενος, ο ιδιοκτήτης κερδίζει ή τουλάχιστον δέν χάνει, εφόσον ξαναποχτά. Καταναλώνοντας ιδιοκτησιακώς φτωχεύει. Γιά ν' απολαμβάνει τήν ιδιοκτησία, πρέπει λοιπόν νά τήν καταστρέφει· γιά νά είναι πραγματικά ιδιοκτήτης, πρέπει νά πάψει νά 'ναι ιδιοκτήτης.

Ο εργαζόμενος πού καταναλώνει τόν μισθό του είναι μηχανή πού διαχωρίζεται καί ξαναπαράγει. Ο ιδιοκτήτης πού καταναλώνει τήν ξενοκληρία του είναι βάραθρο χωρίς πάτο, άμμος πού τήν ποτίζουν, πέτρα πού πάνω της σπέρνουν. Όλ'

αυτά είναι τόσο αληθινά πού ο ιδιοκτήτης, μή θέλοντας ή μή ξέροντας νά παράγει, καί νιώθοντας καλά πώς, όσο χρησιμοποιεί τήν ιδιοκτησία του, τήν καταστρέφει ανεπανόρθωτα, πήρε τήν απόφαση νά βάλει κάποιον νά παράγει στή θέση του: αυτό ακριβώς η πολιτική οικονομία, αθάνατης δικαιοσύνης, τό αποκαλεί *παράγω μέ τό κεφάλαιό μου, παράγω μέ τό όργανό μου*. Κι αυτό είναι πού πρέπει νά τ' ονομάσουμε *παράγω μέ έναν σκλάβο, παράγω σάν κλέφτης καί σάν τύραννος*.

Αυτός! Ο ιδιοκτήτης, νά παράγει!... Κι ο κλέφτης μπορεί άλλο τόσο νά πεί: *παράγω*.

Η ιδιοκτησιακή κατανάλωση ονομάστηκε *πολυτέλεια* σέ αντίθεση μέ τήν *ωφέλιμη* κατανάλωση. Σύμφωνα μέ όσα τώρα είπαμε, καταλαβαίνουμε πώς μπορεί νά βασιλεύει μεγάλη πολυτέλεια σ' ένα έθνος χωρίς νά είναι καί πιό πλούσιο· ότι θά είναι τόσο πιό φτωχό όσο πιό πολλή πολυτέλεια βλέπουμε σ' αυτό. Καί τ' αντίστροφο.

Οι οικονομολόγοι, πρέπει νά τούς αποδώσουμε δικαιοσύνη, εμπνεύσανε τέτοια φρίκη γιά τήν πολυτέλεια, ώστε σήμερα ένας πολύ μεγάλος αριθμός ιδιοκτήτες, γιά νά μήν πούμε σχεδόν όλοι, ντρεπόμενοι γιά τήν αργοσχολία τους, εργάζονται, κάνουν οικονομίες, δημιουργούν κεφάλαιο. Πυρετός σέ καυτη αρρώστεια.

Δέν θά 'ξερα καί πολύ πώς νά τό ξαναπώ: ο ιδιοκτήτης πού νομίζει πώς αξίζει τά έσοδά του εργαζόμενος καί πού λαβαινει μισθούς γιά τήν εργασία του, είναι υπάλληλος πού ζητάει νά πληρωθεί δυό φορές: νά ολοκλήρη η διαφορά πού υπαρχει ανάμεσα στόν αργόσχολο ιδιοκτήτη καί τόν ιδιοκτήτη πού εργάζεται. Μέ τή δουλειά του, ο ιδιοκτήτης δέν δημιουργεί παρά τούς μισθούς του, δέν δημιουργεί τά έσοδά του. Καί καθως η ζωή του τού προσφέρει ένα τεράστιο προνόμιο γιά νά προωθηθεί ώς τίς πιό επικερδείς υπηρεσίες, μπορούμε νά πούμε πώς η εργασία τού ιδιοκτήτη είναι ακόμα πιό βλαβερή απ' όσο ωφέλιμη στήν κοινωνία.

Ό,τι καί νά κάνει ο ιδιοκτήτης, η κατανάλωση τών εσόδων του είναι πραγματική απώλεια, πού οι μισθωτές υπηρε-

σίες του δέν τήν επανορθώνουν ούτε καί τή δικαιολογουν, καί η οποία θά μηδένιζε τήν ιδιοκτησία, άν δέν επανορθωνόταν αδιάκοπα από τήν ξένη παραγωγή.

2. Ο ιδιοκτήτης πού καταναλώνει φθείρει λοιπόν τό προιόν: είναι πολύ χειρότερα όταν τολμά ν' αποταμιεύει. Τά πράγματα πού θάζει κατά μέρος περνούν σ' έναν άλλο κόσμο· δέν λαθαίνουμε πιά τίποτα, ούτε καί τό caput mortuum, τήν κοπριά. Άν υπήρχαν μέσα μεταφοράς γιά νά ταξιδέψουμε σέ κάποιο άστρο καί κατέθαινε στους ιδιοκτήτες η ιδέα νά μεταφέρουν εκεί τ' αποθηκευμένα τους, ύστερ' από ορισμένο χρονικό διάστημα ο λασποειδής πλανήτης μας θα μεταφερόταν απ' αυτούς στόν δορυφόρο του.

Ο ιδιοκτήτης πού αποθηκεύει εμποδίζει τούς άλλους νά απολαύσουν χωρίς κι ο ίδιος ν' απολαμβάνει· γι' αυτον, ουτε κατοχή ούτε ιδιοκτησία. Σάν τόν φιλάργυρο, κλωσσάει τόν θησαυρό του: δέν τόν χρησιμοποιεί. Είτε τόν κοιτάζει μέ απληστία, είτε κοιμάται μαζί του, είτε αποκοιμάται αγκαλιάζοντάς τον, ό,τι καί νά κάνει, τά σκούδα δέν γεννάνε σκούδα Δέν υπάρχει κάν ολοκληρωτική ιδιοκτησια χωρίς απολαυή, απόλαυση χωρίς κατανάλωση, κατανάλωση χωρίς απώλεια τής ιδιοκτησίας: αυτή είναι η άκαμπτη αναγκαιότητα μέσα στήν οποία η κρίση τού Θεού τοποθέτησε τον ιδιοκτητη. Κατάρα στήν ιδιοκτησία!

3. Ο ιδιοκτήτης πού, αντί νά καταναλώνει τό έσοδό του, το κεφαλαιοποιεί, τό στρέφει ενάντια στήν παραγωγή κι έτσι κάνει αδύνατη τήν άσκηση τού δικαιώματός του. Γιατί όσο αυξαίνει τό άθροισμα τών τόκων πρός πληρωμή, τόσο πιό πολύ αναγκάζεται νά μειώνει τόν μισθό· όμως, όσο μειώνει τούς μισθούς, δηλαδή όσο καταργεί από τή συντήρηση καί τήν επιδιόρθωση τών μηχανών, τόσο λιγοστεύει καί τήν ποσότητα τής εργασίας, καί μαζί μέ τήν ποσότητα εργασίας καί τήν ποσότητα τού προϊόντος, καί μαζί μέ τήν ποσότητα

τοὺ προϊόντος τὴν πηγή τὴν ἴδια τῶν εσόδων του. Αυτὸ τώρα θὰ μάς τὸ δείξει τὸ παρακάτω παράδειγμα.

Ἀς πούμε ὅτι υπάρχει μιὰ ἔκταση γής αποτελούμενη από οργώσιμα μέρη, λιβάδια, αμπελώνες, σπίτι τοὺ αφέντη καὶ σπίτι τοὺ αγρότη καὶ ὅτι αξίζει, μαζί μὲ ὅλα τὰ υλικὰ εκμετάλλευσης, 100.000 φρ., σύμφωνα μὲ μιὰν εκτίμηση ποὺ ἔγινε σὲ ἔσοδα 3%. Ἀν, αντὶ νὰ καταναλώνει τὸ ἔσοδό του, ο ιδιοκτήτης τὸ κρατοὺσε ὄχι γιὰ τὸ μεγάλωμα τῆς ἔκτασής του, αλλὰ γιὰ τὴν ωραιοποίησή του, θὰ μποροὺσε ν' απαιτεί από τὸν αγρότη του 90 φρ. επί πλέον κάθε χρόνο γιὰ τὰ 3.000 φρ. ποὺ θὰ κεφαλαιοποιοὺσε κατ' αυτὸν τὸν τρόπο; Προφανώς ὄχι: γιατί, σὲ παρόμοιες συνθῆκες, ο αγρότης, μὴ παράγοντας πιὰ περισσότερο, θὰ ἦταν γρήγορα υποχρεωμένος νὰ εργάζεται γιὰ τὸ τίποτα, τί λέω; νὰ βάζει κι από πάνω από τὰ δικά του γιὰ νὰ κρατήσει τὸ συμβόλαιό του.

Πραγματικά, τὸ ἔσοδο δὲν μπορεί νὰ αυξηθεί παρὰ μονάχα μὲ τὴν αύξηση τοὺ παραγωγικοὺ κεφαλαίου· δὲν θὰ χρησίμευε σὲ τίποτα νὰ περικλειστεί μέσα σὲ μαρμάρινα τείχη καὶ νὰ οργώνεται μὲ χρυσὲς ἅμαξες. Μὰ καθὼς δὲν είναι δυνατὸ ν' αποχτάς αδιάκοπα, νὰ συνδέεις ἔκταση σὲ ἔκταση, ***νὰ εξακολουθείς τὶς κτήσεις σου,*** ὅπως λέγαν οι Λατίνοι, καί, συνεπώς, πάντα μένει κάτι στὸν ιδιοκτήτη νὰ τὸ κεφαλαιοποιεί, προκύπτει ὅτι η ἄσκηση τοὺ δικαιώματός του γίνεται, στὸ τέλος, αναγκαστικότατα αδύνατη.

Ἐ, λοιπόν! παρὰ τὸ αδύνατο αυτό, η ιδιοκτησία κεφαλαιοποιεί, καὶ κεφαλαιοποιώντας πολλαπλασιάζει τους τόκους της· καὶ χωρίς νὰ σταματώ στὸ πλῆθος τῶν ιδιαιτέρων παραδειγμάτων ποὺ θὰ μοὺ πρόσφερναν τὸ εμπόριο, η βιομηχανία καὶ η τράπεζα, θ' αναφέρω ἕνα συμβὰν πιὸ σοβαρὸ καὶ ποὺ αγγίζει ὅλους τοὺς πολίτες: θέλω νὰ πὼ γιὰ τὴν απεριόριστη αύξηση τοὺ προϋπολογισμού.

Ο φόρος μεγαλώνει κάθε χρόνο: θὰ ἦταν δύσκολο νὰ πὼ ακριβὼς σὲ ποιὸ μέρος τῶν δημόσιων υποχρεώσεων γίνεται η αύξηση αυτή, γιατί ποιὸς μπορεί νὰ κολακευτεί ὅτι ξέρει κάτι γιὰ ἕναν προϋπολογισμό; Κάθε μέρα βλέπουμε τοὺς πιὸ επιτήδειους οικονομολόγους νὰ μὴν συμφωνούν: τί νὰ σκε-

φτεῖς, ρωτάω, γιὰ τὴν διακυβερνητικὴ επιστήμη, όταν οι δυσκαλοι τῆς επιστήμης δὲν μποροῦν νὰ συνεννοηθοῦν στοὺς αριθμούς; Ὅ,τι κι ἂν συμβαίνει μὲ τὶς ἄμεσες αιτίες τῆς προϋπολογιστικῆς προόδου, οι φόροι δὲν παίρνουν λιγότερο ένα δρόμο αὔξησης ποὺ απελπίζει: όλος ο κόσμος, τὸ βλέπει, όλος ο κόσμος τὸ λέει, φαίνεται πὼς κανένας δὲν αντιλαμβάνεται τὴν πρώτη αιτία[35]. Ὅμως, λέω πὼς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι αλλιώς, απαραίτητα, αναπόφευκτα.

Ἕνα έθνος εἶναι σὰν τὴν αγρότισσα ενὸς μεγάλου ιδιοκτήτη ποὺ τὸν λένε *κυβέρνηση*, στὸν οποῖο πληρώνει, γιὰ τὴν εκμετάλλευση τοῦ εδάφους, ένα μίσθωμα γνωστὸ μὲ τὸ όνομα *δασμός*. Κάθε φορὰ ποὺ η κυβέρνηση κάνει έναν πόλεμο, χάνει ἢ κερδίζει μιὰ μάχη, αλλάζει τὸ υλικὸ τῆς στρατιᾶς, ορθώνει ένα μνημεῖο, σκάβει ένα κανάλι, ανοίγει έναν δρόμο ἢ σιδηρόδρομο, κάνει χρηματικὸ δάνειο, ποὺ οι φορολογούμενοι πληρώνουν τὸν τόκο, δηλαδὴ η κυβέρνηση, χωρὶς νὰ αυξαίνει τὸ κεφάλαιο παραγωγῆς, αυξαίνει τὸ ενεργὸ κεφάλαιό της· μὲ μιὰ λέξη, κεφαλαιοποιεῖ ακριβῶς όπως ο ιδιοκτήτης γιὰ τὸν οποῖο μιλούσα πρὶν λίγο.

Ὅμως, έτσι καὶ διαμορφωθεῖ τὸ δάνειο τῆς κυβέρνησης καὶ ο συμφωνημένος τόκος, ο προϋπολογισμός τους δὲν μπορεῖ νὰ μειωθεῖ· γιατί, γι' αυτό, θὰ έπρεπε ἢ οι εισοδηματίες νὰ κάνουν μείωση τῶν τόκων τους, πράγμα ποὺ δὲν γίνεται χωρὶς τὴν εγκατάλειψη τῆς ιδιοκτησίας, ἢ η κυβέρνηση νὰ κάνει χρεωκοπία, πράγμα ποὺ θὰ ἦταν δόλια άρνηση τῆς πολιτικῆς αρχῆς ἢ νὰ εξοφλήσει τὸ χρέος, πράγμα ποὺ δὲν γίνεται παρὰ μ' ένα αλλο δάνειο, εφόσον, ἂν τὸ δάνειο έγινε, εἶναι γιατὶ οι συνήθεις εισπράξεις ἦταν ανεπαρκεῖς ἢ γιατὶ τὸ ξοδεμένο χρῆμα απὸ τὴν κυβέρνηση ἦταν μὴπαραγωγικό, πράγμα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ γίνει παρὰ διευρύνοντας τὸ κεφάλαιο παραγωγῆς· όμως η διεύρυνση αυτὴ εἶναι ενάντια στὴν υπόθεση: ἢ τέλος θὰ 'πρεπε οι φορολογουμενοι νὰ υποστουν έναν καινούργιο δασμὸ γιὰ νὰ εξοφληθεῖ τὸ χρέος, πραγμα αδύνατο· γιατι, ἂν η κατανομὴ του νέου αυτου φορου εἶναι ίση γιὰ όλους τους πολίτες, οι μισοι η και περισσότεροι πολιτες δὲν θὰ μπορέσουν νὰ τὸν πληρωσουν·

άν δέν πλήττει παρά μονάχα τούς πλούσιους, θά είναι κατανομή αναγκαστική, προσβολή τής ιδιοκτησίας.

Από καιρό, η μέθοδος τών οικονομικών έδειξε πώς η οδός τών δανείων, άν καί εξαιρετικά επικίνδυνη, οφείλει αναγκαστικά καί πάντα ν' αυξάνεται· είν' ένα γεγονός τόσο απλό, τόσο εμφανές, ώστε είναι εκπληκτικό πού οι οικονομολόγοι, μ' όλα τους τά φώτα, δέν τό 'χουν δει ακόμα. Άν τό είδαν, γιατί δέν τό 'χουν καταγγείλει;

*Ιστορικό σχόλιο.* Δέν απασχολούνται πολύ σήμερα γιά μιάν επιχείρηση οικονομικών, από τήν οποία ελπίζουν ένα τόσο μεγάλο αποτέλεσμα γιά τήν ελάττωση τού προϋπολογισμού· πρόκειται γιά τήν μετατροπή τής προσόδου 5%. Αφήνοντας στήν άκρη τό πολιτικό-νόμιμο ζήτημα γιά νά δούμε μονάχα τό οικονομολογικό ζήτημα, δέν είναι αλήθεια πώς, όταν θά έχουμε μετατρέψει τό 5% σέ 4%, θά πρέπει αργότερα, γιά τούς ίδιους λόγους καί τίς ίδιες ανάγκες, νά μετατρέψουμε τό 4 σέ 3, ύστερα τό 3 σέ 2, έπειτα τό 2 σέ 1, τέλος νά καταργήσουμε κάθε είδους πρόσοδο; Μ' αυτό σημαίνει, από τά πράγματα, πώς θεσπίζουμε τήν ισότητα τών προϋποθέσεων καί τήν κατάργηση τής ιδιοκτησίας: όμως, θά μού φαινόταν άξιο γιά ένα έξυπνο έθνος νά προλαθαίνει μιάν αναπόφευκτη εξέγερση, παρά ν' αφήνεται νά τήν παρασύρει η άμαξα τής άκαμπτης αναγκαιότητας.

## ΟΓΔΟΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

### *Η ιδιοκτησία είναι αδύνατη, επειδή η δύναμη τής συσσώρευσης είναι άπειρη καί δέν ασκείται παρά σέ περιορισμένες ποσότητες.*

Άν οι άνθρωποι, συγκροτημένοι μεσα σε ισοτητα, παραχωρούσαν στόν έναν απ' αυτούς τό αποκλειστικό δικαιωμα ιδιοκτησίας καί ο μοναδικός αυτός ιδιοκτήτης τοποθετούσε στήν ανθρωπότητα, μέ σύνθετους τόκους, ένα ποσό 100 φρ., εξοφλητέο στους απόγονούς του της εικοστής τέταρτης

γενιάς, ύστερ' από εξακόσια χρόνια, τό ποσό αυτό τών 100 φρ., τοποθετημένο πρός 5%, νά υψωνόταν στά 107.854.010.777.600 φρ., ποσό ίσο μέ 2.696 φορές καί ένα τρίτο τό κεφάλαιο τής Γαλλίας, άν υποθέσουμε τό κεφάλαιο αυτό σάν 40 δισεκατομμύρια. Δηλαδή πάνω από είκοσι φορές η αξία τής γήινης σφαίρας, μέ τά κινητά καί ακίνητά της.

Σύμφωνα μέ τούς νόμους μας ένας άνθρωπος πού, τήν εποχή τού Σαίν-Λουί[36], θά δανειζόταν τό ίδιο ποσόν τών 100 φρ. καί θά αρνιόταν, αυτός καί οι κληρονόμοι του, νά τό επιστρέψουν, άν είχε γίνει παραδεχτό ότι οι κληρονόμοι του ήταν όλοι κάτοχοι κακής πίστης, καί η διάταξη τού νόμου πάντα διέκοπτε σέ χρόνο επωφελή, ο τελευταίος κληρονόμος θά μπορούσε νά καταδικαστεί νά επιστρέψει τά 100 φρ. με τόκους καί τόκους τών τόκων, πράγμα πού, όπως πρίν λίγο είδαμε, θά αποτελούσε εξόφληση περιπου 108.000 δισεκατομμύριων.

Κάθε μέρα, βλέπουμε περιουσίες πού η αύξησή τους είναι ασύγκριτα γρηγορότερη: τό προηγούμενο παράδειγμα προϋποθέτει όφελος ίσο μέ τό ένα εικοστό, τού κεφαλαίου: δέν είναι σπάνιο νά ισοδυναμεί μέ τό ένα δέκατο, τό ένα πέμπτο, τό μισό τού κεφάλαιου καί τό κεφάλαιο τό ίδιο.

Οι φουριεριστές, ασυμβίβαστοι εχθροί της ισότητας, πού μεταχειρίζονται τούς οπαδους της σάν *σκυλόψαρα*, παλεύουν, τετραπλασιάζοντας τήν παραγωγη, νά ικανοποιήσουν όλες τίς απαιτήσεις του κεφαλαίου, της εργασιας και τού ταλέντου.

Όταν όμως η παραγωγη θά τετραπλασιαζόταν, θα δεκαπλασιαζόταν, θά εκατονταπλασιαζόταν, η ιδιοκτησία, μέ τη δύναμή της νά συσσωρεύει καί μέ τά κεφαλαιοκρατικα της αποτελέσματα, θά απορροφούσε ταχιστα και τά προιοντα καί τά κεφάλαια καί τή γή, ώς καί τούς εργαζόμενους Θα απαγορευτεί στό συνεργαστήριο νά κεφαλαιοποιεί και νά τοποθετεί μέ τόκο; Νά εξηγήσουμε τότε τί εννοούμε μέ τή λέξη ιδιοκτησία;

Δέν θά οδηγήσω μακρυτερα αυτούς τους υπολογισμούς.

πού ο καθένας μπορεί νά τούς ποικίλλει επ' άπειρον καί στούς οποίους θά ήταν παιδαριώδες γιά μένα νά επιμένω. Ρωτάω μονάχα, όταν κάποιοι κριτές σέ κάποια δίκη γιά τά κτηματικά επιτρέπουν τόκους, σύμφωνα μέ ποιόν κανόνα τούς επιτρέπουν; Καί, επαναλαμβάνοντας τήν πιό πάνω ερώτηση, ρωτώ:

Ο νομοθέτης, εισάγοντας στή Δημοκρατία τήν αρχή ιδιοκτησίας, ζύγιασε όλες της τίς συνέπειες;

Γνώρισε τόν νόμο τού πιθανού; Άν τόν γνώριζε, γιατί ο Κώδικας δέν μιλάει γι' αυτόν, γιατί ν' αφήνεται αυτή η τρομαχτική ελευθερία στόν ιδιοκτήτη ως πρός τήν αύξηση τής ιδιοκτησίας του καί η αναφορά τών τόκων του· στόν κριτή, στήν αναγνώριση καί τή στερέωση τού δικαιώματος ιδιοκτησίας· στό Κράτος, στή δύναμη νά θεσπίζει αδιάκοπα καινούργιους δασμούς;

Έξω από ποιά όρια ο λαός έχει δικαίωμα νά αρνιέται τόν προϋπολογισμό, ο αγρότης τό μίσθωμά του, ο βιομήχανος τούς τόκους τού κεφάλαιού του;

Πού αρχίζει τό δικαίωμα ληστείας, πού τελειώνει;

Πότε ο παραγωγός μπορεί νά πεί στόν ιδιοκτήτη: Δέν σού χρωστάω πιά τίποτα;

Πότε η ιδιοκτησία είναι ικανοποιημένη;

Πότε δέν επιτρέπεται η κλεψιά;

Άν ο νομοθέτης γνώριζε τόν νόμο τού πιθανού καί δέν τόν έλαβε υπόψη του, τί απογίνεται η δικαιοσύνη του;

Άν δέν τόν γνώριζε, τί απογίνεται η σωφροσύνη του;

Παράνομη ή απρόβλεπτη, πώς θ' αναγνωρίζαμε τήν αυθεντία του;

Άν τά συντάγματά μας καί οι κώδικές μας δέν έχουν σάν αρχή τους παρά μονάχα μιά παράλογη υπόθεση, τί διδάσκουν στίς νομικές σχολές;

Τί είναι απόφαση τού Άρειου Πάγου;

Γιά ποιό πράγμα συσκέφτηκαν τά συνέδριά μας;

Τί είναι *πολιτικός;*

Τί εννοούμε λέγοντας *άνθρωπος τού Κράτους;*

Τί σημαίνει *νομολογία;* Δέν θά 'πρεπε νά λέμε *νομομάθεια;*

Ἀν όλοι οι θεσμοί μας έχουν γιά αρχή τους ένα σφάλμα υπολογισμού, δέν προκύπτει ότι οι θεσμοί αυτοί είναι ισάριθμα ψέματα;

Κι άν τό κοινωνικό οικοδόμημα ολόκληρο είναι χτισμένο πάνω σέ τούτη τήν απόλυτη αδυνατότητα τής ιδιοκτησίας, δέν είναι αλήθεια πώς η κυβέρνηση κάτω από τήν οποία ζούμε είναι χίμαιρα καί η σημερινή κοινωνία ουτοπία;

## ΕΝΑΤΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

## *Η ιδιοκτησία είναι αδύνατη, επειδή είναι ανίκανη ενάντια στήν ιδιοκτησία*

1. Σύμφωνα μέ τό τρίτο πόρισμα τού αξιώματός μας, ο τόκος τρέχει ενάντια στόν ιδιοκτήτη όπως ενάντια καί στόν ξένο· η αρχή αυτή οικονομίας είναι παγκόσμια αναγνωρισμένη. Τίποτα πιό απλό στήν πρώτη ματιά· ωστόσο, τίποτα πιό παράλογο, πιό αντιφατικό στίς σχέσεις καί πιό απόλυτο σέ αδυνατότητα.

Ο βιομήχανος, λένε, πληρώνεται μόνος του γιά τό νοίκι τού σπιτιού του καί τά κεφάλαιά του· *πληρώνεται,* δηλαδή πληρώνεται από τό κοινό πού αγοράζει τά προϊόντα του: γιατί, άς υποθέσουμε πώς τό όφελος, πού ο βιομήχανος μοιάζει νά έχει από τήν ιδιοκτησία του, θέλει νά τό έχει εξίσου κι από τά εμπορεύματά του· μπορεί νά πληρώνεται 1 φρ. γιά κείνο πού τού κοστίζει 90 λεπτά καί νά κερδίζει από τήν αγορά; Ὀχι. Μιά τέτοια ενέργεια θά έκανε νά περάσει τό χρήμα τού έμπορα από τό δεξί του χέρι στό αριστερό, αλλά χωρίς όφελος γι' αυτόν.

Ωστόσο, ό,τι είναι αλήθεια γιά ένα άτομο πού κάνει εμπόριο μέ τόν εαυτό του, είναι αλήθεια καί γιά κάθε εταιρία εμπορίου.

Ἀς κάνουμε μιάν αλυσίδα από δέκα, δεκαπέντε, είκοσι παραγωγούς, όσο μεγάλη θέλουμε: άν ο παραγωγός Α προαφαιρεί ένα όφελος από τόν παραγωγό Β, σύμφωνα μέ τίς οι-

κονομικές αρχές, ο Β πρέπει νά αποζημειωθεί από τόν Γ, ο Γ από τόν Δ, καί πάει λέγοντας ώς τόν Ω.

Μά, από ποιόν ο Ω θά αποζημειωθεί γιά τό όφελος πού ξεκίνησε από τόν Α; *Από τόν καταναλωτή,* απαντά ο Σαί. Άθλιε Εσκομπάρ! Ο καταναλωτής αυτός λοιπόν είναι άλλος από τούς Α, Β, Γ, κτλ. ή τόν Ω; Από ποιόν θά πληρωθεί ο Ω; Άν ζητήσει νά πληρωθεί από τόν πρώτο επωφελούμενο, τόν Α, δέν υπάρχει πιά όφελος γιά κανέναν ούτε συνεπώς καί ιδιοκτησία.

Άν απεναντίας ο Ω επιβαρυνθεί μ' αυτό τό όφελος, απ' τήν ίδια κιόλας στιγμή παύει ν' αποτελεί μέρος τής εταιρίας, εφόσον εκείνη τού αρνιέται τό δικαίωμα ιδιοκτησίας καί κέρδους, τό οποίο παραχωρεί στούς άλλους εταίρους.

Εφόσον ένα έθνος, σάν τήν ανθρωπότητα ολόκληρη, είναι μιά μεγάλη βιομηχανική εταιρία, πού δέν μπορεί νά ενεργήσει έξω από τόν εαυτό της, αποδείχνεται ότι κανένας άνθρωπος δέν μπορεί νά πλουτίζει χωρίς κάποιος άλλος νά φτωχαίνει. Γιατί, προκειμένου τό δικαίωμα τής ιδιοκτησίας, τό δικαίωμα ξενοκληρίας νά είναι σεβαστό στόν Α, νά τό αρνούνται στόν Ω· απ' αυτό βλέπουμε πώς η ισότητα τών δικαιωμάτων, ξέχωρη από τήν ισότητα τών όρων ζωής, μπορεί νά είναι αλήθεια. Η υπερβολική αδικία τής πολιτικής οικονομίας από τήν άποψη αυτή είναι ολοφάνερη.

> «Όταν εγώ, εργολάβος βιομηχανίας, αγοράζω τήν υπηρεσία ενός εργάτη, δέν υπολογίζω τόν μισθό του στό καθαρό προϊόν τής εργολαβίας μου, απεναντίας, τό ανάγω απ' αυτό· αλλά ο εργάτης τό υπολογίζει στό καθαρό του προϊόν... ». (Σαί, *Πολιτική οικονομία).*

Αυτό σημαίνει πώς ό,τι κερδίζει ο εργάτης είναι *καθαρό προϊόν·* αλλά πώς, σ' ό,τι κερδίζει ο εργολάβος, αυτό μόνον είναι *καθαρό προϊόν,* ξεπερνάει τούς μισθούς του.

Μά, γιατί μονάχα ο εργολάβος έχει τό δικαίωμα νά κερδίζει; Γιατί αυτό τό δικαίωμα, πού είναι στό βάθος τό δικαίωμα

ακριβώς τής ιδιοκτησίας, τό αρνούνται στόν εργάτη;

Στά πλαίσια τής οικονομικής επιστήμης, ο εργάτης είναι ένα κεφάλαιο. Όμως κάθε κεφάλαιο, εκτός από τα έξοδά του επιδιόρθωσης καί συντήρησης, πρέπει νά φέρνει καί τόκο· κι αυτό ακριβώς ο ιδιοκτήτης φροντίζει νά κάνει γιά τά κεφάλαιά του καί τόν εαυτό του: γιατί δέν επιτρέπεται στόν εργάτη νά προαφαιρεί παρομοίως έναν τοκο από τό κεφάλαιο του πού είναι αυτός ο ίδιος;

Η ιδιοκτησία λοιπόν είναι η ανισότητα τών δικαιωμάτων. Γιατί, άν δέν ήταν η ανισότητα τών δικαιωμάτων, θά ήταν η ισότητα τών αγαθών, δέν θά υπήρχε. Ομως ο συνταγματικος νόμος εγγυάται σέ όλους τήν ισότητα τών δικαιωμάτων, συνεπώς, μέ τόν συνταγματικό νόμο, η ιδιοκτησία ειναι αδύνατη.

2. Ο ιδιοκτήτης ενός κτήματος Α μπορεί, απ' τό γεγονός καί μόνο ότι είναι ιδιοκτήτης τού κτήματος αυτού νά κυριέψει τό διπλανό του κτήμα Β; — Όχι, απαντούν οι ιδιοκτήτες· μ' αυτό τί κοινό έχει μέ τό δικαίωμα ιδιοκτησίας; Θά τό δείτε τωρα αμέσως μέ μιά σειρά ταυτόσημων προτάσεων.

Ο βιομήχανος Γ, έμπορος καπέλων, έχει τό δικαίωμα ν' αναγκάσει τόν Δ γείτονά του, έμπορο καπέλων κι αυτόν, νά κλείσει τό μαγαζί του καί νά πάψει τό εμπόριο του, — Ούτε κάν.

Όμως ο Γ θέλει νά κερδίζει 1 φρ στό καπελο, ενώ ο Δ είναι ευχαριστημένος μέ 50 λεπτά. Είναι φανερό πώς η μετριοπάθεια τού Δ βλάπτει τίς αξιώσεις τού Γ: αυτός εδω εχει τό δικαίωμα νά εμποδίζει τή λιανική πώληση τού Δ; — Όχι σίγουρα.

Εφόσον ο Δ είναι σέ θέση νά πουλαει τά καπέλα του 50 λεπτά φθηνότερα από τόν Γ, μέ τήν σειρά του ο Γ είναι ελεύθερος νά μειώνει τά δικά του κατά 1 φρ. Όμως ο Δ είναι φτωχός, ενώ ο Γ πλούσιος· τόσο, ώστε ύστερ' από ένα-δύο χρόνια, ο Δ καταστρέφεται από τόν αβάσταχτο συναγωνισμό καί ο Γ βρίσκεται κύριος όλης τής πώλησης Ο ιδιοκτήτης Δ

έχει κάποια προσφυγή ενάντια στόν ιδιοκτήτη Γ;

Μπορεί νά ασκήσει εναντίον του κάποια πράξη διεκδίκησης τού εμπορίου του, τής ιδιοκτησίας του; — Όχι, γιατί ο Δ είχε τό δικαίωμα νά κάνει τό ίδιο πράγμα μέ τόν Γ, άν ήταν ο πιό πλούσιος.

Γιά τόν ίδιο λόγο, ο μεγαλοϊδιοκτήτης Α μπορεί νά πεί στόν μικροϊδιοκτήτη Β: Πούλησέ μου τό κτήμα σου, αλλιώς δέν θά πουλήσεις τό στάρι σου: κι αυτό, χωρίς νά τόν βλάψει ούτε στό ελάχιστο, χωρίς εκείνος νά 'χει τό δικαίωμα νά παραπονεθεί. Τόσο καλά μάλιστα, πού μέ θέληση αποτελεσματική, ο Α θά καταβροχθίσει τόν Β, γιά τόν ίδιο καί μόνο λόγο ότι ο Α είναι πιό μεγάλος από τόν Β. Έτσι, όχι μέ τό δικαίωμα ιδιοκτησίας ο Α καί ο Γ θά γδάρουν τόν Β καί τόν Δ, αλλά μέ τό δικαίωμα τής δύναμης.

Μέ τό δικαίωμα ιδιοκτησίας, οι δύο προσκείμενοι Α καί Β, καθώς καί οι έμποροι Γ καί Δ, δέν μπορούσαν νά κάνουν ο ένας στόν άλλο τίποτα· δέν μπορούσαν ούτε ν' αποστερηθούν τά αγαθά τους ούτε νά αλληλοκαταστραφούν, ούτε καί νά αναπτυχθούν ο ένας σέ βάρος τού άλλου: τό δικαίωμα τού πιό ισχυρού εξάντλησε τήν πράξη κυριαρχίας.

Πάλι όμως μέ τό δικαίωμα τού πιό ισχυρού ο εργοστασιάρχης πετυχαίνει από τούς μισθούς τήν μειωση πού γυρεύει, καί ο πλούσιος έμπορος καί ο εφοδιασμένος ιδιοκτήτης πουλούν τά προϊόντα τους όσο θέλουν. Ο εργολάβος λέει στόν εργάτη:

— Είστε ελεύθερος νά πάτε αλλού τίς υπηρεσίες σας, όπως καί γώ είμαι ελεύθερος νά τίς δεχτώ· σάς προσφέρω τόσα.

Ο έμπορος λέει στήν πράξη:

— Ή τά παίρνεις ή τ' αφήνεις· κουμαντάρεις τά λεφτά σου, όπως εγώ τό εμπόρευμά μου: θέλω τόσα.

Ποιός θά υποχωρήσει; Ο πιό αδύναμος.

Λοιπόν, χωρίς τή βία, η ιδιοκτησία είναι αδύνατη ενάντια στήν ιδιοκτησία, εφόσον, χωρίς τή βία, δέν μπορεί ν' αναπτυχθεί μέ τήν ξενοκληρία. Λοιπόν, χωρίς τή βία, η ιδιοκτησία είναι ανύπαρκτη.

*Ιστορικό σχόλιο.* Τό ζήτημα τών αποικιακών καί ιθαγενών ζαχάρεων μάς προσφέρει ένα χτυπητό παράδειγμα τής αδυνατότητας αυτής στήν ιδιοκτησία. Παρατείστε τις μόνες τους τίς δύο βιομηχανίες, ο ιθαγενής θά καταστραφεί από τόν άποικο κατασκευαστή. Γιά νά υποστηρίξεις τό πατζάρι, πρέπει νά φορολογήσεις τό ζαχαροκάλαμο: γιά νά διατηρήσεις τήν ιδιοκτησία τού ενός, πρέπει νά αδικήσεις τήν ιδιοκτησία τού άλλου.

Ό,τι πιό αξιοπαρατήρητο υπάρχει στήν υπόθεση αυτή είναι ακριβώς εκείνο τό οποίο προσέξανε λιγότερο, δηλαδή ότι, μέ τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο, η ιδιοκτησία έπρεπε νά βιαστεί.

Επιβάλετε στήν κάθε βιομηχανία ένα ανάλογο δικαίωμα, έτσι πού νά τίς ισορροπείτε στήν αγορά· δημιουργείτε ένα *μέγιστο*· φέρνετε στήν ιδιοκτησία διπλό χτύπημα: απ' τή μιά, ο φόρος σας πεδικλώνει τήν ελευθερία τού εμπόριου, από τήν άλλη, παραγνωρίζει τήν ισότητα τών ιδιοκτητών.

Αποζημειώστε τό πατζάρι, βιάζετε τήν ιδιοκτησία τού φορολογουμένου.

Εκμεταλλευτείτε, γιά λογαριασμό τού έθνους, τά δυό είδη τής ζάχαρης, όπως καλλιεργούμε διάφορα είδη καπνού, καταργείτε ένα είδος ιδιοκτησίας. Η τελευταία αυτή απόφαση θά ήταν η πιό απλή καί η πιό καλή: αλλά γιά νά οδηγήσετε σ' αυτήν τό έθνος, θά χρειαζόταν μιά συνδρομή επιτήδειων μυαλών καί γενναιόδωρων θελήσεων, πράγμα αδύνατο νά πραγματοποιηθεί σήμερα.

Ο ανταγωνισμός, μ' άλλα λόγια η ελευθερία τού εμπορίου, μέ μιά λέξη η ιδιοκτησία στίς ανταλλαγές, θά είναι γιά πολύ ακόμα τό θεμέλιο τής εμπορικής μας νομοθεσίας, πού, από τήν οικονομική άποψη, περιλαμβάνει όλους τούς αστικούς νόμους καί όλη τή διακυβέρνηση. Όμως, τι είναι ο ανταγωνισμός; Μονομαχία σέ κλειστό πεδίο, όπου τό δίκαιο αποφασίζεται μέ τά όπλα.

— Ποιός λέει ψέματα, από τόν κατηγορούμενο καί τόν μάρτυρα; λέγαν οι βάρβαροι πρόγονοί μας.

— Βάλτε τους νά χτυπηθούν, απαντούσε ο πιό βάρβαρος

ακόμα κριτής. Ο ισχυρότερος θά 'χει τό δίκαιο.

Ποιός από μάς τούς δυό θά πουλήσει τά εδώδιμα στόν γείτονα;

— Βάλτε τους στό μπακάλικο, φωνάζει ο οικονομολόγος. Ο πιό έξυπνος ή ο πιό πονηρός θά είναι ο πιό τίμιος άνθρωπος καί ο καλύτερος έμπορος.

Νά όλο τό πνεύμα τού Ναπολεόντειου Κώδικα.

## ΔΕΚΑΤΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

### *Η ιδιοκτησία είναι αδύνατη, επειδή είναι η άρνηση τής ισότητας*

Η ανάπτυξη τής πρότασης αυτής θά είναι η περίληψη τών προηγούμενων.

1. Η αρχή τού οικονομικού δίκαιου είναι ότι *τά προϊόντα δέν αγοράζονται παρά μέ προϊόντα*. Η ιδιοκτησία, μή μπορώντας νά τήν υποστηρίξουμε παρά μονάχα σάν παραγωγό ωφελιμότητας καί χωρίς νά παράγει τίποτα, είναι ήδη απ' αυτήν τή στιγμή καταδικασμένη.

2. Είναι νόμος οικονομίας τό ότι *η εργασία οφείλει νά ζυγιάζεται μέ τό προϊόν*· είναι γεγονός ότι μέ τήν ιδιοκτησία, η παραγωγή κοστίζει περισσότερο απ' όσο αξίζει.

3. Άλλος νόμος οικονομίας: *Δεδομένου τού κεφάλαιου, η παραγωγή δέν μετράει ως πρός τό μέγεθος τού κεφάλαιου, αλλά ως πρός τήν παραγωγική δύναμη*· η ιδιοκτησία, απαιτώντας τό έσοδο νά είναι πάντα ανάλογο πρός τό κεφάλαιο, χωρίς εκτίμηση τής εργασίας, παραγνωρίζει τήν σχέση ισότητας, αποτελέσματος καί αιτίας.

4. καί 5. Σάν τό έντομο πού γνέθει τό μετάξι του, ο εργαζόμενος δέν παράγει ποτέ παρά γιά τόν εαυτό του· η ιδιοκτησία, ζητώντας διπλάσιο προϊόν καί μή μπορώντας νά τ' αποχτήσει, γδύνει τόν εργαζόμενο καί τόν σκοτώνει.

6. Η φύση δέν έδωσε στόν κάθε άνθρωπο παρά μονάχα ένα λογικό, ένα πνεύμα, μιά θέληση· η ιδιοκτησία, παραχω-

ρώντας στόν ίδιο άνθρωπο πλήθος ψήφων, τόν υποθέτει σά νά 'χει πλήθος ψυχές.

7. Κάθε κατανάλωση πού δέν είναι αναπαραγωγική ωφελιμότητας είναι καταστροφή· η ιδιοκτησία, είτε καταναλώνει, είτε εξοικονομεί, είτε κεφαλαιοποιεί, είναι παραγωγική *ανώφελου*, αιτία αγονιμότητας καί θανάτου.

8. Κάθε ικανοποίηση ενός φυσικού δικαιώματος είναι εξίσωση· μ' άλλα λόγια, τό δικαίωμα σ' ένα πράγμα απαραίτητα εκπληρώνεται από τήν κατοχή αυτού τού πράγματος. Έτσι, ανάμεσα στό δικαίωμα στήν ελευθερία καί στήν προϋπόθεση ελεύθερου άνθρωπου υπάρχει ζύγιασμα: εξίσωση· ανάμεσα στό δικαίωμα νά είσαι πατέρας καί τήν πατρότητα, εξίσωση· ανάμεσα στό δικαίωμα στήν ασφάλεια καί τήν κοινωνική εγγύηση, εξίσωση. Αλλά ανάμεσα στό δικαίωμα ξενοκληρίας καί τήν είσπραξη αυτής τής ξενοκληρίας, δέν υπάρχει ποτέ εξίσωση· γιατί όσο εισπράττεται η ξενοκληρία, δίνει δικαίωμα σέ μιάν άλλη, ετούτη σέ μιά τρίτη, κτλ., πράγμα πού δέν έχει πιά τέλος. Εφόσον η ιδιοκτησία δέν είναι ποτέ ισοδύναμη μέ τό αντικείμενό της είναι δικαίωμα ενάντιο στή φύση καί τή λογική.

9. Τέλος, η ιδιοκτησία δέν υπάρχει από μόνη της· γιά νά δημιουργηθεί, γιά νά ενεργήσει, έχει ανάγκη από μιά ξένη αιτία, πού είναι η *βία* ή ο *δόλος*· μ' άλλα λόγια, η ιδιοκτησία δέν είναι καθόλου ίση πρός τήν ιδιοκτησία, είναι άρνηση, είναι ψέμα, ΤΙΠΟΤΑ.

## *ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ*

# *Φιλοσοφική έκθεση τής ιδέας τού δίκαιου καί τού άδικου καί προσδιορισμός τής αρχής τής διακυβέρνησης καί τού δίκαιου.*

*Η ιδιοκτησια ειναι πραγμα αδυνατο· η ισοτητα δεν υπαρχει Η πρωτη μας ειναι βδελυρη, και την θελουμε η δευτερη κυριευει ολες μας τις σκεψεις, και δεν ξερουμε να την πραγματοποιήσουμε*

*Ποιος θα μας εξηγησει τον βαθυ αυτον ανταγωνισμο της συνειδησης μας και της θελησης μας.*

*Ποιος θα δειξει τις αιτιες του ολεθριου αυτου σφαλματος, που εγινε η πιο ιερη αρχη της δικαιοσυνης και της κοινωνιας.*

*Τολμω και τ' αναλαμβανω κι ελπιζω να το πετυχω*

*Μα, πριν εξηγησω πώς ο ανθρωπος παραβιασε τη δικαιοσυνη, ειναι απαραιτητο να καθορισω τη δικαιοσύνη*

## *ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ*

### §1. *Γιά τήν ηθική αίσθηση στόν άνθρωπο καί στά ζώα*

Συχνά οι φιλόσοφοι ανακινούν τό ζήτημα πάνω στό ποιά είναι η ακριβής γραμμή πού χωρίζει τήν νοημοσύνη τού ανθρώπου από τών ζώων· καί, κατά τή συνήθειά τους, κηρύξανε πλήθος ανοησίες προτού καταλήξουνε στή μόνη απόφαση πού είχαν νά πάρουν, στήν παρατήρηση. Χρειαζόταν ένας μετριοπαθής σοφός άνθρωπος, ο οποίος ίσως δέν περηφανευότανε καθόλου γιά φιλοσοφία, νά θέσει τέλος σ' ανα-

ρίθμητες αμφισβητήσεις μὲ μιὰν απλὴ διάκριση, μιὰ διάκριση όμως από κείνες τὶς φωτισμένες, οι οποίες καὶ μόνες τουςαξίζουν περισσότερο από σύστημα: ο Φρεντερὶκ Κυβιὲ διαχώρισε τὸ *ἐνστικτο* από τὴν *νοημοσύνη*.

Μά, κανένας ακόμη δὲν πρότεινε στὸν εαυτό του τὸ πρόβλημα: ***Η ηθικὴ αἰσθηση, στὸν ἀνθρωπο καὶ στὸ κτῆνος, διαφέρει ἀπὸ τὴ φύση ἢ μονάχα ἀπὸ τὸν βαθμό;***

Ἀν ἀλλοτε κάποιος τολμοῦσε νὰ υποστηρίζει τὸ δεύτερο μέρος τῆς πρότασης αυτῆς, η θέση του θὰ φαινόταν σκανδαλιστική, βλάσφημη, προσβλητικὴ γιὰ τὴν ηθικὴ καὶ τὴ θρησκεία· τὰ εκκλησιαστικὰ καὶ λαϊκὰ δικαστήρια θὰ τὸν καταδικάζανε παμψηφεί. Καὶ μὲ τί τρόπο θὰ τὸν ειχαν καταδικάσει!

> «Η συνείδηση, θὰ φώναζαν, η συνείδηση, αυτὴ η δόξα τοῦ ανθρώπου, δὲν δόθηκε παρὰ σ' αυτον καὶ μόνο· η έννοια τοῦ δίκαιου καὶ τοῦ ἀδικου, της αρετῆς καὶ τοῦ ὀνειδους, είναι τὸ ευγενικὸ του προνόμιο· στὸν ἀνθρωπο μόνο, στὸν βασιλιὰ τῆς πλάσης, η υπέρτατη ικανότητα νὰ αντιστέκεται στὶς γήινες κλίσεις του, νὰ διαλέγει ανάμεσα στὸ καλὸ και στὸ κακό, καὶ να γίνεται όλο και περισσότερο όμοιος με τὸν Θεό, μὲ τὴν ελευθερια καὶ τὴ δικαιοσύνη Οχι, η άγια εικόνα τῆς αρετῆς ποτε δὲν χαράχτηκε αλλου παρὰ μονάχα στὴν καρδια του ανθρωπου»

Λόγια γεματα συναισθημα, αλλὰ αδεια απο νοημα

Ο ἀνθρωπος είναι ζῶο πο, μιλάει και κοινωνικο, *ζῶον λογικὸν καὶ πολιτικόν*, είπε ο Αριστοτέλης.

Ο ορισμός αυτός αξίζει περισσότερο απ' όλους τοὺς ἀλλους ποὺ δόθηκαν από τότε ίσαμε τώρα: δὲν εξαιρω ουτε και τὸν περιφημο ορισμὸ του κ. ντὲ Μπονάλ, ο *ἀνθρωπος είναι νοημοσύνη ποὺ τὴν υπηρετοῦν τὰ ὀργανα*, ορισμος με το διπλὸ σφάλμα νὰ εξηγει το γνωστο με το αγνωστο, δηλαδη το

όν πού ζεί μέ τή νοημοσύνη, καί νά σιωπά ως πρός τήν ουσιαστική ιδιότητα τού ανθρώπου, τήν ζωικότητα.

Ο άνθρωπος λοιπόν είναι ζώο τό οποίο ζεί σέ κοινωνία.

Όποιος λέει κοινωνία εννοεί σύνολο σχέσεων, μέ μιά λέξη σύστημα. Όμως κάθε σύστημα δέν υφίσταται παρά μέ κάποιους όρους: ποιοί είναι λοιπόν οι όροι, ποιοί είναι οι *νόμοι* τής ανθρώπινης κοινωνίας;

Τί είναι τό *δίκαιο* μεταξύ τών αθρώπων; Τί είναι η *δικαιοσύνη;*

Σέ τίποτα δέν χρησιμεύει νά λέμε, μαζί μέ τούς φιλόσοφους τών διάφορων σχολών: είν' ένα θειο ένστικτο, μιά αθάνατη καί ουράνια φωνή, ένας οδηγός δοσμένος από τή φύση, ένα φώς αποκαλυμμένο σέ κάθε άνθρωπο πού έρχεται στόν κόσμο, νόμος γραμμένος στίς καρδιές μας.

Είναι η κραυγή τής συνείδησης, είναι τό *δίκταμο* τού λογικού, η έμπνευση τού συναισθήματος, η κλίση τής ευαισθησίας· είναι η φιλαυτία γιά άλλους, τό καλώς εννοούμενο συμφέρον· ή πάλι είναι μιά έμφυτη αντίληψη, είναι κατηγορηματική προσταγή τής πρακτικής λογικής, πού έχει τήν πηγή της στίς ιδέες τού καθαρού λόγου· είναι παθιασμένη προσέλκυση, κτλ., κτλ. Όλ' αυτά μπορεί νά είναι αλήθεια όσο φαίνονται ωραία, μά όλ' αυτά είναι τελείως ασήμαντα.

Όταν θά προεκτείναμε τούτη τή σειρά σέ δέκα σελίδες (τήν έχουν αναλύσει σέ χίλιους τόμους), τό ζήτημα δέν θά προχωρούσε ούτε μιά γραμμή.

*Δικαιοσύνη είναι η κοινωνική ωφελιμότητα*, λέει ο Αριστοτέλης. Είναι αλήθεια, αλλά αποτελεί ταυτολογια.

> «Η αρχή ότι η δημόσια ευτυχία πρέπει νά είναι τό αντικείμενο τού νομοθέτη», λέει ο κ. Σ Κόντ στή *«Συνθήκη νομοθεσίας»*, «δέν θά μπορούσε νά πολεμηθεί από καμιά ορθοφροσύνη. Μά, όταν τό είπαν καί τ' απόδειξαν, δέν προκάλεσαν στήν νομοθεσία περισσότερη πρόοδο απ' ό,τι θά προκαλούσαν στήν ιατρική λέγοντας πώς η θεραπεία των ασθενων πρέπει νά είναι τό αντικείμενο τών ιατρών»

Ἀς πάρουμε κάποιον άλλο δρόμο. Τὸ *δίκαιο* είναι το σύνολο τῶν αρχῶν ποὺ διοικοῦν τὴν κοινωνία· η δικαιοσύνη, στὸν άνθρωπο, είναι ο σεβασμός καὶ η παρατήρηση τῶν αρχῶν αυτῶν. Τὸ νὰ ασκεῖς τὴ δικαιοσύνη, είναι τὸ νὰ υπακούς στὸ κοινωνικὸ ένστικτο· τὸ νὰ δίνεις δικαιοσύνη, σημαίνει νὰ κάνεις κάτι κοινωνικό.

Ἂν λοιπὸν παρατηρήσουμε τὴ συμπεριφορὰ τῶν ανθρώπων μεταξύ τους σ' έναν ορισμένο αριθμὸ διαφορετικῶν περιστάσεων, θὰ μᾶς είναι εὔκολο νὰ διακρίνουμε πότε κάνουν κάτι κοινωνικὸ καὶ πότε δὲν κανουν κάτι κοινωνικό· τὸ αποτέλεσμα θὰ μᾶς δώσει, μὲ επαγωγή, τὸν νόμο.

Ἀς αρχίσουμε απὸ τὶς απλούστερες περιπτώσεις, τὶς λιγότερο αμφίβολες.

Η μητέρα ποὺ υπερασπίζει τὸ παιδί της μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς της καὶ στερεῖται τὰ πάντα γιὰ νὰ τὸ θρέψει, κάνει κάτι κοινωνικὸ μαζί του: είναι μιὰ καλὴ μητέρα· εκείνη, ποὺ, απεναντίας, εγκαταλείπει τὸ παιδί της είναι άπιστη απέναντι στὸ κοινωνικὸ ένστικτο, τοῦ οποίου η μητρικὴ αγάπη είναι μία απὸ τὶς πολυάριθμες μορφές του· είναι μητέρα εκφυλισμένη.

Ἂν ριχτῶ στὸ νερὸ γιὰ νὰ βγάλω έναν άνθρωπο ποὺ κινδυνεύει, είμαι αδελφός του, συνέταιρός του· άν, αντὶ να τοῦ συντρέξω, τὸν βυθίσω, είμαι εχθρός του, δολοφόνος του.

Οποιοσδήποτε κάνει ελεημοσύνη, μεταχειρίζεται τὸν ζητιάνο σὰν συνέταιρό του, όχι, αλήθεια, εντελῶς καὶ πέρα γιὰ πέρα σὰν συνέταιρό του, αλλὰ σὰν συνέταιρό του γιὰ τὴν ποσότητα αγαθῶν ποὺ μοιράζεται μαζί του· οποιοσδήποτε αρπάζει μὲ τὴ βία ή μ' επιτηδειότητα ό,τι δὲν έχει παράγει ο ίδιος, καταστρέφει μέσα του τὴν κοινωνικότητα, είναι ληστής.

Ο σαμαρείτης, ποὺ σηκώνει τὸν ξαπλωμένο ταξιδιώτη απὸ τὸν δρόμο, δένει τὶς πληγές του, τὸν τονώνει καὶ τοῦ δίνει λεφτά, δηλώνει συνέταιρός του, πλησίον του· ο ιερέας ποὺ περνάει πλάι στὸν ίδιο ταξιδιώτη, χωρὶς νὰ στρέψει νὰ τὸν δεῖ, μένει απέναντί του ακοινώνητος, εχθρός.

Σ' όλες αυτὲς τὶς περιπτώσεις, ο άνθρωπος κινεῖται απὸ

ένα θέλγητρο εσωτερικό γιά τόν όμοιό του, από μιά μυστικη συμπάθεια, πού τόν κάνει ν' αγαπά, νά συναπολαμβάνει, νά συνυποφέρει: έτσι ώστε, γιά ν' αντισταθεί σ' αυτό τό θέλγητρο, χρειάζεται μιά προσπάθεια τής θέλησης ενάντια στή φύση.

Όλ' αυτά όμως δέν αποκαθιστούν καμιά αποφασιστική διαφορά ανάμεσα στόν άνθρωπο καί τά ζώα. Στά ζώα, όσο η αδυναμία τών μικρών τά καθιστά αγαπητά στίς μητέρες τους, μέ μιά λέξη τά κοινωνικοποιεί μ' αυτές, βλέπουμε τίς μητέρες νά τά προστατεύουν μέ κίνδυνο τής ζωής τους μέ τέτοιο θάρρος πού θυμίζει τούς ήρωές μας όταν πεθαίνουν γιά τήν πατρίδα τους.

Ορισμένα είδη συγκεντρώνονται γιά τό κυνήγι, αναζητούν τό ένα τ' άλλο, ένας ποιητής θά 'λεγε προσκαλούνται νά μοιραστούν κάποια λεία· στόν κίνδυνο, τά βλέπουμε νά προσφέρουν βοήθεια, νά αμύνονται, νά ειδοποιούνται μεταξύ τους: ο ελέφαντας ξέρει νά βοηθάτόν σύντροφό του νά βγεί από τόν λάκκο όπου έχει πέσει· οι αγελάδες κάνουν κύκλο, μέ τά κερατα εξω, τά μοσκαράκια τοποθετημένα στό κέντρο, γιά ν' αντιμετωπίσουν τίς επιθέσεις τών λύκων· τά άλογα καί τά γουρούνια τρέχουν στήν κραυγη απελπισίας πού μπήγει έν' απ' αυτα. Τί περιγραφές δέν θα έκανα γιά τούς γάμους τους, γιά τήν τρυφερότητά των αρσενικών πρός τά θηλυκά τους καί για τήν ερωτική τους πίστη! Ας προσθέσουμε ωστόσο, για να ειμαστε ολότελα δίκαιοι, ότι αυτές οι τόσο συγκινητικες ενδείξεις κοινωνικότητας, αδελφοσύνης, αγαπης πρός τόν πλησίον, δέν εμποδίζουν τά ζωα νά τσακώνονται, νά χτυπιόνται καί νά ξεσχίζονται μέ τά δόντια τους γιά χάρη τής τροφής καί τών ερωτοδουλειών τους· η ομοιότητα μεταξυ των ζώων καί εμάς είναι τέλεια.

Τό κοινωνικό ένστικτο, στόν άνθρωπο καί στό ζώο, υπάρχει λίγο ώς πολύ: η φύση του είναι η ίδια. Ο άνθρωπος είναι αναγκαστικότερα, σταθερότερα κοινωνικός· τό ζώο φαίνεται πιό γενναίο απέναντι στή μοναξιά. Στόν άνθρωπο, οι ανάγκες κοινωνικότητας είναι πιό επιτακτικές, πιό συνθετες· στό ζώο φαίνονται λιγότερο βαθειές, λιγότερο ποικίλες, λιγοτε-

ρο νοσταλγικές. Η κοινωνία, μέ δυό λόγια, έχει σάν σκοπό της, στόν άνθρωπο, τή διατήρηση τού είδους καί τού ατόμου· στά ζώα, πολύ περισσότερο τή διατήρηση τού είδους.

Ίσαμε τώρα δέν αποκαλύπτουμε τίποτα πού ο άνθρωπος νά μπορεί νά τό διεκδικήσει γιά τόν εαυτό του καί μόνο· τό ένστικτο κοινωνικότητας, η ηθική αίσθηση, είναι κοινά γι' αυτόν καί γιά τό ζώο· κι όταν φαντάζεται, γιά κάποια έργα ευσπλαχνίας, δικαιοσύνης καί αφοσίωσης, πώς γίνεται παρόμοιος μέ τόν Θεό, δέν αντιλαμβάνεται πώς δέν έκανε άλλο τίποτα από τό νά υπακούσει σέ κάποιαν εντελώς ζωώδικη παρόρμηση.

Είμαστε καλοί, αγαπητοί, συμπονετικοί, δίκαιοι, μέ δυό λόγια, όπως είμαστε οργισμένοι, λαίμαργοι, λάγνοι καί εκδικητικοί, δηλαδή σάν ζώα. Οι υψηλότερες αρετές μας ανάγονται, σέ τελευταία ανάλυση, στίς τυφλές διεγέρσεις τού ενστικτου: τί αγιοποιό καί αποθεωτικό θέμα! Παρ' όλα αυτά υπάρχει κάποια διαφορά ανάμεσα σέ μάς τούς δίχερους καί δίποδες καί τά υπόλοιπα ζωντανά. Ποιά είναι;

Ένας σπουδαστής φιλοσοφίας θά βιαζόταν ν' απαντήσει: η διαφορά αυτή συνίσταται στό ότι εμείς έχουμε επίγνωση τής κοινωνικότητάς μας, ενώ τά ζώα δέν έχουν τής δικής τους· στό ότι στοχαζόμαστε καί συλλογιζόμαστε πάνω στίς ενέργειες τού κοινωνικού μας ένστικτου, ενώ τίποτα τέτοιο δέν συμβαίνει καί στά ζώα.

Θά προχωρήσω μακρύτερα: χάρη στόν στοχασμό καί τή λογική, πού φαίνεται νά 'μαστε αποκλειστικά εμείς προικισμένοι, είναι πού ξέρουμε ότι είναι βλαβερό, πρώτα στούς άλλους, ύστερα σέ μάς τούς ίδιους, ν' αντιστεκόμαστε στό ένστικτο κοινωνικότητας τό οποίο μάς κυβερνά καί πού τ' ονομάζουμε ***δικαιοσύνη***· η λογική είναι πού μάς μαθαίνει οτι ο άνθρωπος εγωιστής, κλέφτης, δολοφόνος, προδότης στήν κοινωνία, μέ δυό λόγια, αμαρτάνει ενάντια στή φύση, καί γίνεται ένοχος απέναντι στούς άλλους καί τόν εαυτό του όταν κάνει εν γνώσει του τό κακό· τέλος, τό συναίσθημα τού κοινωνικού μας ένστικτου από τή μιά καί η λογική μας από τήν άλλη πού μάς κάνουν νά κρίνουμε ότι τό παρόμοιο πλάσμα

μέ μάς οφείλει ν' αναλαμβάνει τήν ευθύνη τών πράξεών του. Αυτή είναι η αρχή τής τύψης, τής εκδίκησης καί τής ποινικής δίκης.

Όλ' αυτά όμως αποτελούν ανάμεσα στά ζώα καί τόν άνθρωπο μιά διαφορετικότητα νοημοσύνης κι όχι διαφορετικότητα συγκινήσεων· γιατί, άν αιτιολογούμε τίς σχέσεις μας μέ τούς όμοιούς μας, αιτιολογούμε κατά τόν ίδιο τρόπο καί τίς πράξεις μας τίς πιό τετριμμένες, τό νά πίνουμε, τό νά τρώμε, τό νά διαλέγουμε μιά γυναίκα, ένα σπίτι· αιτιολογούμε όλα τά πράγματα τής γής καί τού ουρανού· τίποτα δέν υπάρχει πού σ' αυτό η ικανότητα μας γιά αιτιολόγηση νά μήν εφαρμόζεται.

Όμως, όπως η γνώση πού αποχτάμε γιά τά εξωτερικά φαινόμενα δέν επηρεάζει τίς αιτίες τους καί τούς νόμους τους, εντούτοις ο στοχασμός, ενώ διαφωτίζει τό ένστικτό μας, μάς φωτίζει καί πάνω στήν ευαίσθητη φύση μας, χωρίς όμως κι αυτή νά αλλοιώνει τόν χαρακτήρα του. Ο στοχασμός μάς πληροφορεί γιά τήν ηθικότητά μας αλλά δέν τήν τροποποιεί. Η δυσαρέσκεια πού νιώθουμε γιά μάς τούς ίδιους ύστερ' από κάποιο σφάλμα μας, η αγανάκτηση πού μάς κυριεύει στή θέα μιάς αδικίας, η ιδέα τής οφειλόμενης τιμωρίας καί τής οφειλόμενης ικανοποίησης, είναι αποτελέσματα τού στοχασμού καί όχι άμεσα αποτελέσματα τού ένστικτου καί τών συγκινησιακών παθών. Η νοημοσύνη, δέν λέω απόλυτη, γιατί καί τά ζώα έχουν τό συναίσθημα τού αδικήματος, καί οργίζονται όταν ένα απ' αυτά προσβάλλεται, αλλά η άπειρα ανώτερη νοημοσύνη πού έχουμε ως πρός τά κοινωνικά μας καθήκοντα, η επίγνωση τού καλού καί τού κακού, δέν αποκαθιστά, σχετικά μέ τήν ηθικότητα, μιάν ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στά ζώα καί τόν άνθρωπο.

### *§2. Γιά τόν πρώτο καί τόν δεύτερο βαθμό κοινωνικότητας*

Επιμένω στό γεγονός πού επισήμανα πρίν λίγο καί τό οποίο είναι από τά σημαντικότερα τής ανθρωπολογίας.

Η έλξη συμπάθειας πού μάς προσκαλεί στήν κοινωνία είναι από τήν φύση της τυφλή, πάντα έτοιμη ν' απορροφηθεί στήν παρόρμηση τής στιγμής, χωρίς νά δίνει σημασία στά προηγούμενα δικαιώματα, χωρίς διάκριση αξίας καί πρωτεραιότητας. Είναι ο νόθος σκύλος πού ακολουθεί αδιακρίτως όλους όσους τόν φωνάζουν· είναι τό παιδί πού θηλάζει καί πού παίρνει όλους τούς άνδρες γιά μπαμπάδες καί κάθε γυναίκα γιά ντεντά του· είναι τό κάθε ζωντανό όν πού, όντας στερημένο από τή συντροφιά ζώων τού είδους του, αφοσιώνεται σ' έναν σύντροφο τής μοναξιάς.

Ο βασικός αυτός χαρακτήρας τού κοινωνικού ένστικτου κάνει ανυπόφορη καί μάλιστα οδυνηρή τή φιλία ατόμων ελαφρών, έτοιμων νά ενθουσιάζονται μέ κάθε καινούργιο πρόσωπο, απερίσκεπτα φιλοφρονητικών καί πού, γιά μιά φιλία περαστική, παραμελούν τίς πιό παλιές καί τίς πιό σεβαστές ιδιότητες. Τό σφάλμα παρόμοιων όντων δέν βρίσκεται στήν καρδιά, βρίσκεται στήν κρίση. Η κοινωνικότητα, στόν βαθμό αυτό, είν' ένα είδος μαγνητισμού, πού τόν ξυπνά τ' αντίκρυσμα ενός παρόμοιού μας· ωστόσο η ροή τού μαγνητισμού αυτού δέν βγαίνει ποτέ έξω από κείνον πού τόν αισθάνεται· μπορεί νά είναι αμοιβαίος, αλλά όχι κοινωνός: αγάπη, συμπάθεια, οίκτος, όπως θέλουν άς τόν πούνε, δέν έχει τίποτα άξιο εκτίμησης, τίποτα πού νά εξυψώνει τόν άνθρωπο πάνω από τό ζώο.

Ο δεύτερος βαθμός κοινωνικότητας είναι η δικαιοσύνη, τήν οποία μπορούμε νά ορίσουμε σάν *αναγνώριση στό άτομο ενός άλλου μιάς προσωπικότητας ίσης μέ τή δική μας.* Τήν έχουμε από κοινού μέ τά ζώα, όσον αφορά τό συναίσθημα· όσον αφορά τή γνώση, εμείς μόνον μπορούμε νά σχηματίσουμε πλήρη ιδέα γιά τό *δίκαιο,* πράγμα πού, όπως έλεγα πρίν λίγο, δέν αλλάζει τήν ουσία τής ηθικότητας. Θά δούμε σύντομα πώς ο άνθρωπος υψώνεται σ' έναν τρίτο βαθμό κοινωνικότητας, όπου τά ζώα είναι ανίκανα νά φτάσουν. Πρίν όμως οφείλω ν' αποδείξω μεταφυσικά ότι *κοινωνία, δικαιοσύνη, ισότητα,* είναι τρείς όροι ισότιμοι, τρείς εκφράσεις πού η μιά μεταφράζει τήν άλλη καί πού η αμοιβαία ανταλλα-

γή τους είναι πάντα νόμιμη.

Άν, ανάμεσα στήν ταραχή ενός ναυάγιου, δώ έναν άνθρωπο νά γλυτώνει σέ μιά βάρκα μαζί μέ λίγα τρόφιμα καί νά παλεύει μέ τά κύματα, είμαι υποχρεωμένος νά τού προσφέρω βοήθεια; — Ναί, είμαι υποχρεωμένος, μέ τήν ποινή νά γίνω απέναντί του ένοχος γιά αντικοινωνικότητα, γι' ανθρωποκτονία.

Μά, είμαι εξίσου υποχρεωμένος νά μοιραστώ μαζί του τά τρόφιμά μου;

Γιά νά λύσουμε τό πρόβλημα αυτό πρέπει ν' αλλάξουμε τούς όρους. Άν η κοινωνία είναι υποχρεωτική γιά τή βάρκα, είναι υποχρεωτική καί γιά τά τρόφιμα; Χωρίς καμιά αμφιβολία, ναί. Τό καθήκον κοινωνικότητας είναι απόλυτο· η απασχόληση τών πραγμάτων από μέρος τού ανθρώπου είναι υστερότερη από τήν κοινωνική του φύση καί υπόκειται πάντα σ' αυτήν· η κατοχή δέν μπορεί νά γίνει αποκλειστική παρά από τήν στιγμή πού η ίση άδεια απασχόλησης δίνεται σ' όλους. Εκείνο πού εδώ κάνει σκοτεινό τό καθήκον μας, είναι η ικανότητά μας, γιά πρόβλεψη, η οποία, κάνοντάς μας νά φοβόμαστε κάποιον ενδεχόμενο κίνδυνο, μάς σπρώχνει στήν αρπαγή καί μάς κάνει κλέφτες καί δολοφόνους.

Τά ζώα δέν υπολογίζουν τό καθήκον τού ένστικτου, ούτε καί τά δυσάρεστα αποτελέσματα πού μπορεί νά προκύπτουν απ' αυτό: θά ήταν παράξενο νά γινόταν, η αντίληψη, γιά τόν άνθρωπο, γιά τό πιό κοινωνικό από τά ζώα, κίνητρο ανυπακοής στόν νόμο. Ψεύδεται απέναντι στήν κοινωνία όποιος ισχυρίζεται πώς χρησιμοποιεί τήν αντίληψή του μονάχα πρός όφελός του· προτιμότερο θά 'ταν νά μάς αφαιρούσε ο Θεός τή σύνεση, άν έπρεπε αυτή νά χρησιμεύει σάν όργανο στόν εγωισμό μας.

Πώς! θά πείτε θά πρέπει νά μοιράζομαι τό ψωμί μου, τό ψωμί πού κέρδισα μέ τόν κόπο μου, πού είναι δικό μου, μέ τόν ξένο άγνωστό μου, πού δέν θά τόν ξαναδώ ποτέ, πού ίσως θά μέ πληρώσει μέ αχαριστία;! Άν τουλάχιστον τό ψωμί αυτό ήταν κερδισμένο από κοινού, άν ο άνθρωπος αυτός είχε κάνει κάτι γιά νά τό αποχτήσει, θά μπορούσε νά ζητήσει τό

μερίδιό του, εφόσον τό δικαίωμά του βρισκότανε στὴν συνεργασία του, μά τί υπάρχει απ' αυτόν σέ μένα; Δέν κάναμε μαζί παραγωγή· δέν θά φάμε μαζί.

Τό σφάλμα τού συλλογισμού αυτού συνίσταται στὴν ψεύτικη προϋπόθεση ότι ο τάδε παραγωγός δέν είναι απαραίτητα συνέταιρος τού δείνα άλλου παραγωγού. Όταν ανάμεσα σέ δύο ή πολλούς ιδιώτες έχει διαμορφωθεί αυθεντικά κάποια κοινωνία, καί οι βάσεις της έχουν συμφωνηθεί, γραφεί, υπογραφεί, απ' τὴν ίδια στιγμή καμία δυσκολία στίς συνεπειες. Όλος ο κόσμος συμφωνεί πώς όταν δύο άνθρωποι συνεταιρίζονται, λόγου χάρη, γιά τό ψάρεμα, άν ο ένας τους δέν βρει καθόλου ψάρι, δέν πάει νά πει πώς έχει λιγότερο δικαιωμα στό ψάρεμα τού συνέταιρού του. Άν δυό έμποροι ανοίξουν εταιρία εμπορική, όσο θά διαρκεί η εταιρία, τά κέρδη και τα χασίματα είναι κοινά· εφόσον ο καθένας παράγει, οχι γιά τὴν εαυτό του, αλλά γιά τὴν εταιρία, όταν έρχεται η στιγμη τής μοιρασιάς, δέν εκτιμάται ο παραγωγος, αλλά ο συνεταιρος. Νά γιατί ο σκλάβος, στόν οποιον ο ιδιοκτητης φυτειων δίνει τό άχυρο καί τό ρύζι· ο πολιτισμένος εργάτης, στόν οποίο ο κεφαλαιοκράτης δίνει έναν μισθό πάντοτε πολύ μικρό, μέ τό νά μὴν είναι συνεταιρισμενοι μέ τ' αφεντικά τους, μολονότι παράγουνε μαζί μ' αυτούς, δέν μπαινουν στή μοιρασιά τού προιόντος. Έτσι τό άλογο πού σέρνει τις αμαξες μας καί τό βόδι που τραβάει τά άροτρα μας παραγουνε μαζι μέ μάς αλλά δέν είναι συνέταιροί μας· παίρνουμε το προιον τους αλλά δέν κάνουμε μοιρασιά. Η μοίρα τών ζωων και τών εργατών πού μάς υπηρετούν είναι ιση: οταν κανουμε κάτι καλο στά μέν ή στούς δέ, δέν ειναι από δικαιοσυνη αλλα από καθαρή ευμένεια[37].

Μά, γίνεται εμείς, οι άνθρωποι, νά μην ειμαστε ολοι συνεταιρισμένοι; Άς θυμηθούμε ό,τι ειπωθηκε στα δυο προηγούμενα κεφάλαια, ακόμα κι όταν δέν θα θελαμε να ειμαστε συνεταιρισμένοι, η δύναμη τών πραγματων, οι αναγκες μας γιά κατανάλωση, οι νομοι τής παραγωγής, η μαθηματικη αρχή τής συναλλαγης, μάς συνεταιρίζουν Μια μόνη περίπτωση αποτελεί εξαίρεση στόν κανονα, η περιπτωση τού ιδιο-

κτήτη, πού παράγοντας γιά τό δικαίωμά του ξενοκληρίας, δέν συνεταιρίζεται μέ κανέναν, συνεπώς δέν υποχρεώνεται νά μοιράζεται τό προϊόν του μέ κανέναν, όπως πάλι κανένας δέν φαίνεται νά τού παραχωρεί μέρος από τό δικό του. Εκτός από τόν ιδιοκτήτη, όλοι μας δουλεύουμε ο ένας γιά τόν άλλο, δέν μπορούμε τίποτα μόνοι μας χωρίς τήν συμπαράσταση τών άλλων, κάνουμε μεταξύ μας συνεχείς ανταλλαγές προϊόντων καί υπηρεσιών: τί είναι όλ' αυτά, άν όχι πράξεις συνεταιρισμού;

Όμως μιά εταιρία εμπορίου, βιομηχανίας, γεωργίας δέν μπορεί νά θεωρηθεί έξω από τήν ισότητα· η ισότητα είναι η απαραίτητη προϋπόθεση τής ύπαρξής της: έτσι ώστε, σ' όλα όσα αφορούν αυτή τήν εταιρία, τό νά λείπει κάτι από τήν εταιρία, τό νά λείπει κάτι από τή δικαιοσύνη, τό νά λείπει κάτι από τήν ισότητα, είναι ακριβώς τό ίδιο πράγμα. Εφαρμόστε τήν αρχή αυτή σ' όλο τό ανθρώπινο γένος· ύστερ' από όσα διάβασες, υποθέτω, αναγνώστη, πώς είσαι αρκετά ικανός νά καταλάβεις καί χωρίς τή μεσολάβησή μου.

Συνεπώς, ο άνθρωπος πού αποχτά έναν αγρό καί λέει: Ο αγρός αυτός είναι δικός μου, δέν θά είναι άδικο όσον καιρό οι άλλοι άνθρωποι θά 'χουν όλοι τήν ικανότητα νά κατέχουν σάν κι αυτόν· ούτε πάλι θά 'ναι άδικο άν, θέλοντας νά εγκατασταθεί αλλού, ανταλλάξει τόν αγρό του μέ κάτι ισότιμο. Άν όμως, βάζοντας έναν άλλο στή θέση του, τού λέει: Δούλευε γιά μένα ενόσω ξεκουράζομαι· τότε γίνεται άδικος, ακοινώνητος, άνισος: είναι ιδιοκτήτης.

Αντίστοιχα, ο τεμπέλης, ο παραλυμένος, πού, χωρίς να εκπληρώνει καμιά κοινωνική προσπάθεια, απολαμβάνει σαν κάποιον άλλο, καί συχνά περισσότερο από έναν άλλο, τα προιόντα τής κοινωνίας, πρέπει νά διώκεται σάν κλέφτης καί παράσιτο: οφείλουμε στόν εαυτό μας νά μήν τού δίνουμε τίποτα· μά εφόσον τέλος πάντων πρέπει νά ζήσει, να τόν θέσουμε υπό επίβλεψη καί νά τόν αναγκάσουμε νά δουλέψει.

Η κοινωνικότητα είναι σάν έλξη τών ευαίσθητων όντων· η δικαιοσύνη ειναι η έλξη αυτή ακριβώς, συνοδευόμενη απο στοχασμό καί γνώση. Μά κάτω από ποιά γενική ιδέα, κάτω

από ποιά κατηγορία νόησης αντιλαμβανόμαστε τὴ δικαιοσύνη; Κάτω από τὴν κατηγορία τῶν ἴσων ποσοτήτων. Απ' όπου καὶ ο αρχαίος ορισμὸς τῆς δικαιοσύνης: *Δικαιοσύνη εἶναι ισότητα, αδικία ανισότητα.*

Τί σημαίνει λοιπὸν ασκῶ τὴ δικαιοσύνη. Σημαίνει μοιράζω στὸν καθένα ίση μερίδα από τ' αγαθά, μὲ τὴν προυπόθεση ίσης εργασίας· σημαίνει νά ενεργείς εταιρικά. Όσο κι ἂν μουρμουρίζει ο εγωισμός μας δὲν υπαρχει κἂν αποφυγὴ τῆς προφανότητας καὶ τῆς ανάγκης.

Τί εἶναι τὸ δικαίωμα απασχόλησης; Είν' ενας φυσικος τρόπος μοιρασιάς τῆς γῆς παραθέτοντας τους εργαζόμενους ενόσω εκείνοι παρουσιάζονται: τὸ δικαίωμα αυτὸ χάνεται μπροστά στὸ γενικὸ συμφέρον, τὸ οποίο, μὲ τὸ νά εἶναι κοινωνικὸ συμφέρον, εἶναι καὶ συμφέρον τοῦ απασχολητή.

Τί εἶναι τὸ δικαίωμα τῆς εργασίας; Εἶναι τὸ δικαίωμα να μπορεῖς νά γίνεσαι δεχτὸς στὴ συμμετοχὴ στά αγαθά εκπληρώνοντας τίς συμφωνημένες προϋποθέσεις· εἶναι τὸ δικαίωμα κοινωνίας, εἶναι τὸ δικαίωμα ισότητας.

Η δικαιοσύνη, προϊον τοῦ συνδυασμοῦ μιάς ιδέας κι ενός ένστικτου, εκδηλώνεται στὸν άνθρωπο μόλις γίνεται ικανὸς νά αισθάνεται καὶ νά έχει ιδέες: έτσι εἶναι ποὺ τὴν πῆραν γιά συναίσθημα έμφυτο καὶ αρχέγονο, γνώμη σφαλερή, λογικά καὶ χρονολογικά. Μά η δικαιοσύνη, από τὴ σύνθεσή της, ἂν τολμῶ νά τὸ πῶ έτσι, ετεροειδογενής, η δικαιοσύνη, γέννημα μίας συγκινησιακῆς και διανοητικῆς ικανότητας, μοῦ φαίνεται από τίς πιό ισχυρές αποδείξεις τῆς ενότητας καὶ τῆς απλοικότητας τοῦ *εγώ*, εφόσον ο οργανισμὸς δὲν μπορεῖ από μόνος του νά παράγει τέτοια μίγματα, κι ούτε από τὴν αίσθηση τῆς ακοής, ούτε από τὴν αίσθηση τῆς όρασης δὲν διαμορφώνεται αίσθηση δυαδική, μισο-ακουστική καὶ μισο-οπτική.

Η δικαιοσύνη, μὲ τὴ διπλή της φύση, μάς δίνει τον τελικό λόγο όλων τῶν αποδείξεων ποὺ είδαμε στά κεφάλαια 2, 3 καὶ 4 Απ' τὴ μιά μεριά, όντας η ιδέα *δικαιοσύνης* ταυτόσημη μὲ τὴν ιδέα κοινωνίας, καὶ εφόσον η κοινωνία εμπεριέχει απαραίτητα τὴν ισότητα, η ισότητα έπρεπε νά βρίσκεται στὸ

βάθος όλων τών σοφισμών πού επινοήθηκαν γιά νά υποστηρίξουν τήν ιδιοκτησία· γιατί, εφόσον η ιδιοκτησία δέν μπορεί νά υποστηριχτεί παρά σάν δίκαιη καί κοινωνική, καί εφόσον η ιδιοκτησία είναι σύμφωνη πρός τήν κοινωνία, έπρεπε νά υποστηρίξουμε ότι τό άδικο είναι δίκαιο, τό άνισο είναι ίσο, όλα προτάσεις αντιφατικές. Απ' τήν άλλη, η έννοια ισότητας, δεύτερο στοιχείο τής δικαιοσύνης, εφόσον μάς έχει δοθεί μέ τίς μαθηματικές αναλογίες τών πραγμάτων, η ιδιοκτησία η η άνιση μοιρασιά τών αγαθών στούς εργαζόμενους, καταστρέφοντας τήν απαραίτητη ισορροπία τής εργασίας, τής παραγωγής καί τής κατανάλωσης, έπρεπε νά βρίσκεται αδύνατη.

Ολοι οι άνθρωποι λοιπόν είναι συνεταιρισμένοι, ολοι οφείλουν μεταξύ τους τήν ίδια δικαιοσύνη, όλοι είναι ίσοι· προκύπτει απ' αυτό οτι οι προτιμήσεις τής αγάπης καί τής φιλίας είναι άδικες;

Τό θέμα ζητάει εξήγηση

Πρίν λιγο, υπέθετα τήν περίπτωση ενος ανθρωπου σέ κίνδυνο καί πώς θά ήμουν σέ θέση νά τόν βοηθήσω· τωρα υποθετω πώς με καλουν συγχρονως δύο άνθρωποι εκτεθιμένοι στον κινδυνο, μού επιτρέπεται, μάλιστα μού παραγγέλνεται να τρέξω πρώτα σε κειναν που με συγκινει περισσότερο απο συγγένεια, φιλια, ευγνωμοσυνη η εκτιμηση, μέ κίνδυνο να εγκαταλειψω τον αλλο; Ναι Καί γιατι, Γιατί μές στα πλαίσια της κοινωνικής γενικότητας υπαρχουνε για τον καθένα απο μάς τοσες ιδιαιτερες κοινωνίες όσες και άτομα και, χάρη στην αρχη ακριβώς τής κοινωνικότητας, οφειλουμε νά εκπληρώνουμε τις υποχρεωσεις που μάς επιβαλλουν, ανάλογα με τη σειρα τους στό ποσο μας πλησιάζουν ή διαμορφώνονται γυρω μας Συνεπώς, οφείλουμε νά προτιμουμε απ' ολους τους αλλους τον πατέρα μας, τή μητερα μας, τα παιδιά μας, τούς φίλους μας, τους συντρόφους μας, κτλ Μά σέ τι συνισταται η προτίμηση αυτη;

Ενας κριτης οφειλει να εκδηλωνει τήν γνώμη του σέ μία δικη ανάμεσα σ' εναν φιλο του κι έναν εχθρό του. Είναι η περίπτωση που θα προτιμήσει τόν *κοντινό του συνέταιρο*

από τόν *μακρινό του συνέταιρο* καί θά αθωώσει τόν φίλο του, παρά τήν αντίθετη αποδειγμένη αλήθεια;

Όχι, γιατί άν ευνοούσε τήν αδικία τού φίλου του, θά γινόταν συνένοχος τής απιστίας του στό κοινωνικό συμβόλαιο· θά σχημάτιζε, κατά κάποιον τρόπο μαζί του, συμμαχία ενάντια στή μάζα τών συνέταιρων.

Η ικανότητα προτίμησης δέν έχει θέση παρά γιά τά πράγματα πού είναι δικά μας καί προσωπικά μας, όπως η αγάπη, η εκτίμηση, η εμπιστοσύνη, η οικειότητα, καί πού δέν μπορούμε νά τά προσφέρουμε όλα μαζί. Έτσι, σέ μιά πυρκαγιά, ένας πατέρας πρέπει νά τρέξει στό παιδί του προτού σκεφτεί τό παιδί τού πλησίον του· μά καθώς η αναγνώριση ενός δίκαιου δέν είναι προσωπική καί προαιρετική σ' έναν κριτή, ο κριτής δέν είναι ελεύθερος νά ευνοεί τόν ένα σέ βάρος τού άλλου.

Η θεωρία αυτή τών ιδιαίτερων κοινωνιών, πού σχηματίζονται, άς πούμε, ομόκεντρα από τόν καθένα μας μέσα στή μεγάλη κοινωνία, δίνει τό κλειδί όλων τών προβλημάτων πού τά διάφορα είδη κοινωνικών καθηκόντων μπορούν νά προβάλουν μέ τήν αντίθεσή τους καί τή σύγκρουσή τους, προβλήματα πού αποτέλεσαν τό κύριο κίνητρο τών παλιών τραγωδιών.

Η δικαιοσύνη τών ζώων είναι κατά κάποιον τροπο αρνητική· αν εξαιρεσουμε τίς περιπτωσεις της προστασιας των παιδιων, τού κυνηγιου και τής ομαδικης λεηλασιας, της κοινής άμυνας καί καμιά φορα κάποιας ιδιαιτερης βοήθειας, συνίσταται λιγότερο στο νά κάνει παρα στο να μην εμποδίζει Τό άρρωστο πού δέν μπορει να σηκωθει, το απρόσεχτο που έπεσε σ' έναν γκρεμό, δέν θα λάβουν ουτε φαρμακα ουτε τροφή· άν δέν μπορουν απο μόνα τους νά γιατρευτουν και να βγούν από τόν μπελά τους, η ζωή τους βρισκεται σε κινδυνο Η αδιαφορια τών όμοιών τους προέρχεται τοσο απο την ηλιθιότητα τής αντίληψής τους οσο και από τή φτωχεια των μεσων συντήρησής τους. Εξάλλου, οι διακρισεις συγγενειας, πού οι άνθρωποι τηρούν μεταξυ τους, δεν ειναι αγνωστες στα ζώα· εχουν φιλίες απο συνήθεια, απο γειτονικοτητα, απο

συγγένεια, καθώς καί προτιμήσεις. Σέ σύγκριση μέ μάς, η ανάμνηση στά ζώα είναι αδύνατη, τό συναίσθημα σκοτεινό, η αντίληψη περίπου μηδαμινή· όμως η ταύτιση τού πράγματος υπάρχει καί η ανωτερότητά μας απέναντι τους, από τήν άποψη αυτή, έρχεται ολόκληρη από τήν νόησή μας.

Από τήν έκταση τής μνήμης μας κι από τή διείσδυση τής κρίσης μας είναι πού ξέρουμε νά πολλαπλασιάζουμε καί νά συνδυάζουμε τίς πράξεις τίς οποίες μάς εμπνέει τό ένστικτο κοινωνικότητας· πού μαθαίνουμε νά τίς κάνουμε πιό αποτελεσματικές καί νά τίς διαμοιράζουμε ανάλογα μέ τόν βαθμό καί τήν υπεροχή τών δικαιωμάτων.

Τά ζώα πού ζούν σέ κοινωνία ασκούν τή δικαιοσύνη, αλλά δέν τήν γνωρίζουν καθόλου καί δέν συλλογίζονται πάνω σ' αυτήν· υπακούνε στό ένστικτό τους χωρίς θεώρηση ούτε φιλοσόφηση. Τό *εγώ* τους δέν ξέρει νά ενώνει τό κοινοτικό συναίσθημα μέ τήν έννοια ισότητας πού δέν έχουν, γιατί η έννοια αυτή είναι αφηρημένη. Εμείς, αντίθετα, ξεκινώντας από τήν αρχή πώς η κοινωνία υπονοεί ίση μοιρασια, μπορούμε, μέ τήν ικανότητά μας νά συλλογιζόμαστε, νά συνεννοούμαστε καί νά συμφωνούμε στή ρυθμιση των δικαιωμάτων μας· μάλιστα, σπρώξαμε πολύ μακριά τή δικαστική μας ικανότητα. Σ' όλα αυτά όμως η συνείδησή μας παίζει τον ελάχιστο ρόλο καί κείνο πού τ' αποδείχνει είναι τό οτι η ιδέα τού ***δίκαιου***, η οποία παρουσιάζεται σάν λάμψη σέ μερικά ζώα, τά πιό κοντινά σέ μάς ως πρός τήν αντιληψη, φαίνεται νά ξεκινάει από τό ίδιο επιπεδο σε μερικα αγρίμια, για νά ανεβει τό υψηλότερο επίπεδο στους Πλάτωνες και στους Φραγκλίνους. Άν ακολουθήσουμε τήν ανάπτυξη τής ηθικής αίσθησης στά άτομα, καί την πρόοδο τών νόμων στα έθνη, θά πεισθούμε πώς η ιδέα τού δίκαιου και τής νομοθετικης τελειότητας είναι πάντοτε άμεσες μέ τήν νοημοσυνη. Η έννοια τού δίκαιου, πού οι φιλόσοφοι τήν πιστευαν απλή, ειναι λοιπόν στ' αλήθεια περίπλοκη· προσφέρεται από τό κοινωνικό ένστικτο από τή μιά καί από τήν ιδέα αξίας ίσης από την άλλη· επίσης, η έννοια ενοχής δίνεται από το συναίσθημα τής βιασμένης δικαιοσύνης καί από τήν ιδέα θελημaτικής εκλογής.

Συνοπτικά, τό ένστικτο δέν τροποποιείται καθόλου από τή γνώση πού συνδέεται μ' αυτό, καί τά γεγονότα κοινωνίας τά οποία παρατήρησα ώς τώρα είναι ζωώδικης κοινωνικότητας. Ξέρουμε τι είναι δικαιοσύνη ή κοινωνικότητα εννοημένη μέ ισότητα· δέν έχουμε τίποτα πού νά μάς χωρίζει από τά ζώα.

## §3. *Τρίτος βαθμός τής κοινωνικότητας*

Ο αναγνώστης δέν ξέχασε ίσως τί είπα στό Κεφάλαιο 3 γιά τή διαίρεση τής εργασίας καί τήν ειδικότητα τών ικανοτήτων. Μεταξύ τών ανθρώπων, τό σύνολο τών ταλέντων καί τών ικανοτήτων είναι ίσο καί η φύση τους όμοια: όλοι μας, εφόσον υπάρχουμε, γεννιόμαστε ποιητές, μαθηματικοί, φιλόσοφοι, καλλιτέχνες, τεχνίτες, γεωργοί· μά δέν γεννιόμαστε εξίσου όλ' αυτά καί από άνθρωπο σέ άνθρωπο, μές στήν κοινωνία, από ικανότητα σέ άλλη ικανότητα στόν ίδιο άνθρωπο, οι αναλογίες είναι άπειρες. Η ποικιλία αυτή βαθμού στίς ίδιες ικανότητες, η επικράτηση αυτή ταλέντου γιά μερικές εργασίες, είναι, είπαμε, τό ίδιο τό θεμέλιο τής κοινωνίας μας. Η αντίληψη καί η φυσική ευφυΐα διαμοιράστηκαν από τή φύση μέ τέτοια οικονομία καί τόσο μεγάλη αφθονία, πού ο κοινωνικός οργανισμός δέν έχει ποτέ νά φοβηθεί ούτε υπεραφθονία ούτε έλλειψη, ειδικών ταλέντων, καί κάθε εργαζόμενος, αφοσιωμένος στήν λειτουργία του, μπορεί πάντα ν' αποχτά τόν απαραίτητο βαθμό εκπαίδευσης γιά νά απολαμβάνουν τίς εργασίες καί τίς ανακαλύψεις όλων τών συνεταιρισμών μ' αυτόν.

Μ' αυτήν τήν τόσο απλή προφύλαξη τής φύσης καί τήν τόσο σοφή, ο εργαζόμενος δέν μένει μεμονωμένος στήν προσπάθειά του· είναι, μέ τή σκέψη, σέ επικοινωνία μέ τούς όμοιούς του, προτού ενωθεί μαζί τους καρδιακά, έτσι ώστε γι' αυτόν η αγάπη γεννιέται από τήν αντίληψη.

Δέν συμβαίνει τό ίδιο μέ τίς κοινωνίες τών ζώων. Στό κάθε είδος, οι επιτηδειότητες, πολύ περιορισμένες άλλωστε,

καὶ ως πρός τόν αριθμό. καὶ μάλιστα. όταν δέν εξαρτιόνται από τό ένστικτο. ως πρός τήν ενέργεια. είναι ίσες ανάμεσα στά άτομα: τό καθένα ξέρει νά κάνει ό,τι τ' άλλα καὶ τόσο καλά όσο καὶ τ' άλλα. νά γυρεύει τήν τροφή του. νά ξεφεύγει από τόν εχθρό. νά σκάβει ή νά φτιάχνει τή φωλιά του. κτλ. Κανένα τους. όντας ελεύθερο καὶ ευδιάθετο. δέν περιμένει ούτε ζητά τή βοήθεια τοὺ διπλανού του. τό οποίο απ' τή μεριά του μπορεί καὶ ζεί κι αυτό χωρίς εκείνο.

Τά συνεταιρισμένα ζώα ζούν τό ένα πλάι στ' αλλο χωρίς κανένα εμπόριο σκέψεων. χωρίς ενδεχόμενη συνομιλία: κάνοντας. όλα. τά ίδια πράγματα. μήν έχοντας τίποτα νά μάθουν ή νά συγκρατήσουν. βλεπονται αισθάνονται. έρχονται σ' επαφή. δέν διεισδύουν τό ένα στ' άλλο. Ο άνθρωπος κάνει μέ τόν άνθρωπο μιάν αδιάκοπη ανταλλαγή ιδεών καὶ συναισθημάτων. προϊόντων καὶ υπηρεσιών. Ό,τι μαθαίνεται καὶ εκτελείται στήν κοινωνία τοὺ είναι απαραίτητο· όμως από τήν πελώρια αυτή ποσότητα προιόντων καὶ ιδεών. εκείνο πού δίνεται στόν καθένα νά κάνει καὶ νά αποχτά μόνος. είναι σαν ένα άτομο μπροστά στόν ήλιο. Ο άνθρωπος δέν είναι άνθρωπος παρά από τήν κοινωνία. η οποία. απ' τή μεριά της. δέν υποστηρίζεται παρα μονάχα από τήν ισορροπία καὶ τήν αρμονία των δυνάμεων οι οποίες τήν αποτελούν.

Η κοινωνία. στά ζωα. ειναι σέ *απλό* τρόπο· στόν άνθρωπο. ειναι σε τροπο *σύνθετο*. Ο άνθρωπος συνεταιρίζεται μέ τόν ανθρωπο χάρη στό ίδιο ένστικτο πού συνεταιρίζει τό ζώο με το ζώο· όμως ο ανθρωπος συνεταιρίζεται διαφορετικά απο τό ζωο η διαφορά αυτή συνεταιρισμου είναι πού αποτελεί όλη τή διαφορα ηθικότητας.

Έδειξα. παρα πολύ ίσως. μέ τό πνευμα ακριβώς τών νόμων πού υποθέτουν τήν ιδιοκτησία σάν βάση της κοινωνικής κατάστασης. καὶ μέ τήν πολιτική οικονομία. ότι η ανισότητα τών όρων ζωής δέν μπορει νά δικαιολογηθεί ούτε από τήν προτεραιότητα απασχόλησης. ούτε από τήν ανωτερότητα ταλέντου. υπηρεσίας. βιομηχανίας καὶ επιδεξιοτητας. Αν όμως η ισότητα τών όρων ζωής είναι απαραίτητη συνέπεια τοὺ φυσικου δίκαιου. τής ελευθερίας. τών νομων τής παραγωγής.

των όριων τής φύσης καί τής αρχής ακριβώς τής κοινωνίας, η ισότητα αυτή δέν σταματά τήν ανάπτυξη τού κοινωνικού αισθήματος πάνω στό όριο τού *δοῦναι* καί *λαβεῖν*· τό πνεύμα ευεργεσίας καί αγάπης εκτείνεται πάρα πέρα· καί, όταν η οικονομία έχει κάνει τό ζύγιασμά της, η ζωή αρχίζει ν' απολαμβάνει τή δική της δικαιοσύνη, καί η καρδιά ανθίζει μές στό άπειρο τών ιδιοτήτων της

Τό κοινωνικό αίσθημα παίρνει, λοιπόν, ανάλογα μέ τίς σχέσεις τών ανθρώπων, ένα νέο χαρακτήρα: στόν ισχυρό, είναι ευχαριστηση τής γενναιοδωρίας· μεταξύ ισων, είναι η ειλικρινής καί εγκαρδια φιλία στόν αδύναμο, είναι η ευτυχία τού θαυμασμού καί τής αναγνώρισης.

Ο ανώτερος από δύναμη, ταλέντο ή θάρρος άνθρωπος ξερει πώς οφειλεται ολόκληρος στην κοινωνια, χωρις την οποία δέν ειναι καί δέν μπορει νά είναι τίποτα· ξερει πώς χρησιμοποιώντας τον τον τελευταιο από τά μέλη της, η κοινωνια ειναι απαλλαγμένη απέναντί του Ομως εκείνος δέν θά μπορούσε ταυτόχρονα νά παραγνωρισει την εξαιρετικοτητα τών ικανοτήτων του δεν μπορεί να ξεφυγει από την επιγνωση τής δύναμης του και του μεγέθους του· και χαρη στη θεληματική τιμή που κάνει τοτε μονος του στήν ανθρωπότητα, ομολογωντας για τό όργανο της φυσης, που μονον αυτη μπορεί να δοξάζεται και νά ευλογειται μέσα του· χάρη σε τούτη, λεω, την ταυτοχρονη εξομολογηση τής καρδιας και τού πνευματος, αληθινη λατρεία τού μεγαλου Οντος, ο άνθρωπος διακρίνεται, εξυψωνεται καί φθανει σ' εναν βαθμο κοινωνικης ηθικοτητας, οπου δεν εχει δοθεί στό ζωο να φθάσει

Ο Ηρακλης, τρομοκρατωντας τα τέρατα και τιμωρώντας τούς ληστές γιά τη σωτηρια της Ελλάδας, ο Ορφεας πού μορφωνει τους χοντροκομένους και αγριους Πελασγούς, καί οι δυό τους, μη θέλοντας τίποτα για τιμή στις υπηρεσίες τους, νά οι πιο ευγενικές δημιουργίες της ποιησης, να η υψηλότερη εκφραση τής δικαιοσυνης καί τής αρετής

Οι χαρες της αφοσιωσης είναι ανεκφραστες

Άν τολμούσα νά συγκρινω τήν ανθρώπινη κοινωνία στό κεντρο τών ελληνικών τραγωδιων, θά έλεγα πως η φαλαγγα

τών υπέροχων πνευμάτων καί τών μεγάλων ψυχών εικονιζει τή *στροφή* καί πώς τό πλήθος τών μικρών καί ταπεινών είναι η *αντιστροφή*. Φορτωμένοι κοπιαστικές καί βαριές δουλιές, πανίσχυροι λόγω τού αριθμού τους καί από τό αρμονικό σύνολο τών υπηρεσιών τους, αυτοί εκτελούν ό,τι οι άλλοι φαντάζονται.

Οδηγημένοι από κείνους, δέν τούς χρωστάνε τίποτα: ωστόσο τούς θαυμάζουν καί τούς σκορπούν χειροκροτήματα καί έπαινους.

Η αναγνώριση έχει τις λατρειες της καί τους ενθουσιασμούς της.

Όμως η ισότητα αρέσει στην καρδιά μου Η ευεργεσία εκφυλίζεται σέ τυραννία, ο θαυμασμός μέ δουλικοτητα: η φιλία είναι κόρη τής ισότητας Ώ, φίλοι μου, να ζησω ανάμεσά σας χωρίς άμιλλα καί χωρίς δοξα η ισότητα νά μας συγκεντρώσει, η τύχη νά σημαδέψει τίς θεσεις μας Να πεθανω προτού γνωρίσω εκείνον απο σάς τόν οποίο πρεπει νά εκτιμώ περισσότερο.

Η φιλία είναι πολύτιμη στήν καρδιά των παιδιων τών ανθρώπων. Η γενναιοδωρία, η αναγνωριση (εννοω εδω εκείνην μονάχα πού γεννιέται από τον θαυμασμό μιας ανώτερης δύναμης) καί η φιλία, είναι τρείς ευδιάκριτες αποχρωσεις ενός καί μόνον συναισθήματος πού θά τ' ονομασω *ευθύτητα* ή ***κοινωνική αναλογία***[38]. Η ευθύτητα δεν αλλαζει τη δικαιοσύνη: μά, παίρνοντας πάντα τήν ευθύτητα σαν βάση, προσθέτει σ' αυτήν καί τήν εκτίμηση, καί σχηματιζει έτσι στον άνθρωπο έναν τρίτο βαθμό κοινωνικότητας.

Μέ τήν ευθύτητα, είναι γιά μάς συγχρόνως καθήκον και απόλαυση τό νά βοηθάς τό αδύνατο όν πού σ' έχει αναγκη καί νά τό κάνεις ίσο μέ σένα· νά πληρώνεις στόν ισχυρό έναν δίκαιο φόρο αναγνώρισης, χωρίς νά γίνεσαι σκλάβος του· νά αγαπάς τόν πλησίον σου, τόν φίλο σου, τόν ίσο σου, γι' αυτό πού δέχεσαι απ' αυτόν, ακόμα καί μέ τήν ιδιότητα συναλλαγής. Η ευθύτητα είναι η κοινωνικότητα εξυψωμένη από τή λογική καί τή δικαιοσύνη ίσαμε τό ιδεώδες· ο πιό συνηθισμένος της χαρακτήρας είναι η *ευγένεια*, πού, σ' ορισμένους

λαούς, συνοψίζει μέσα της καί μόνον σχεδόν όλα τά κοινωνικά καθήκοντα

Όμως, τό συναίσθημα αυτό είναι άγνωστο στά ζώα, τά οποία αγαπούν, αφοσιώνονται καί μαρτυρούν κάποιες προτιμήσεις, αλλά δέν καταλαβαίνουν καμιάν εκτίμηση καί στά οποία δέν παρατηρούμε ούτε γενναιοδωρία, ούτε θαυμασμό ούτε εθιμοταξία.

Τό συναίσθημα αυτό δέν προέρχεται από τήν αντίληψη, η οποία από μόνη της υπολογίζει, μετράει, ζυγιάζει, αλλά δέν αγαπάει καθόλου, βλέπει αλλά δέν αισθάνεται. Καθώς η δικαιοσύνη είναι προιόν ανάμικτο τού κοινωνικού ένστικτου καί τής σκέψης, έτσι καί η ευθύτητα είναι προιόν ανάμικτο τής δικαιοσύνης καί τής προτίμησης, θέλω νά πώ τής ικανότητάς μας πρός εκτίμηση κι εξιδανίκευση.

Τό προϊόν αυτό, τρίτο καί τελευταίο τής κοινωνικότητας μές στόν άνθρωπο, προσδιορίζεται από τόν τρόπο μας σύνθετου ειρμού, όπου η ανισότητα ή γιά νά τό πούμε καλύτερα η διαφορά τών ικανοτήτων καί η ιδιαιτερότητα τών λειτουργιών, τείνοντας από μόνη της νά απομονώσει τούς εργαζόμενους, απαιτούσε ανάπτυξη ενέργειας στήν κοινωνικότητα.

Νά γιατί η δύναμη πού συντρίβει προστατεύοντας είναι βδελυρή· γιατί η ηλίθια αμάθεια πού βλέπει μέ τό ίδιο μάτι τά θαύματα τής τέχνης καί τά προιόντα τής πιό χονδροειδούς βιομηχανίας εγείρει ανείπωτη περιφρόνηση· γιατί η αλλαζονική μετριότητα, πού θριαμβεύει λέγοντας: *Σέ πλήρωσα, δέν σού χρωστάω τίποτα*, είναι υπέρ μισητή.

*Κοινωνικότητα, δικαιοσύνη, ευθύτητα*, νά, στόν τριπλό του βαθμό, ο ακριβής ορισμός τής ενστικτώδους ικανότητας πού μάς κάνει νά αναζητούμε τό εμπόριο μέ τούς όμοιούς μας καί πού ο φυσικός του τρόπος εκδήλωσης εξηγείται μέ τήν έκφραση: *Ισότητα στά προϊόντα τής φύσης καί τής εργασίας.*

Οι τρείς αυτοί βαθμοί κοινωνικότητας αλληλουποστηρίζονται καί αλληλοϋποθέτονται: η ευθύτητα, χωρίς τή δικαιοσύνη, δέν υπάρχει· η κοινωνία, χωρίς τήν δικαιοσύνη, είναι κάτι ακατανόητο. Πραγματικά, άν, γιά ν' ανταμοίψω τό τα-

λέντο. παίρνω τό προϊόν τού ενός γιά νά τό δώσω στόν άλλο. αποστερώντας άδικα τόν πρώτο. δέν εκτιμώ τό ταλέντο του όπως έχω υποχρέωση. Άν. σέ μιάν εταιρία. σφετερίζομαι ένα μερίδιο μεγαλύτερο από τού συνεταίρου μου. δέν είμαστε καθόλου στ' αλήθεια συνέταιροι. Η δικαιοσύνη είναι η κοινωνικότητα εκδηλωμένη μέ τήν αποδοχή στή συμμετοχη στά φυσικά πράγματα. τά μόνα πού επιδέχονται βάρος καί μέτρο Η ευθύτητα είναι δικαιοσύνη συνοδευόμενη απο θαυμασμό κι εκτίμηση. πράγματα πού δέν μετριόνται.

Οπότε έχουμε πολλές συνεπειες.

1. Άν είμαστε ελεύθεροι νά παρέχουμε τήν εκτίμηση μας στόν ένα περισσότερο από τόν άλλο καί σέ όλους τους βαθμούς πού μπορεί νά φανταστεί κανείς. δέν ειμαστε ελευθεροι νά τού διαθέσουμε τό μεγαλύτερο μερίδιο στά κοινά αγαθά. γιατί τό καθήκον στή δικαιοσύνη μάς επιβάλλεται πρίν από τό καθήκον στήν ευθύτητα. τό πρώτο οφείλει πάντα να πηγαίνει μπροστά από τό δεύτερο. Η τάδε γυναίκα. αντικειμενο θαυμασμού τών αρχαίων. αναγκασμένη απο έναν τύραννο νά διαλέξει ανάμεσα στόν θάνατο τού αδελφου της και του άντρα της. παράτησε τόν τελευταίο. μέ το σκεπτικο οτι μπορούσε νά ξαναβρεί έναν συζυγο αλλα όχι έναν αδελφο· λέω λοιπόν πως η γυναίκα εκείνη. υπακούοντας στο συναισθημα ευθυτητας. που ένιωθε μεσα της. αστόχησε ως προς τή δικαιοσύνη κι έκανε πράξη κακη. γιατι η συζυγικη σύνδεση είναι δικαίως πιό στενή από τήν αδελφικη σύνδεση. καθώς και γιατί η ζωη τού πλησίον μας δέν ειναι πράγμα που μάς ανήκει.

Συμφωνα μέ τήν ίδια αρχη. η ανισότητα των μισθων δεν μπορεί νά είναι παραδεκτή μες στή νομοθεσία με τήν πρόφαση τής ανισότητας των ταλέντων. επειδη η κατανομη των αγαθών. πού μαρτυρά δικαιοσυνη. ειναι τής δικαιοδοσιας της οικονομίας. όχι του ενθουσιασμού

Τέλος. όσον αφορά τά δωρητηρια. διαθηκες και διαδοχες. η κοινωνια. διευθετωντας συγχρονως και τις οικογενειακες συμπάθειες και τά δικά της τα δικαιώματα. δέν πρεπει νά επιτρεπει στην αγάπη και την ευνοια να καταστρεφουν ποτε τη

δικαιοσύνη· καί χαίρεται ολότελα νά πιστεύει πώς ο γιός. από καιρό συνεταιρισμένος στίς εργασίες μέ τόν πατέρα του. είναι πιό ικανός από έναν άλλο νά συνεχίσει τή δουλειά· πώς ο πολίτης. πού τόν προλαβαίνει ο θάνατος στήν εκτέλεση τού έργου του θά ξέρει. από φυσική κλίση καί φιλοστοργία γιά τήν εργασία του. νά υποδείξει τόν πιό άξιο διάδοχό του. ενώ αφήνει τόν κληρονόμο νά διακρίνει μεταξύ πολλών τό δικαίωμα νά εκλέγει ανάμεσα σέ διάφορες κληρονομιές. η κοινωνία δέν μπορεί νά ανεχθεί καμία συγκέντρωση κεφαλαίων καί εργασίας πρός οφελος ενός καί μόνον ανθρώπου. **καμιά μονοπώληση τής εργασίας. καμιά εισβολή**[39].

2. Η ευθύτητα. η δικαιοσύνη. η κοινωνία. δέν μπορουν νά υπάρξουν μέσα σ' ένα ζωντανό όν παρά μονάχα μέ τά άτομα τού είδους του: δέν θά μπορουσαν νά υπάρχουν από τή μιά φυλή στήν άλλη. παραδείγματος χάρη από τόν λύκο στήν κατσίκα. από τήν κατσίκα στόν άνθρωπο. από τόν άνθρωπο στόν Θεό. ακόμα λιγότερο από τόν Θεό στόν άνθρωπο. Η απόδοση τής δικαιοσυνης. τής ευθυτητας. τής αγάπης του υπέρτατου Όντος είναι γνήσιος ανθρωπομορφισμός· καί τα επίθετα δίκαιος. επιεικής. φιλεύσπλαχνος καί άλλα που αποδίνουμε στόν Θεό. πρέπει νά διαγραφούν απο τις λιτανείες μας. Ο Θεος δέν μπορεί νά θεωρείται δίκαιος. ευθυς και καλός παρά σχετικα μ' εναν Θεό· όμως ο Θεος ειναι ένας και μοναδικος· συνεπώς. δέν θά μπορούσε νά νιωθει κοινωνικά συναισθήματα. τετοια σάν τήν καλοσυνη. την ευθυτητα. τη δικαιοσύνη. Λένε πώς ο βοσκος είναι δικαιος απεναντι στα προβατα και τά σκυλια του. Οχι. Μά. αν ήθελε να κουρεψει τοσο μαλλι από ένα αρνι εξη μηνών όσο κι απο ενα κριαρι δυο χρονων. αν απαιτουσε ενα σκυλάκι να υπηρετει το κοπαδι σαν ένας γέρος σκύλος. δέν θα λεγαμε πως ειναι αδικος. θα λεγαμε ειναι τρελος κι αυτο γιατι αναμεσα σε ανθρωπο καί ζωο. δέν υπαρχει κοινωνια. μολονοτι μπορει να υπαρξει συμπαθεια. Ο άνθρωπος αγαπαει τα ζωα σαν *πράγματα*. σαν *αισθητά πράγματα*. κι αν θελετε. σαν *ατομα*.

Η φιλοσοφια αφου πρωτα εξαλειψε απο την ιδεα περι Θεου τά πάθη. που η δεισιδαιμονία του φορτωσε. θα ειναι

λοιπὸν αναγκασμένη νὰ τοῦ εξαλείψει ακόμα καὶ τὶς αρετές, μὲ τὶς οποίες η **φιλελεύθερη ευσέβεια μας Τὸν ευεργετεί**[40].

Ἀν ο Θεὸς κατέβαινε στὴ γῆ καὶ κατοικοῦσε μαζὶ μὲ μάς, δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ Τὸν αγαπήσουμε, ἀν δὲν γινόταν ὁμοιός μας· οὔτε νὰ Τοῦ δώσουμε τίποτα, ἀν δὲν ἐφτιαχνε κάτι καλό· οὔτε νὰ Τὸν ακούσουμε, ἀν δὲν μπορούσε ἀλλο απὸ τὸ νὰ αυταπατιόμαστε· οὔτε νὰ Τὸν λατρέψουμε, ἀν δὲν μάς φανέρωνε τὴ δύναμή Του. Ὁλοι οι νόμοι τῆς ὑπαρξής μας, συγκινησιακοί, οικονομικοι, διανοητικοί, θὰ μάς παραγγέλνανε νὰ Τὸν μεταχειριζόμαστε σὰν ὁλους τοὺς ἀλλους ανθρώπους, δηλαδὴ μὲ λογική, δικαιοσύνη και ευθύτητα. Οπότε εξάγω τὸ συμπέρασμα, πὼς ἀν ο Θεὸς ποτὲ ἐρθει σὲ ἀμεση επικοινωνία μὲ τὸν ἀνθρωπο, θὰ πρέπει νὰ γίνει ἀνθρωπος.

Ομως αν οι βασιλιάδες ειναι οι εικόνες του Θεοῦ καὶ οι υπουργοὶ τῶν θελήσεῶν Του, δεν μπορούν νὰ δέχονται από μάς τὴν αγάπη, τὸν πλούτο, τὴν υπακοή και τὴ δόξα παρὰ μονάχα μὲ τὴν προυπόθεση να εργάζονται σὰν καὶ μας, νὰ γίνονται κοινωνικοὶ γιὰ μάς, νὰ παράγουν ανάλογα μὲ ὁσα ξοδιάζουν, νὰ συζητοῦν μὲ τοὺς υπηρέτες τους καὶ νὰ κάνουν μονοι τους μεγάλα ἐργα. Πολὺ περισσοτερο ἀν, ὁπως μερικοὶ ισχυρίζονται, οι βασιλιάδες είναι δημόσιοι λειτουργοι, η αγάπη ποὺ τους οφείλεται μετριέται μὲ την προσωπική τους χάρη· η υποχρέωση να υπακουμε σ' αυτους, με τὴν αποδειξη τῶν διαταγὼν τους· η βασιλικη τους επιχορήγηση, στο συνολο της κοινωνικης παραγωγής, διαιρεμενη απο τον αριθμὸ τῶν πολιτων

Ετσι ολα ερχονται να μας δώσουν τὸν νόμο ισότητας· νομοθεσια, πολιτική οικονομια, ψυχολογία Το δικαιωμα και το καθήκον, η οφειλομενη ανταμοιβη στο ταλεντο και τὴν εργασία, οι παρορμήσεις τῆς αγάπης και τοῦ ενθουσιασμου, ολα ρυθμιζονται απὸ πρίν πανω σ' ἐνα ἀκαμπτο μετρο, ολα δειχνουν τον αριθμο και τὴν ισορροπία. Η ισοτητα των προυποθεσεων, να η αρχη των κοινωνιων, η παγκοσμια αλληλεγγυη, να η καθαγιαση αυτου τοῦ νόμου

Η ισότητα τῶν προϋποθεσεων αυτῶν ποτε δεν πραγματο-

ποιηθηκε, χάρη στά πάθη μας καί τήν αμάθειά μας· όμως η αντίθεσή μας στόν νόμο αυτό κάνει νά προβάλλει όλο καί πιό πολύ η αναγκαιότητά τους· αυτό καταμαρτυρα αδιάκοπα η ιστορία καί μάς τό αποκαλύπτει η αλληλουχία τών γεγονότων. Η κοινωνία προχωρεί από εξίσωση σέ εξίσωση· οι επαναστάσεις τών αυτοκρατοριών δέν παρουσιάζουν, στά μάτια τού οικονομολόγου παρατηρητή, παρά πότε τήν αναγωγή τών αλγεβρικών ποσοτήτων πού αλληλοσυμπεραίνονται, ποτέ τήν εξάλειψη ενός άγνωστου, καμωμένη από τήν αλάνθαστη ενέργεια τού χρόνου. Οι αριθμοί είναι ο ευεργέτης τής ιστορίας. Χωρίς άλλο, η πρόοδος τής ανθρωπότητας έχει άλλα στοιχεία· αλλά μές στό πλήθος τών κρυφών αιτιών πού δραστηριοποιούν τούς λαούς, δέν υπάρχουν πιό ισχυρές, πιό κανονικές, λιγότερο παραγνωρισμένες, από τίς περιοδικές εκρήξεις τού προλεταριάτου ενάντια στήν ιδιοκτησία. Η ιδιοκτησία, ενεργώντας ταυτόχρονα μέ τόν αποκλεισμό καί τήν εισβολή, ενώ συγχρόνως ο πληθυσμός πολλαπλασιάζεται, ήταν η γεννήτρια αρχή καί η καθοριστική αιτία όλων τών επαναστάσεων. Οι θρησκευτικοί καί οι κατακτητικοί πόλεμοι, όταν δέν έφταναν ώς τήν εξολόθρευση τών φυλών, υπήρξαν μονάχα τυχαίες αναταραχές καί σύντομα επανορθώθηκαν μές στήν ολότελα μαθηματική πρόοδο τής ζωής τών λαών. Τέτοια είναι η ικανότητα συσσώρευσης τής ιδιοκτησίας, τέτοιος είναι ο νόμος υποβάθμισης καί θανάτου τών κοινωνιών.

Δείτε, στόν μεσαίωνα, τή Φλωρεντία, δημοκρατία εμπόρων καί μεσιτών, πάντοτε διαμελισμένη απ' τίς φατρίες της, τίς τόσο γνωστές, μέ τά ονόματα Γκέλφ καί Τζιμπελίνοι καί πού δέν ήταν άλλωστε παρά ο μικρός λαός καί η ιδιοκτησιακή αριστοκρατία, οπλισμένοι ο ένας ενάντια στόν άλλο· η Φλωρεντία, κυριαρχημένη από τούς τραπεζίτες, καί υποκύπτοντας τελικά στό βάρος τών χρεών της:[41] δείτε στήν αρχαιότητα, τήν Ρώμη, από τή γέννησή της, καταβροχθισμένη από τήν τοκογλυφία, ανθηρή ωστόσο όσο ο γνωστός κόσμος προσφέρει *δουλειά* στούς τρομερούς της προλετάριους, βουτηγμένη στό αίμα από τόν εμφύλιο πόλεμο σέ κάθε ενδιάμε-

σο ανάπαυλας, καί πεθαίνοντας από εξάντληση όταν ο λαος έχανε, μέ τήν παλιά της ενεργητικότητα, ώς τήν τελευταία σπίθα ηθικής αίσθησης· τήν Καρχηδόνα, πόλη εμπορική καί πλούσια, αδιάκοπα διαιρεμένη από ενδότερους ανταγωνισμούς· τήν Τύρ, τήν Σιδώνα, τήν Ιερουσαλήμ, τή Νινευΐ, τή Βαθυλώνα, ρημαγμένες τή μιά μετά τήν άλλη από ανταγωνισμούς εμπορικούς και, όπως θά λέγαμε σήμερα, από έλλειψη εξαγωγών: τόσα περίφημα παραδείγματα δέν δείχνουν αρκετά ποιά τύχη περιμένει τά σύγχρονα έθνη, άν ο λαός, άν η Γαλλία, βγάζοντας τή δυνατή της φωνή, δέν διακηρύξει μέ κραυγές αποδοκιμασίας, τήν κατάργηση τού ιδιοκτησιακού καθεστώτος;

Εδώ, θά 'πρεπε νά τελειώνει η δουλειά μου. Απόδειξα τό δίκαιο τού φτωχού, έδειξα τήν τοκογλυφία τού πλούσιου· ζητώ δικαιοσύνη: η εκτέλεση τού πράγματος δέν μέ αφορά. Άν, γιά νά προεκτείνουν γιά λίγα χρόνια μιά παράνομη απόλαυση, αναφέρανε πώς δέν αρκεί ν' αποδείξεις τήν ισότητα, αλλά πώς πρέπει ακόμα καί νά τή διοργανώσεις, πώς προπαντός πρέπει νά τής θεσπίσεις χωρίς στασιασμούς, δίκαια θ' απαντούσα:

— Η φροντίδα τού καταπιεσμένου προηγείται από τίς σκοτούρες τών υπουργών· η ισότητα τών προυποθέσεων είναι νόμος πρωταρχικός, από τόν οποίο προκύπτουν η δημόσια οικονομία καί η νομοθεσία. Τό δικαίωμα στήν εργασία καί στήν ίση συμμετοχή στά αγαθά δέν μπορεί νά υποκύψει μπροστά στά άγχη τής εξουσίας: δέν είναι δουλειά τού προλετάριου νά συμβιβάζει τίς αντιφάσεις πού υπάρχουνε στούς κώδικες, ακόμα λιγότερο νά υποφέρει τά σφάλματα τής διακυβέρνησης. Η αστική καί διοικητική ισχύ, απεναντίας, είναι πού πρέπει νά αναμορφωθεί μέ βάση τήν αρχή τής πολιτικής καί ταξικής ισότητας. Τό γνωστό κακό πρέπει νά καταδικαστεί καί νά καταστραφεί· ο νομοθέτης δέν μπορεί νά ενίσταταιμέ τήν άγνοιά του πάνω στήν τάξη γιά νά θεσπί-

σει πρὸς ὄφελος τῆς ολοφάνερης αδικίας. Δὲν χρονοτριβοῦμε μὲ τὴν απόδοση τοῦ δίκαιου. Δικαιοσύνη, δικαιοσύνη αναγνώριση τοῦ δίκαιου· αποκατάσταση τοῦ προλετάριου· ὕστερ' απ' αυτὸ, κριτὲς καὶ σύμβουλοι, θὰ σκεφτεῖτε τὸ ασφαλιστικὸ συμβόλαιο καὶ θὰ φροντίσετε τὴ διακυβέρνηση τῆς Δημοκρατίας.

Ἄλλωστε, δὲν πιστεύω ἐστω κι ἐνας αναγνώστης μου νὰ μὲ κατακρίνει πὼς ξέρω νὰ καταστρέφω, αλλὰ πὼς δὲν ξέρω νὰ χτίζω. Αποδείχνοντας τὴν αρχὴ ισότητας, ἔθεσα τὴν πρώτη πέτρα του κοινωνικοῦ χτίσματος· ἐκανα κάτι περισσότερο, ἔδωσα τὸ παράδειγμα τῆς πορείας ποὺ πρέπει νὰ ακολουθηθεῖ γιὰ τὴ λύση τῶν πολιτικῶν καὶ νομοθετικῶν προβλημάτων. Ὅσον αφορὰ τὴν επιστήμη τὴν ἴδια, δηλώνω πὼς δὲν ξέρω κανέναν σήμερα ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ κολακευτεῖ ὅτι ἔχει διεισδύσει σ' αυτὴν περισσότερο. Πολλοὶ φωνάζουν:

— Ἐλάτε σὲ μένα, θὰ σᾶς διδάξω τὴν αλήθεια.

Οι ἄνθρωποι αυτοὶ παίρνουν σὰν αλήθεια τὴν προσωπική τους γνώμη, τὴ σφοδρή τους πεποίθηση· καὶ συνήθως εξαπατιόνται ολοκληρωτικὰ ὡς πρὸς τὴν αλήθεια. Η γνώση τῆς κοινωνίας, ὅπως ὅλες οι ανθρώπινες γνώσεις, θὰ εἶναι γιὰ παντα ημιτελής: τὸ βάθος καὶ η ποικιλία τῶν ζητημάτων ποὺ αγκαλιάζει εἶναι ἄπειρα. Μόλις καὶ μετὰ βίας βρισκόμαστε στο Α, Β, Γ, τῆς γνώσης αυτῆς: η απόδειξη εἶναι ὅτι δὲν ἔχουμε διαβεῖ ακόμα τὴν περίοδο τῶν συστημάτων καὶ δὲν παύουμε να βάζουμε τὸ κῦρος τῶν συζητήσιμων πλειοψηφιῶν στὴ θέση τῶν γεγονότων. Κάποια γραμματικὴ εταιρία αποφάσιζε τὰ γλωσσολογικὰ ζητήματα μὲ βάση τὴν ψηφοφορία· οι καυγάδες της βουλῆς μας, ἂν τὰ αποτελέσματά τους δὲν ἦταν τόσο ολέθρια, θὰ ἦταν ακόμα πιὸ γελοῖοι. Η προσπάθεια τοῦ αληθινοῦ συγγραφέα, στὰ χρόνια ποὺ ζοῦμε, εἶναι νὰ επιβάλει σιωπή, στοὺς επινοητὲς καὶ στοὺς τσαρλατανους καὶ νὰ συνηθίσει τὸ κοινὸ νὰ μὴν πληρώνεται παρα μονάχα μὲ αποδείξεις, ὄχι μὲ σύμβολα καὶ προγράμματα. Προτοῦ μιλήσουμε γιὰ τὴν επιστήμη, πρέπει νὰ προσδιορίσουμε, τὸ αντίκειμενό της, νὰ βροῦμε τὴ μέθοδο καὶ τὴν αρχή της: πρέπει νὰ ξεκαθαρίσουμε τὸν τόπο από τὶς προκατα-

λήψεις πού τόν καταπνίγουν. Νά ποιά πρέπει νά είναι η αποστολή τού δέκατου ένατου αιώνα.

Γιά μένα, τό 'χω ορκιστεί, θά είμαι πιστός στό κατεδαφιστικό μου έργο, δεν θά πάψω νά γυρεύω τήν αλήθεια μέσ' απ' τά ερρείπια καί τά ρημάδια. Μισώ τήν μισοτελειωμενη δουλειά. Καί μπορεί κανείς νά πιστέψει, χωρίς νά χρειαστεί νά τόν προειδοποιήσω, πώς, άν τόλμησα νά θάλω τό χέρι μου στήν άγια κιβωτό, δέν θ' αρκεστώ νά τής γκρεμίσω το καπάκι. Πρέπει ν' αποκαλυφτούν τά μυστήρια τού άδυτου τής αδικίας, οι σπασμένοι πίνακες τής παλιάς συμμαχίας, καί όλα τά αντικείμενα τής παλιάς συμμαχίας, καί όλα τα αντικείμενα τής παλιάς λατρείας πού' ναι ριγμένα στή ράχη τών γαιδουριών. Μάς δόθηκε ένα σύνταγμα, σύνοψη όλης τής πολιτικής επιστήμης σύμβολο είκοσι νομοθετικών περιόδων· ένας κώδικας γράφτηκε, αλαζονεία κάποιου κατακτητή, επιτομή τής αρχαίας σοφίας: ε, λοιπόν' απ' τό σύνταγμα καί τόν κώδικα αυτόν δέν θά μείνει άρθρο γιά άρθρο· οι λόγιοι μπορούν νά πάρουν τήν απόφασή τους ευθύς από τώρα καί νά προετοιμάζονται γιά ένα καινούργιο χτίσιμο.

Ωστόσο, εφόσον τό κατεστραμένο σφάλμα προϋποθέτει απαραίτητα μιάν αντίθετη αλήθεια, δέν θ' αποτελειώσω το μνημόνιό μου χωρίς νά λύσω τό πρώτο πρόβλημα τής πολιτικής επιστήμης, εκείνο πού απασχολεί σήμερα όλα τά πνεύματα: *Όταν καταργηθεί η ιδιοκτησία, ποιά θά είναι η μορφή τής κοινωνίας; Μήπως η κοινότητα;*

## *ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ*

### *§1. Οι αιτίες τών σφαλμάτων μας: η ρίζα τής ιδιοκτησίας*

Ο προσδιορισμός τής αληθινής μορφής τής ανθρώπινης κοινωνίας απαιτεί πρώτα τή λυση τού εξής ζητήματος:

Εφόσον η ιδιοκτησία δέν είναι η φυσική μας προυπόθεση ζωής, πώς θεσπίστηκε; Πώς τό κοινωνικό ένστικτο, το τόσο

σίγουρο στά ζώα, ξέπεσε στόν άνθρωπο; Πώς ο άνθρωπος, γεννημένος γιά τήν κοινωνία, ακόμα δέν είναι συνεταιρισμένος;

Είπα πώς ο άνθρωπος είναι συνεταιρισμένος μέ *τρόπο σύνθετο:* ακόμα κι άν η έκφραση αυτη θα έπασχε από έλλειψη σωστότητας, τό γεγονός ότι μού χρησίμεψε γιά νά χαρακτηρίσω δέν θά ηταν λιγότερο αληθινο, δηλαδή τό γραναζι των ταλεντων καί τών ικανοτήτων. Μά καί ποιός δέν βλέπει πώς τα ταλέντα καί οι ικανότητες αυτές γίνονται μέ τή σειρα τους, λόγω τής απειρης ποικιλίας τους, αιτίες μιάς άπειρης ποικιλίας σέ θελήσεις, που ο χαρακτήρας, οι τάσεις, καί, άν τολμώ νά πώ, η μορφη τού *εγώ*, αλλοιώνονται εξαιτιας τους· ετσι ώστε στήν τάξη της ελευθεριας, καθώς καί στήν τάξη της αντίληψης, έχουμε τόσους τύπους οσα καί άτομα, τόσα πρότυπα όσο και κεφάλια, πού τα γουστα τους, οι διαθεσεις τους, οι ροπες τους, τροποποιημένα απο δυσανΑλογες ιδέες, αναγκαστικα δεν μπορούν να συμφωνουν. Ο άνθρωπος, απο τη φύση και τό ενστικτό του, ειναι προορισμένος για την κοινωνία, και η προσωπικοτητα του, παντα ασταθης και πολυμορφη, αντιτιθεται σ' αυτο

Στις κοινωνίες των ζωων, ολα τα ατομα κανουν ακριβώς τα ιδια πραγματα· ενας, ο ιδιος νους τα διευθυνει, μια, η ιδια θεληση τα παρακινει Μια κοινωνια ζωων ειναι συγκεντρωση ατομων κυκλικων, αγκυλωτων, κυβικων η τριγωνικων, αλλα παντα τελειως ταυτοσημων· η προσωπικότητα τους είναι ομοφωνη. θα 'λεγες ενα και μονον *εγώ* τά κυβερνα όλα Οι εργασιες που εκτελουν τα ζωα, ειτε μονα, ειτε σαν κοινωνια, αναπαραγουν επακριβώς τον χαρακτήρα τους· οπως τό σμηνος των μελισσων αποτελείται απο μοναδες μέλισσες ιδιας φυσης καί ισης αξιας, ετσι και η κηρηθρα τού μελιού διαμορφωνεται απο τήν κυψελικη μοναδα, πού διαρκως καί αμεταβλητα επαναλαμβάνεται

Ομως η αντίληψη τού ανθρωπου, υπολογισμενη ταυτοχρονα και για τόν κοινωνικο προορισμό και γιά τίς αναγκες του ανθρωπου, ειναι εντελως αλλης χρησιμότητας, κι αυτο ειναι που κάνει, απο ευκολονόητη συνέπεια, την ανθρωπινη

θεληση πλουσιοπάροχα αποκλίνουσα. Στην μέλισσα, η θέληση είναι σταθερή καί ομοιόμορφη, επειδή τό ένστικτο πού τήν οδηγεί είναι άκαμπτο κι επειδή τό μοναδικό αυτο ενστικτο αποτελεί τή ζωή, τήν ευτυχία καί όλη τήν ύπαρξη του ζώου. Στόν άνθρωπο, τό ταλέντο ποικίλλει, η λογικη ειναι αναποφάσιστη, συνεπώς η θέληση πολλαπλή καί ακαθόριστη: ο άνθρωπος γυρεύει την κοινωνία αλλά αποφευγει τον περιορισμό καί τή μονοτονία· είναι μιμητης, αλλά καί εραστής τών ιδεών του καί τρελος με τα εργα του

Αν, σάν τήν μέλισσα, ο κάθε άνθρωπος διεθετε με τη γεννησή του τό ταλέντο του ολοκληρωτικά διαμορφωμένο, ειδικές γνωσεις τέλειες, έμφυτη μιάν επιστήμη, με δυό λογια λειτουργίες πού θά πρέπει νά εκτελεί, αλλά καί νά στερείται από τήν ικανότητα νά σκέφτεται και νά συλλογιζεται, η κοινωνία θά οργανωνόταν από μόνη της. Θά βλέπαμε τον εναν άνθρωπο νά οργώνει τή γή, τόν αλλο νά χτιζει σπίτια, τον τρίτο νά εκμεταλλεύεται μεταλλα, τόν τέταρτο να ράβει ρουχα, κάποιους άλλους νά αποθηκευουν τα προιόντα καί να παρακολουθούν τή διανομη. Ο καθένας, χωρις να ψαχνει την αιτία τής εργασιας του, θ' ακολουθούσε τό προγραμμα της ημέρας του, θά έφερνε το προίον του, θα λάβαινε τον μισθο του, θ' αναπαυοτανε μέ τίς ωρες κι όλ' αυτά χωρις νά λογαριαζει, χωρίς νά ζηλεύει κανέναν, χωρίς να διαμαρτυρεται γιά τόν διανομέα, πού δέν θά διέπραττε ποτέ καμίαν αδικια Οι βασιλιάδες, θα κυβερνούσαν καί δεν θα βασίλευαν, γιατι βασιλεύω θά πεί είμαι *ιδιοκτήτης* τής βοσκής, οπως ελεγε κι ο Βοναπάρτης καί, μήν έχοντας τίποτα να διατάξει, θά υπηρετούσε μάλλον κέντρα συγκεντρώσεων παρα εξουσιες και συμβούλια Θά υπήρχε συνδυασμένη κοινότητα, δεν θά υπήρχε κοινωνία εσκεμμένη καί ελεύθερα παραδεκτη.

Όμως ο άνθρωπος δέν γίνεται επιδέξιος παρά μοναχα ύστερα από παρατηρήσεις καί πειράματα. Στοχάζεται λοιπόν, αφου παρατηρώ, πειραματίζομαι, θα πει στοχαζομαι· συλλογίζεται, αφού δέν μπορεί νά μήν συλλογιζεται συλλογιζόμενος, κάνει καί σφάλματα καί νομίζει πώς έχει δίκιο, επιμένει, ομογνωμεί μέ τόν εαυτό του, εκτιμά τό άτομο του

καί περιφρονεί τούς άλλους. Αμέσως τότε απομονώνεται. γιατί δέν θά μπορούσε νά υποστεί τήν πλειοψηφία παρά μονάχα εγκαταλείποντας τή θέλησή του καί τή λογική του. δηλαδή απαρνούμενος τόν εαυτό του. πράγμα αδύνατο. Καί η απομόνωση αυτή. ο νοητός εγωισμός του. τέλος ο ατομικισμός τής γνώμης του διαρκούν τόσον καιρό όσο δέν τού αποδείχνεται η αλήθεια μέ τήν παρατήρηση τής πείρας.

Μιά τελευταία σύγκριση θά κάνει τά γεγονότα αυτά ακόμα πιό αισθητά.

Αν ξαφνικά. στό τυφλό ένστικτο. αλλά συγκεντρωτικό καί αρμονικό. ενός σμήνους μελισσών ερχόταν νά συνδεθεί ο στοχασμός καί η λογική. η μικρή κοινωνία δέν θά μπορούσε νά υπάρξει. Πρώτον. οι μέλισσες δέν θά παραλείπανε νά δοκιμάσουν μέ κάποια νέα μέθοδο επιδεξιότητας. λόγου χάρη. νά κάνουν τίς κυψέλες τους στρογγυλές ή τετράγωνες. Τά συστήματα καί οι επινοήσεις θά παίρνανε τόν δρόμο τους. ώσπου μιά μακρόχρονη πρακτική. μέ τή βοήθεια κάποιας σοφής γεωμετρίας. θ' απόδειχνε πώς τό εξάγωνο σχήμα είναι τό πιό προνομιακό. Ύστερα. θά υπήρχαν οι ανταρσίες: θά λέγανε στούς κηφήνες νά προικίζονται. στίς βασίλισσες νά εργάζονται· η ζήλεια θά 'πεφτε ανάμεσα στίς εργάτριες. θά ξεσπαγαν οι διχόνοιες. ο καθένας γρήγορα θα προτιμουσε να παράγει γιά τον εαυτό του. τελικα η κυψέλη θα 'μενε εγκαταλειμένη καί οι μέλισσες θά κινδυνευαν Το κακό. σαν φιδι κρυμμένο μές στά λουλούδια. θά γλιστρουσε μέσα στή μελλιτογόνα δημοκρατία από κεί πού έπρεπε μάλιστα να περναει η δοξα. από τόν συλλογισμό καί τήν λογικη.

Ετσι τό ηθικό κακό. δηλαδή. στό ζητημα πού μάς απασχολεί. η αταξία μές στήν κοινωνία εξηγειται φυσικα από τήν ικανότητά μας νά σκεφτόμαστε. Η φτωχεια. τά εγκληματα. οι εξεγέρσεις. οι πόλεμοι. ειχαν για μανα τους την ανισοτητα των προυποθέσεων. η οποία υπήρξε κορη της ιδιοκτησίας. γεννημα τού εγωισμού. παιδί τής στερημένης αίσθησης. κατ' ευθειαν απογονο της αυτοκρατιας της λογικης Ο άνθρωπος δέν αρχισε ούτε από τό εγκλημα. ουτε απο την αγριότητα. αλλα απο την παιδικοτητα. τήν αμαθεια. την

απειρία. Προικισμένος μὲ επιτακτικὰ ἐνστικτα. τοποθετημένα ὁμως κάτω ἀπὸ τὴν προϋπόθεση τοῦ συλλογισμοῦ. αρχικὰ σκέφτεται λίγο καὶ συλλογίζεται κακά· ὕστερα. ἀπὸ κακους υπολογισμούς. σιγά-σιγά οι ιδέες του επανορθώνονται και η λογική του τελειοποιείται. Κατά πρώτον λόγο. τὸ αγρίμι θυσιάζει τὰ πάντα σὲ κάτι μηδαμινό. ὕστερα μετανιώνει και κλαίει· είναι ο Ησαῦ πού αλλάζει τὸ δικαίωμά του πρωτοτοκίας μὲ φακές καὶ πού αργότερα θέλει νὰ ακυρώσει τὴ συμφωνία· είναι ο πολιτισμένος εργάτης. πού δουλεύει με τίτλο προσωρινό καὶ διαρκῶς ζητάει αὔξηση μισθοῦ. επειδὴ οὔτ' αυτός οὔτε τὸ αφεντικό τους καταλαβαίνουν πως ἐξω απο την ισότητα ο μισθός είναι πάντα ανεπαρκής· ο Κάτωνας ξεσχιζοντας τὰ εντόσθιά του γιὰ νὰ μὴν είναι σκλάβος ο Σωκρατης υποστηρίζοντας τὴν ελευθερια της σκέψης ως την μοιραια κούπα· είναι το τρίτο κράτος του 1789 που διεκδικει την ελευθερία· θὰ είναι σὲ λίγο ο λαός που θ' απαιτει την ισοτητα στὰ μέσα παραγωγής και στους μισθους

Ο ἀνθρωπος γεννιέται γιὰ κοινωνία. δηλαδὴ γυρεύει σ' όλες τίς σχέσεις τὴν ισότητα καὶ τὴ δικαιοσύνη· αλλὰ αγαπὰ τὴν ανεξαρτησία καὶ τὸν ἐπαινο: η δυσκολία νὰ ικανοποιείς ταυτόχρονα τίς διάφορες αυτές ανάγκες είναι η πρώτη αιτία τοῦ δεσποτισμοῦ τῆς θέλησης καὶ τῆς επιδοκιμασίας ποὺ προκύπτει. Απ' τὴ μιὰ πλευρὰ ο ἀνθρωπος ἐχει συνεχῶς τὴν ανάγκη ν' ανταλλάξει τὰ προιόντα του· ανικανος νὰ ζυγιασει αξίες σὲ διαφορετικὰ είδη. αρκειται στο να τις κρίνει κατα προσέγγιση. ανάλογα μὲ τὸ πάθος του καὶ τὸ καπρίτσιο του καὶ επιδίδεται σ' ἀπιστο εμπόριο. μὲ αποτέλεσμα παντοτε τὴν αφθονία καὶ τὴν αθλιότητα. Ἐτσι. τα μεγαλυτερα δεινὰ τῆς ανθρωπότητας τῆς ἐρχονται απο την κακὼς ασκημενη κοινωνικότητα. μὲ κείνη μάλιστα τὴ δικαιοσυνη για την οποία είναι τόσο περήφανη καὶ τὴν οποία εφαρμόζει με τόσο αξιολύπητη άγνοια Η ἀσκηση τοῦ δίκαιου ειναι επιστημη πού η ανακάλυψή της και η διάδοση της αργὰ η γρήγορα θα θέσουν τέρμα στὴν κοινωνικη αταξια. φωτίζοντας μας στα δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντά μας

Η προοδευτικὴ καὶ οδυνηρη αυτη παιδεια του ενστικτου

μας, αυτή η αργή και ανεπαίσθητη μεταμόρφωση τών αυθόρμητων αντιλήψεών μας σέ γνώσεις στοχαστικές δέν παρατηρείται στά ζώα, πού τό ένστικτό τους παραμένει καθορισμένο και δέν φωτίζεται ποτέ.

Σύμφωνα μέ τόν Φρεντερίκ Κυθιέ, ο οποίος τόσο ξεκάθαρα διαχώρισε στά ζώα τό ένστικτο από τή νοημοσύνη,

> «τό ένστικτο είναι μία γνήσια πρωταρχική δύναμη, σάν τήν ευαισθησία, σάν τήν οξυθυμία, σάν τήν εξυπνάδα. Ο λύκος και η αλεπού, πού αναγνωρίζουν τίς παγίδες όπου πέφτουν και τίς αποφεύγουν, ο σκύλος και τό άλογο, πού μαθαίνουν ώς και τή σημασία πολλών μας λέξεων και μάς υπακούνε, τό κάνουν αυτό από *εξυπνάδα*. Ο σκύλος, πού κρύβει τά υπόλοιπα τού φαγητού του, η μέλισσα, πού χτίζει τήν κυψέλη, τό πουλί, πού φτιάχνει τή φωλιά του, ενεργούν μονάχα από *ένστικτο*. Υπάρχει ένστικτο ώς και στόν άνθρωπό· από ιδιαίτερο ένστικτο τό παιδί θυζαίνει μόλις έρχεται στόν κόσμο. Όμως στόν άνθρωπο, σχεδόν όλα γίνονται από εξυπνάδα και η εξυπνάδα σ' αυτόν αναπληρώνει τό ένστικτο. Τό αντίστροφο συμβαίνει μέ τά ζώα· τό ένστικτο τούς έχει δοθεί σάν συμπλήρωμα τής εξυπνάδας». (Φλουρένς, *«Αναλυτική περίληψη τών παρατηρήσεων τού Φ. Κυθιέ»*).

> «Δέν μπορούμε νά σχηματίσουμε καθαρή ιδέα για τό ένστικτο παρά μονάχα όταν παραδεχτουμε ότι τά ζώα έχουνε στό *αισθητήριό* τους εικόνες ή αισθήσεις έμφυτες και σταθερές πού τά προδιαθέτουν νά ενεργούν όπως οι κοινές και οι τυχαίες αισθήσεις προδιαθέτουνε συνήθως. Είν' ένα είδος ονείρου ή οράματος πού πάντα τ' ακολουθεί· και σ' ό,τι έχει σχέση μέ τό ένστικτό τους, μπορούμε νά τά δούμε σάν υπνοβάτες». (Φ. Κυθιέ, *«Εισαγωγή στό ζωικό βασίλειο»*).

Η αντίληψη και τό ένστικτο, μέ τό νά είναι λοιπόν κοινά,

αν καὶ σὲ διάφορους βαθμούς, στὰ ζῶα καὶ στὸν ἄνθρωπο, τι είναι κεινο ποὺ τὸν διακρίνει αυτόν; Γιὰ τὸν Φ. Κυβιέ είναι ο *στοχασμός* ή *η ικανότητα νὰ παρατηροῦμε διανοητικά, μὲ μιὰν επιστροφὴ στὸν εαυτό μας, τὶς δικές μας διαφοροποιήσεις*.

Εδω λείπει η καθαρότητα και χρειάζεται εξήγηση.

Ἀν αποδώσουμε τὴ νοημοσύνη στὰ ζῶα, πρέπει επίσης νὰ τους αποδώσουμε, σ' έναν οποιοδήποτε βαθμό, καὶ τὸν στοχασμό· γιατί η πρώτη δὲν υπάρχει χωρὶς τὸν δεύτερο, καὶ ο Φ. Κυβιέ ο ίδιος τὸ απόδειξε μὲ πλῆθος παραδείγματα. Ἀς προσέξουμε όμως πῶς ο σοφὸς παρατηρητὴς καθορίζει τὸ είδος στοχασμοῦ ποὺ μᾶς ξεχωρίζει από τὰ ζῶα σὰν *ικανότητα νὰ παρατηροῦμε τὶς δικές μας διαφοροποιήσεις*. Αυτὸ σκοπεύω νὰ προσπαθήσω νὰ εξηγήσω, αναπληρώνοντας όσο μπορῶ καλύτερα τὴ λακωνικότητα τοῦ νατουραλιστὴ φιλόσοφου.

Η αποκτημένη αντίληψη τῶν ζώων δὲν τὰ βοηθᾶ ποτὲ νὰ διαφοροποιοῦν τὶς ενέργειες ποὺ εκτελοῦν μὲ τὸ ένστικτο· μάλιστα, δὲν τοὺς έχει δοθεί παρὰ γιὰ νὰ προνοοῦν τὰ απρόβλεπτα ατυχήματα ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ταράξουν τὶς ενέργειες αυτές. Στὸν άνθρωπο, αντίθετα, η ενστικτώδης ενέργεια μεταβάλλεται διαρκῶς σε ενέργεια στοχασμένη. Ἔτσι ο άνθρωπος είναι κοινωνικὸς από ένστικτο, καί, κάθε μέρα, γίνεται κοινωνικὸς από συλλογισμὸ καὶ εκλογή· στὴν αρχὴ δημιούργησε τὸν λόγο του από ένστικτο[42], έγινε ποιητὴς από έμπνευση· σημερα κάνει τη γραμματικὴ επιστήμη καὶ τὴν ποίηση τέχνη· πιστεύει στὸν Θεὸ καὶ σὲ μιὰ μέλλουσα ζωὴ από αυθόρμητη ιδέα, τὴν οποία τολμῶ καὶ ονομάζω ενστικτώδη· καὶ τὴν έννοια αυτή, τὴν έχει εκφράσει διαδοχικὰ μὲ μορφὲς τερατώδεις, αλλόκοτες, κομψές, παρρηγορητικὲς ή τρομερές· όλες αυτὲς οι διάφορες λατρείες, ποὺ η επιπόλαιη ασέβεια τοῦ δέκατου όγδοου αιώνα τὶς κορόιδεψε, είναι οι γλῶσσες που μίλησε τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα· ο άνθρωπος θὰ εξηγήσει μιὰ μέρα στὸν εαυτό του τί πράγμα είναι ο Θεός π' αναζητᾶ η σκέψη του, τί μπορεί νὰ ελπίζει από τον άλλο κόσμο όπου ατενίζει η ψυχή του.

Ό,τι εκπληρώνει από ένστικτο, ο άνθρωπος δέν επωφελείται καί τό περιφρονεί ή άν τό θαυμάζει, τό θεωρεί όχι σάν δικό του αλλά σάν έργο τής φύσης: νά η αιτία πού καλύπτεται μέ λήθη τό όνομα τών πρώτων εφευρετών: νά η αιτία τής αδιαφορίας μας γιά τή θρησκεία καί η γελοιότητα στήν οποία έχουν πέσει οι πράξεις της. Ο άνθρωπος εκτιμά μονάχα τά έργα τής σκέψης καί τού συλλογισμού. Τά πιό αξιοθαύμαστα έργα τού ένστικτου είναι στά μάτια του μονάχα καλότυχα *ευρήματα·* δίνει τό όνομα *ανακαλύψεως,* είπα σχεδόν δημιουργίες, στά έργα τής νοημοσύνης. Τό ένστικτο παράγει τά πάθη καί τόν ενθουσιασμό· η νοημοσύνη κάνει τό αμάρτημα καί τήν αρετή.

Γιά ν' αναπτύξει τήν νοημοσύνη του, ο άνθρωπος επωφελείται όχι μονάχα από τίς δικές του παρατηρήσεις, αλλά κι από τών άλλων· κρατάει κατάλογο τών εμπειριών, διατηρεί τά χρονικά· έτσι ώστε υπάρχει πρόοδος τής νοημοσύνης καί στά άτομα καί στό γένος. Στά ζώα, δέν γίνεται καμιά μεταβίβαση γνώσεων· οι αναμνήσεις τού κάθε ατόμου χάνονται μαζί του.

Θά ήταν λοιπόν ανεπαρκές νά πούμε πώς αυτο πού μάς διακρίνει από τά ζώα είναι η σκέψη, άν δέν εννοουσαμε μ' αυτό *τή σταθερή τάση τού ένστικτού μας νά γίνεται νοημοσύνη.* Όσο ο άνθρωπος υπόκειται στό ένστικτο, δέν έχει καμιά επίγνωση τού τί κάνει· δέν θά έσφαλλε ποτέ και δέν θα υπήρχε γι' αυτόν ούτε σφάλμα, ούτε κακό, ούτε αταξια, άν, όπως καί στά ζώα, είχε μονάχα τό ένστικτο γιά κινητή. Όμως ο Δημιουργός μάς προίκισε μέ στοχασμό, ώστε το ενστικτό μας νά γίνεται νοημοσύνη· και, καθώς ο στοχασμος αυτός καί η γνώση πού προκύπτει απ' αυτον έχουνε διάφορους βαθμούς, συμβαίνει, στίς αρχές, το ένστικτό μας νά πολεμιέται μάλλον παρά να καθοδηγείται απο τόν στοχασμο· συνεπως, η ικανότητα μας νά σκεφτόμαστε μάς κάνει νά ενεργουμε αντίθετα προς τη φύση μας καί τόν σκοπό μας. Σφάλλοντας, κανουμε τό κακο καί υποφέρουμε υστερα, ωσπου τό ενστικτο, που μάς φερνει στό καλό, καί η σκέψη, που μάς κάνει να τρικλίζουμε μες στο κακο, ν' αντικαταστα-

θούν από τή γνώση τού καλού καί τού κακού, η οποία μάς κάνει μέ σιγουριά ν' αναζητούμε τό ένα καί ν' αποφεύγουμε τό άλλο.

Έτσι, τό κακό, δηλαδή τό σφάλμα καί τά επακόλουθά του, είναι πρωτότοκος γιός τής ανάμιξης τών δύο ανταγωνιστριών ικανοτήτων, τού ένστικτου καί τού στοχασμού· τό καλό ή η αλήθεια οφείλει νά 'ναι ο δεύτερος κι αναπόφευκτος καρπός. Γιά νά συνεχίσουμε τόν σχηματισμό, τό κακό είναι ο καρπός μιάς αιμομιξίας ανάμεσα σέ δυό αντίθετες δυνάμεις· τό καλό, αργά ή γρήγορα, θά 'ναι τό νόμιμο παιδί τής άγιας καί μυστηριακής τους ένωσης.

Η ιδιοκτησία, γεννημένη από τήν ικανότητα συλλογισμού, ενισχύεται από τίς συγκρίσεις. Μά, όπως ο στοχασμός καί ο συλλογισμός είναι υστερότεροι από τόν αυθορμητισμό, η παρατήρηση στήν αίσθηση, η εμπειρία στό ένστικτο, έτσι καί η ιδιοκτησία είναι υστερότερη από τήν κοινότητα. Η κοινότητα ή συνεταιρισμός σέ τύπο απλό, είναι ο απαραίτητος σκοπός, η πρωταρχική ανάπτυξη τής κοινωνικότητας, η αυθόρμητη κίνηση μέ τήν οποία εκδηλώνεται καί τίθεται: είναι, γιά τόν άνθρωπο, η πρώτη φάση πολιτισμού. Σέ τούτη τήν κατάσταση κοινωνίας, πού οι νομοθέτες τήν αποκαλεσαν ***αρνητική κοινότητα,*** ο άνθρωπος πλησιάζει τόν άνθρωπο, μοιράζεται μαζί του τούς καρπούς, τό γάλα, τό κρέας· λίγο-λίγο ο κοινότητα αυτή, από αρνητική πού είναι όσο ο άνθρωπος δέν παράγει τίποτα, τείνει νά γίνει θετική καί νά αναπτυχθεί από τήν ανάπτυξη τής εργασίας καί τής βιομηχανίας. Τότε όμως είναι πού η αυτονομία τής σκέψης καί η τρομερή ικανότητα τού συλλογισμού γιά τό καλύτερο καί γιά τό χειρότερο, μαθαίνουν στόν άνθρωπο πώς άν η ισότητα είναι η απαραίτητη προϋπόθεση τής κοινωνίας, η κοινότητα είναι τό πρώτο είδος δουλειάς.

Για νά τ' αποδώσω όλ' αυτά μέ διατύπωση χεγκελιανη, θα πώ:

Η κοινοτητα, πρωτος τύπος, πρώτος προσδιορισμός τής κοινωνικοτητας, είναι ο πρώτος σταθμός τής κοινωνικης αναπτυξης, η *θέση*· η ιδιοκτησία, έκφραση αντιφατικη της

κοινότητας, αποτελεί τὸν δεύτερο σταθμό, τὴν *αντίθεση*. Απομένει ν' ανακαλύψουμε τὸν τρίτο σταθμό, τὴ *σύνθεση* καί θά 'χουμε τὴ λύση ποὺ ζητάμε. Όμως, η σύνθεση αυτή προκύπτει απαραίτητα από τὴ διόρθωση τῆς θέσης από τὴν αντίθεση· λοιπόν πρέπει, μὲ μιά τελευταία εξέταση τῶν χαρακτήρων τους, νά αφαιρέσουμε ό,τι εχθρικό πρὸς τὴν κοινωνικότητα περιέχουν· τά δύο υπόλοιπα, συνδυασμένα, θά σχηματίσουν τὸν αληθινό τύπο ανθρωπιστικῆς σύνδεσης.

## §2. *Χαρακτῆρες τῆς κοινότητας καί τῆς ιδιοκτησίας*

1. Δὲν πρέπει νά κρύψω ότι, εκτός τῆς ιδιοκτησίας ἡ τῆς κοινότητας, κανένας δὲν έχει φανταστεί άλλη πιθανή κοινωνία: αυτό τό αιώνια αξιολύπητο σφάλμα αποτέλεσε ολόκληρη τὴ ζωή τῆς ιδιοκτησίας. Τά μειονεκτήματα τῆς κοινότητας είναι τόσο φανερά, ώστε οι κριτικοί ποτέ δὲν χρειάστηκε νά χρησιμοποιήσουν πολλή ευγλωττία ώστε νά κάνουν τούς ανθρώπους νά τὴν αντιπαθήσουν. Τό ανεπανόρθωτο τῶν αδικιών της, η βιαιότητα ποὺ διαπράττει στίς συμπάθειες καί τίς αντιπάθειες, ο σιδερένιος ζυγός ποὺ επιβάλλει στὴ θέληση, τό ηθικό μαρτύριο μέσα στό οποίο κρατά τὴ συνείδηση, η ατονία μέσα στὴν οποία θυθίζει τὴν κοινωνία καί, γιά νά τά λέμε όλα, η ευλαβής καί ηλίθια ομοιομορφία μὲ τὴν οποία αλυσσοδένει τὴν ελεύθερη, ενεργητική, λογικευμένη, ανυπότακτη προσωπικότητα τοῦ ανθρώπου, ξεσηκώσανε τὴ γενική ορθοφροσύνη καί καταδικάσανε ανεπανόρθωτα τὴν κοινότητα.

Οι αυθεντίες καί τά παραδείγματα ποὺ αναφέρονται πρὸς έπαινό της, στρέφονται εναντίον της: η κομμουνιστική δημοκρατία τοῦ Πλάτωνα προϋποθέτει τὴ σκλαβιά· τοῦ Λυκούργου, ζητούσε τὴν υπηρεσία τῶν ειλώτων, οι οποίοι, επιφορτισμένοι νά παράγουν τά πάντα γιά τούς κυριούς τους, τούς επέτρεπαν νά επιδίνονται αποκλειστικά στίς γυμναστικές ασκήσεις καί στὸν πόλεμο.

Ἔτσι, ο Ζ.-Ζ. Ρουσώ, μπερδεύοντας κοινότητα και ισότητα, είπε κάπου ότι, χωρίς τή σκλαβιά, δέν έβλεπε δυνατή τήν ισότητα τών προϋποθέσεων.

Οι κοινότητες τής πρωταρχικής Εκκλησίας δέν μπόρεσαν νά πάνε ώς τό τέλος τού πρώτου αιώνα και εκφυλίστηκαν γρήγορα σέ καλογερολογια. Στίς κοινότητες τών ιησουιτών τής Παραγουάης, η μοίρα των μαύρων φάνηκε σ' όλους τούς ταξιδιώτες τόσο άθλια όσο καί τών σκλάβων· καί είναι γεγονός πώς οι καλοί πατεράδες ήταν υποχρεωμένοι νά περιστοιχίζονται μέ λάκκους καί τείχη γιά νά εμποδίζουν τούς νεοφυτούς τους νά φύγουν. Οι ισοκρατικοί, κατευθυνόμενοι απο υπέρμετρη φρίκη γιά τήν ιδιοκτησία μάλλον παρά από ξεκάθαρα διατυπωμένη πίστη, ξέπεσαν από τήν υπερβολή τών αρχών τους· οι σαίν-σιμονιστές, συσσωρεύοντας τήν κοινότητα καί τήν ισότητα, πέρασαν σάν μασκαράτα. Ο μεγαλύτερος κίνδυνος στόν οποίο μπορεί νά εκτίθεται σήμερα η κοινωνία είναι νά ναυαγήσει ακόμα μιά φορά χτυπώντας σ' αυτόν τόν ύφαλο.

Πράγμα μοναδικό! Η συστηματική κοινότητα, απο στοχασμό άρνηση τής ιδιοκτησίας, έχει εννοηθεί κάτω από τήν άμεση επίδραση τής ιδιοκτησιακής προκατάληψης· καί η ιδιοκτησία είναι πού βρίσκεται στό βάθος όλων τών θεωριών τών κομμουνιστών.

Τά μέλη μιάς κοινότητας, είναι αλήθεια, δέν έχουν τιποτα δικό τους· όμως η κοινότητα είναι ιδιοκτήτης καί ιδιοκτήτης όχι μονάχα τών αγαθών αλλά καί τών ατόμων καί τών θελήσεων. Σύμφωνα μέ τούτη τήν αρχή ανώτερης ιδιοκτησίας σέ κάθε κοινότητα η εργασία, πού δέν μπορεί νά είναι γιά τόν άνθρωπο παρά προϋπόθεση επιβαλλόμενη από τή φύση, γίνεται ανθρώπινη παραγγελία, γι' αυτό μάλιστα βδελυρή· η παθητική υπακοή, ασυμβίβαστη μέ τή στοχαστική θέληση, είναι αυστηρά επιτακτική· η πίστη σέ κανόνες πάντα ελλιπείς, όσο σοφούς καί νά τούς υποθέσουμε, δέν υποφέρει καμιά απαίτηση· η ζωή, τό ταλέντο, όλες οι ικανότητες τού ανθρώπου είναι ιδιοκτησίες τού Κράτους, πού έχει τό δικαίωμα, γιά τό κοινό συμφέρον, νά τίς χρησιμοποιεί όπως

τού αρέσει· οι ιδιαίτερες κοινωνίες οφείλουν νά υποστηρίζονται αυστηρά, παρά τίς αντιπάθειες όλες καί τίς συμπάθειες ταλέντων καί χαρακτήρων, γιατί τό νά τίς ανέχεσαι θά σήμαινε νά εισάγεις μικρές κοινότητες μές στή μεγάλη καί κατά συνέπεια, ιδιοκτησίες· ο ισχυρός οφείλει νά κάνει τό μόχθο τού αδύναμου, έστω κι άν τό καθήκον αυτό είναι ευεργετικό, όχι από υποχρέωση, από συμβουλή, όχι από παράγγελμα· ο φιλόπονος, νά κάνει τόν μόχθο τού τεμπέλη, άν κι αυτό είναι άδικο· ο επιδέξιος, νά κάνει τό μόχθο τού ηλίθιου, άν κι αυτό είναι παράλογο: τέλος, πετώντας ο άνθρωπος τό *εγώ* του, τόν αυθορμητισμό του, τό πνεύμα του, τά συναισθήματά του, πρέπει νά μηδενίζεται ταπεινά μπροστά στό μεγαλείο καί τήν ακαμψία τής κοινότητας.

Η κοινότητα είναι ανισότητα, αλλά κατά τήν αντίστροφη έννοια τής ιδιοκτησίας. Η ιδιοκτησία είναι η εκμετάλλευση τού αδύναμου από τόν δυνατό· η κοινότητα είναι η εκμετάλλευση τού δυνατού από τόν αδύνατο. Στήν ιδιοκτησία, η ανισότητα τών προϋποθέσεων προκύπτει από τή δύναμη, μ' όποιο όνομα κι άν μασκαρεύεται: δύναμη φυσική καί διανοητική· δύναμη τών γεγονότων, τύχη, *περιουσία*· δύναμη αποκτημένης περιουσίας κτλ. Στήν κοινότητα, η ανισότητα έρχεται από τή μετριότητα τού ταλέντου καί τής εργασίας, δοξασμένη σάν ίση μέ τή δύναμη. Η υβριστική αυτή εξίσωση εξεγείρει τή συνείδηση καί κάνει τήν αξία νά μουρμουρίζει· γιατί, άν είναι καθήκον τού δυνατού νά βοηθά τόν αδύνατο, θέλει νά τό κάνει από γενναιοδωρία, δέν θά υποφέρει ποτέ τή σύγκριση. Νά είναι ίσοι ως πρός τούς όρους εργασίας καί μισθού, αλλά ποτέ η υποψία αμοιβαίας απιστίας στήν κοινή προσπάθεια νά μήν ξυπνάει τή ζήλεια τους.

Η κοινότητα είναι καταπίεση καί δουλεία. Ο άνθρωπος δέχεται νά υποκύψει στόν νόμο τού καθήκοντος, νά υπηρετεί τήν πατρίδα του, νά υποχρεώνει τούς φίλους του· μά θέλει νά δουλεύει σέ κείνο πού τού αρέσει, όταν τού αρέσει, όσο τού αρέσει· θέλει νά διαθέτει τίς ώρες του όπως τού αρέσει, νά υπακούει μονάχα στήν ανάγκη, νά διαλέγει τίς φιλίες του, τά διαλείμματά του, τήν αγωγή του· νά προσφέρει υπηρεσία από

λογική, όχι από διαταγή· νά θυσιάζεται από εγωισμό, όχι από δουλική υποχρέωση. Η κοινότητα είναι ουσιαστικά αντίθετη πρός τήν ελεύθερη άσκηση τών ικανοτήτων μας, τών πιό ευγενικών μας κλίσεων, τών πιό ενδόμυχων συναισθημάτων μας· ό,τι κι άν θά φαντάζονταν γιά νά τή συμφιλιώσουν μέ τίς απαιτήσεις τής ατομικής λογικής καί τής θέλησης, δέν θά καταλήγανε παρά ν' αλλάξουν τό πράγμα διατηρώντας τό όνομα· όμως, άν καλόπιστα γυρεύουμε τήν αλήθεια, πρέπει νά αποφεύγουμε τίς διαμάχες λέξεων.

Έτσι, η κοινότητα παραβιάζει τήν αυτονομία τής συνείδησης καί τής ισότητας: η πρώτη, καταπιέζοντας τόν αυθορμητισμό τού πνεύματος καί τής καρδιάς, τό αυτεξούσιο στήν πράξη καί στή σκέψη· η δεύτερη, ανταμοίβοντας μέ ισότητα ευημερίας τήν εργασία καί τή σχόλη, τό ταλέντο καί τήν ανοησία, τό αμάρτημα καί τήν αρετή. Εξάλλου, άν η ιδιοκτησία είναι πράγμα αδύνατο από τήν άμιλλα απόκτησης, η κοινότητα θά γινόταν αδύνατη σύντομα από τήν άμιλλα τεμπελιάς.

2. Η ιδιοκτησία, μέ τή σειρά της, παραβιάζει τήν ισοτητα μέ το δικαίωμα αποπομπής καί ξενοκληρίας, καί τό αυτεξούσιο με τόν δεσποτισμό. Τό πρωτο αποτέλεσμα τής ιδιοκτησίας πού έχει αναπτυχθεί αρκετά στά τρία προηγούμενα κεφάλαια, θα αρκεστώ νά δώσω εδώ, μέ μιά τελευταία προσέγγιση, την τέλεια ταύτισή της μέ τήν κλεψιά.

Ο *κλέφτης* στά λατινικά λέγεται *φούρ* καί *λάτρο*, τό πρώτο απο τα ελληνικά *φωρώ*, κλέβω· τό δεύτερο από τό *λαθρόω*, κρυβομαι. Οι Έλληνες έχουνε ακόμα τά *κλέφτης*, *κλέπτω*, που τά βασικα τους σύμφωνα είναι τά ίδια μέ τού *καλύπτω*, σκεπαζω, κρύβω. Συμφωνα μέ τίς ετυμολογίες αυτές, η ιδέα τού κλεφτη είναι η ιδέα ενός ανθρώπου πού κρύβει, παίρνει μαζί του, εξαφανίζει ένα πράγμα πού δέν τού ανήκει, μ' όποιον τρόπο κι άν είναι.

Οι Εβραίοι εκφράζουν τήν ιδια ιδέα μέ τή λέξη *γκάναμπ*, κλεφτης, από τό ρήμα *γκάναμπ*, πού σημαίνει βάζω κατά μέ-

ρος, αποστρέφω: *Λό τί-γκνόμπ* (Δεκάλογος, 8η εντολή) ου κλέψεις, δηλαδή δὲν θὰ κρατήσεις εσύ, δὲν θὰ βάλεις στὴν άκρη τίποτα γιὰ σένα. Είναι η πράξη ενὸς ανθρώπου, ο οποίος, μπαίνοντας σὲ μιὰ κοινωνία όπου υπόσχεται νὰ φέρει ό,τι έχει, κρύβει ένα μέρος, όπως έκανε κι ο περίφημος Ανανίας.

Η ετυμολογία τοῦ ρήματός μας *κλέβω* είναι ακόμα πιὸ σημασιακή. *Κλέβω* ή *κάνω κλοπή* σημαίνει κάνω άρσεις σὲ βάρος τοῦ ανθρώπου· έτσι ώστε ο κλέφτης είναι σὰν δικαιωματοῦχος ο οποίος παίρνει τὰ πάντα, τὴ μερίδα τοῦ λέοντος Πιθανὸν τὸ ρήμα *κλέβω* να οφείλει τὴ ριζα του στὴν αργκὼ τῶν κλεφτῶν, απ' όπου θὰ πέρασε στὴν κοινὴ ομιλία, ὡς καὶ τὸ ύφος τῶν νόμων.

Η κλεψιὰ ασκείται μὲ άπειρα μέσα, τὰ οποία οι νομοθέτες έχουν πολὺ επιδέξια διακρίνει καὶ ταξινομήσει, ανάλογα μὲ τὸν βαθμό τους φρικαλεότητας η αξίας, οπότε γιὰ τους μὲν η κλεψιὰ εκτιμιέται καὶ γιὰ τοὺς δὲ τιμωριέται

Κλέβει κανείς:

1. δολοφονώντας στὴ δημόσια οδό·
2. μόνος ή μὲ συμμορία·
3. μὲ διάρρηξη ή μὲ έφοδο·
4. μὲ υπεξαίρεση·
5. μὲ δόλια χρεωκοπία· 6ον με πλαστογραφια· 7ον με εκδοση κίβδηλων χρημάτων.

Αυτὸ τὸ είδος περιέχει όλους τοὺς κλέφτες ποὺ ασκουν το επάγγελμα χωρὶς άλλη βοήθεια από τὴ βία καὶ τὸν ανοιχτὸ δόλο: κακοποιοί, ληστές, πειρατές, ληστὲς τῆς ξηρας και τῆς θάλασσας, οι αρχαίοι ήρωες ένιωθαν δοξασμένοι έχοντας τέτοια τιμητικὰ ονόματα καὶ κοίταζαν τὸ επάγγελμα τους σὰν τόσο ευγενικὸ όσο καὶ επικερδές. Ο Νεμρώδ, ο Θησέας, ο Ιάσωνας καὶ οι Αργοναῦτες του· ο Δαυΐδ, ο Ρωμύλος, ο Γκλοβὶς καὶ όλοι οι μεροβινγιανοί του· ο Ρομπερ Γκισκάρ, ο Τανκρὲτ ντὲ Ωτεβίλ, ο Μποεμὸντ καὶ οι περισσότεροι νορμανδοὶ ήρωες, υπήρξαν ληστὲς καὶ κλέφτες. Ο ηρωικὸς χαρακτήρας τοῦ κλέφτη εκφράζεται στὸν στιχο αυτὸ τοῦ Οράτιου μιλώντας γιὰ τὸν Αχιλλέα·

*τὸ δικαίωμά μου είναι τὸ δόρυ μου*
*καὶ η ασπίδα μου*[43].

καὶ από τὰ λόγια τῆς διαθήκης τοῦ Ιακὼβ (*Γένεση*, κεφ. 48), πού οι Εβραίοι τ' αποδίνουν στὸν Δαυΐδ καὶ οι χριστιανοί στὸν Ιησοῦ τους: *τὸ χέρι του εναντίον τῶν πάντων*, τὸ χέρι του κάνει τὴν κλεψιά απ' όλους. Στὶς μέρες μας, ο κλέφτης, ο ισχυρὸς οπλισμένος τῶν αρχαίων, καταδιώκεται μὲ τὸ παραπάνω· τὸ επάγγελμά του, κατὰ τοὺς όρους τοῦ Κώδικα, επιφέρει αλγεινὴ καὶ ατιμωτικὴ ποινή, από φυλάκιση μέχρι κρεμάλα. Θλιβερὴ επιστροφὴ τῶν γνωμῶν εδῶ-κάτω.

Κλέβει κανείς:

8. από λωποδυσία·
9. από αισχροκέρδεια·
10. από κατάχρηση εμπιστοσύνης·
11. σὲ παιχνίδια καὶ λοταρίες.

Τὸ δεύτερο αυτὸ είδος ενθαρρυνόταν από τοὺς νόμους τοῦ Λυκούργου, γιὰ νὰ οξύνει τὴ λεπτότητα πνεύματος καὶ επινόησης τῶν νέων· είναι τὸ είδος τοῦ Οδυσσέα, τοῦ Σόλωνα, τοῦ Σίνωνα, τῶν αρχαίων καὶ σύγχρονων Εβραίων, από τὸν Ιακὼβ ὡς τὸν Ντέτζ· από τοὺς Ατσίγγανους, τοὺς Άραβες καὶ όλους τοὺς άγριους. Τὸν καιρὸ τοῦ Λουδοβίκου ΙΓ' καὶ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', δὲν ατιμαζόταν κανείς ὰν εκλεβε στὰ παιχνίδια· κατὰ κάποιον τρόπο, αυτὸ αποτελοῦσε μερος στοὺς κανόνες και πολλοι τιμιοι άνθρωποι δὲν ένιωθαν καμια τύψη γιὰ νὰ διορθώσουν, με καποια επιδέξια ταχυδακτυλουργία, τὰ καπρίτσια τῆς τύχης Και σήμερα ακόμα, καί σ' ολες τίς χωρες, είναι είδος πολὺ εκτίμησης αξίας για τους χωριάτες, στὶς καλὲς καὶ τις κακες στιγμές του εμπόριου, *νὰ ξέρουν νὰ κάνουν αγορά*, πράγμα που σημαίνει να ξεγελάσουν τὸν άλλο· είναι τόσο παραδεκτο αυτό, που οποιος τὴν πάθει, δὲν θυμώνει μὲ τὸν αλλο. Ξερουμε με τί κοπο η κυβερνησή μας αποφάσισε νὰ καταργήσει τίς λοταρίες· ένιωθε πως η μαχαιριὰ έπεφτε στὴν ιδιοκτησία. Ο λωποδύτης, ο αισχροκερδης, ο τσαρλατάνος κανει προπαντός χρηση της δεξιοτεχνίας τοῦ χεριοῦ του, τῆς λεπτοτητας τοῦ μυαλοῦ του, του

γόητρου τής ευγλωττίας και μιάς μεγάλης γονιμότητας επινοήσεων· μερικές φορές παρουσιάζει ένα δόλωμα στήν ενοχή: έτσι, ο ποινικός κώδικας, γιά τόν οποίο η εξυπνάδα είναι πολύ πιό προτιμητέα από τό σφρίγος τών μυών, πίστεψε πώς μπορούσε νά κάνει τίς τέσσερις ποικιλίες, πού αναφέραμε εδώ, μιά δεύτερη κατηγορία, υποκείμενη μονάχα σέ σωφρονηστικές, όχι ατιμωτικές, ποινές. Κατηγορούν, σήμερα, τόν νόμο νά είσαι ματεριαλιστής καί άθεος.

Κλέβει κανείς:

12. μέ τοκογλυφία.

Τό είδος αυτό, πού έγινε τόσο μισητό από τόν καιρό τής δημοσίευσης τού Ευαγγέλιου, καί τόσο αυστηρά τιμωρημένο, αποτελεί μετάβαση μεταξύ τών απαγορευμένων κλοπών καί τών επιτρεπτών κλοπών. Έτσι δίνει τήν ευκαιρία, μέ τήν αμφίβολη φύση του, σ' ένα πλήθος αντιφάσεις μές στούς νόμους καί τήν ηθική, αντιφάσεις πολύ επιδέξια εκμεταλλευόμενες από τούς ανθρώπους παλατιών, κεφαλαιούχους καί έμπορους. Έτσι ο τοκογλύφος, πού δανείζει μέ υποθήκη πρός 10, 12 καί 15%, εκτίθεται σέ μεγάλο πρόστιμο, όταν τόν πιάσουν· ο τραπεζικός, πού λαβαίνει τόν ίδιο τόκο, οχι, βέβαια, μέ τόν τίτλο δανείου, αλλά μέ τόν τίτλο συναλλάγματος η προεξόφλησης, δηλαδή πώλησης, προστατευεται μέ βασιλικό προνόμιο. Όμως η διάκριση τού τραπεζικού και του τοκογλύφου είναι καθαρά ονομαστική· σαν τόν τοκογλυφο, πού δανείζει πάνω σ' ένα κινητό ή ακινητο, ο τραπεζικος δανείζει πάνω σέ χρεώγραφα· σαν τόν τοκογλυφο, παίρνει προκαταβολικά τόν τόκο του· σαν τόν τοκογλυφο, διατηρεί τήν προσφυγή του ενάντια στόν δανειζομενο, αν η εγγύηση απειλείται, δηλαδή άν τό γραμμάτιο δέν εξοφληθει, περισταση πού τόν κάνει συγκεκριμένα δανειστή χρηματος, οχι πωλητή χρήματος. Όμως ο τραπεζίτης δανείζει μέ συντομη ληξη, ενώ η διάρκεια τού τοκογλυφικου δανειου μπορεί νά ειναι ετήσια, διετής, τριετής, εννιαετής, κτλ · όμως, μιά διαφορά στή διάρκεια του δάνειου και κάποιες ποικιλιες μορφής στην πράξη δέν αλλαζουν τή φυση του συμβολαιου. Οσο για τούς καπιταλιστές, πού τοποθετούν τα κεφάλαια τους, είτε

στό Κράτος, είτε στό εμπόριο μέ 3, 4, 5%, δηλαδή πού εισπράττουν μιά τοκογλυφία λιγότερο μεγάλη από τών τραπεζικών καί τών τοκογλύφων, είναι τό άνθος τής κοινωνίας, η αφρόκρεμα τών τίμιων ανθρώπων. Η μετριοπάθεια στήν κλεψιά είναι όλη η αρετή.

Κλέβει κανείς:

13. από εισοδηματικό κανονισμό, μέ μίσθωμα, νοίκι.

Ο συγγραφέας τών *«Επαρχιακών»* διασκέδασε πολύ τούς τίμιους χριστιανούς τού δέκατου έβδομου αιώνα μέ τόν ιησουΐτη Εσκομπάρ καί τό συμβόλαιο Μοατρά.

> «Τό συμβόλαιο Μοατρά», έλεγε ο Εσκομπάρ, «είναι εκείνο μέ τό οποίο αγοράζεις υφάσματα, ακριβά καί μέ πίστωση, γιά νά τά ξαναπουλήσεις, τήν ίδια στιγμή, στό ίδιο πρόσωπο, τής μετρητοίς καί ακριβότερα».

Ο Εσκομπάρ είχε βρεί λόγους πού δικαιολογούσαν τό είδος αυτό τοκογλυφίας. Ο Πασκάλ καί όλοι οι ζανζενιστές τόν κορόιδευαν. Μά, τί θά έλεγε ο σατιρικός Πασκάλ καί ο λόγιος Νικόλ καί ο ακαταμάχητος Αρνώ, άν ο μπάρμπα Εσκομπαρ-ντέ Βαλλαντολίντ τούς πασάριζε τό επιχείρημα: Τό μίσθωμα τού ενοικίου είναι συμβόλαιο μέ τό οποίο αγοραζεις ένα ακίνητο, ακριβά καί μέ πίστωση, γιά νά τό ξαναπουλήσεις ύστερ' από ορισμένο χρονικό διάστημα, στό ίδιο ατομο, ακριβότερα· μονάχα για νά απλοποιηθεί η υπόθεση, ο αγοραστής αρκείται νά πληρώσει τή διαφορα τής πρωτης πώλησης από τή δεύτερη. Η αρνείστε τήν ταύτιση τού μισθώματος του ενοικιου καί τού Μοατρά, καί γώ σάς τουμπέρνω αμέσως ή άν παραδέχεστε τήν ταυτότητα, παραδεχτείτε και την ακριβεια της θεωρίας μου, αλλιώς θά προγράψετε μεμιάς τά έσοδα καί τό μίσθωμα.

Στό φοβερο ετούτο ιησουΐτικο επιχείρημα, ο άρχοντας Μοντάλτ θά επισημαινε τό σήμα κινδύνου καί θά φωναζε πως η κοινωνία βρισκοτανε σέ κίνδυνο, πώς οι ιησουΐτες τήν υποσκάπτανε συθέμελα

Κλέβει κανείς:

14. μὲ τὸ εμπόριο, όταν τὸ κέρδος τοὺ ἐμπορα ξεπερνάει τὸν νόμιμο μισθό τῆς υπηρεσίας του.

Ο ορισμός τοὺ εμπόριου είναι γνωστός: *Τέχνη τοὺ ν' αγοράζεις μὲ 3 φρ. εκείνο ποὺ αξίζει 6 φρ. καὶ νὰ πουλὰς 6 φρ. εκείνο ποὺ αξίζει 3.* Ανάμεσα στὸ ἐτσι καθορισμένο εμπόριο καὶ τὴν κλεψιὰ αλὰ αμερικάνα, όλη η διαφορὰ βρίσκεται στὴ σχετικὴ αναλογία τῶν ανταλλαγμένων αξιῶν, μὲ δυὸ λόγια, στὸ ὑψος τοὺ κέρδους.

Κλέβει κανείς:

15. επωφελούμενος τὸ προιόν του, μὲ τὸ νὰ δέχεται αργομισθία, κάνοντας νὰ τοὺ εγκρίνουν μεγάλες αμοιβές.

Ο αγρότης ποὺ πουλάει στὸν καταναλωτὴ τὸ στάρι του τόσο, καὶ τὴ στιγμὴ τοὺ μετρήματος βουτάει τὸ χέρι του στὸ τσουβάλι καὶ αφαιρεὶ μιὰ φούχτα στάρι, κλέβει· ο καθηγητής, ποὺ τὸ Κράτος τοὺ πληρώνει μισθούς, καὶ κείνος μὲ τὴ μεσολάβηση ενὸς βιβλιοπώλη τὰ πουλάει στὸ κοινὸ γιὰ δεύτερη φορά, κλέβει· ο αργόμισθος ποὺ λαβαίνει σ' αντάλλαγμα μὲ τὴν ματαιοδοξία του ένα μέγιστο προϊόν, κλέβει· ο δημόσιος υπάλληλος, ο εργάτης όποιος κι ἀν είναι, ποὺ παράγοντας μοναχὰ σὰν 1 ζητάει νὰ πληρωθεὶ σὰν 4, σὰν 100, σὰν 1000, κλέβει· ο εκδότης τοὺ βιβλίου αυτοὺ καὶ εγώ, ο συγγραφέας τοὺ βιβλίου, κλέβουμε, ζητώντας νὰ πληρωθεὶ διπλάσια απ' όσο αξίζει.

Συνοπτικά:

Η δικαιοσύνη, ευθὺς μετὰ τὴν αρνητικὴ κοινότητα, ονομαζόμενη απὸ τοὺς αρχαίους ποιητὲς *χρυσὴ εποχή*, αρχισε όντας τὸ δίκαιο τῆς δύναμης. Σὲ μιὰ κοινωνία ποὺ αναζητα τὴν οργάνωσή της, η ανισότητα τῶν ικανοτήτων ξυπνὰ τὴν ιδέα τῆς αξίας· η ευθύτητα υποβάλλει τὸ σχέδιο νὰ αναλογίσουμε όχι μονάχα τὴν εκτίμηση αλλὰ καὶ τὰ υλικὰ αγαθὰ γιὰ τὴν προσωπικὴ αξία· καὶ καθὼς η πρώτη καὶ σχεδὸν η μόνη αναγνωρισμένη αξία είναι τότε η φυσικὴ δύναμη, ο πιο δυνατός, ο *άριστος*, μόνον έχει τὸ δικαίωμα στὸ καλύτερο μερίδιο· κι ἀν τοὺ τὸ αρνηθούν, φυσικότατα τὸ αρπάζει. Απὸ δω ὡς τὸ νὰ ιδιοποιείσαι τὸ δικαίωμα ιδιοκτησίας πάνω σ' όλα

τά πράγματα, δέν μένει παρά ένα μονάχα θήμα.

Αυτό ήταν τό ηρωικό δικαίωμα, πού διατηρήθηκε, τουλάχιστον από παράδοση, στούς Έλληνες καί στούς Ρωμαίους, ώς τά τελευταία χρόνια τών δημοκρατιών τους. Ο Πλάτωνας, στόν *«Γοργία»*, εισάγει έναν ονομαζόμενο Καλλικλή, ο οποίος υποστηρίζει μέ πολύ πνεύμα τό δικαίωμα τής δύναμης καί ο Σωκράτης, υπερασπιστής τής ισότητας, *τού ίσου*, αναιρεί σοβαρά. Λένε πώς ο μεγάλος Πομπήιος κοκκίνιζε εύκολα καί πώς ωστόσο τού ξέφυγε καί είπε μιά μέρα: *Πόσο σέβομαι τούς νόμους, όταν έχω τά όπλα στά χέρια!* Τό σημάδι αυτό ζωγραφίζει τόν άνθρωπο τού οποίου η ηθική καί η φιλοδοξία μάχονται μεταξύ τους κι εκείνος προσπαθεί νά δικαιολογήσει τή θία του μ' ένα απόφθεγμα ηρωικό καί ληστρικό.

Από τό δικαίωμα τής δύναμης προκύψανε η εκμετάλλευση τού ανθρώπου από τόν άνθρωπο, μ' άλλα λόγια η δουλεία, η τοκογλυφία ή ο δασμός, πού επιβάλλεται από τόν νικητή στόν νικημένο εχθρό, καί όλη αυτή η τόσο πολυάριθμη οικογένεια φόρων, μονοπώλιων, απολαυών, αγγαρειών, μισθωμάτων, ενοικίων, κτλ., μέ μιά λέξη η ιδιοκτησία.

Τό δικαίωμα τής δύναμης διαδέχτηκε τό δικαίωμα δολιότητας, δεύτερη εκδήλωση τής δικαιοσύνης· δικαίωμα πού τό σιχαίνονταν οι ήρωες, πού σ' αυτό δέν διαπρέπανε κι έχαναν πάρα πολλά. Πρόκειται πάντα γιά δύναμη, αλλά μεταφερμένη από τήν τάξη τών σωματικών δυνάμεων στήν τάξη τών ψυχικών δυνάμεων. Η επιδεξιότητα νά εξαπατάς έναν εχθρό μέ ενεδρευτικά λόγια φάνηκε ν' αξίζει κι αυτή κάποιαν ανταμοιβή: ωστόσο οι ισχυροί εγκωμιάζανε ανέκαθεν τήν καλή πίστη. Στά χρόνια εκείνα ο σεβασμός τού λόγου καί τής τήρησης τού όρκου ήταν φιλολογικής οντότητας μάλλον παρά λογικής: όπως μίλησε η γλώσσα, έτσι άς είναι τό δίκαιο, λέει ο νόμος τών Δώδεκα Τραπεζών.

Η απάτη, άς τό πούμε καλύτερα, αποτελούσε σχεδόν όλη τήν πολιτική τής αρχαίας Ρώμης. Μεταξύ άλλων παραδειγμάτων, ο Βίκο αναφέρει τό εξής, πού τό λέει κι ο Μοντεσκέ: οι Ρωμαίοι είχαν υποσχεθεί στούς Καρχηδόνιους τήν διατήρηση τών αγαθών τους καί τής *πόλης* τους, χρησιμοποιώντας

επίτηδες τή λέξη civitas, δηλαδή τήν κοινωνία, τό Κράτος· οι Καρχηδόνιοι, αντίθετα, είχαν εννοήσει τήν πόλη υλική urbs, καί ενώ θάλθηκαν νά ξαναϋψώσουν τά τείχη τους, χτυπήθηκαν γιά λόγους παράβασης τής συνθήκης από τούς Ρωμαίους, οι οποίοι, ακολουθώντας τό ηρωικό δικαίωμα, δέν πίστεψαν, καταλαμβανοντας απροσδόκητα τούς εχθρούς τους σέ κάτι ύποπτο, ότι έκαναν πόλεμο άδικο.

Από τό δικαίωμα τού δόλου προήλθαν τά οφέλη τής βιομηχανίας, τού εμπόριου καί τής τράπεζας· οι εμπορικές απάτες, οι απαιτήσεις γιά όλα όσα στόλιζαν μέ τά ωραία ονόματα *ταλέντο* καί *ευφυΐα* καί πού όφειλαν νά τά βλέπουν σάν τόν υψηλότερο βαθμό τής απατεωνιάς καί τής εξαπάτησης· τέλος όλα τά είδη κοινωνικών ανισοτήτων.

Στήν κλεψια, ετσι οπως την απαγορεύουν οι νόμοι, η δύναμη και η απάτη χρησιμοποιούνται μόνες καί απροκάλυπτα στην επιτρεπτή κλεψιά, μασκαρεύονται μέ ωφελιμότητα παραγωγική, τήν οποία χρησιμοποιούν σάν όπλο γιά να κλέψουν το θύμα τους.

Η άμεση χρήση τής βίας καί τού δόλου, ηρθε νωρίς και μέ ομοφωνία απωθήθηκε· κανένα έθνος δέν κατάφερε ακόμα να λυτρωθεί από τήν κλεψιά στήν ένωσή της μέ τό ταλέντο, την εργασία καί τήν κατοχή. Νά πού οφειλονται όλες οι αβεβαιότητες για τή μελέτη τών συνειδήσεων καί οι αναρίθμητες αντιφασεις της νομοθεσίας.

Τό δικαίωμα τής δύναμης καί τό δικαιωμα τού δόλου, εξυμνούμενα από τούς ραψωδούς στά ποιήματα τής *Ιλιάδας* καί τής *Οδύσσειας*, εμπνευσανε όλες τίς ελληνικές νομοθεσίες και γεμισανε μέ τό πνεύμα τους τούς ρωμαϊκούς νόμους, απ' οπου περασαν στά ήθη μας καί στούς κώδικές μας. Ο χριστιανισμος δεν άλλαξε τίποτα· μην κατηγορούμε τό Ευαγγέλιο, πού οι ιερείς, τό ίδιο άσχημα εμπνευσμένοι μέ τούς νομοθετες, δέν εμαθαν ποτέ ούτε νά τό ερμηνεύσουν ούτε να το καταλαβαινουν. Η αμάθεια τών αρχιερέων καί τών ποντίφηκων, πάνω σ' ό,τι αφορά τήν ηθική, συναγωνίστηκε τήν αμάθεια γιά τήν αγορά τών Ρωμαίων καί γιά τούς δανειστές· κι αυτη η βαθειά αμάθεια γιά τό δικαίωμα, τή δικαιοσύνη, τήν

κοινωνία, είναι αυτό πού σκοτώνει τήν Εκκλησία καί υποτιμα αιωνίως τήν διδαχή της. Η απιστία τής ρωμαϊκής Εκκλησίας καί τών άλλων χριστιανικών εκκλησιών είναι αυταπόδεικτη. Όλες παραγνωρίσανε τό δίδαγμα του Ιησού Χριστού όλες είναι ένοχες γιά ψεύτικες προτάσεις, παράλογες, γεμάτες αδικία καί ανθρωποκτονία. Νά ζητήσει συγγνώμη από τόν Θεό καί τούς ανθρώπους, η Εκκλησία αυτή πού αυτοαποκαλείτο αλάθητη καί ωστόσο διαφθείρει τήν ηθική της· οι αναμορφωμένες αδελφές της νά ταπεινωθούν... καί ο λαός, μεταπεισμένος, αλλά θρησκευτικός καί πράος, νά δεί[44].

Η ανάπτυξη τού δίκαιου, στίς ποικίλες του εκφράσεις, ακολούθησε τήν ίδια διαβάθμιση μέ τήν ιδιοκτησία στίς μορφές της· παντού βλέπουμε τή δικαιοσύνη νά διώχνει τήν κλεψιά καί νά τήν περιορίζει στά πιό στενά όρια. Ίσαμε τώρα οι κατακτήσεις τού δίκαιου πάνω στό άδικο, τού ίσου πάνω στό άνισο, έγιναν από ένστικτο κι από τή δύναμη μονάχα τών πραγμάτων· όμως ο τελευταίος θρίαμβος τής κοινωνικότητάς μας θά οφείλεται πάντα στόν στοχασμό, διαφορετικά θά ξαναπέσουμε σέ κάποιο άλλο φεουδαρχικό χάος: η δόξα αυτή φυλάγεται γιά τήν εξυπνάδα μας ή η άβυσσος αυτη τής μιζέριας γιά τήν αναξιότητά μας.

Τό δεύτερο αποτέλεσμα τής ιδιοκτησίας είναι ο δεσποτισμός. Όμως, καθώς ο δεσποτισμός συνδέεται αναγκαστικά μές στό πνεύμα μέ τήν ιδέα νόμιμης εξουσίας, εκθετοντας τίς φυσικές αιτίες τού πρώτου, οφείλω νά κάνω γνωστή την αιτία τής δεύτερης.

Ποιά μορφή διακυβέρνησης θά προτιμήσουμε;

— Έ! μπορείτε νά τό ρωτήσετε, απαντάει χωρίς άλλο κάποιος απ' τούς νεώτερους αναγνώστες μου· είστε δημοκρατικός.

— Δημοκρατικός, ναί· όμως η λέξη αυτή δέν δηλώνει τιποτα. Res publica, είναι τό δημόσιο πράγμα, μ' όποια μορφή διακυβέρνησης κι άν ειναι, μπορεί νά λέγεται δημοκρατικός. Καί οι βασιλιάδες ακόμα είναι δημοκρατικοί.

— Έ, λοιπόν, είστε δημοκράτης;

— Όχι.

— Πώς! Είστε μοναρχικός;
— Όχι.
— Συνταγματικός;
— Θεός φυλάξει.
— Αριστοκράτης λοιπόν;
— Ούτε κάν.
— Θέλετε μικτή διακυβέρνηση;
— Ά.. πά.. πά...
— Τί είστε λοιπόν;
— Είμαι αναρχικός.
— Σάς εννοώ: κάνετε σάτιρα· πρός τό μέρος τής διακυβέρνησης.
— Ουδόλως: ακούσατε τό σοβαρό καί ώριμο σέ σκέψη πιστεύω μου· άν καί πολύ φίλος τής τάξης, είμαι, μ' όλη τή δύναμη τής λέξης, αναρχικός. Ακούστε με.

Στά είδη τών κοινωνικών ζώων

> «η αδυναμία τών νέων είναι η αρχή τής υπακοής τους πρός τούς παλιούς πού ήδη διαθέτουν τή δύναμη· καί η συνήθεια, η οποία γι' αυτούς είναι ιδιαίτερο είδος συνείδησης, είναι η αιτία πού η εξουσία παραμένει στόν πιό ηλικιωμένο, άν καί γίνεται μέ τή σειρά του ο πιό αδύναμος. Κάθε φορά πού η κοινωνία βρίσκεται υπό τήν καθοδήγηση ενός ηγέτη, ο ηγέτης αυτός είναι, πραγματικά, σχεδόν πάντοτε ο πιό ηλικιωμένος τής ομάδας. Λέω σχεδόν πάντοτε, γιατί η σειρά τών πραγμάτων μπορεί νά διαταραχτεί από βίαια πάθη. Τότε η εξουσία περνάει σ' έναν άλλο· καί αφού καί πάλι αρχίσει μέ τή δύναμη, διατηρείται ύστερα από τή συνήθεια. Τά άγρια άλογα πηγαίνουν κοπαδιαστά· έχουν έναν αρχηγό πού προχωρεί επικεφαλής τους, εκείνα τόν ακολουθούν μ' εμπιστοσύνη, τούς δίνει τό σινιάλο τής φυγής καί τής μάχης.
>
> Τό πρόβατο πού αναθρέψαμε μάς ακολουθεί, αλλά ακολουθεί καί τό κοπάδι μέσα στό οποίο γεννήθηκε. Δέν βλέπει στόν άνθρωπο παρά *τόν αρχηγό τού κο-*

*παδιού του*... Ο άνθρωπος δέν είναι γιά τά κατοικίδια ζώα παρά ένα μέρος τής κοινωνίας τους· όλη του η τέχνη περιορίζεται στό νά γίνει δεκτός απ' αυτά σάν συγκοινωνός· γίνεται μάλλον αρχηγός τους, εφόσον είναι ανώτερός τους ως πρός τή νοημοσύνη. Δέν μεταβάλλει λοιπόν τή *φυσική κατάσταση* τών ζώων αυτών, όπως είπε ο Μπυφόν· απεναντίας επωφελείται από τή φυσική τούτη κατάσταση. Μ' άλλα λόγια, είχε βρεί τά ζώα *κοινωνικά*· τά μετάτρεψε σέ *κατοικίδια*, καθώς έγινε συγκοινωνός τους, αρχηγός τους. *Η μετατροπή τους σέ κατοικίδια* είναι μονάχα μιά ιδιαίτερη περίπτωση, μιά απλή τροποποίηση, καθορισμένη συνέπεια τής *κοινωνικότητας*. Όλα τά κατοικίδια ζώα είναι από τή φύση τους ζώα πού μπορούν νά γίνουν κοινωνικά...». (Φρουρένς, *«Σύνοψη τών παρατηρήσεων τού Φ. Κυβιέ»*).

Τά κοινωνικοποιήσιμα ζώα ακολουθούν έναν αρχηγό από *ένστικτο*· άς προσέξουμε ομως εκείνο που ο Φ. Κυβιέ παράλειψε νά πεί, ότι ο ρόλος τού αρχηγού αυτού είναι ολότελα η *νοημοσύνη*. Ο αρχηγός δέν μαθαίνει στούς άλλους νά κοινονικοποιούνται, νά συγκεντρώνονται κάτω από τήν καθοδήγησή του, νά αναπαράγονται, νά φεύγουν και ν' αμύνονται: στό καθένα από τούτα τά σημεία, βρίσκει τούς υποτακτικούς του εξίσου σοφούς μέ τόν εαυτό του. Μά ο αρχηγός, μέ τήν αποκτημένη πείρα του, προνοεί το απρόβλεπτο· εκείνου η ατομικη νοημοσύνη αναπληρώνει, στίς δύσκολες περιστάσεις, τό γενικό ένστικτο· εκείνος σκέφτεται, αποφασίζει, οδηγεί· εκεινος, μέ δυό λόγια, πού η φωτισμένη του σύνεση κυβερνά τήν εθνικη ρουτίνα γιά τό μεγαλύτερο καλό όλων

Ο άνθρωπος, ζώντας φυσικα μέσα σέ κοινωνία, ακολουθεί φυσικά κι αυτος έναν αρχηγο. Αρχή-αρχή, ο αρχηγός αυτός είναι ο πατέρας, ο πατριάρχης, ο παλιός, δηλαδή ο χρηστός, ο φρόνιμος, τού οποίου οι υπηρεσίες, συνεπώς, είναι όλες από στοχασμό και εξυπνάδα

Τό ανθρώπινο είδος, σάν καί τις άλλες ρατσες κοινωνικο-

ποιήσιμων ζώων, έχει τά ένστικτά του, τίς έμφυτες ικανότητές του, τίς γενικές του ιδέες, τίς συναισθηματικές του κατηγορίες, τίς λογικές του κατηγορίες: οι αρχηγοί, νομοθέτες ή βασιλιάδες, ποτέ δέν επινόησαν τίποτα, ποτέ δέν προϋπόθεσαν τίποτα, ποτέ δέν φαντάστηκαν τίποτα· δέν έκαναν άλλο από τό νά οδηγούν τήν κοινωνία ανάλογα μέ τήν αποκτημένη πείρα τους, μά πάντα τους συμμορφούμενοι μέ τίς γενικές γνώμες καί τά πιστεύω.

Οι φιλόσοφοι οι οποίοι, φέρνοντας στήν ηθική καί στην ιστορία τή σκοτεινή τους διάθεση δημαγωγών, επιβεβαιώνουν πώς τό ανθρώπινο γένος δέν είχε στήν αρχή ούτε αρχηγούς ούτε βασιλιάδες, δέν γνώριζαν τίποτα από τή φύση τού ανθρώπου. Η βασιλεία, καί η απόλυτη βασιλεία, είναι εξίσου καί περισσότερο από τή δημοκρατία μιά πρωταρχική μορφη διακυβέρνησης. Επειδή βλέπουμε, ήδη απ' τά πιό παλιά χρόνια, ήρωες, ληστές, ιππότες περιπετειών, νά κερδίζουν στέμματα καί νά γίνονται βασιλιάδες, κάνουμε σύγχυση στά δυο αυτά, τήν βασιλεία καί τόν δεσποτισμό: όμως η βασιλεια χρονολογείται από τή δημιουργία τού ανθρώπου υπήρξε στά χρόνια αρνητικής κοινότητας· ο ηρωισμός και ο δεσποτισμός, πού γεννάει, δέν αρχισε παρά μαζι μέ τόν πρωτο ορισμό τής ιδέας τής δικαιοσύνης, δηλαδη μέ την βασιλεια της δύναμης. Μόλις, χάρη στη σύγκριση τών αξιών, ο ισχυρότερος κρίθηκε ο καλύτερος, ο παλιός χρειάστηκε να τού παραχωρήσει τή θέση του καί η βασιλεία έγινε δεσποτικη

Η αυθόρμητη, ενστικτωδης, και, άς πουμε, φυσιολογική ρίζα τής βασιλείας τού έδωσε, στις αρχες, εναν υπερανθρωπο χαρακτήρα· οι λαοί τήν αποδίνανε στούς θεούς, από τους οποίους, λέγανε, προήλθαν οι πρώτοι βασιλιάδες· να που οφείλονται οι θεικές γενεαλογίες τών βασιλικων οικογενειών, οι ενσαρκώσεις τών θεών, οι μεσιανικοί μύθοι να απο πού προήλθαν οι θεωρίες τού θείου δικαιου, που διατηρούν ακόμα τόσο ξεχωριστους υπερασπιστες

Η βασιλεία υπήρξε αρχικα αιρετή, επειδη, στα χρονια πού ο άνθρωπος παράγοντας λιγα δεν κατεχει τιποτα, η ιδιοκτησία ειναι πάρα πολύ αδυναμη για νά δώσει τήν ιδεα κλη-

ρονομικότητας καί νά εγγυηθεί στόν γιό τή βασιλεία τού πατέρα του: μά όταν ξεχερσώσανε αγρούς καί χτίσανε πόλεις, κάθε λειτουργία, υπήρξε, σάν κάθε άλλο, ιδιοποιημένη· από κεί, οι κληρονομικές βασιλείες καί ιεροσύνες· από κεί, η κληρονομικότητα ώς καί στά πιό κοινά επαγγέλματα, περίπτωση πού επέφερε τίς διακρίσεις καστών, τήν περηφάνεια γιά τήν τάξη, τήν αθλιότητα τής λαϊκής τάξης, καί πού βεβαιώνει ό,τι είπα γιά τήν αρχή πατρογονικής διαδοχής, πώς είναι ένας τύπος ο οποίος υποδείχνεται από τή φύση προικισμένος στίς χηρεύουσες υπηρεσίες καί αποτελειώματος ενός αρχινισμένου έργου.

Από καιρό σέ καιρό η φιλοδοξία έκανε νά προβάλλουν τοκογλύφοι, *παραγκωνιστές* βασιλιάδων, πράγμα πού επέτρεψε ν' αποκαλούμε τούς μέν βασιλιάδες από δικαίωμα, νόμιμους, καί τούς άλλους *τύραννους*. Ωστόσο δέν πρέπει τά ονόματα νά μάς επιβάλλονται: υπήρξαν φριχτοί βασιλιάδες καί τύραννοι πολύ θολικοί. Κάθε βασιλεία μπορεί νά είναι καλή, όταν είναι η μόνη δυνατή μορφή διακυβέρνησης· γιά νόμιμη, δέν είναι ποτέ. Ούτε η κληρονομικότητα, ούτε η εκλογή, ούτε η ψηφοφορία, ούτε η εξαιρετικότητα τού άρχοντα, ούτε ο χειροτονισμός τής θρησκείας καί τού χρόνου δέν κάνουν νόμιμη τή βασιλεία. Μ' όποια μορφή κι άν φανεί, μοναρχική, ολιγαρχική, δημοκρατική, η βασιλεία ή η διακυβέρνηση τού ανθρώπου από τόν άνθρωπο είναι παράνομη καί παράλογη.

Ο άνθρωπος, γιά νά φθάσει στήν πιό γρήγορη καί τήν πιό τέλεια ικανοποίηση τών αναγκών του, γυρεύει τόν *κανόνα:* στίς αρχές, ο κανόνας είναι γι' αυτόν ζωντανός, ορατός καί απτός· είναι ο πατέρας του, ο αφέντης του, ο βασιλιάς του. Όσο πιό ανίδεος είναι ο άνθρωπος, τόσο πιό πολύ η υπακοή του, η εμπιστοσύνη του στόν οδηγό του είναι απόλυτη. Ο άνθρωπος όμως, πού νόμος του είναι νά συμμορφώνεται μέ τόν κανόνα, δηλαδή νά τόν ανακαλύπτει μέ τή σκέψη καί τή λογική, ο άνθρωπος συλλογίζεται τίς διαταγές τών αρχηγών του· όμως, ένας τέτοιος συλλογισμός είναι διαμαρτυρία κατά τής εξουσίας, ένα ξεκίνημα ανυπακοής. Από τή στιγμή πού ο

άνθρωπος γυρεύει νά μάθει τά κίνητρα τής θέλησης τού άρχοντα, από τη στιγμή αυτή ο άνθρωπος αυτός έχει εξεγερθεί. Αν δέν υπακούει περισσότερο επειδή ο βασιλιάς διατάζει, αλλά επειδή ο βασιλιάς υποδείχνει, μπορούμε νά βεβαιώσουμε πώς στό εξής δέν παραδέχεται καμιάν εξουσία καί πώς έχει γίνει ο ίδιος βασιλιάς τού εαυτού του. Αλίμονο σ' όποιον τολμήσει νά τόν οδηγήσει καί δέν θά τού προσφέρει, γιά επικύρωση τών νόμων του, παρά τόν σεβασμό μιάς πλειοψηφίας: γιατί αργά ή γρήγορα η μειοψηφία θά γίνει πλειοψηφία καί ο ασύνετος δεσπότης θ' ανατραπεί καί όλοι του οι νόμοι θά μηδενιστούν.

Ενόσω φωτίζεται όλο καί πιό πολύ η κοινωνία, η βασιλική εξουσία μειώνεται: είναι γεγονός πού τό καταμαρτυρά όλη η ιστορία.

Κατά τή γέννηση τών εθνών, μάταια σκέφτονταν καί συλλογίζονταν οι άνθρωποι: χωρίς μεθόδους, χωρίς αρχές, μή ξέροντας μάλιστα ούτε χρήση νά κάνουν τής λογικής τους, δέν ξέρουν άν βλέπουν σωστά ή άν απατιόνται· τότε τό κύρος τών βασιλιάδων είναι απέραντο, αφού καμιά αποκτημένη γνώση δέν τούς αντιλέγει.

Λίγο-λίγο όμως η πείρα δίνει συνήθειες κι αυτές δίνουν έθιμα· ύστερα τά έθιμα διατυπώνονται σέ αξιώματα, θέτοντας σάν αρχές, μέ δυό λόγια, μεταφράζονται σέ νόμους, στούς οποίους, εφόσον ο νόμος είναι ζωντανός, ο βασιλιάς αναγκάζεται ν' αποδίνει τιμή. Έρχεται καιρός πού τά έθιμα κι οι νόμοι πολλαπλασιάζονται τόσο, ώστε η θέληση, τού ηγεμόνα συσφίγγεται, άς πούμε, από τή γενική θέληση· παιρνοντας τό στέμμα, είναι υποχρεωμένος νά ορκιστεί ότι θά κυβερνήσει σύμφωνα μέ τά έθιμα καί τίς συνήθειες καί πώς δέν είναι, ο ίδιος, παρά η εκτελεστική εξουσία μιάς κοινωνίας τής οποίας οι νόμοι έγιναν χωρίς αυτόν

Ίσαμε δώ, όλα γίνονται μέ τρόπο ενστικτώδη καί άς πούμε χωρίς νά τό ξέρουν οι συμβαλλόμενοι: αλλά άς δούμε τό μοιραίο τέλος τού κινήματος αυτού.

Μέ τό νά μορφώνεται διαρκώς καί ν' αποκτά ιδέες, ο άνθρωπος καταλήγει ν' αποκτήσει τήν ιδέα τής *επιστήμης*,

δηλαδή τήν ιδέα ενός συστήματος γνώσης σύμφωνα μέ τήν γύρω πραγματικότητα καί πού νά είναι αποτέλεσμα παρατηρήσεων. Αναζητά λοιπόν τήν επιστήμη ή τό σύστημα τών ακατέργαστων σωμάτων, τό σύστημα τών οργανικών σωμάτων, τό σύστημα τού ανθρώπινου πνεύματος, τό σύστημα τού κόσμου: πώς νά μήν αναζητούσε καί τό σύστημα τής κοινωνίας;

Ωστόσο, φτάνοντας στήν κορυφή αυτή, καταλαβαίνει οτι η αλήθεια ή η πολιτική επιστήμη είναι πράγμα ολοτελα ανεξάρτητο από τήν υπέρτατη θέληση, από τή γνώμη των πλειονοτήτων καί τά λαϊκά πιστεύω· ότι βασιλιάδες, υπουργοι, διοικητικοί καί λαοί, σάν θελήσεις, δέν είναι τιποτα γιά τήν επιστήμη καί δέν αξίζουν καμιά εκτίμηση. Καταλαβαινει συγχρόνως ότι άν ο άνθρωπος γεννιέται γιά την κοινωνια, το κύρος τού πατέρα του επάνω του παύει απο τή μέρα που η λογική του, έχοντας διαμορφωθεί και η παιδεία του έχοντας ολοκληρωθεί, εκείνος γίνεται συγκοινωνός του πατέρα του· ότι ο αληθινός ηγέτης του καί ο βασιλιάς του ειναι η αποδειγμένη αλήθεια· ότι η πολιτικη είναι επιστήμη, όχι δολιοτητα· καί ότι η υπηρεσία τού διοικητικου ανάγεται, σε τελευταία ανάλυση, στή μεθοδική αναζήτηση της αληθειας

Ετσι, σέ μιά δεδομένη κοινωνια, τό κύρος του ανθρωπου πάνω στόν άνθρωπο είναι αντιστρόφως ανάλογο μέ τη διανοητική ανάπτυξη στην οποία εχει φτασει η κοινωνια αυτη, καί η πιθανή διάρκεια τού κυρους αυτου μπορει να υπολογιστεί σύμφωνα μέ τήν λίγο-πολύ γενική επιθυμια μιάς αληθινής διακυβέρνησης, δηλαδή μιας διακυβέρνησης συμφωνης μέ τήν επιστήμη. Καί όπως τό δικαίωμα τής δυναμης και το δικαίωμα τού δόλου περιοριζονται μπροστά στον ολο και πιο πλατύ προσδιορισμό τής δικαιοσυνης καί πρεπει τελικα να σβήσουνε μεσα στήν ισότητα, έτσι και η ανωτατη θεληση υποχωρεί μπροστα στην ανώτατη λογικη και θα καταληξει σ' έναν επιστημονικό σοσιαλισμό Η ιδιοκτησία και η βασιλεία βρίσκονται υπό κατάργηση ευθυς αμεσως με την εναρξη τού κόσμου· όπως ο άνθρωπος γυρευει τη δικαιοσυνη στην ισοτητα, η κοινωνια γυρευει την ταξη στην αναρχια

*Αναρχία*, απουσία αφέντη, υπέρτατου, νά πώς είναι η μορφή διακυβέρνησης στήν οποία όλο καί πλησιάζουμε κάθε μέρα καί πού η πεπαλαιωμένη συνήθεια νά παίρνουν τόν άνθρωπο γιά κανόνα καί τή θέλησή του γιά νόμο μάς κάνει νά τήν βλέπουμε σάν τό άκρο άωτο τής αταξίας καί σάν τήν έκφραση τού χάους. Λένε πώς ένας αστός τού Παρισιού τού δέκατου έβδομου αιώνα, όταν άκουσε ότι στή Βενετία δέν υπήρχε βασιλιάς, ο ανθρωπάκος αυτός δέν μπορούσε νά συνέλθει από τήν κατάπληξή του καί τού 'ρθε νά σκάσει στά γέλια στήν πρώτη είδηση τόσο γελοίου πράγματος. Νά ποιά είναι η προκατάληψή μας: όλοι μας, όσο υπάρχουμε, θέλουμε αρχηγό ή αρχηγούς· καί κρατώ τούτη τή στιγμή έναν τόμο πού ο συγγραφέας του, κομμουνιστής μέ ζήλο, ονειρεύεται σάν άλλος Μαρά τή δικτατορία. Οι πιό προοδευμένοι από μάς είναι όσοι θέλουν έναν όσο γίνεται μεγαλύτερο αριθμό αρχόντων, η βασιλεία τής εθνοφυλακής είναι τό αντικείμενο τών πιό σφοδρών τους ευχών, σύντομα χωρίς άλλο κάποιος, ποθητής τής πολιτικής εφεδρείας, θά πεί: Όλος ο κόσμος είναι βασιλιάς· μά όταν μιλήσει αυτός ο κάποιος, εγω θα πώ· Κανένας δέν είναι βασιλιάς· είμαστε, καλοθέλητα καί παρά τή θέλησή μας, συγκοινωνοί. Κάθε ζήτημα εσωτερικης πολιτικής οφείλει να απαλλαγεί σύμφωνα μέ τά δεδομενα της νομαρχιακης στατιστικής· κάθε ζήτημα εξωτερικής πολιτικης ειναι υπόθεση διεθνούς στατιστικής. Η επιστήμη της διακυβέρνησης ανήκει δικαιωματικά 'σ' ένα τμήμα τής Ακαδημιας των Επιστημών, τής οποίας ο συνεχής γραμματεας γινεται αναγκαστικα πρωθυπουργός· καί εφόσον κάθε πολιτης μπορει ν' απευθύνει ένα μνημόνιο στήν Ακαδημία, καθε πολίτης είναι νομοθέτης· όμως, καθώς η ατομική γνώμη δεν λογαριαζεται παρα εφοσον αποδείχνεται, κανένας δέν μπορει νά θέσει τή θελησή του στή θέση τής λογικής, κανένας δεν ειναι βασιλιας.

Ο,τι ειναι νομοθετική καί πολιτική υλη είναι αντικείμενο επιστήμης, οχι γνώμης· *η νομοθεσιακή εξουσία* δέν ανήκει παρά μονάχα στη λογικη, τήν μεθοδικά αναγνωρισμένη κι αποδειγμενη Το ν' αποδινεις σέ κάποιαν οποιαδήποτε

εξουσία τὸ δικαίωμα τοὺ *βέτο* καὶ τῆς *κύρωσης* είναι τὸ άκρο άωτο τῆς τυραννίας. Δικαιοσύνη καὶ νομιμότητα είναι δύο πράγματα τόσο ανεξάρτητα από τὴν ἐγκρισή μας όσο καὶ η μαθηματική αλήθεια. Γιά νά υποχρεώσουν, τούς αρκεί νά 'ναι γνώστες· γιά νά φανούν, δὲν ζητούν παρά τὸν στοχασμό καὶ τὴ μελέτη. Τί είναι λοιπόν ο λαός, ἀν δὲν είναι ο υπέρτατος, ἀν δὲν απορρέει απ' αυτόν η νομοθετική εξουσία; Ο λαός είναι ο φύλακας τοὺ νόμου, ο λαός είναι η *εκτελεστική εξουσία*. Κάθε πολίτης μπορεί νά βεβαιώσει: Αυτο είναι αληθινό· εκείνο είναι σωστό· όμως η πεποίθησή του δὲν υποχρεώνει παρά τὸν ίδιο: γιά νά γίνει νόμος η αλήθεια πού διαδίδει, πρέπει νά τὴν αναγνωρίσουν. Όμως, τί σημαίνει αναγνωρίζω έναν νόμο; Σημαίνει επαληθεύω μιάν μαθηματική ή μεταφυσική ενέργεια· σημαίνει επαναλαμβάνω ενα πείραμα, παρατηρώ ένα φαινόμενο, διαπιστώνω ένα γεγονος. Μονάχα τὸ έθνος έχει τὸ δικαίωμα νά πεί: *Προσκαλούμε καὶ διατάζουμε.*

Ομολογώ πώς όλ' αυτά είναι τ' αναποδογυρισμα των παραδεκτών ιδεών καὶ πώς φαίνεται ότι αναλαμβανω ν' ανατρέψω τὴ σύγχρονη πολιτική παρακαλώ όμως τὸν αναγνωστη νά προσέξει πώς, έχοντας αρχίσει μ' ενα παραδοξο, όφειλα, ἀν συλλογιζόμουν σωστά, να συναντώ σε καθε μου βήμα παράδοξα καὶ νά τελειώσω με παραδοξα Αλλωστε, δεν βλέπω ποιόν κίνδυνο θά διέτρεχε η ελευθερία των πολιτων, ἀν, αντί γιά τὴν πέννα του νομοθέτη, το σπαθι του νομου έμπαινε στά χέρια τών πολιτων. Εφόσον η εκτελεστικη εξουσία ανήκει ουσιαστικά στὴ θέληση, δεν μπορουμε να την εμπιστευτούμε σέ πάρα πολλους εντολοδόχους: εδω βρισκεται η αληθινή ανωτερότητα τοὺ λαου

Ο ιδιοκτήτης, ο κλέφτης, ο ήρωας, ο υπερτατος αρχοντας γιατί όλ' αυτά τα ονόματα είναι συνώνυμα, επιβάλλει τη θέλησή του καὶ δὲν ανεχεται ούτε αντίρρηση ούτε έλεγχο, δηλαδή ισχυρίζεται πώς είναι συγχρονως νομοθετικη εξουσία καὶ εκτελεστική εξουσία Έτσι η αντικατάσταση του επιστημονικού και αληθινού νομου στὴ θεση της βασιλικής θέλησης δὲν εκπληρώνεται χωρίς τρομερη πάλη και η αδια-

κοπη αυτή αντικατάσταση είναι μάλιστα, μετά τήν ιδιοκτησία, τό ισχυρότερο στοιχείο τής ιστορίας, η πιό γόνιμη αιτία τών πολιτικών κινημάτων. Τά παραδείγματα είναι πάρα πολλά καί πάρα πολύ χτυπητά, ώστε δέν χρειάζεται νά σταθώ καί νά τ' αναφέρω.

Όμως, η ιδιοκτησία γεννάει αναγκαστικά τόν δεσποτισμό, τήν διακυβέρνηση τού *άν μού αρέσει εμένα*, τήν βασιλεία μιάς λιμπιντικής θέλησης: αυτό είναι τόσο χαρακτηριστικό τής ουσίας τής ιδιοκτησίας, ώστε αρκεί, προκειμένου νά βεβαιωθεί κανείς, νά θυμηθεί τό τί είναι, καθώς καί τό τί συμβαίνει γύρω μας. Η ιδιοκτησία είναι τό δικαίωμα νά κάνεις *χρήση* καί *κατάχρηση*. Άν λοιπόν η διακυβέρνηση είναι οικονομία, άν έχει γιά μοναδικό αντικείμενο τήν παραγωγή καί τήν κατανάλωση, τήν μοιρασιά τών εργασιών καί τών προϊόντων, πώς είναι δυνατή η διακυβέρνηση μέ τήν ιδιοκτησία; Άν τά αγαθά είναι ιδιοκτησίες, πώς οι ιδιοκτήτες νά μήν ήταν βασιλιάδες καί βασιλιάδες δεσποτικοί, βασιλιάδες σέ αναλογία μέ τίς έξοχες ικανότητές τους; Καί άν κάθε ιδιοκτήτης είναι μέγιστη εξοχότητα στή σφαίρα τής ιδιοκτησίας του, βασιλιάς απαραβίαστος σ' ολόκληρη τήν έκταση τού τομέα του, πώς μιά κυβέρνηση ιδιοκτητών νά μήν είναι χάος καί ταραχή;

### *§3. Προσδιορισμός τής τρίτης κοινωνικής μορφής Συμπέρασμα*

Λοιπόν, καμιά κυβέρνηση, καμιά δημόσια οικονομία, καμιά μπορετή διοίκηση, μέ τήν ιδιοκτησία γιά βάση.

Η κοινότητα γυρεύει τήν *ισότητα* καί τόν *νόμο:* η ιδιοκτησία, γέννημα τής αυτονομίας τής λογικής καί τού αισθήματος τής προσωπικής αξίας, θέλει απ' όλα τά πράγματα τήν *ανεξαρτησία* καί τήν *αναλογία*.

Η κοινότητα όμως, παίρνοντας τήν ομοιομορφία γιά νόμο, καί τήν ισοπέδωση γιά ισότητα, γίνεται τυραννική και άδικη: η ιδιοκτησία, μέ τόν δεσποτισμό καί τίς εισβολές

της, φαίνεται σύντομα καταπιεστική καί ακοινώνητη.

Αυτό πού θέλουν η κοινότητα καί η ιδιοκτησία είναι καλό: αυτό πού παράγουν η μιά κι η άλλη είναι κακό. Καί γιατί; Επειδή καί οι δυό τους είναι αποκλειστικές καί παραγνωρίζουν, η κάθε μιά απ' τή μεριά της, δύο στοιχεία τής κοινωνίας. Η κοινότητα απωθεί τήν ανεξαρτησία καί τήν αναλογία· η ιδιοκτησία δέν ικανοποιεί τήν ισότητα καί τόν νόμο.

Όμως, άν φανταζόμαστε μιά κοινωνία θασισμένη στίς τέσσερις αυτές αρχές, ισότητα, νόμος, ανεξαρτησία, αναλογία, θρίσκουμε:

1. Ότι η ισότητα, πού συνίσταται μονάχα στήν *ισότητα τών προϋποθέσεων*, δηλαδή τών *μέσων*, όχι στήν *ισότητα τής ευημερίας*, η οποία μέ ίσα μέσα οφείλει νά είναι τό έργο τού εργαζόμενου, δέν θιάζει μέ κανέναν τρόπο τη δικαιοσύνη καί τήν ευθύτητα·

2. Ότι ο *νόμος*, προκύπτοντας από τή γνώση τών γεγονότων, συνεπώς στηριζόμενος στήν ίδια την αναγκαιότητα, δέν προσθάλλει ποτέ τήν ανεξαρτησία·

3. Ότι η *ανεξαρτησία* πού σέθεται τά άτομα ή τήν αυτονομία τής ιδιωτικής λογικής, απορρέοντας από τή διαφορά τών ταλέντων καί τών ικανοτήτων, μπορεί νά υπάρξει χωρίς κίνδυνο μέσα στά όρια τού νόμου·

4. Ότι η *αναλογία*, μέ τό νά γίνεται δεκτή μονάχα στή σφαίρα τής νοημοσύνης καί τού συναισθήματος, όχι τών φυσικών πραγμάτων, μπορεί νά τηρηθεί χωρίς νά θιασουμε τήν δικαιοσύνη ή τήν κοινωνική ισότητα.

Τήν τρίτη αυτή μορφή κοινωνίας, σύνθεση τής κοινότητας καί τής ιδιοκτησίας, θά τήν ονομάσουμε ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Γιά νά προσδιορίσουμε τήν ελευθερία, δέν συγκεντρώνουμε λοιπόν χωρίς διάγνωση τήν κοινότητα καί τήν ιδιοκτησία, πράγμα πού θά ήταν παράλογος εκλεκτισμός. Αναζητούμε, μέ μέθοδο αναλυτική, εκείνο πού η καθεμιά τους περιέχει αληθινό, σύμφωνο μέ την ευχή τής φύσης και με τούς νόμους τής κοινωνικότητας, παραλείπουμε ό,τι περιέχουν από ξένα στοιχεία· καί τό αποτέλεσμα δίνει μίαν πλήρη

εκφραση στή φυσική μορφή τής ανθρώπινης κοινωνίας, με μιά λέξη τήν ελευθερία.

Η ελευθερία είναι ισότητα, επειδή η ελευθερία δέν υπάρχει παρά στήν κοινωνική κατάσταση, καί έξω από τήν ισότητα δέν υπάρχει κοινωνία.

Η ελευθερία είναι αναρχία, επειδή δέν παραδέχεται τήν κυβέρνηση τής θέλησης, αλλά μονάχα τό κύρος τού νόμου, δηλαδή τής αναγκαιότητας.

Η ελευθερία είναι άπειρη ποικιλία, επειδή σέβεται όλες τίς θελήσεις, στά όρια τού νόμου.

Η ελευθερία είναι αναλογία επειδή αφήνει κάθε πλάτος στήν φιλοδοξία τής αξίας καί στήν άμιλλα τής δόξας.

Μπορούμε νά πούμε τώρα, κατά τό παράδειγμα τού κ. Κουζέν:

> «Η αρχή μας είναι αληθινή· είναι καλή· είναι κοινωνική· άς μή φοβόμαστε ν' ανάγουμε όλες τίς συνέπειες».

Η ***κοινωνικότητα*** στόν άνθρωπο, πού γίνεται ***δικαιοσύνη*** μέ τόν στοχασμό, ***ευθύτητα*** μέ τόν συνδυασμό τών ικανοτήτων, έχοντας σάν τύπο τήν ***ελευθερία***, είναι τό αληθινό θεμέλιο τής ηθικής, η αρχή καί ο κανόνας όλων τών πράξεών μας. Είναι εκείνο τό παγκόσμιο κίνητρο πού γυρεύει η φιλοσοφία, ενισχύει η θρησκεία, παραγκωνίζει ο εγωισμός, δέν τό αναπληρώνει ποτέ η καθαρή λογική. Τό ***καθήκον*** καί τό ***δικαίωμα*** γεννιόνται μέσα μας από τήν ***ανάγκη***, η οποία, ανάλογα μέ τό πώς τή θεωρούμε σέ σχέση μέ τά εξωτερικά όντα, είναι ***δικαίωμα*** καί, σέ σχέση μέ μάς τούς ίδιους, ***καθήκον***.

Υπάρχει ανάγκη νά φάμε καί νά κοιμηθούμε: είναι δικαίωμα τό νά προμηθευτούμε τά απαραίτητα στόν ύπνο καί τήν τροφοδοσία· είναι καθήκον νά τά χρησιμοποιούμε όταν τό ζητά η φύση.

Είναι ανάγκη νά δουλέψουμε γιά νά ζήσουμε: ειναι δικαίωμα, είναι καθήκον.

Είναι ανάγκη ν' αγαπάς τή γυναίκα σου καί τά παιδιά σου: είναι καθήκον νά 'σαι στήριγμα καί προστάτης τους, είναι δικαίωμα νά σ' αγαπούν κατά προτίμηση από κάθε άλλον. Η συζυγική πίστη είναι δικαιωματική· η μοιχεία είναι αμάρτημα αντικοινωνικό.

Είναι ανάγκη ν' ανταλλάξουμε τά προϊόντα μας μέ άλλα προϊόντα: είναι δικαίωμα η ανταλλαγή αυτή νά γίνεται μέ ισοτιμία, καί εφόσον καταναλώνουμε προτού παράγουμε, θά ήταν καθήκον, άν εξαρτιόταν από μάς, τό τελευταίο μας προϊόν ν' ακολουθεί τήν τελευταία μας κατανάλωση. Η αυτοκτονία είναι δόλια πτώχευση.

Είναι ανάγκη νά εκτελούμε τήν προσπάθειά μας ανάλογα μέ τά φώτα τής λογικής μας: είναι δικαίωμα τό νά διατηρούμε τό αυτεξούσιό μας· είναι καθήκον νά σεβόμαστε τό αυτεξούσιο τών άλλων.

Είναι ανάγκη νά μάς εκτιμούν οι πλησίον μας· είναι καθήκον νά αξίζουμε τούς έπαινούς τους· είναι δικαίωμα νά κρινόμαστε από τά έργα μας.

Η ελευθερία δέν είναι καθόλου αντίθετη πρός τά δικαιώματα διαδοχής καί διαθήκης: τής αρκεί νά επαγρυπνεί ώστε νά μήν θιάζεται η ισότητα πού προκύπτει. Εκλέγετε, μάς λέει, ανάμεσα σέ δυό κληρονομιές, μή συσσωρεύετε ποτέ. Όλη η νομοθεσία πού αφορά τίς μεταβιβάσεις, τίς αντικαταστάσεις, τίς υιοθεσίες, καί άν τολμώ νά χρησιμοποιήσω τή λέξη, τίς *πρωτοσυγκελλικότητες*, πρέπει νά ξαναφτιαχτεί.

Η ελευθερία ευνοεί τήν άμιλλα καί δέν τήν καταστρέφει: στήν κοινωνική ισότητα, η άμιλλα συνίσταται στό νά κάνεις μέ δύο προϋποθέσεις ίσες· η ανταμοιβή της βρίσκεται εξολοκλήρου μέσα της: κανένας δέν υποφέρει από τή νίκη.

Η ελευθερία χειροκροτεί τήν αφοσίωση καί τιμά μέ τίς ψήφους της· αλλά μπορεί νά κάνει καί χωρίς εκείνην. Η δικαιοσύνη αρκεί στήν κοινωνική ισορροπία· η αφοσίωση είναι υπερκαθήκον. Ευτυχισμένος πάντως εκείνος πού μπορεί καί λέει: Αφιερώνομαι.

Η ελευθερία είναι ουσιαστικά οργανωτική: γιά νά εξασφαλίσουμε τήν ισότητα μεταξύ τών ανθρώπων, τήν ισορρο-

πία ανάμεσα στά έθνη, πρέπει η γεωργία και η βιομηχανία, τά κέντρα εκπαίδευσης, εμπορίου και αποθήκης, νά μοιραστούν ανάλογα μέ τίς γεωγραφικές και κλιματικές προϋποθέσεις κάθε χώρας, τό είδος τών προϊόντων, τόν χαρακτήρα και τά φυσικά ταλέντα τών κατοίκων, κτλ., σέ αναλογίες τόσο σωστές, τόσο σοφές, τόσο καλά συνδυασμένες, ώστε κανένας τόπος νά μήν παρουσιάζει ποτέ ούτε υπερβολή ούτε έλλειψη πληθυσμού, κατανάλωσης και προϊόντος. Εδώ αρχίζει η επιστήμη τού δημόσιου δίκαιου, και τού ιδιωτικού δίκαιου, η αληθινή πολιτική οικονομία. Στό εξής οι νομοθέτες, απαλλαγμένοι απ' τήν απατηλή αρχή τής ιδιοκτησίας, θά πρέπει νά περιγράψουν τούς καινούργιους νόμους και νά γαληνέψουν τόν κόσμο. Η γνώση και η ευφυΐα δέν τούς λείπουν· τό υπομόχλιο τούς έχει δοθεί.

Τελείωσα τό έργο πού είχα τήν πρόθεση νά κάνω. Η ιδιοκτησία νικήθηκε· δέν θά ξανασηκωθεί ποτέ. Όπου θά διαβαστεί και θά μεταδοθεί ο λόγος αυτός, εκεί και θά πέσει τό θανατηφόρο σπυρί γιά τήν ιδιοκτησία: εκεί, αργά ή γρήγορα, θά εξαφανιστούν τό προνόμιο και η δουλεία· τόν δεσποτισμό τής θέλησης θά διαδεχτεί η βασιλεία τής λογικής. Ποιοί σοφισμοί, στ' αλήθεια, ποιό γινάτι προκαταλήψεων θά επιμένανε μπροστά στήν απλοϊκότητα τών προτάσεων αυτών;

1. Η ατομική *κατοχή* είναι προϋπόθεση τής κοινωνικής ζωής· πέντε χιλιάδες χρόνια ιδιοκτησίας τό αποδείχνουν: η *ιδιοκτησία* είναι η αυτοκτονία τής κοινωνίας. Η κατοχή είναι μέσα στό δίκαιο. Η ιδιοκτησία είναι ενάντια στό δίκαιο. Καταργείστε τήν ιδιοκτησία διατηρώντας τήν κατοχή. Και, μέ τούτη μόνο τήν τροποποίηση μές στήν αρχή, θ' αλλάξετε τά πάντα μές στούς νόμους, τήν διακυβέρνηση, τήν οικονομία, τούς θεσμούς: διώχνετε τό κακό από τή γή.

2. Τό δικαίωμα απασχόλησης είναι ίσο γιά όλους· η κατοχή ποικίλλει όπως κι ο αριθμός τών κατόχων· η ιδιοκτησία δέν μπορεί νά διαμορφωθεί.

3. Εφόσον τό αποτέλεσμα τής εργασίας είναι, κι αυτό, τό

ίδιο γιά όλους, η ιδιοκτησία χάνεται από τήν ξένη εκμετάλλευση κι από τό νοίκι.

4. Εφόσον κάθε ανθρώπινη εργασία προκύπτει απαραίτητα από μιά συλλογική προσπάθεια, κάθε ιδιοκτησία γίνεται, γιά τόν ίδιο λόγο, συλλογική καί αδιαίρετη: μέ πιό συγκεκριμένους όρους, η εργασία καταστρέφει τήν ιδιοκτησία.

5. Εφόσον κάθε εργασιακή ικανότητα είναι όπως καί κάθε όργανο εργασίας, κεφάλαιο συναγμένο, ιδιοκτησία συλλογική, η ανισότητα μισθού καί περιουσίας, μέ τό πρόσχημα τής ανισότητας ικανότητας, είναι αδικία καί κλεψιά.

6. Τό εμπόριο έχει απαραίτητες προϋποθέσεις τήν ελευθερία τών συμβαλλόμενων καί τήν ισοτιμία τών ανταλλαγμένων προϊόντων: όμως, εφόσον η αξία έχει γιά έκφραση τό σύνολο χρόνου καί εξόδου πού κάθε προϊόν κοστίζει, καί εφόσον η ελευθερία είναι απαραβίαστη, οι εργαζόμενοι παραμένουν αναγκαστικά ίσοι σέ μισθούς, όπως ίσοι είναι σέ δικαιώματα καί καθήκοντα.

7. Τά προϊόντα δέν αγοράζονται παρά μέ προϊόντα: όμως, αφού η προϋπόθεση κάθε συναλλαγής είναι η ισοτιμία τών προϊόντων, τό όφελος είναι αδύνατο καί άδικο. Τηρείστε αυτήν τήν αρχή τής πιό στοιχειώδους οικονομίας καί η φτώχεια, η πολυτέλεια, η καταπίεση, τό αμάρτημα, τό έγκλημα μαζί μέ την πείνα θά χαθούν.

8. Οι άνθρωποι συνεταιρίζονται από τόν φυσικό καί μαθηματικό νόμο τής παραγωγής, προτού συνεταιριστούν μέ τήν πλήρη συγκατάθεσή τους. Συνεπώς, η ισότητα τών προϋποθεσεων είναι δίκαιη, δηλαδή είναι κοινωνικό δικαίωμα, περιορισμένο δικαίωμα· η εκτίμηση, η φιλία, η ευγνωμοσύνη, ο θαυμασμός πέφτουν μόνα τους στό *ευθύ* ή *αναλογικό* δίκαιο.

9. Ο ελεύθερος συνεταιρισμός, η ελευθερία, πού περιορίζεται νά διατηρεί τήν ισότητα στά μέσα παραγωγής καί τήν ισοτιμία στίς συναλλαγές, είναι η μόνη δυνατή μορφή κοινωνίας, η μόνη σωστή, η μόνη αληθινή.

10. Η πολιτική είναι η επιστήμη τής ελευθερίας: η κυβέρνηση τού ανθρώπου από τόν άνθρωπο, μ' όποιο όνομα κι άν ντύνεται, είναι καταπίεση· η πιό υψηλή τελειότητα τής κοι-

νωνίας βρίσκεται στὴν ένωση τῆς τάξης καὶ τῆς αναρχίας

Τὸ τέλος τοὺ αρχαίου πολιτισμού ῆρθε· κάτω από καινούργιο ήλιο, η όψη τῆς γῆς πάει ν' ανανεωθεί. Ἄς αφήσουμε μιά γενιά νά σβήσει, ἂς αφήσουμε νά πεθάνουνε στὴν έρημο οι παλιοί παραβάτες: η άγια γῆ δὲν θά καλύψει τά οστά τους. Νέε άνθρωπε, ποὺ η διαφθορά τοῦ αιώνα σέ αγανακτεί καὶ ο ζῆλος τῆς δικαιοσύνης σέ καίει, άν η πατρίδα σου είναι ακριβὴ καὶ τὸ συμφέρον τῆς ανθρωπότητας σέ αγγίζει, τόλμησε ν' αγκαλιάσεις τὴν υπόθεση τῆς ελευθερίας. Ξεγύμνωσε τὸν παλιό σου εγωισμό, βυθίσου στὸ λαϊκὸ κύμα τῆς ισότητας ποὺ γεννιέται· εκεί, η δυναμωμένη σου ψυχὴ θ' αντλήσει ένα σφρίγος πρωτόγνωρο· η καρδιά σου, ἤδη εξασθενισμένη ισως, θά ξανανιώσει· τὸ μυαλό σου, μαλθακο, θά ξαναβρεί μιάν αδάμαστη ενεργητικότητα. Ὅλα θ' αλλάξουν όψη στά ξαγνισμένα μάτια σου: συναισθήματα καινούργια θά κάνουν νά γεννηθούν μέσα σου καινούργιες ιδέες· θρησκεία, ηθική, ποίηση, τέχνη, γλώσσα, θά σού παρουσιαστούν μὲ μεγαλύτερη καὶ ωραιότερη μορφή· καί, σίγουρος εγώ στὸ εξῆς γιά τὴν πίστη σου, ενθουσιασμένος εσύ μὲ στοχασμό, θά χαιρετίσεις τὴν αυγή τῆς παγκόσμιας αναγέννησης.

Καὶ σεις, θλιβερά θύματα ενός απαίσιου νομου, εσεις που ένας χλευαστής κόσμος σάς γδέρνει και σάς εναντιωνει, εσείς, ποὺ η δουλειά σας ήταν χωρίς καρπό καὶ η ανάπαυση σας χωρίς ελπίδα, παρρηγορηθείτε, τά δάκρυα σας είναι πια μετρημένα. Οι πατεράδες σας σπείρανε στή θλίψη, οι γιοι θα θερίσουν στὴν ευθυμία.

Ὦ, Θεέ τῆς ελευθερίας! Θεέ τῆς ισότητας! Θεέ ποὺ 'χες βάλει στὴν καρδιά μου τὸ αίσθημα τῆς δικαιοσύνης προτου τὸ καταλάβει η λογική μου, άκουσε τή φλογερή μου προσευχή· Εσύ μού υπαγόρεψες τά όσα έγραψα. Διαμορφωσες τη σκέψη μου, κατεύθυνες τή σπουδή μου, αποστέρησες τὸ νού μου από περιέργεια καὶ τὴν καρδιά μου από αφοσίωση, προκειμένου νά δημοσιέψω τὴν αλήθεια σου μπροστά στὸν αφέντη καὶ τὸν σκλάβο. Μίλησα ανάλογα με τὸ ταλέντο και τή δύναμη ποὺ μού έδωσες· Εσύ τώρα ν' αποτελειώσεις το

έργο σου. Ξέρεις άν γυρεύω τό συμφέρον μου ή τή δόξα σου. ώ, Θεέ τής ελευθερίας! Άχ! Κατάστρεψε τή μνήμη μου κι άς γίνει ελεύθερη η ανθρωπότητα. Νά δώ μές στό σκοτάδι μου τόν λαό επιτέλους ενημερωμένο. Ευγενείς δάσκαλοι νά τόν φωτίσουν. Αφιλόκερδες καρδιές νά τόν οδηγούν. Συντόμεψε, άν γίνεται, τόν χρόνο τής δοκιμασίας μας. Πνίξε μές στήν ισότητα τήν αλαζονεία καί τήν απληστία. Όλοι μαζί, ψάλλοντας έναν καινούργιο ύμνο, άς υψώσουν όλοι τόν θωμό σου, Θεέ τής ελευθερίας καί τής ισότητας!

## ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Έρευνες πάνω στίς γραμματικές κατηγοριες». υπομνημα που αναφέρεται τιμητικά απο τήν Ακαδημία, στις 4 τού Μάη 1839 Ανεκδοτο
2 Ο ιδιος ο Προυντόν. Τό έργο τυπωθηκε το 1839 Δευτερη εκδοση το 1841.
3. Πιέρ Σαρρον (1541-1603) *«Περι φρόνησης»*.
4 Ο κ. Βιβιέν, υπουργός δικαιοσύνης, προτου διατάξει οποιαδηποτε διωξη τού «Υπομνήματος στήν ιδιοκτησια», θέλησε πρώτα να 'χει τή γνωμη τού κ Μπλανκι και χαρη στίς παρατηρήσεις τού αξιοτιμου αυτου ακαδημαΐκου είναι πού απάλλαξε ενα κειμενο εναντια στο οποιο οι μανιωδεις επιθεσεις των δικαστικών είχαν ξεσηκωθεί. Ο κ Βιβιεν δεν ειναι ο μόνος άνθρωπος μέ κύρος πού, από την εποχη τής πρώτης μου δημοσίευσης, τού χρωσταω προστασία και βοήθεια· ομως μια τέτοια γενναιοφροσυνη στούς πολιτικους χώρους είναι αρκετά σπανια γιά να την αναγνωρίσεις φιλοφρονητικα και χωρις περιορισμο Όσο για μενα, ανεκαθεν πίστευα οτι οι κακοί θεσμοί δημιουργούν κακους αξιωματουχους, ακριβως οπως η δειλια και η υποκρισια ορισμενων σωματων προέρχονται αποκλειστικά από το πνεύμα που τά κυβερνά. Γιατι, λογου χαρη, παρά τις αρετές καί τις ικανότητες πού λαμπουνε στούς κολπους τους, οι ακαδημιες ειναι γενικα κέντρα διανοητικής καταπίεσης, ανοησιας και ποταπής ίντριγκας. Το ερωτημα αυτό θά επρεπε νά προταθεί απο καποιαν ακαδημία: θα υπηρχαν ανταγωνιστες (Σημ. Προυντόν)
5 Στά Ελληνικά, *σκεπτικός*, ερευνητης, φιλοσοφος που ασχολειται με τήν εξερεύνηση τής αλήθειας (Σημ Πρ )
6 Η Θρησκεια, οι νόμοι, ο γάμος ηταν προνομια των ελεύθερων ανθρωπων και, στήν αρχη, μονάχα τών ευγενων Θεοι των πατρικιων οικογενειων, δίκαιο των ανθρώπων, δηλαδη των οικογενειων η των ευγενων Ο σκλάβος κι ο πληθειος δεν αποτελουσαν οικογένεια τά παιδια τους

θεωρούνταν απόγονοι των ζώων *Ζώα* γεννιονταν, *ζώα* επρεπε να πεθανουν (Σημ. Λ. Σκ )

7. Εμμανουέλ Ζοσέφ Σιεγες, γαλλος πολιτικος (1748-1836) Περιφημο το βιβλίο του «Τρίτο Κρατος» (1789) Της Γαλλικής Ακαδημιας (σημ Λ Σκ.)

8. Μοναρχια τού Ζυΐγιε (Ιουλη), κυβερνηση του Λουΐ-Φιλιπ (1830-1848) πού πρόκυψε στίς μερες τού Ιούλη 1830 Είδε τήν ενισχυση του κοινοβουλευτικου καθεστώτος καί τήν αρχη της αποικιοκρατιας στήν Αλγερια Η φιλελευθερη αντιθεση προκαλεσε την πτωση του καθεστωτος Κατά την *επανασταση* του 1830 η *τις μερες* του 1830 ξεσηκωθηκαν οι Παριζιάνοι εναντια στον Σαρλ Ι (Σημ Λ Σκ )

9 Αν ο ηγέτης τής εκτελεστικης εξουσιας ειναι υπευθυνος, σιγουρα ειναι υπευθυνοι και οι βουλευτες Ειναι εκπληκτικο που η ιδεα αυτη δεν περασε ποτέ απ' το μυαλο κανενος Και θα 'ταν το θεμα μιάς ενδιαφέρουσας θεσης Ωστοσο, δηλωνει οτι για τιποτα στον κοσμο δεν θα 'θελα να το υποστηρίξω αυτο Ο λαος ειναι ακομα παρα πολυ λογικος, οποτε δεν μπορουμε να του αποδίνουνε καποιες ευθύνες (Σημ Πρ )

θεωρουνταν απογονοι τών ζωων *Ζωα* γεννιόνταν, *ζωα* επρεπε να πεθανουν (Σημ Λ Σκ )

7 Εμμανουέλ Ζοσεφ Σιεγες, γαλλος πολιτικος (1748-1836) Περιφημο το βιβλιο του «Τριτο Κρατος» (1789) Της Γαλλικης Ακαδημιας (σημ Λ Σκ )

8 Μοναρχια του Ζυΐγιε (Ιουλη), κυβερνηση του Λουΐ-Φιλιπ (1830-1848) που πρόκυψε στις μέρες του Ιουλη 1830 Είδε την ενίσχυση τού κοινοβουλευτικου καθεστωτος και την αρχη της αποικιοκρατιας στην Αλγερια Η φιλελευθερη αντιθεση προκαλεσε την πτωση του καθεστωτος Κατα την *επανασταση* του 1830 η *τις μέρες* του 1830 ξεσηκώθηκαν οι Παριζιάνοι εναντια στον Σαρλ Ι (Σημ Λ Σκ.)

10 Δες τον Τοκεβιλ· *«Για τη δημοκρατία στις Ενωμενες Πολιτειες»*, και τον Μισελ Σεβαλιε *«Επιστολες για τη Βορεια Αμερικη»* Βλεπουμε στον Πλουταρχο, *«Ζωη του Περικλη»*, πως στην Αθηνα οι τιμιοι ανθρωποι υποχρεωνονταν να κρυβονται, απο φοβο μη φανούν πως τεινουν πρός τήν τυραννια

11 «Η ανωτατη εξουσια, κατα τον Τουλλιε, ειναι η ανθρωπινη παντοδυναμια» Ορισμος υλιστικος αν η ανωτατη εξουσια ειναι κατι τι ειναι ενα *δικαιο*, οχι μια *δυναμη* η μια *ικανοτητα* Και τι ειναι η ανθρωπινη παντοδυναμια. (Σημ Πρ )

12 Εστας ντε Σαίν-Πιερ (1287-1371), αστος απο το Καλαι, περιφημος γιά την αφοσιωση πού έδειξε προς τους συμπολίτες του όταν παραδόθηκε η πολη στον βασιλια της Αγγλιας Εδουάρδο Γ' (1347) (Σημ Λ Σκ )

13 Τομας Ρειντ (1710-1796), σκωτσέζος φιλοσοφος Η θεωρια του, αντιθετη στον ιδεαλισμο του Μπερκλεύ, στηριζεται στην εσωτερικη εμπειρια και στον κοινο νου (Σημ Λ Σκ )

14 Ενημερωνουμε τον αναγνωστη πως η ιδια λεξη στα γαλλικα σημαινει «ιδιοκτησία» και «ιδιότητα» και την μεταφραζουμε συμφωνα με τήν Ελληνικη αντιληψη του λεξιλογιου μας ποτε ετσι, ποτε αλλιως Ελπιζουμε ο συσχετισμος ομως να γινεται παντα νοητος (Σημ Λ Σκ )

15 Ηρωας τού Μολιερ Δες το «Με το ζορι παντρειά» (Σημ Λ Σκ )

16 Ρομπερ Ζοζέφ Ποτιέ (1699-1772), γάλλος νομομαθής Οι εργασιες του προετοίμασαν τόν Αστικό Κώδικα. (Σημ Λ Σκ.)

17 Εδώ προπαντός δείχνεται σ' ολη της τή σκληρότητα η απλοϊκότητα τών προγόνων μας. Αφου κάλεσαν στήν διαδοχή τούς πρωτοξάδελφους, οταν έλειπαν νόμιμα παιδιά, δέν μπόρεσαν νά προχωρήσουν ώς τό σημειο νά χρησιμοποιήσουν αυτα τά ιδια τα ξαδέλφια γιά νά ισορροπησουν τις μοιρασιές σε δυο διαφορετικούς κλάδους, έτσι που νά μή βλέπουμε στην ιδια οικογένεια ακραίες καταστάσεις πλούτου απο τη μια και πληρη ανεχεια απο τήν αλλη Παράδειγμα:

Ο Ζακ αφηνει πεθαινοντας δυό γιούς, τον Πιέρ καί τόν Ζαν, κληρονομους της περιουσίας του η μοιρασιά τών αγαθών τού Ζάκ γίνεται μεταξύ τους με ισα μερίδια. Ομως ο Πιέρ δεν εχει παρα μονάχα μια κορη, ενω ο αδελφος του ο Ζαν αφήνει έξη αγορια· είναι φανερο πως για νά ειμαστε συγχρονως πιστοι και στην αρχη της ισοτητας και στην αρχη τής κληρονομικοτητας, θα πρέπει τα παιδιά του Πιέρ και τού Ζάν να μοιραστουν τα επτα μερίδια τής κληρονομιάς. γιατι διαφορετικα ενας ξένος μπορει νά παντρευτει τήν κόρη τού Πιέρ καί με τόν δεσμό αυτό τα μισα αγαθα του Ζακ, τού παπου, θα περιελθουν σε ξένη οικογενεια, πραγμα αντιθετο προς την αρχη της κληρονομικοτητας επιπλεον, τα παιδια του Ζαν θα ειναι φτωχα λογω του αριθμου τους, ενω η ξαδελφη τους θα είναι πλούσια επειδη ειναι μία και μονη πραγμα αντίθετο προς την ισοτητα Ας επεκτείνουμε την εφαρμογη αυτη τή συνδυασμενη κατα τις δυο αρχες, όπως φαίνονται αντίθετες, και θα πεισθουμε πως το δικαιωμα διαδοχης, εναντια στο οποιο ξεσηκωθηκαμε στις μερες μας με τοσο λίγη επιεικεια, δεν αποτελει καθολου εμποδιο στη διατηρηση της ισότητας

Μέ όποια μορφη διακυβερνησης κι αν ζουμε, παντα θα ειναι αληθεια νά λέμε πώς *ο νεκρός κυριεύει τον ζωντανο*, δηλαδη πως θα υπαρχει παντα κληρονομια και διαδοχη. οποιος κι αν ειναι ο παραδεκτος κληρονομος Οι σαιν-σιμονικοι ομως θα 'θελαν ο κληρονομος αυτος να υποδείχνεται απο κάποιον δικαστη αλλοι να διαλεγεται απο τον μελλοθάνατο τό ουσιώδες ειναι να εκπληρωνεται η ευχη της φυσης, με εξαιρεση τόν νομο τής ισότητας Σημερα ο αληθινός ρυθμιστης των διαδοχων είναι το ο,τι τυχει η το καπριτσιο Ομως, οσον αφορα τη νομοθεσια το τυχαιο και το καπριτσιο δεν μπορουν να γινουν δεκτα σάν κανονας Γιά ν' αποτρεψουμε τις απειρες διαταραχες που επιφερει τό τυχαιο, γι' αυτο η φυση, αφου μας έκανε ισους, μας υποβαλλει τήν αρχή της κληρονομικότητας, που ειναι σάν την φωνη με την οποία η κοινωνια μάς ζητα τήν ψήφο μας γιά κεινον απ' ολους τους αδελφους μας τον οποιο θεωρουμε περισσοτερο ικανο, μετα απο μας, για να εκπληρωσει την προσπαθεια μας (Σημ Πρ)

18 Ζιρό «Έρευνες πάνω στο δικαίωμα ιδιοκτησιας των Ρωμαιων» (Σημ Πρ)

19 Χρησιμοποιω τη λέξη «παρακλητος» επειδη η αδεια παραχωρησης σημαινε επιτηδες πώς ο άρχοντας είχε υποχωρησει στα παρακαλια των ανθρωπων η δουλων του για να τους δωσει την αδεια να εργαστουν (Σημ Πρ)

20 Κατα τον Σαιν-Σιμον ο σαιν-σιμονικος ιερεας επρεπε να προσδιορίζει

τήν ικανότητα τού καθενος χαρη στο αρχιερατικο του αλαθητο κριτηριο, μιμηση τής ρωμαϊκής εκκλησιας κατά τον Φουριε, οι ταξεις και οι αξίες θά υποδειχνονταν με ψηφο και εκλογή, μιμηση τού συνταγματικού συστήματος Προφανως, ο μεγάλος κορόϊδεψε τόν αναγνώστη, δέν θελησε νά πεί το μυστικό του (Σημ. Πρ )

21. Φρανσουα Νοέλ Μπαμπεφ, επωνομαζόμενος Γκρακυς, γαλλος επαναστάτης (1760-1797) Συνωμοτησε ενάντια στό Διευθυντηριο («συνωμοσία τών ισων») Τον καταγγειλαν και τόν εκτέλεσαν Η θεωρια του, *μπαμπουβισμός*, πλησιάζει τον κομμουνισμο (Σημ Λ. Σκ.)

22 Δεν καταλαβαίνω πως, γιά να δικαιολογήσουν την ανισότητα των ορων ζωής, τολμούν και προτείνουν τήν ποταπότητα στις ροπές και στο μυαλο ορισμένων ανθρώπων Απο που προκύπτει η ντροπιαστικη αυτη υποβαθμιση της καρδιας καί τού νου, που τόσα θυματα της βλεπουμε, αν όχι απο τη δυστυχία καί την φαυλοτητα οπου τούς ριχνει η ιδιοκτησία, Η ιδιοκτησια κάνει τόν άνθρωπο ευνούχο καί ύστερα τον κατακρινει πως δέν είναι παρα ένα κούτσουρο, ένα αγονο δεντρο.

23 Ποσοι πολίτες χρειάζονται για να μισθοδοτήσουν έναν καθηγητή φιλοσοφίας; 35 εκατομμύρια. Ποσοι γιά εναν οικονομολογο, 2 δισεκατομμυρια. Και για έναν λογοτεχνη, που δεν ειναι ουτε σοφος, ουτε καλλιτέχνης, ούτε φιλόσοφος, ούτε οικονομολογος καί πού γραφει μυθιστορηματα σε συνέχειες, Κανένας.

24 Ελιζαμπετ Φελίξ, επωνομαζομενη Μαμζέλ Ρασέλ, γαλλίδα τραγική ηθοποιος (1821-1858) Συνέβαλε πολυ στο ζωντανεμα, στό θεατρο, της κλασικης τραγωδίας (Σημ Λ Σκ )

25. Ρωμαιος νομομαθης (142-212) καταδικασμενος σε θάνατο από τον αυτοκράτορα Καρακαλλα (211-217) (Σημ Λ. Σκ.).

26 Γάϊος Ιούλιος Φαιδρος (15 π.Χ -50 μ Χ ) Λατινος μυθοπλαστης, μιμητης του Αισωπου (Σημ Λ. Σκ )

27 Κατά το συστημα τού Φουριε ευρυτατος συνεταιρισμος παραγωγής, μεσα στον οποίο οι εργαζόμενοι ζούν σαν κοινότητα. Φαλανστεριανός, ο οπαδος τού συστήματος αυτού (Σημ. Λ. Σκ.)

28 Ο Φουριε, εχοντας πολλαπλασιάσει έναν ακέραιο αριθμο μ' ενα κλασμα, δεν παραλειπε ποτε, λένε, να βρισκει ενα γινομενο πολυ μεγαλυτερο απο τον πολλαπλασιαστεο. Βεβαιωνε οτι στην αρμονια ο υδραργυρος θα στερεοποιοταν σε θερμοκρασια πάνω απο το μηδέν σα νά 'λεγε πώς οι αρμονικοι θα 'φτιαχναν καυτόν πάγο. Ρωτουσα εναν φιλαστεριανο τι πιστευε γιά τουτη τη φυσική: *Δέν ξέρω*, μου απαντησε, *αλλά πιστεύω*. Ο ίδιος δεν πιστευε στην πραγματικη παρουσία (Σημ Πρ )

29 Ετσι ονομαζοταν παλια η Κινα, που τη θεωρουσαν το κεντρο του κοσμου (Σημ Λ Σκ )

30 Θεολόγοι ασχολούμενοι με τη λυση των προβληματων της συνειδησης (Σημ Λ Σκ.)

31 Τομας Σανσέζ (1550-1610), ισπανος καζουϊστης

32 Πολλαπλοτητα συζυγων

33 Η παιδοκτονια ζητηθηκε δημοσια, πριν λιγο, στην Αγγλια, μ' ενα βιβλιο που ο συγγραφεας του δηλωνει οπαδος του Μαλθους Προτεινει μιά *ετησια σφαγή των αθωων* απ' ολες τις οικογενειες πού τα παιδια τους θα 'χουν ξεπερασει τον ορισμενο αριθμο απο τόν νόμο και ζητάει.

ενα νεκροταφειο υπεροχο, στολισμένο μ' αγαλματα, συστάδες δεντρων, συντριβάνια, λουλούδια, νά προορίζεται για τόν τάφο των υπεράριθμων παιδιων Οι μητέρες νά πηγαινουν εκει, στόν τόπο τών απολαυσεων, να ονειρευονται τήν ευτυχια τών αγγελου διων τους και παρρηγορημενες νά ξανάρχονται νά γεννούν αλλα πού να τα θάψουν κι αυτά με τη σειρά τους.

34. Συνελεύσεις οπου έδρευαν οι αντιπροσωποι των τριων τάξεων ή κρατων της Γαλλιας ο κλήρος, οι ευγενεις και το τριτο κρατος (τριτη ταξη η μπουρζουαζία). Τα γενικά κρατη, πού ο ρολος τους ηταν καθαρα συμβουλευτικος, δέν συγκεντρωνονταν απο τόν βασιλια παρα μονάχα στις σημαντικες περιπτώσεις.

35 «Η οικονομικη σταση της αγγλικης κυβερνησης απογυμνωθηκε στη συνεδρίαση τής βουλής των λορδων στις 23 του Γεναρη δεν ειναι λαμπρη Επι πολλά ετη, τα εξοδα ξεπερνουν τά εσοδα καί ο υπουργος δεν αποκαθιστα τήν ισορροπια παρα με τη βοηθεια ολο και νεων δανειων καθε χρονο. Τό έλλειμα, επισημως διαπιστωμενο για το 1838 και 1839, φτάνει στα 47 500 000 φρ Τό 1840, το προβλεπομενο πλεονασμα των εξοδων πανω στά εσοδα θα ειναι 22 500 000 φρ Ο λορδος Ριπον εθεσε τους αριθμους αυτους Ο λορδος Μελμπουρν του απαντησε "Ο ευγενής κομης είχε δυστυχως δικιο δηλωνοντας ότι τα δημοσια εξοδα διαρκώς αυξάνονται, καί, σαν εκείνον, οφειλω να πω πως *δέν υπάρχει ελπίδα* πως θα μπορεσουν να επελθουν μειώσεις ή καποιο φαρμακο στά εξοδα αυτα"» (*Νάσιοναλ*, 26 του Γεναρη 1840)

36. Βασιλικό και στρατιωτικό τάγμα του Σαιν-Λουι, ιδρυθηκε απο τον Λουδοβίκο ΙΔ' το 1693, καταργήθηκε το 1792 και ξαναεμφανίστηκε απο το 1815 ως το 1830 Κορδέλλα κοκκινη (Σημ Λ Σκ)

37 Κανω πραξη ευμενειας απέναντι στόν πλησιον λεγεται στα εβραικα *κανω δικαιοσύνη*· στά ελληνικα *δείχνω συμπάθεια ή ελεος (ελεημοσύνη)*· λατινικα *δείχνω αγάπη η ευσπλαχνία*· γαλλικά *κάνω*. Ο υποβιβασμος της αρχης γίνεται αισθητος μεσ' απ' αυτες τις εκφρασεις· η πρωτη υποδηλώνει τό καθήκον, η δεύτερη μοναχα τη συμπαθεια, η τρίτη τη συγκινηση, συμβουλευτική ιδιότητα, οχι υποχρεωση η τεταρτη την καλη θεληση

38 Με τη λέξη *ευθύτητα* εννοω εδω αυτο που οι Λατινοι ονομαζαν *χοι'μανίτας*, δηλαδη τό ειδος κοινωνικοτητας που είναι χαρακτηριστικο του ανθρωπου. Η *ανθρωπιά*, γλυκεια και φιλοφρονητικη για ολους, ξερει νά διακρίνει, χωρίς να θριζει, τίς ταξεις, τις ιδιότητες και τίς ικανοτητες: ειναι η διανεμητικη δικαιοσύνη της κοινωνικής συμπαθειας και τής παγκοσμιας αγαπης (Σημ Πρ)

39 Ποτε η δικαιοσυνη και η ευθυτητα δεν εγιναν νοητες « Ας υποθεσουμε πως είναι νά μοιραστουν ή διανεμηθουν αναμεσα στον Αχιλλεα καί τον Αιαντα δωδεκα λάφυρα εχθρικα Αν τα δυο ατομα ηταν ισα, η μοιρασια θα 'πρεπε να είναι κι αυτή αριθμητικα ιση. Ο Αχιλλεας θα 'παιρνε 6 και ο Αιαντας 6 Κι αν ακολουθουσαμε τήν αριθμητικη αυτη ισοτητα, ο Θερσιτης θα 'παιρνε κι αυτος ισο μεριδιο με τόν Αχιλλεα, πραγμα εξόχως αδικο και εξοργιστικο Για ν' αποφύγουμε την αδικια, ας συγκρίνουμε την αξια των ανθρωπων, ωστε να τους δωσουμε μερίδια ανάλογα με την αξια τους Ας υποθεσουμε οτι η αξία του

Αχιλλέα είναι διπλάσια απο του Αίαντα· τό μεριδιο του πρωτου θα ειναι 8, τού Αίαντα 4 Δέν θα υπήρχε αριθμητικη ισότητα, αλλα αναλογική ισότητα. Αυτήν ακριβώς τήν σύγκριση τών αξιών, *αναλογία*, ο Αριστοτελης τήν αποκαλεί διανεμητικη δικαιοσυνη συμβαινει συμφωνα μέ τήν γεωμετρικη αναλογία» (Τουλιε. *«Γαλλικό δίκαιο σύμφωνα μέ τήν τάξη τού Κώδικα»*)

Ο Αχιλλεας και ο Αιαντας είναι συνεταιρισμενοι. Εδώ βρίσκεται ολο τό ζητημα. Αν ο Αχιλλεας καί ο Αίαντας, κάθε άλλο παρά συνεταιρισμένοι, ειναι οι ίδιοι στήν υπηρεσια του Αγαμέμνονα που τους μισθοδοτεί, δεν υπάρχει τιποτα να πουμε στον κανονα του Αριστοτέλη ο αφέντης που διατάζει σκλάβους μπορει νά υποσχεθει διπλασια δοση ρακι σ' οποιον θα κάνει αγγαρεία Ο νομος του δεσποτισμου, ο νομος της δουλείας Αν ομως ο Αίαντας κι ο Αχιλλεας ειναι συνεταιρισμενοι, είναι ισοι Τί σημασια εχει αν ο Αχιλλεας ειναι δυνατος σαν τεσσερις και ο Αίαντας σαν δύο' Ετουτος δω μπορει παντα ν' αποκρινεται πώς είναι ελεύθερος Κι αν ο Αχιλλεας ειναι δυνατός σαν τέσσερις, πεντε θα τόν σκοτωσουν· τελος, πώς υπηρετωντας τον εαυτο του, εκείνος, ο Αίαντας, διακινδυνεύει οσο και ο Αχιλλέας Ο ιδιος συλλογισμος εφαρμοζεται και στον Θερσιτη· αν δεν ξέρει να μάχεται, ας τον κανουν μάγειρα, προμηθευτη, σερβιτορο αν δεν ειναι καλος για τιποτα, ας τον βαλουν στο νοσοκομειο σε καμια περίπτωση δέν μπορούν να του κανουν βια και να του επιβαλουν νομους Για τόν ανθρωπο δυο μοναχα πιθανες καταστασεις μπορεί να υπάρξουν, να ειναι μεσα στην κοινωνια ή εξω απο την κοινωνια Μεσα στην κοινωνια, οι προϋποθεσεις ειναι αναγκαστικά ίσες, εκτος απο τον βαθμο εκτιμησης και σεβασμου στον οποιο μπορει κανείς νά φθασει Εξω απο την κοινωνία, ο ανθρωπος ειναι υλη εκμεταλλευσιμη, οργανο κεφαλαιοποιημενο, συχνα απροσφορο καί αχρηστο κινητο αντικείμενο

40. Αναμεσα στή γυναίκα και τόν αντρα μπορει να υπάρξει αγαπη, παθος, δεσμος συνήθειας και ο,τι αλλο θελετε, δεν υπαρχει στ' αληθεια κοινωνία Ο αντρας και η γυναικα δεν πάνε συντροφικα

Η διαφορα των φυλων προβαλλει αναμεταξυ τους εναν διαχωρισμο ιδιας φύσης με κεινον που η διαφορα τών φύλων θέτει ανάμεσα στά ζώα Έτσι, καθε αλλο παρα χειροκροτωντας εκείνο πού αποκαλουν χειραφετηση τής γυναικας, θα εκλινα πολυ περισσοτερο, αν χρειαζοταν να φτασω σε τούτη την ακροτητα, στο να θεσουμε τη γυναικα σέ φυλάκιση

Το δικαιωμα της γυναικας και οι σχεσεις της με τον αντρα ζητουν ακομα τον προσδιορισμό τους η γαμηλια νομοθεσια, καθως και η αστικη νομοθεσια, ζητουν τη δημιουργια τους.

41 «Το χρηματοκιβωτιο του Κοσμ ντε Μεντισίς υπηρξε ο ταφος της φλωρεντινής ελευθεριας», έλεγε στο Κολεζ ντέ Φράνς ο κ Μισελε (Σημ Πρ ).

42 Το προβλημα της ρίζας της γλώσσας λυθηκε απο την διακριση που ο Φρεντερίκ Κυβιε εκανε μεταξύ ενστικτου και αντιληψης Η γλωσσα δεν ειναι καθολου προμελετημενη, αυτεξουσια η συμβατική επινόηση δεν μάς ερχεται απο τον Θεό ουτε με επικοινωνία ούτε μέ αποκάλυψη, η γλώσσα ειναι δημιούργημα ενστικτώδες καί ασυλλόγιστο τού ανθρώ-

που. οπως η κυψελη είναι ενστικτώδες και ασυλλογιστο δημιούργημα της μελισσας Κατά την έννοια αυτη μπορούμε να πουμε πως η γλωσσα δεν ειναι εργο του ανθρωπου. εφόσον δεν ειναι έργο τής λογικής του ετσι ο μηχανισμος των γλωσσων φαινεται τόσο πιό θαυμαστός και επινοητικος οσο η σκεψη παίρνει λιγοτερο μερος σ' αυτόν. Το γεγονος αυτο είναι απο τα πιο περίεργα καί τα λιγοτερο αμφισβητησιμα πού εχει παρατηρήσει η φιλολογια Δείτε μεταξυ αλλων μιά λατινική διατριβη. του Φ Γκ Μπέργκμαν. Στρασβουργο 1839. οπου ο σοφός συγγραφεας εξηγει πως το φωνητικο σπερμα παραγεται απο την αίσθηση πως η γλωσσα αναπτύσσεται σε τρείς διαδοχικες περιοδους γιατί ο ανθρωπος. προικισμενος απο τη γεννησή του με την ενστικτωδη ικανοτητα να δημιουργησει τή γλωσσα του. χάνει την ικανότητα αυτή οσο η λογικη του αναπτυσσεται πως τελικά η μελετη των γλωσσων είναι μια αληθινη φυσικη ιστορια. μια επιστημη Η Γαλλια κατεχει σημερα πολλους φιλολογους πρωτης ταξης. μέ ταλεντο σπάνιο και βαθεια φιλοσοφια σεμνοί σοφοι. που δημιουργουν την επιστήμη σχεδον χωρις νά το ξερει το κοινο. και που η αφοσιωση τους σέ μελετες ντροπιαστικα περιφρονημενες φαινεται ν' αποφευγει τα χειροκροτηματα με τοση φροντιδα οση αλλοι τα επιζητουν (Σημ Πρ)

43 Ο στρατηγος ντε Μπροσάρ έλεγε σαν τον Αχιλλεα « Εχω κρασι. χρυσαφι και γυναίκες με το δορυ μου και την ασπίδα μου»

44 «Αναγγέλλω το Ευαγγελιο. ζω απο το Ευαγγελιο». έλεγε ο Απόστολος. εννοώντας έτσι πως ζουσε απο την εργασία του ο καθολικός κλήρος προτιμησε να ζει απο την ιδιοκτησια Οι μαχες των κοινοτητων τού μεσαίωνα εναντια στους αββάδες και τους επισκοπους μεγαλοϊδιοκτήτες και αρχοντες ειναι πασιγνωστες οι παπικοί αφορισμοι πού δημοσιευονταν για τήν υπεράσπιση τών εκκλησιαστικών ξενοκληριών δέν είναι λιγότερο φημισμένοι Ακομα και σημερα. τά επισημα οργανα τού γαλλικανικου κλήρου υποστηριζουν πως ο μισθος του κληρικου ειναι. οχι μισθος. αλλα αποζημιωση για τ' αγαθα που αλλοτε ηταν ιδιοκτήτης τους και που τό τρίτο κράτος του '89 του τά πηρε Ο κληρος προτιμάει να χρωστα τη ζωη του στο δικαίωμα ξενοκληριας παρα στην εργασία

Η μια απ' τις μεγαλύτερες αιτίες τής μιζέριας όπου εχει βυθιστεί η Ιρλανδία ειναι τα μέγιστα εσοδα του αγγλικανικου κληρου Ετσι. αιρετικοι και ορθοδοξοι. διαμαρτυρομενοι και παπιστές. δεν εχουν τίποτα να κατακρίνουν ο ενας στον αλλο ολοι παραπλανήθηκαν εξισου στή δικαιοσυνη. ολοι παραγνώρισαν την ογδοη εντολη τού Δεκαλογου· *Μήν κλέψεις.* (Σημ Πρ)

ΕΞΩΦΥΛΛΟ : ΜΑΡΙΑ ΜΠΑΚΟΓΙΑΝΝΗ